

TAKÁTS SÁNDOR

RÉGI IDŐK, RÉGI EMBEREK

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.=T. KIADÁSA

I.

**A MEGVETETT ÉS
GYŰLÖLT
MAGYARSÁG**

A megvetett és gyűlölt magyarság

A legmagyarabb század napja alkonyodóra fordult. A hősi küzdelmekben *gazdag* és vitézi virtussal bőves tizenhatodik század búcsúzott tőlünk. Még csak a tizenhatéves háború szenvedéseit kellett átélnünk, aztán megfogyva és megtörve begázoltunk a XVII. századba.

Az alkonyodó század jól előrevetette az árnyékát. Elsötétült nálunk minden, ami előbb fényes volt. Megolcsódott a magyar vér s megszükkült a magyar kenyér. Az ország zsírja idegennek járt, a magyarnak csak a savója jutott. A végházakban, a nemzeti élet e gazdag tárházaiban, a régi lelkesedés helyett a nyomorúság és a bánat ütött tanyát. Elült ott minden kedv. A vitézi próbákra, a lovagias bajviadalokra már nem járnak. A mezők zöldbeborulását, a rózsza kivirágzását már nem lesik. Ha ki is jönnek a megfogyott csaták (csapatok), nem a vitézi hirnév után való vágy hozza ki őket a mezőre és falvakra, hanem az éhség és a nyomorúság. A hegedősök és a lantosok egykoron népes felekezete is elnémult. Szomorú a jelen; nincs mit dalolniok, nincs mit írniok a jövő fiainak. A pusztuló udvarházakból elszükült a vígság, a düledező végvárakban nincs már vidám lakozás. Ott a bánatos gond, itt az elkeseredés veszi el az emberek kedvét a daltól és a zenétől. Hiába! meg-

változott már minden nálunk, még a magyar ember gondolkozása és érzése is.

De honnét e nagy változás? A nemzeti élet és erő e hirtelen hanyatlásának mi az oka?

Rudolf császár uralkodott! E gonosz, lelketlen és kapzsi ember elemi csapás volt hazánkra. Koronázott királyunk volt és esküt tett az alkotmányunkra, de nemzetünknek nála megátalkodottabb ellensége alig volt. Gyűlölte a magyart. S mivel ez a gyűlölet minden intézkedésében megszólalt, nincs mit csodálnunk azon, hogy hű kormányzóink, no meg csehországi és ausztriai németjei versenyeztek véle ebben a gyűlölködésben. A magyar nemzetnek hosszú küzdelme és önfeláldozása nála nem talált elismerésre; hűsége nem lelt jutalmat, nyomorúsága nem kellett irgalmat. Nem volt az országban összeesküvés, nem készültek ribillióra, még nem szövetkeztek a törökkel, de azért Rudolf és kormánya úgy bántak a magyarsággal, mint holmi lázadó s gyanús néppel. Nemzetünknek legkitűnőbb vezetői: Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár és Zrínyi György az alattvalói hűség ellen soha nem vétettek s Rudolf mégis el akarta őket — mint rebelleket — fogatni s nem rajta múlt, hogy e gyalázatos terve nem sikerült.¹

A vitéz Balassa János, a volt kerületi generális, alig szabadult ki a pozsonyi börtönből, már újra el akarták őt fogni. Ungnad Dávid 1577 április 30-án Balassáról azt írta Rudolf császárnak:

¹ Bécsi állami levélt. Ernő főherceg 1586. márc. 4-én írja Rudolf császárnak, hogy Batthyány és Nádasdy az idézésre nem jelentek meg Bécsben, tehát nem lehetett őket elfogatni. Ugyanő május 20-án írja a császárnak, hogy Batthyányi nehéz lesz elfogatni; Nádasdy meg nagyon népszerű. Mindketten keményen visszautasították az ellenük emelt hamis vádat.

nak, hogy a veszedelmes magyar praktikáknak ő a feje s a lengyel királlyal (Báthoryval) való levelezőknek is ő az egyike!¹

S van-e ezen kornak valamirevaló szereplő alakja, akit gyanúba nem fogtak?

Rudolf császárnak és udvari kamarájának kapzsisága egész csomó jó magyart juttatott koldusbotra. A gyermek Homonnai Györgyöt hűtlenségben marasztalják el, hogy hatalmas birtokait elkobozhassák. Dobó Ferenc, mint kerületi generális, hiven szolgálta uralkodóját. A kincstárnak is hasznára volt, mert nagy összegeket kölcsönzött. Bár maga a király szentesítette a végrendeletét, Rudolf császár, amint Dobó behunyta szemét, *teljesen kifosztatta kincstárát* s ami értéket ott találtak a kamara emberei, az Rudolf császár kezébe került. Ismeretes Illésházy hűtlenségi pöre is. Minő égbekiáltó igazságtalansággal kobozták el birtokait, tudott dolog. Mikor Báthory betegségének a híre Prágába jutott, a kamara emberei rögtön Ecsed mellett termettek s lestek a pillanatot, mikor hal meg Báthory, hogy azonnal elragadhassák hagyatékát.

S ki tudná az ilyen dolgot mind felsorolni? Valóban, méltán kiálthatták eleink: Van-e végrendelet, melyet meg nem hamisítottak, van-e hagyaték, melyet meg nem dézsmáltak?

Mindehhez járult még, hogy Rudolf korában még a nemzet vezetőiben sem bíztak. Akármilyen országos ügyről volt szó, Bécsben és Prágában a magyarok véleményére még csak kíváncsiak sem voltak. Méltán írta a hős Forgách

¹ Hadi levélt. Feldakten (»in den hungarischen gefährlichen Praktiken ain Rädlführer oder sonst der Jörnemst. Bathoryschen Correspondenten einer sey«). Ungnad feljelentésében arra kéri Rudolf császárt, hogy a magyarok előtt tartsa ezt titokban.

Simon, hogy inkább mindent veszni hagynak, csak magyar ne szólhasson az ügyek intézésébe, így aztán a mieink közül még az sem ment Bécsbe, akit hívtak. Mikor például Batthyány Boldizsárnak Bécsbe kellett volna mennie, Bejczy alispán ily módon beszélte őt le: »Jól meg kell gondolni az németnek az magyar nemzethez való jóakarátját; mert sokat hittak szép szóval fel Bécsbe, kiket meg is fogtak bennök, sokáig tartották fogva s az urak könyörgésére hét esztendőre bocsátották el bennök, kik ugyan ott meg is haltak az fogságban. *Mostan pedig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az németek előtt.*«¹

Bejczy uram e sorokban nem a maga nézetét írta le, hanem a magyar nemzet fölfogását, így gondolkozott akkor mindenki, így írtak legjobbjaink.

Hogy pedig ilyen hangulat támadhatott az országban, annak nagy és sok okának kellett lennie. És volt is. Tudjuk, hogy Rudolf idején a magyar vám- és harmincadbevétel eladdig nem hallott összegre emelkedett. Az is ismeretes, hogy török segély és pápai támogatás címén rengeteg pénz vándorolt a császár kincstárába. És soha a magyar katonának rosszabb sora nem volt, mint éppen Rudolf uralkodása alatt. Némelyik végházak a népe 10-12 éven át nem kapott zsoldot, s mivel a végházak javítására sem került pénz, a sok palánk, párkány és kastély dűledezni kezdett. Pusztuló várakban éhező hadi nép kiáltott zsoldért és kenyérért s nem volt aki meghallgassa. Ehhez járult, hogy a főkapitányi állásokat az udvar idegeneknek adta, s ahová csak

¹ Kőrmendi lt. Missilis, 1575. szept. 1. Bejczy Gergely levele Batthyány Boldizsárhoz.

lehetett, idegen őrseget helyezett. Ily módon a legfontosabb magyar végházakban az idegen lett az úr. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a Dunán innen lévő kerületi főkapitánynak, Forgách Simonnak, még azt sem engedte meg a király, hogy a régi szokás szerint Érsekújvárt tartsa szállását! A magyar kerületi generálisnak tehát palánkot kellett építenie, hogy legyen, ahol meghúzza magát.¹

A magyarságnak illetően mély megalázása mellett napról-napra merészebben járta a törvénytörés is. A nemesség jogait megnyirbálták, a föld népét elviselhetetlen teherrel sújtották, s az ország jövedelmét az udvar a maga céljaira fordította.

Mindezek az ország hangulatát teljesen átalakították. Hihetetlen elégtelenség és elkeseredés szállja meg a szíveket. Még a leghűbb urak is meginognak s keresik a kétségbeesett helyzetből való szabadulás útját, de hiába! Szavuk, könnyöngésük Bécsben süket fülekre talál, s ők tehetetlenül állanak az új helyzettel szemben.

Az udvar nem is sejtette, hogy Magyarország hangulata mennyire megváltozott! A török azonban nagyon jól tudta, minő fordulat állt be nálunk. A XVI. század nyolcvanas éveiben már Konstantinápolyban is hangoztatták, hogy a magyarok Rudolf kormányzásával torkig vannak. *Minden magyar ajkán a lengyel király (Báthory István) neve forog, — írják a törökök — őt óhajtják királyuknak s kétségkívül meg is választják!*

Hát erre nem került a sor. Ilyen nagy fel-

¹ U. o. 1588. Forgách Simon írja Batthyány Boldizsárnak, hogy Surányt építgeti, mert »Újvárt az császár semmi szín alatt nem akarja adni az főkapitány szállásául!«

adathoz segítség is kellett volna! Erre pedig nem volt kilátás. A törökkel való szövetség ugyanis akkor még nem talált volna nálunk visszhangra. A vitézi kor dicső emlékei ugyanis még nagyon élénken éltek a szívekben s így a török szövetségre akkor még nem gondolhattak. S mivel pedig máshonnét segítséget nem várhattak, túrni kellett a meglévő állapotot. Találóaan írja erről a hős Forgách Simon: »ennek remediumát csak az egy Isten találhatja, mert magunkba sem erő, se okosság oly nincsen, kivel eleit vehetnénk, hanem amaz szent ember mondásakint *in silentio et spe erit fortitudo nostra*!«¹

Úgy látszik, hogy a nemzet csakugyan azt tette, amit jobbjai ajánlottak neki: túrt és szenvedett.

Néhány kiváló emberünk azonban minden követ megmozdított, hogy a királyt jobb meggyőződésre bírja. Ilyen volt a hős hadvezér, Forgách Simon, aztán Batthyány Boldizsár és Nádasdy Ferenc. Szebb és megindítóbb hangokat még alig hallatott valaha magyar ember azoknál, amiket Forgách Simon juttatott a király fülébe. A gonosz tanácsadók sugalmazása költötte fel — írja — azt a bizalmatlanságot, amely mindent halomra dönt nálunk. A végházakat elhanyagolják, a katonáinktól az élelmet és a zsoldot elvonják. A nemesség szabadságát megnyirbálják, a nyomorult népet kifosztják. »Az ország rendei érzik és látják ezt s irgalmért, igazságért s a régi állapot visszaállításáért esedeznek. Vajjon miért nem hallgatja meg fölséged a szegényeket? Hiszen az idegeneknek mostan kormányzása elveszíti a végházakat s velük együtt az egész

¹ Körmendi lt. Missiles, Forgách Simon Batthyány Boldizsárhoz 1587. jun. 26.

országot. Es e pusztulás senkinek nem okoz nagyobb kárt, mint fölségednekf»¹

Néhány hétre e levél megírása után Forgách Simon megint a királyhoz fordult. Gyönyörű sorokban önti ki buját s megrázó hangon adja elő az ország kétségbeejtő állapotát.²

Ez sem használt semmit. A pusztában kiáltonak szavaként hangzott el ez is. A magyarok iránt való gyűlöletet, bizalmatlanságot és lenézést romboló munkájában Forgách Simon szívetépő szava sem állíthatta meg. Haladt az tovább is a maga útján, sőt gyarapodott, mikor a vallási motívumokat is belevonták. Ez utóbbi dologgal az udvari reakciónak sikerült megnyernie a püspöki kar több tagját is, akik aztán a világi ügyek intézésébe is beleavatkozván, tőlük telhetőleg támogatták Rudolf politikáját.

Ilyen módon a viszonyok napról-napra rosszabbodtak, az elkeseredés nőttön nőtt. Egyik-másik végházunkból már forradalmi hangok hallatszanak. A vármegyék pedig panaszt panaszra halmoznak a magyar törvényeknek a bécsi kormány részéről való folytonos megszegése miatt.³

Magyarország vezető emberei már nem is tiltakoznak az ilyen dolgok ellen, mert hisz meggyőződtek, hogy a szavuknak úgy sincs fogantaja Bécsben és Prágában. S ha olykor-olykor mégis panaszra nyitják az ajkukat, ezt csak egymás közt teszik. Minden magyart mélyen megindíthatnak azok az aggodalomteljes és emellett

¹ Cs. és kir. állami It. Hung. 1583. március 5.: Per quorundam pravam suggestionem orta prima diffidentia... omnia in deterius sunt delapsa« etc.

² U. o. 1583. ápril 6.

³ »Az articulusoknak corumpálása felől panaszolkodnak az vármegyék is« írja Forgách Simon 1588. ápril 13. (Körmendi It. Missiles.)

mély hazaszeretettől áradozó levelek, miket ez időben Magyarország főemberei: Nádasdy Ferenc, Zrínyi György, Batthyány Boldizsár és Forgách Simon váltanak egymással.⁴ Az 1588. év tavaszán például Forgách Simon válaszolván Batthyány Boldizsár levelére, a többi között megírja neki, hogy a német tanácsosok gyűléte a magyarok iránt immár teljes! »Ím jól látják uram — írja — az magok tanácsából minemű successusok vagyon, mint veszték az szegény ifjú fejedelmet és az lengyel koronát is, de *totum est eorum odium erga nationem Hungaricam.*² Inkább elszenvednek minden károkat, hogy nem mint magyarral is köziének dolgokat!... Contra rerum seriem vagyon az, hogy valamely ország más idegenek tanácsával tartassék meg, avagy utiliter administráltassék. Magyarországnak mire jutott dolga az idegen tanács és idegen administratio miatt, látja mind ez világ. Im az marad oka is, minemű nagy veszedelembé vagyon miatta. Látják ők magok is; de lám az *pravus affectusok* tisztán megvakították őket. *Bizony uram úgy vagyon, mint kegyelmed írja, hogy videtur impendere az utolsó veszedelem!* De az Úristen, azki eddig is miraculose sola sua divina Providentia tartott meg bennünket, ezen hitván reánk való gondviselésvei, azon jó Isten megtarthatja ezután is az kevés reliquiát, amint az próféta is mondja: *loquens disraptus est, nos autem liberati sumus.*«³

Ilyen hangulatban volt az ország, mikor a

¹ E kiadatlan levelek java része a körmendi It. missilesei között van.

² De az ő teljes gyűléte a magyar nemzet ellen irányul.

³ Körmendi It. Missiles, 1588. ápril 13.

nagy török háború kitört. Máskor rémülve fogadta az ország a török háború hírét, most azonban örömmel és bizalommal nézett elébe,¹ A nemzet vezetői meg a végbeli vitézek is hitték, hogy e háború csak lendíthet az ország sorsán. És olyan hévvel készültek a hadra, hogy a lelkesedés még a diákságot is elfogta s kardot kötött.

A magyar történetírók, aztán a német Gabelmann, aki a csatatereken írogatta naplóját, versenyezve magasztalják a magyar vezérek és a magyar katonák vitézségét és önfeláldozását. Csodálattal írják a »háború mennykövéről: Nádasdy Ferencről, magasztalva emlegetik Zrínyi György, Prépostváry Bálint, Pogrányi Benedek, Pálffy Miklós, Kiss Farkas, Eörsy Péter stb. feledhetetlen tetteit. A magyar vitézek embersége és hősiessége előtt még a török is meghajolt. A háború alatt — nem egyszer — jelét is adta a közeledésnek. S a kölcsönös megértés nem is sokáig váratott magára.

De vajjon a uemzei Küzdelme, tömérdek áldozata enyhítette-e az ausztriai németeknek eddigi gyűlöletét, megszüntette-e az udvar bizalmatlanságát? Nem. Maradt minden a régiben.

Az, ami százados ellenségünket, a törököt elismerésre és közeledésre bírta, szövetséges bajtársainkat: a németeket meg nem hatotta. A magyarságnak a tizenhatéves háborúban hozott rengeteg áldozatja és mérhetetlen szenvedése a németek szívéből az idegenkedésnek és a gyűlöletnek szikráját ki nem olthatta.

Megvetették, kicsinyelték a magyar hadi tudományt, gyanakodtak mindenkire s dúlták a magyar földjét, mintha nem is a török ellen, ha-

¹ Hadi levélt. Prépostváry Bálint levelei Mátyás főherceghez és Teuffenbachhoz. (Feldakten 1594. 2. 10, 1595. 1. 2.)

nem véreink kiirtására jöttek volna.¹ Azok a sötét felhők tehát, amik hazánk eget a XVII. században állandóan elboríták, már ekkor is tornyosultak. Fagyos szelük már ekkor is erősen pusztított reményeink kertjében.

A mi jó szomszédaink százszor és százszor szemünkre vetették a németgyülöletet, ami — szerintük — minden magyarral veleszületett. De arról teljesen megfélelkeztek, hogy a németiség meggyüölése csak természetes következménye volt a magyarfalásnak, a magyarok megvetésének. Ez utóbbi dolog pedig már akkor is általános volt, mikor erre a magyar nemzet okot még egyáltalán nem adott. A nemzeti fölkelések ideje még nem érkezett el; a magyart még nem hívhatták rebellisnek; a nemzet minden erejével és tudásával a török ellen harcolt. Az eredmény mégis ugyanaz volt, mint az úgynevezett rebelliók idejében. Országszerte hangzik a keserű panasz, hogy nincs ki szóljon mellettünk, nincs bizalom, nincs barátság; régi szabadságunk megaprózott, az ország tagjai mód nélkül megkevesedtenek. Majd elfogynak a szegény magyarok; könnyen megszámlálhatni, amennyien vannak. Kinek vad tigristől nincsen születése, e nép szenvedésén megesik a szíve. *»Mint fájjon a németeknek a mi országunk, ime látjuk! Úristen ő kezekbe adta az birodalmat, szabadok vele! De ennek az*

¹ K. p. 1. Hung. 14.414. fasc. 1603. ápril: a felső-magyarországi rendek és megyék panasa a német katonaság fosztogatása miatt. Ha a Duna mentén végigtekintünk, — írják a megyék — pusztá, kiégett és néptelen városokat meg falvakat látunk. A német katonaság minden helyet kirabolt és elpusztított. *És ezek az emberek keresztényeknek mondják magukat!* Valóban! Magyarország most a legpusztább és a legszerencsétlenebb ország!

*országának immár minden csontját egyben törték számadással tartoznak az Úristen előtt érette!*¹

A jó Gabelmann, akit az udvar azért küldött hozzánk, hogy a tizenhatéves háború eseményeit megörökítse, írásaival — ha ugyan olvasták azokat — bizonyára nem nagy örömet kelthetett az udvarnál. A derék német mester ugyanis az események hatása alatt lelkendezve ír a magyar vitézségről, remek vonásokkal festi a magyar katonát s a legélesebben elítéli a falánk és korhely német hadak viselkedését. S a német olvassa a németre, hogy esze kotlik ugyan az elsőbbségre, de a törökkel szemben a legyalázott magyar jobban megállja a sarat. Naplójában a többi között rendbe teszi a harcok eredménytelenségének okait is, s nyíltan kijelenti, hogy ez okoknak nem utolsója a magyaroknak német részről való örökös mellözése és megvetése!² Ökigyelme az utóbbi dolgot ezekkel az emlékezetes szavakkal fejezte ki: *Contemptus Germanorum erga Hungaros!* Íme, még a német író is megbotráncozott azon, hogy lenéztek, megvetettek minket még azok a hadak is, amik a németség söpredékéből kerültek hozzánk. Még az elfogulatlan német mester is megdöbönt azon, hogy az udvartól kezdve az utolsó landsknechtig szorgalmasan hintegetik azokat a magvakat, mikből természetes módon más nem kelhetett ki, mint a németség általános meggyűlölése.

Mint történetíró keresem az okot, mint magyar tudni akarom és kutatom, mivel szolgáltunk a németek megvetésére és gyűlöletére, mi szülte, mi növelte s mi tette általánossá? De bár-

¹ U. o. Hung. 14.421. fasc. Illésházy István levele Joó Jánoshoz 1600. júni 12. és 1602. okt. 21.

² Gabelmann több kötetes naplója a Cs. és k. állami lt. Hungaricái közt vannak.

mint fontolgatom a kor eseményeit, bármint raskogatom össze a legtitkosabb szálakat, megfelelni nem tudok. Hogy az udvar körében gyűlöltek és lenéztek minket, azt még könnyen megértjük, mert Rudolf és udvara a magyar nemzetet sohasem ismerte, s ha ismerte, félreismerte. De honnét a gyűlölség és a megvetés azoknál, akik velünk együtt harcoltak, s akiknek elvakult szemmel is látniok kellett, mint küzd, mint áldoz a magyar hazájáért? A német fölfuvalkodottság vagy elbizakodottság egymaga nem elegendő az ilyen érzés keltésére és folytonos szítására. Vagy talán a legfelsőbb példa hatott rájuk, talán az udvar szelleme őket is megvette, talán rajtuk is teljesült a régi magyar mondás: lágy pásztor alatt gyapjat rug a farkas? Lehet. S ha így van, bizonyos, hogy a tilalmasra indult hadai miatt a legszentségesebb császár szeméit könnyharmat nem igen áztatta.

De hát miben is nyilvánult a *contemptus Germanorum*? Sokat, igen sokat olvashatunk erről történetünk könyveiben, de még több az, amit búsult eleink reszkető kezekkel papírra vetettek s amik még ma is csak a levéltárak buvárlói előtt ismeretesekek. Bár ez irott emlékek a magyar emberre úgy hatnak, mint az idegből bocsátott nyilak, az igazság kedvéért a szomorú húrokat mégis meg kell pendítenünk. Ki tudja, eleink szenvedéseinek megismerése a jövőben nem ad-e erőt a megpróbáltatások elviselésére?

Ha valamikor, úgy a tizenhatéves háborúban ragyogott a magyar vitézség, a magyar hadi tudás csodás fényben. Pálffy Miklós győzelmeit, Nádasdy Ferencnek (a fekete bégnek) huszárbravúrijait, Huszár Péter és Eörsy Péter szerencsés vakmerőségét, Kiss Farkasnak csodával határos bátorságát és leleményességét még a külföldön is magasztalták. Az ő rettenthetetlen vitéz-

ségük, hadi tudásuk és önfeláldozásuk az ország borult egén az egyetlen fénysugár, mely biztató tavaszt hirdetett a tél közepén is. Külföldön tán igen, de jó szomszédainknál a való nagyság elismerésére sohasem számíhattunk. A hadvezetésben legkitűnőbb embereinket folyton mellőzték. Akik török harcokban nőttek nagygyá, akik török hadakon szerezték babérjaikat, háttérbe szorultak a főhercegekkel és a törököt sohasem látott külföldi vezérekkel szemben. A hosszú török háborúban csak Mansfeld volt az egyetlen, aki a szó szoros értelmében hadvezérnek született. Intézkedésein meg is látszott, hogy nem azon német vezérek közé való, akik alatt a német katonák büntetlenül ölhatték és gyalázhatták a magyar hadi népet.¹ Ez az emberséges ember, amint hivatalát elfoglalta, a magyar katonasághoz így szólott: *Magyarok! vezéreim és vitézeim ti lesztek, mert sokszor meg szalasztottatok az ellenséget; ti legjobban ismeritek a törököt és legjobban győzitek a nehéz munkát!* — Gabelmann azt is följegyezi erről a derék vezérről, hogy nyelve egy nyomon járt a szívével; a magyar nemzetet módfölött becsülte s még az utolsó hajdú előtt sem restelte a süvegét megemelni. Sajnos, Mansfeld vezérsége csak igen rövid ideig tartott. Helyébe ismét olyanok léptek, akik messze elrúgták maguktól nemzetünk becsülését. *A luxuriosa et ebr'ia vita Germanorum* (a németek buja és részeges élete) tehát tovább is tartott. Rajtunk éltek, a mi népünket fosztogatták. »Éhenhalóvá tesznek bennünket, — írják a megszállott falvak

¹ Illésházy föl jegyzéseiből tudjuk, hogy alig volt nap, mikor a gyűlölködő németek magyar katonát nem öltek. Ezt az állítást a szemtanú: Gabelmann is megírja az esztergomi táborozás ismertetésénél.

— ily nagy hadat ennyi időtől fogva ily mértékletlenül eltartani csak az Isten tudja!«¹ S ezekre az idegen zsoldosokra, akik *a magyar falvak lakóit lábuknál fogva köték föl, hogy kivallassák, gabnájukat hova rejték,*¹ százezreket és százezreket költöttek. Fizették őket úgy, ahogy csak bírták. A magyar hadakat meg, amelyek Mansfeld szerint a nehéz munkát végezték, hagyták koplálni, nélkülözni. Ezek a szegények fizetést még akkor sem igen kaptak, mikor az éhenhalás környékezte őket. A hős Pálffy Miklós 1592-ben vitézeit magasztalván, fizetést kért részükre, akik *jól, jámborul és igazán szolgáltak.* Pálffy ez alkalommal szenvedő vitézeiről e gyönyörű sorokat írta: »Minémű fogyatkozásban és ínségben vannak, azt csak Isten tudja! Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel írhatom, hogy sokaknak közülök, a kik vagyon negyven esztendeje, hogy ő felsége szolgálatában vágynak, *az orcájokon és vén szakállukon csurgott le az könnyük. Minden élést elélték a szegényektől/ Az ellenség is pedig nagy szívet és bátorságot vészen rajta, ha látja, hogy az ő felsége régi szolgálait így éhei hagyják meghalni, meg nem adván az övéket... Bocsátottam immár el közülük harmincat olyakat, hogy száz mértföldről kellett volna őket idehozni! Jó hitemre mondhatom, hogy ugyan sokan vannak közülök, hogy három vagy négy napja is nem ehetnek az kenyérből/«⁹*

¹ O. L. Kamarai lev. 1603. dec. 11. Iudex et jurati cives oppidi Bath. Ugyanitt Anyala község panaszos levele. 1604.

² K. p. 1. Hung. 14.397. fasc. Inquisitio omnium bonorum archiepiscopus Strigoniensis habita. A kifosztott falvak Schlick generális hadáról vallják ez embertelenséget.

² O. L. Kamarai lev. 1592. okt. 27. Újvár.

Akik a külföldi katonaság dőzsölése idején a kipróbált magyar vitézekre ilyen sorsot mértek, egy dologra nem számítottak. A nyomor és a fizetlenség miatt mindig több és több végbeli hagyta ott a szolgálatát és csatlakozott a szabad hajdúkhöz. Amint aztán Bocskay a megalázott magyar zászlót fölemelé, ezrével és ezrével tödultak melléje a szabad hajdúk, hogy a sok szenvedést, méltatlanságot és a németek megvevését becsülettel visszafizessék. Rudolf széllal bélelt tanácsosai persze sohasem gondoltak arra, hogy Bocskaynak a legjobb katonákat ők fogják adni.

A *contemptus Germanorum* nem utolsó gyümölcse volt, hogy minden hivatalba, a magyar végházak legjelentősebb kapitányságaiba tudatlan udvari kegyenceket ültettek. S mi lőn az eredmény? Ahol egykor Thury Györgyünk halt hős halált legjobb vajdáival, ahol nemrég még a Zrínyiek küzdöttek: Kanizsa várában Paradeiser György parancsolt. Tudjuk, hogy ökigyelme a reá bízott fontos várat védelem nélkül atengedé a töröknek s a saját nyomorult életét a bécsi verpadon fejezte be.¹ A hatalmas Győr várának kapitánya, Hardegg ugyanígy tett; az ő fejét is a hóhér nyiszálta le. Pápa idegen őrsége a vitéz Maróthy főkapitányt láncra verte s a várat török kézre játszotta. Eger várának árulói is a vallonok voltak. A küzdeni kész magyar kapitányt, Nyáry Pált ugyanis rabszíjra fűzve adták át a várral

¹ Körmendi lt. Missiles: Zrínyi György írja 1600. okt. 27-én Csáktornyáról Batthyány Ferencnek, hogy Paradeiser Kanizsa föladása után nála volt s hazudozott. »Az vajdák — írja Zrínyi — azt mondják, elsőbe akkor látták őt, mely nap az török megszállotta (Kanizsát), másodsor midőn föladta a várat. Egy boltban hevert.«

együtt a töröknek.¹ Említsünk még hasonló eseteket? Komárom 1594-ben biztosan török kézre kerül, ha a német kapitány nem lett volna gyöngébb a magyar vicekapitánynál, Kiss Farkas uramnál, aki a föladásról hallani sem akart. Esztergom ostrománál a komáromi és a győri főkapitányok (Braun és Hardegg) a tüzérség fejével, Gállal együtt azon mesterkedtek, hogy a magyarok a várat valahogy be ne vegyék, mert különben az ő uraságuknak vége leszen. S mi történt? Estefelé ezer németet küldenek támadásra s ezek a jeles hadfiak holdvilágos éjjel a török temető sírköveitől úgy megijednek, hogy fegyverüket elhánnyva, szaladnak a táborba. A következő nap — fényes nappal volt — a magyar hajdúság ront a falaknak s behatol az utolsó árokig. A német tüzérség azonban a török helyett a támadó hajdúkat ágyúzta s közülök vagy ötvenet megsebesített és leterített! Nem is magyar, hanem német szemtanú: Gabelmann mester jegyezte ezt föl naplójába.

Ilyen és ezekhez hasonló eredmények mellett az országnak éveken át túrníe kellett a császári hadsereg dölyfösségét és pusztítását. Hogy mi mindent tett ez a védtelen városokban és falvakban, arra megfelel a bécsi udvari kamara. Ez a magyarelles testület 1601-ben már kénytelen volt bevallani, hogy a *császári seregek több kárt tettek Magyarországnak, mint a törökök!*²

S amit az udvari kamara Magyarországról

¹ Az esztergomi vár föladóit, akik szintén német katonák voltak, 1605-ben végezték ki. Némelyiknek előbb a nyelvét szakították ki és a karját vágták le.

² K. p. 1. Hung. 14.408. fasc. 1601. »Die ausländische Nationen, als die Wallonen etc. und sunderlich die Franzosen diesen Landten und den ar-

beismert, azt százszoros mértékben hangoztatta Krausenegg Básta hadainak rémítő pusztításáról Erdélyben!¹

De azért a bajok orvoslása, a contemptus Germanorum erga Hungaros megszüntetésére senki sem gondolt. Maradt minden a régiben, s Rudolf a bizalmával továbbra is azokat tüntette ki, akik erre érdemteleneknek bizonyultak. A magyarok közül — írja Illésházy — csak Pálffynak és Nádasdynak hittek valamit, a többinek semmit!

A bécsi kormányzések arról is gondoskodtak, hogy a német vezéreket és főtiszteket ért szégyent úgy ahogy takargassák s amit lehetséges, a magyar katonaságra kenjenek. Rudolf császár kiküldötte Magyarországba Pühler urat, aki aztán hosszú ideig vizsgálgatta a magyar végházakat² s olyan jelentéseket küldött Bécsbe,

men Unterthanen für unleidlichen, grossen und mehreren Schaden, Übertrag, Plunder und Nembung des irigen, sambt allerhandt *unsäglichen Muetwillens, ja auch Verrath und Verkajufung des Landts und der Festung* — wie man mit Papa geschehen — gethan und erwisen, als vast von dem Feindt selbst nit beschuh, und es derselb nit woll erger machen thäte!«

¹ U. o. Hoffinanz, 13.631. és 13.632. fasc. 1603. Krausenegg jelentései Erdélyből.

² K. p. 1. 14.404. f. 1598. szept. 5. Pühler instrukciója. Az 1604. évben küldi be jelentéseit. A június hó utolsó napján írt jelentésében a magyar gyalogságról így ír: »wann sie nicht wissen, dass ihnen der Rucken gehalten werden kann, gar ain schlechten Standt laisten, ja vielmals aus den Häusern noch ehe, als die Gefahr recht an ihnen ist, entweichen, und dem Feindt ohne schwert in die Hände kummen lassen« etc. (Hadi levélt. Feldakten, 1604.) Ilyen hangon ír 1604. június 25-én Körmenről Mátyás főhercegnek is (u. o.).

amiknek ott módfelett megörültek. Pühler uram a magyar hajdúságról azt írja, hogyha a török vár egyik kapujánál megjelenik, a hajdúk a másikon kiszöknek. Ha — írja Pühler — a német sereg nem tartja fel a törököt, a hajdúk azonnal megfutnak.¹

És az efféle szemenszedett valótlanságot Bécsben készpénznek vették. A contemptus Germanorum erga Hungaros javában virágzott. S így nem is az idegen hadak dúlásainak megszüntetéséről tanakodtak Bécsben és Prágában, hanem a magyar katonaság kevesbitéséről. Ez a katonaság volt a száлка Rudolf tanácsosai szemében, mely a hosszú háborúban csak várakat foglalt el, de gyáván egyet sem adott föl. Világosan hirdeti ezt Rudolf császárnak 1600-ban Mátyás főherceghez intézett rendelete.² A végházak magyar hadinépe — írja Rudolf — mindig hangosabban követeli hátralékos zsoldját; mivel a nyomorral és éhséggel küzdő végbeliek sok bajt okozhatnak, s mivel számuk a háborúban amúgy is igen megszapordott, reformálni kell a végházakat és *ameny-*

¹ Hadi levélt. Feldakten gyűjteményében van a magyar tanácsosok felterjesztése a hadakozás dolgában. Eszerint a jelen háborúban is világosan kitűnt, mit ér a magyar katona! A magyar katonák — írják a tanácsosok — a hazai tüzhelyért bátran küzdenek, a munkát, az éhséget, a hideget és a meleget könnyen tűrik, e mellett tisztjeiknek engedelmesek s minden vitézi tette örömmel vállalkoznak, amit a külföldi katonák sohasem tesznek. Tehát minél több magyar katona kell, ha a háborút sikeresen akarják folytatni. (1594. dec. Opinio dominorum consiliariorum Hungarorum de bello suscipiendo.)

² U. o. Hungarica, 1600. ápril 6. 14.407. fasc. A rendelet Pilsen városában kelt.

nyire lehet, kevesbíteni a magyar mezei katonaság számát. A végházakban is csak annyi magyar katonát kell ezentúl tartani, amennyi okvetlenül szükséges! Ugyanez évben Rudolf Ferdinánd főherceg alatt a Kanizsa-menti új magyar végházak föllállítására bizottságot küldött ki. Ferdinánd és német társai szintén azt kívánták, hogy az új végházakba ne megbízhatatlan magyar hadinépet, hanem jóra való németeket vegyenek.¹ Rudolf császár fentebbi rendelete még Mátyás főherceget is meglepte. Válaszában (április 14.) a magyar hadinép védelmére ugyan nincsen szava, de mégis kifejti, hogy a magyar katonaság kevesbitése most a nyílt háborúban esztelen és veszedelmes kísérlet. Papiroson könnyű megcsinálni, de okszerűen végrehajtani lehetetlen. S ha mégis véghez viszik, a kár sokkal nagyobb lesz, mint a haszon, amit a csekély zsold révén megtakaríthatnak.²

Az udvari kamara, sőt még a haditanács is egy véleményen volt Mátyással. »A haditanácsosoknak a javaslat nincsen kedvükre — írja a kamara — s azt mondják, hogy e háborús időben a végházak népét inkább növelni, mint kisebbiteni kellene!« Az ilyen jelentések a magyar hadinépre mért csapást el nem hárít-

¹ Az erre vonatkozó összes iratok a Hadi levél. Feldakten 1600-ban találhatók. Egnémelyik a K. p. 1. 16.812. fasc.-ban is megtalálható.

² K. p. 1. Hung. 14.407. fasc. 1600. április 14. Mátyás főherceg Rudolffhoz. A haditanács is így vélekedett. S az udvari kamara 1600. aug. 23-án jelenti őfelségének: »die daussigen Kriegsräthe nit sondere Lust darzue haben, sondern dahin deuten dass man auf den Granitzen bei diesen Kriegsleuffen mehrers stercken, dann ringem, und solche Reformation zue Friedenszeiten fürnembem sollte« etc.

hatták. Rudolf az ellentmondást nem tűrte s 1600 augusztus 23-án már jelentést kért a császári rendelet végrehajtásáról.¹

Erdély hóhérának, Bástának nevére és teteteire minden magyar borzalommal gondol. A történetírók széltében-hosszában elmondják, mi mindent cselekedett ez a rettenetes ember. De egyről teljesen megfélelkeznek: tetteinek rugóiról, indítóokairól semmit sem szólnak. Bizonybizony Erdély romlását is a *contemptus Germanorum okozta*. Aki nem hiszi, olvassa el Rudolf császár utasítását Bástára részére. Ez a retentő irás megvan a bécsi kamarai levéltárban. A szentséges császár azt parancsolja benne Bástának, hogy *ölesse, égettesse, irtsa a rebellis magyarokat, szedje el birtokaikat s ültessen azokba jóézésű németeket!* Es Bástára szóló szóra teljesíté ura parancsát.

Az 1601. évben Magyarországon a keresztény fegyvereket némi szerencse kísérte. Több végházzal együtt az ősi koronázóvárost, Székesfehérvárt is visszafoglalták. Még föl sem száradt a magyar vér, ami ez ostrom alkalmával elfolyt, a *contemptus Germanorum erga Hungaros* már ismét megszólalt. A magyar urak zsarolásából élő kamaraelnök: Unverzagt Farkas a császárnak azt javasolta, hogy a töröktől visszafoglalt magyar városokba, tehát Székesfehérvárba is, magyarokat telepedni egyáltalán ne engedjenek; mert ahol a magyar a lábát megveti, ott a német meg nem maradhat. A magyar természeténél fogva minden németnek ellensége. A németekkel benépesítendő magyar városokat tehát teljesen a császár öfelsége alá kell rendelni. Német jogot, német törvényt kell

¹ U. o. Rudolf Mátyás főherceghez, aug. 23. Prága.

e városokba behozni; a magyar törvény rájuk kötelező ne legyen, de a magyar királyság minden szabadságát elsősorban ők élvezzék; vámmentességet kapjanak és öt évre minden adó alól föl kell őket menteni. *Magyar ember ezekben a magyarországi városokban polgárjogot egyáltalán ne szerezhessen.* A végházakat és a végházak táját is németekkel kell benépesíteni, mert a magyaroktól különben senki biztonságban nem léssen. A német hívebb, lojálisabb, mint a magyar, a városok építéséhez és a kereskedéshez jobban ért s mindenekfelett megbízhatóbb. A magyarok a németeknek már elég sok méltatlanságot cselekedtenek, ideje, hogy a visszafoglalt városokból őket kiigtassuk. Ha mind-ezen dolgok szerencsésen megesnek, — írja Unverzagt — a magyarországi németiség szíve lánggra lobban s hűsége nő tton nő!¹

A hazaáruló Szuhay püspök barátjának, Unverzagt Farkasnak ezen tervét megvalósítani nem lehetett. A háború tovább dült és Székesfehérvár ismét török kézre került. Az eszme azonban nem aludt el; kísértett az folyton, mint ahogy állandóan kísértett és kísért a *contemptus Germanorum erga Hungaros.*

Rudolf császár és tanácsosai azon vesződtek, hogy Magyarországot Ausztria örökös tartományává tegyék. S mivel akadtak magyarok, akik e titkolt célt fölismerték és ellenezték, tehát gyűlölettel fordultak minden ellen, ami magyar volt.

¹ Cs. és k. állami lt. Hungarica: Guetachten: »Wo man Hungern einkommen Hess, ist gewiss, dass kain teutscher bei und neben inen bleiben kündt« etc. A végén aztán ezt mondja a németekről: »dass sy zue dem hungerischen Landtagshilfen nit obliert; dass würde allen teutschen Stätten in Hungarn ain Herz machen, ihr Treute strecken«.

Hova juttatta Magyarországot ez a gyűlöletes politika, jól tudjuk. Csak lapozgatnunk kell a Bocskay fölkelése előtt való pár esztendő emlékei között, s előttünk áll a való. Pompásan festi ezt az állapotot Illésházy István 1605-ben:

»Adta volna az Úristen, — írja Illésházy — hogy ez üdőt ne értem volna és ez undok világból régen kimúltam volna. Boldogok azok, azkik az Urban meghaltanak, és ezeket nem látják. Szegény Pálffy uram és Nádasdy Ferenc, ha éltek volna és engem is az püspökök igaz mondásomért ki nem kergettenek vala innéd, erre az mi szegény hazánk, sem mi magunk nem jutotunk volna. Kiállanak az papok az papi hivatalból, pórfiak és tudatlanok lévén, az secularis dolgokban árták magukat és az ország gubernatioját magokra ve v ék és mind vesztének bennünket. Jól látom azt is, hogy nem embertől, hanem az Istennek nagy haragjától vágyanak ezek, mert minden emberi okosságot fölül halad ezöknek az embőreknek az ő istentelenségek és gonoszságok... (mert azon munkálkodnak) *hogy az magyar nemzetöt kivágyják, országunkat eltöröljék, semmivé tegyék, ... hogy Magyarországot provinciává tegyék és Austriae haereditariam faciant!*«¹

*

Csak néhány új adattal szolgáltunk Rudolf magyar politikájához. Csak megvilágítottuk Gabelmann mester mondását. De ez adatok mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy igaza volt a német Gabelmannak, mikor azt írta, hogy a ti-

¹ Körmen di It. Missiles, Batthyány Ferenc levelezése: Illésházy levele 1605. aug. 24. Nagyszombat.

zenhatéves háború sikertelenségének főoka a contemptus Germanorum erga Hungaros, vagyis a magyarfalás volt.

Adataink világosan megmondják, mit túrt, mit szenvedett nemzetünk a gyűlölet politikájának éveiben. S vajjon rászolgált-e minderre? Az országgyűlési rendek egyik fölterjesztésükben azt írják Rudolfnak, hogy soha egyetlen uralkodónak sem hoztak annyi áldozatot, mint neki. Senki iránt annyi hűséget, annyi lojalitást nem mutatnak, mint őiránta...

S mi lön a sok áldozatnak az eredménye? Gabelmannal kell felelnünk: contemptus Germanorum erga Hungaros! Hogy a magyaroknak illetően megvetése még a törökök előtt sem maradt titokban, azt ők maguk is megírták. Egyik történetírójuknak, Pecsevinek munkájában olvashatjuk e sorokat: »*Λ magyar főurak még a legalsóbbrendű németek szemében is alábbvalók és megvetettebbek a rájáknál.* Ha a németek az úton találkoznak magyar urakkal, rájuk ordítanak, hogy térjenek ki az útból s leköpdösik őket. Ez igazán lealázás és meggyalázás !«

Mi természetesebb, mint hogy ez a megvetés, ez a gyűlölet a magyarságban is hasonló érzést keltett. A hosszú háború alatt a bécsi udvari kamara ellenezte a nemesi felkelést. Ha — írja — ezek az urak összejönnek, mint testvérek érintkeznek egymással. S mivel valamenyiben izzó gyűlölet lángol az ausztriai németiség iránt, mi jót várhatni a felkeléstől? Valóban — írja a kamara — bámulatos dolog, minő hangerővel merészelnek ezek beszélni a császár öfelsége fenkölt személyéről !

Rudolf uralkodása, valamint a vele járó contemptus Germanorum erga Hungaros Magyarország romlásának az igazi oka! Ez a szegény ország sohasem tudta kiheverni a tizen-

hatéves háborút. Gazdasági élete, virágzó kereskedelme soha többé nem érte e azt a fokot, melyen a XVI. században állott. A végbeliek vitézi élete sem tért többet vissza. A magyar-török lovagias életnek tehát bealkonyodott. Minden, de minden hanyatlásnak indult.

Aki Rudolf uralkodását alaposan tanulmányozza, az meg fogja érteni a XVII. század általános hanyatlását úgy nemzeti, mint gazdasági szempontból. S ez az, amit megértetni akarunk

**NÁDASY FERENC
(A FEKETE BÉG) IFJÚSÁGA**

Nádasdy Ferenc (a fekete bég) ifjúsága

Salamon Ferenc Verancsics püspök megjegyzése alapján azt írta, hogy a XVI. században a magyar főnemes és nemes ifjak durva katonai nevelésben részesültek, írni-olvasni alig tanultak, lovakat és fegyvereket tisztogattak, söpörtek, csizmát tisztítottak, szóval mindazt végeztek, amit a világ minden népénél az alantas szolgákra szoktak volt bízni!

Salamon Ferenc Verancsicsnak kicsinylő és valótlan állítását még ki is színezte. S ma már minden valamirevaló műveltségtörténetben olvashatjuk azt a fura leírást, ami minden intézményünkkel, minden történeti emlékünkkel homlok-egyenest ellenkezik.

Aki a XVI. század nevelési rendszeréről akar írni, annak nem a megaggott krónikákat kell forgatnia, hanem műveltségünk kincsebányáit: a családi levelezéseket kell lapoznia. Rengeteg ily levél maradt ránk; csak hogy nehéz hozzáférni, mivel jobbra családi levéltárainkban hevernek. Ezek a levelek egészen mást mondanak, mint Verancsics és Salamon. A legmagyarabb és így legnemzetibb század kultúrája nem olyan volt, mint amilyennek Salamon képzelte. Ha még a nemesség színe-java sem tudott írni és olvasni, vajjon ki írta a levelek százazreit, amik különféle levéltárainkban jórészt ol-

vasatlanul hevernek? Talán a föld alól kerültek ki a magyar íródeákok ezrei, akiket az egykorú iratok mint külön rendet (deákrendet) emlegetnek? Ha még a főnemesek gyermekei is lovakat szalmáztak, fűtöttek, söpörtek, mirevalók voltak a különféle szolgák seregi a főurak udvarában?

Ha még a főnemesek gyermekeinek is szolgai munkákat kellett végezniök, hogy tanulhattak köznemeseink gyermekei is német és olasz egyetemeken?

Salamon Ferenc szerint nálunk a *cselédi rendszer* dívott nevelés dolgában. írott emlékeink szerint pedig a *családi nevelés* járta mindenfelé.¹ Minden főurunknak udvara valóságos iskola volt, hol egész sereg nemes ifjú és lány nevelkedett. De még maguk a főurak sem otthon neveltették fiaikat, hanem már kilenc-tízéves korukban más udvarba küldték, Zrínyi Miklós például a leányait a Batthyányak udvarában neveltette, fiait pedig az Erdődyekhez küldötte. Minél több ifjú és lány nevelkedett valamelyik főúr udvarában, annál nagyobb tekintélye volt az illető főúrnak. Volt olyan főurunk is, akinek állandó udvarnépe az ezerét is meghaladta. S az ilyen udvarban nevedő ifjak és lányok alacsony szol-

¹ Sok embert megzavartak már e kor írott emlékei. A latin *servitor*, *serviens* és *servas* szók ugyanis mást és mást jelentettek, de e három latin szót mindig a *szolga* szóval adják vissza a magyarnyelvű iratok. A *servitor* és a *serviens* pedig sohasem volt a mai értelemben vett *szolga*. Aztán nagy különbség volt a nemes *szolga* és a paraszt *szolga* között. Különben a XVI. és XVII. században még a főnemesek sem restelték a *szolgaságot*. Csak-hogy az ő *szolgaságuk* nem a mai *cselédségnek* felelt meg.

gálatokat nem teljesítettek, mert hiszen erre a célra mindegyiknek volt szolgája vagy szolgálóleánya. A szolga és a nemes szolga sohasem jelentett egyet. A nemes ifjak is tettek ugyan bizonyos szolgálatokat, de viszont nekik is volt nem nemes szolgájuk, aki aztán a cselédi dolgokat végezte. Zay Ferencnek a XVI. század derekáról ránkmaradt az egész udvarnépének lajstroma. Szerepel itt például Bánffy Katalin asszony két szolgálója: Homocski Kata és Katica nevű lány. Szerepel itt Maezadonyay Magdolna kisasszony szolgáló leányával és szolgáló asszonyemberével. Egy nemes özvegyasszony szolgáló leánykájával és szolgáló asszonyemberével. Az ifjak, lovas legények, gyermekek s gyalog inasokon kívül ott találjuk a gyermekek pedagógusát, Vittrarius János uramat is.¹

Efféle összeírás egész sereg maradt ránk a Batthyányak udvaráról. A nemes ifjaknak és lányoknak itt is külön szolgálók és szolgálóleányaik voltak. Tehát bizonyos, hogy a nemes ifjakat és lányokat — bár ők is tettek a háziúrnak bizonyos szolgálatokat — alantas, cselédi munkákra nem igen fogták. Megesett ugyan néha az ilyen is, de ekkor az illető önként végezte az ilyen szolgálatot. Gersei Petheő Pál írja például Batthyány Ferencnek: »Gyermekségemtől híven szolgáltam uramnak és asszonyomnak! *És nem úgy szolgáltam őket, mint nemes ember gyermeke, de sokszor megalázzván magamat, ha jobbágyok gyermeke lettem volna is, jobban, hűebben, igazabban nem szolgálhattam volna önagságát.* Póztájok voltam. Ha szegény asszonyom ki- s bejárt Csehországba, véle fáradtam: konyhájó-

¹ Orsz. levélt. Lymbus, III. sorozat 16. fasc. Numerus prebendariorum Francisci Zay, quibus Agrariae victum et vestitum praebere debet.

kon sokszor szakács voltam; szegény asszonyomat mentémben betakartam.«¹

Ki is hinné el, hogy leghatalmasabb családaink gyermekei — amint Salamon írja — lovat vakartak, udvart söpörtek stb. Hiszen mire valók voltak akkor a főúri udvarok cselédei s jobbágy szolgái? Csak nem gondoljuk, hogy a Zrínyi, Balassa, Országh, Bánffy, Batthyány kisasszonyok cselédi szolgálatoakat végeztek?

Pedig hát amint az ifjak, úgy a lányok is *szolgáló atyafiak* voltak s ha a családfőnek írtak, az ifjak magukat szolgáknak, a lányok meg szolgáló lányoknak írták volt. Természetesen ezt a szolgálatoat nem a mai értelemben kell vennünk. Az ifjak a főúri udvarokban három évig mint apródok szolgáltak. (Akkor az apród és inas szók ugyanazt jelentették.) A három év leteltével aztán *lovasifjakká* lettek, azaz fölszabadultak. Mint ilyenek, már a harcban is résztvehettek.

A háromévi inaskodás vagy apródoskodás alatt mesterek s papok oktatták őket. Akit a tudomány szomjúság bántott, az a fölszabadulás után akadémiai városokba ment, hogy tovább tanuljon.

A főúri udvarok tehát nemcsak nevelőiskolák, de egyúttal a nemzeti hagyományokon alapuló patriarkális magyar életnek tűzhelyei voltak, ahol nemcsak ismeretet, de magyari gondolkozást, illemt s tisztességet tanult mindenki. Méltán mondta például Csáky László a Batthyányak udvarát »*emberségünk s vitézségünk iskolájának*«. Csakugyan az is volt. S hála a

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1609. szept. 13. Az asszony, akiről itt Petheő uram ír, a szigetvári hősnek leánya volt: Zrínyi Dorica (Batthyány Boldizsárné).

sorsnak, ilyen bizony több is akadt. Hogy többet ne mondjunk, ilyen volt Nádasdy Tamás udvara is.

Székely Miklós és Zárkándy Pál írták 1557-ben Nádasdynak: A szülői házban és a rokonoknál senki sem tanulhat, hanem csak a végházakban s a főurak udvaraiban.¹

Egyéb ilyen levelek is értenünk engedik, hogy általános, sőt majdnem kötelező szokás volt az ifjaknak és a lányoknak bizonyos kor elérése után főúri udvarokba való küldése. Mindenki tudta, hogy a formális műveltséget csak itt lehet elsajátítani; az igazi nemzeti szellem, a hazafias érzés, a hagyományokon alapuló magyar gondolkozás csak itt uralkodott igazában. Nyelveket itt tanulhattak. A tiszta erkölcsöt itt sajátíthatták el. Ezrével maradt ránk olyan kérő és ajánló levél, melyben ezt világosan olvashatjuk. A legtöbb ily levél azt is megmondja, hogy a főúri udvarokban való neveltetés Magyarországnak régi, törzsökös szokása.

Gergely diák 1585-ben egy nemes ifjút ajánlott volt szolgálatra Batthyány Boldizsárnak, hogy az udvarában *lásson, halljon, tanuljon!* »Értvén nagyságod jó hírét, nevét és nagyságod udvarának jó rendtartása felől való dicséretet, gubernátor uram is tudván nagyságod jó hírét, nevét és az udvarában való szép rendtartásokat, levelek által nagyságodnak kommandáltuk (t. i. az ifjút). Jóllehet, gyermekségétől árvaságban nevedett, mindazonáltal ezen a földön jó rendbéli

¹ Nádasdy level. 1557. júli 29. Eger. (Nemoque in propria patria apud parentes et cognatos quicquam discere potest, nisi in locis confin. et curia magnatum.)

nemes ember gyermeke, énnékem penig tagadhatatlan atyámfia.« stb.¹

Mikor Zrínyi Miklós három kis leányát a Batthyányak udvarába küldötte, a többi közt megírta: »*Oktassátok és tanítsátok őket, hogy az anyjuk nyomát kövessék és annak jó hírét-nevét viseljék.*«²

Jákóffy Ferenc írta e jellemző sorokat Batthyány Ádámnak: »*Szokás volt eleitől fogva ez mi szegény hazánkban, hogy a nemes vérből származott ifjúság míg ideje szenvedte, ha nem idegen földön is, de a látásért, hallásért és onnét származó jó hírnek, névnek kereséseért s böcsületinek nevedéseért maga hazájában lévő nagyúri rendeknek udvarában nevedett.*«³

Ezer és ezer olyan ajánlólevél maradt ránk a XVI. századból, melyek ugyanazt hirdetik, amit Jákóffy Ferenc írt volt. S e tekintetben a XVII. században sem változtak a viszonyok. Pázmány Péter írja például Batthyány Ádámnak: »Az kegyelmed jó hírét-nevét hallván Nadányi István uram, szinte Biharvármegyéből kijött, hogy az kegyelmed böcsületes udvarában *lásson, halljon és tanuljon.* Mivel azért régi tőzsgyökeres és főrenden való emberek az Nadányiak, nagy szeretettel én is kommandálom kegyelmednek. Úgy vagyon, hogy csaknem gyermekségétől fogva én tanítottam mind Nagyszombatban, mind pedig Bécsben az jezsuitáknál egy-néhány esztendeig, remélvén, hogy a kálvinistaságból, melyben nevelkedett, kitisztuljon; de a beléje avatódott konkoly mind ez ideig ki nem

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1585. okt. 20. Várad.

² U. o. 1561. okt. 2.

³ U. o. Murány, 1635. január 16.

gyomláztatott belőle, noha alkalmasént megerőtlenedett. És oly reménységben vagyok, hogy az kegyelmed böcsületes udvarában világosban megismeri az igazságot, mint hogy azt szívem szerint kívánom.«¹

Voltak olyan ifjak is, akik csak egyetemi tanulmányaik befejezése után mentek valamelyik főurunk udvarába, hogy ott a formális műveltséget is elsajátítsák. Csáky Mihály például a saját familiáris-át, Pécsy Gáspár küldi Nádasdy Tamás udvarába — még pedig Erdélyből. Ajánlólevelében megírja, hogy ez az ifjú három és fél évig szolgált már a királyné udvarában; tudós legény; aki magyarul, németül, olaszul, görögül és latinul tud.²

Pesthy Antal deák a fiát ajánlja Nádasdy vagy Oláh Miklós udvarába. Ajánlólevelében megírja, hogy fia Páduában tanult s igen tudós ifjú, de tovább már nem költhet rá.³

Bajánházi Lénártné Lőrinc nevű fiát Nádasdy udvarába akarván juttatni, Solymossy Jánossal Íratott ajánlólevelet. Ez utóbbi aztán, a többi közt Nádasdy tisztjének: Komlóssy Tamásnak is írt volt, kérvén őt: »méltóztatnék önagysága (t. i. a nádorispán) avagy az önagysága deáki közben számlálnia, avagy Demjén mesternek adnia, hogy *hadd tanulna*. Egyébképpen pedig jó fundamentuma vagy az deák-ságban; *csakhogy az perfolytatás dolgát kívánna tanulni és az udvar folyását*, mert még csak

¹ Kőrmendi levélt. Missiles, Sellye, 1636. május 1. (Kiadatlan és ismeretlen levél.)

² Orsz. levélt. Nádasdy levelezések, 1551. feria sexta post epiphan. Albae Juliae.

³ U. o. Kolozsvár, 1552. dec. 31.

most fogtuk ki az iskolából és keveset ért még eféle dolgokhoz.« (1560.)

Íme tehát Nádasdy udvarában az ifjak a perfolytatás dolgát is tanulták!

Tóth Marko 1558-ban megírja Nádasdy-nak, hogy eddig nem jöhetett hozzá, mert bátyja meghalt. »Mind felesége — írja — mind gyermeki reám maradának. Nagy szegénységgel, nagy munkával tartom szegényeket. Nem hagyhatom; mert én árváim!«

Ezután megírja, hogy az egyik árva fiút önagysága udvarába kívánja adni. »*Hadd tanulna emberséget, tisztességet* és hogy szolgálna nagyságotat.«

Nádasdy Tamás mindig szívesen látta az efféle ifjakat udvarában s büszke volt arra, hogy házában sok jeles ifjú és leány nevededik. Mél-tán írta Giczzy György ez udvarnépről: »*Maga senkit az Úristen ugyan meg nem ékesített volna atyafiakkal, mint te nagyságotat...* Továbbá engemet is te nagyságotat megékesítsen az több atyádfiai közt és szolgálóid közt.« (1556 júni 28. és nov. 3.)

Mondanunk sem kell, hogy az ifjak legnagyobb része a hadipályára készült. A nemes ifjaknak akkor ez volt a rendeltetésük. A harc a török ellen állandóan folyt, tehát tanult vitézekre volt szükség. Ha a gyermekek a háromévi apród- vagy inaskort kitöltötték, lovasifjakká lőnek. E lovasifjak aztán később *familiar esekké*, vagyis szolgáló atyafiakká lettek, akik módjuk szerint bizonyos számú lovassal szolgáltak. Nádasdy Tamás familiareseinek kapitánya a vitéz Nádasdy Kristóf volt. Ezek közt szolgált például Giczzy Farkas hét lóval, Bornemissza János hét lóval, Ányos Boldizsár nyolc lóval, Heránt Péter tíz lóval, Bornemissza Sebestyén

tizenegy lóval, Tahy Bernát tizennyolc lóval stb.¹

Az 1556. évi expedíció alkalmával a jelzett lovasokon kívül Nádasdy Tamás az udvara népéből magával vitt két fegyverhordó gyermeket, tizenkét lovászt, húsz lovasifjút (1-4 lóval) és tizenhat egylovu ifjút. Ezekkel együtt mentek a különféle mesterek, szakácsok stb.²

Gondolhatjuk, mibe került évenként e hatalmas udvarnép tartása! De hát az ilyen udvar volt akkor főuraink büszkesége s ez adta meg neki itthon és Bécsben is a tekintélyt.

A kiadatlan családi levelek élénk világot vetnek az ilyen főúri udvarok életére. A lányok szőttek, hímeztek, csipkét vertek, kertészkedtek s a házvezetés minden titkát tanulgatták. Az ifjakat a pedagógus nevelte s a mester oktatta. Tanultak táncolni, a lantot kezelni, s ha erőre kaptak, a fegyverforgatás és a lovaglás mesteriségére is megtanították. Nagy keletjük volt főúri udvarainkban a virágénekeknek és a táncnótáknak. Az ifjak ezeknek udvarlás közben nagy hasznát vették. Eljegyzés, kézfogás és lakodalom a főúri udvarokban mindennapi dolog volt. Az ismerkedés és az udvarlás a főúri udvarokban könnyen ment és sok lány csak azért kereste fel az ilyen udvart, hogy hamarabb férjhez mehessen.

Mondanunk sem kell, hogy Nádasdy Tamásénál jóval nagyobb főúri udvar is akadt nálunk.

¹ U. o. Nádasdy számadások: *Solutio equitum familiarium domini palatini sub Christoforo Nádasdy 1558.* Az 1552. évben Nádasdy familiárisainak száma 48 volt, akik 3-8 lovassal szolgáltak. Ezek közt természetesen nincsenek az egy- és kétlovu ifjak. (U. o. 1552. *Solutio dominorum familiariorum.*)

² U. o. d. fasc. *Numerus personarum et equorum omnium Thomae de Nadasd in praesenti expeditione.* (1556.).

Ezek közt első helyen rendszeren a Batthyányak udvarát emlegetik, ahová Lengyelországból, Csehországból, Ausztriából is jöttek főúri lányok és ifjak, hogy lássanak és tanuljanak.

Ha mindezt ismerjük, akkor nem nehéz megértenünk azt a nagy tanulási vágyat, mely a XVI. században nálunk lábra kapott. Igen! ha a főúri udvartartásainkat ismerjük, akkor megértjük azt is, honnét került elő az a sok magyar diplomata, akik Rudolf koráig a fényes portát és a budai basa küszöbét oly sokszor megjárták. Alig van városunk, amelyben mestert ne találjunk. Külföldön tanult prédikátorok járják meg az országot s hirdetnek olyan eszméket, amiknek megértéséhez nagyobb műveltség kell. És hazánkban megértették őket. Ha semmi egyéb bizonyítékunk nem volna, már maga az a körülmény is fényesen hirdeti a magyar kultúra létezését és virágzását, hogy hazánk népe a tizenhatodik század első felében minden villongás nélkül áttért az új hitre. Áttért úgy, hogy a nagy változást a tizenhatodik század első felében sem politikai, sem társadalmi téren megérezni nem lehetett. Innét van az a különös jelenség, hogy a jelenkor írói sok kiváló emberünkről ma sem tudják, melyik vallásnak is volt a követője?

A tizenhatodik század katolikus püspökeiről tudjuk, hogy majd mindegyik taníttatott egy-két magyar ifjút az olasz egyetemeken.¹ Ezt a főuraink is megtették, még pedig elsősorban azért, hogy az ifjak nyelveket tanuljanak. Ha a családfő

¹ Az 1557. évben a zágrábi olvasókanonok írja Székely Lukácsnak, hogy Brelynus Mátyás »aa ki váradai püspök uram neposinak pedagógusa volt, ide Zágrábba jött Bononiából; mert nem volt költsége: káptalan adott neki pénzt, hogy még egy évig tanuljon. Jámbor és tudós ember; zágrábi fi.« (Ilyen adat seregével áll rendelkezésünkre.)

a költségeket nem bírta, a rokonok is egybeálltak s a kiválasztott ifjút közös költségen taníttatták. Így 1553-ban a Balassa-család tagjai ilyen módon küldték a tudomány szomjas *Balassa Ferencet* (quem et optimarum scientiarum et variarum linquarum avidum cognoveramus) *nevelőjével* együtt külföldre, hogy »*necsak magának, de hazájának is hasznára lenne!*«¹ E szerencsétlen ifjút azonban a bádeni fejedelem katonái útközben megölték.

Előttünk állnak azoknak a magyar nemes ifjaknak nevei, akik I. Ferdinánd idején udvari kíséret gyanánt menyasszonyokat, főhercegeket kísérték külföldre. És akár a Németbirodalomba, akár Lengyelországba vagy Olaszországba mentek légyen, a külföldiek elismeréssel szólottak műveit viselkedésükről és nyelvismeretükről. Az 1563. év őszén, a pozsonyi királykoronázáskor az udvart és a külföldi fejedelmeket kizáróan magyar nemes ifjak vették körül és a koronázási ebéden is azok szolgálták ki. S nem is magyar, de idegen ember írta meg csodálkozással, hogy ez ifjak mennyi ügyességet, mennyi tapintatot és ismeretet mutattak.² Föltehetjük-e, hogy ezek az ifjak a táborban nevedtek, írni-olvasni nem tudtak s nyelveket nem tanultak?

A Verancsics- és Salamon-féle állítás valószínűnek csakis a hadiéletben látszik. A végházakban csakugyan találkozunk olyan jelenséggel is, amilyent Salamon képzelt. Itt csakugyan voltak elegenden, akik írni és olvasni nem tudtak, s akik pályafutásukat a legkisebb fokon kezdték. Ezek aztán csakugyan lovakat és fegyvereket

¹ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1553.

² Bécsi állami levélt. Hung. Wahrhafte und kurze Beschreibung der röm. K. Majestät Krönung zum hungarischen König.

tisztogattak. Még az ezen korból maradt közmondás is úgy szólott, hogy *mással kereskedj, agg a lovak hasa alá szalmát vetned nem kell!* Azonban a nemesek és a főnemesek fiai itt is kivételt tettek, ők a katonai pályára már csak akkor léptek, mikor otthon vagy valamelyik főur kastélyában eléggé kinevelték őket! Tehát nem mint *inasok* és *lovászok*, hanem mint *főlegények* léptek a kapitányuk kardja alá. A tizenhatodik századbeli haditörvények szerint pedig minden főlegény, aki legalább öt lóval szolgált, fegyverhordó inast, lovászt és vezetéklovat tarthatott. Eszerint a főlegények sem tisztogattak lovakat és fegyvereket; sőt alantas szolgálásokat sem kellett teljesíteniük! Így voltak a naszádos és hajdú vajdák is (gyalog-tisztek), akiknek a hadi törvények szerint a fegyverhordó inasok szintén kijártak. Az inasok és lovászok, akik többnyire szegény jobbágy-fiak és futott emberek voltak, csakis vitézi tettek révén emelkedhettek. Az első dolog, amit vitézségével megszerzett, a nemesség volt s ezt követte nemsokára a katonai tisztség.

Amit idáig szoltunk, könnyű lesz példák is igazolnunk. Csak elő kell szedegetnünk a XVI. század szereplő férfiainak ifjúságára s neveltetésére vonatkozó adatokat és szemünk előtt áll az annyszor leszólt XVI. század nevelési és tanítási rendszere. Az egykorú, de kiadatlan családi levelek alapján sok nemes és főnemesi ifjú pályáját megrajzolhatjuk. Csak a szétszórt szálakat kell egészbe fonnunk s kész a hű kép.

A sok közül választásunk olyan emberre esett, aki szereplésével nevét halhatatlanságra emelte. *Nádasdy Ferenc* ez, akit a törökök *fekete bégnek* hívtak, s aki mint hadvezér a külföldön

is eléggé ismeretes volt. Kortársai a háború mennykövének (belli fulmen) és a törökök ostorának (flagellum Turcarum) is hívták, s amint rettegték a kardjától ellenségei, úgy szerették őt, úgy rajongtak érte jó magyarjai. Rettenetes volt a fekete bég a háborúban, de szelíd galamb övéi között a békességben. Jó szívét, bőkezűségét sok száz nyomorult érezte, s még nagyobb volt azoknak a száma, akik életük és vagyonuk megvédéséért áldották őt. Viszont ellenségei, a törökök átkozták erejét s támadásai miatt az ulakokat egymásután eresztették a szultánhoz érte.

Nádasdy Ferenc Magyarország legnépszerűbb és legszeretreméltóbb nádorának: Nádasdy Tamásnak és Kanizsay Orsolának volt egyetlen fia. A szülők eszményi családi életet éltek. Magyar leveleik, miket egymással váltottak, örökszép emlékei maradnak e kornak, s alig hisszük, hogy legyen nemzetéhez ragaszkodó magyar, aki e gyönyörű levelek olvasásán fel nem buzdul.¹ A szülők házaseletének huszadik évében, 1555 október 6-án született egyetlen fiuk: Nádasdy Ferenc. Mivel magát a nádort kedves otthonától hivatala gyakran távol tartotta, övéi és tisztviselői levélben tudatták őt a kis fiu születésének s később nevelésének minden körülményeiről. Ezek a legnagyobbbrészt kiadatlan levelek teljes világot vetnek az akkori magyar udvarházak életére és a magyar uricsaládok háztartására. Nádasdy Tamás háztartása nem tartozott ugyan a legnagyobbak közé, de azért a kor szokása szerint elég népes vala. A tiszt-

¹ E levelek egy részét kiadták *Károlyi Árpád* és *Szalay József* 1882-ben. Nem rajtuk múlt, hogy a nagy anyagnak csak egy része láthatott napvilágot.

tartókon, udvarbírákon és majorbírákon kívül az udvarnépe között találjuk a hopmestert, az orvost, porkolábot, prédikátort, katolikus papot, inasokat, apródokat, deákokat, az apró árva gyermekeket, kiket nemesemberek örök szolgálukul hagytak az ház urának, öreg ifjakat, uri leányokat, kik ott nevedtek (mint Csáky, Tahy Ferenc és Bernát leányait), a vénasszonyt (*domina vetula*), aki a házvezetésben az úrasszonyt helyettesítette, házas lányokat, jegyben való szolgálólányokat, dajkákat, köztük a mezítelen dajkát, mosó- és sütőasszonyokat, a gyógyítóasszonyt stb. Ezekon kívül állandó vendégek is mindig voltak a kastélyban, akikkel ha a háziak egybeszelidültek, ott tartották, ha pedig nem az ő rendükön valóknak mutatkoztak, rokkájukat hamar kitették, sőt olykor futószabásban menesztették. Ilyen nagy udvarnépet ruházni és eltartani persze nem kicsiny dolog volt. Pedig még menyegző is gyakran akadt s azt is a ház urának kellett kiszolgáltatnia.

Kanizsay Orsola vezetésével ez a hatalmas udvarnép úgy élt, mintha mindnyájan egy családnak a tagja lett volna. Tisztelték a ház urát, de mindenekfelett szerették a ház asszonyát. Gondolhatjuk, minő öröm szállta meg az egész udvarnépet, amikor huszévi házasélet után a ház kegyelmes asszonyának egyetlen fia megszületett!¹ Menten mentek a hírnökök a távollevő nádorispánhoz is és jelentették neki az oly rég

¹ Nádasdy magyar udvari orvosa 1555. júli 13-án írta a nádorispánnak: »Toto Augusto novus hospes salutabitur, rides haec quasi barbára verba, ego vero iam nővi masculi adventu breviori totus celestinus et terrenus factus sum, veniet quasi fur nobis non expectantibus dies ille diu desideratus!« etc. E sorokból is látjuk, minő égő vágyakozással várták a gyermek születését.

várt örvendetes hírt. A legelsőnek Sárkány Antal uram levele érkezett hozzá; öki gyelmelme örömmel jelenté, hogy bár a Bécsből küldött német bába senkinek sem tetszett,¹ de bizony csak emberül cselekedett, s a kis fiú minden baj nélkül világra jött. »Az gyermek — írja Sárkány a nádornak — jó és nagy, szintén olyan, mint kegyelmed; *orra elég nagy és nem lészen fitos!*«²

A vén nádorisván öröme kimondhatatlan volt. A váradi püspöktől azonnal elkérte Bornemissza Menyhártot, hogy a püspök uram képébe feleségét és fiacskáját (amikor fenn vagyon) szép szent isteni igékkel meglássa és megáldja. A nádorisvánné is virágos boldogságban úszott. Örömeben összes rabjait és foglyait szabadonbocsátotta. Mivel hivatalos teendői a nádort folyton Bécsbe kötötték, »*egyetlenegy édes kis fiát*« csak ritkán láthatta. Ezért feleségének erősen szívére kötötte, hogy fiáról mindent megírjon és semmit meg ne tagadjon. Majd nővéréhez, Majláth Istvánnéhoz fordult s meghagyta neki, hogy amit felesége ijedtébe, bánatjába és kiméletibe elhallgatna, tüstént megírja.

Ezenközben a kis Ferkó emberül tartotta magát. Legelső dajkája: Orsolya asszony (nemesember felesége) volt; a második dajka *Kegyes*, a harmadik *Ékes* névre hallgatott. Volt még mezítelen dajkája is, aki alighanem a szárazdajka szerepét vitte. A dajkákra a házi orvos, *Fraximus Gáspár*, annyira vigyázott, hogy csak bizonyos

¹ Nádasdy levelezések, Orsz. levélt. 1555. okt. 7-én. »Jóllehet nem tetszik vala nekünk az német bába, de bizony emberül cselekedett.

² Erre jámbor eleink nagyon sokat adtak. Innét van, hogy a fitosorru gyermekek orrát ugyancsak sokat vonogatták, míg egy kissé sasszabásu lett az.

ételeket engedett nekik enniök.¹ Ezt a Gáspár doktort kora egyik legjobb magyar orvosának tartották. Szegedi születésű magyar fiú volt, aki az olasz egyetemeken tanult, s azon kor tudósainak példájára latin nevet vett föl.

A kis Ferkó még egyéves sem volt, mikor 1556 augusztus 30-án Komlóssy uram ilyen sorokkal hívta a nádort a fia látogatására: »Csak egy igen tisztos gyermeket látna kigyelmed; mert meghigyje, hogy oly termettel szereté az felséges Úristen, hogyha nagyságod látná most, hát pajzsot, kopját küldene neki, mert igen szereti a kis uram az eféle szerszámot, s vitéz módjára tartja magát!«¹

Komlóssy uram, úgy látszik, nem hízelgett, mert mások leveleiből is azt olvassuk, hogy a kis Ferkó rendkívül gyorsan fejlődött. Amikor például a másfél esztendő betöltötte, Sárkány Antal azt írja a nádornak, hogy a kis ura itt jár vala Szentmiklóson, aztán immár az *lant-szót megismeri* s akinek mondják, hogy kezét fogja, odamegyen és kezét fogja.

A Bécsben tartózkodó nádor örömmel hallá »egyetlenegyüknek« növekedését, s amikor csak tehette, ajándékot, játékszert, dib-dáb bécsi boldonságokat küldött fia számára. Lantot is készíttetett neki, mert akkor ez volt a magyar úri-családok legkedvesebb hangszere. Emellett a jó

¹ Az 1558. évben írja Gáspár doktor a mezítelen dajka részére: »Árpkásával főtt kappanyt egyék és főtt vizet igyék.« Aztán pösölestről való liktáriumot és egy szelencében port küld részére. »Ezekkel az orvosságokkal — írja — meggyógyul az mezítelen dajka, kit látni nagy jó kedvvel elmentem volna az kis úr kedvéért, ha én értem kocsit küldött volna.« (Orsz. levélt. Nádasdy level.)

¹ U. o. Léka, 1556. aug. 30. Hívja a nádorispánt, hogy nézze meg fiacskáját.

tanácsokból sem fogyott ki. Amikor fia féléves volt, feleségének megírta, hogy lassan-lassan a verőfény nézésére szoktassa, nehogy lágy szeme legyen, *mert ha Isten élteti, többet kell a kopja hegyire néznie, mintsem apja és anyja szeme közé!* Egyszer a széltől óvja, máskor a hidegtől félti fiát; majd arra kéri feleségét, hogy jobb levegőre vigye őt, aztán meg a tejivás új módját ajánlja, »kivel soha az mi földünkbe nem éltek«.¹ A mindenkitől dédelgetett Ferkó még két-éves sem volt, amikor — amaz idők szokása szerint — már menyasszonyt is ajánltak neki. Enyingi Thewrewk Ferencné (Országgh Borbálya) ugyanis Nádasdynének megígérte, hogyha leánygyermekke születik, Ferkónak fogja ajánlani. S mikor 1557 tavaszán »az Úristen az ő jóvoltából neki egy igen szép leányt adott«, a nádorispánnak azonnal megírta, hogy a kis leányt Ferenc uramnak tartja. »Bízást is merem dicsérni, — írja — mind kegyelmednek, mind Ferenc uramnak, mert szinte oly szép az leányka, mint az atyja!«² A következő évben (1558.) a válaszáskor már így írt Nádasdynének: én mind az én szerelmes leányommal, *az kegyelmed menyével* jó egészségbe vagyok.³

¹ 1560. ápril 27-én írja például az ő szerelmes Orsikájának: »Az széltől mind magadat s mind Ferkót őrizd s kiváltképpen mikor meghevültök, hertelén meg ne hivesítsétek magatokat.«

² Orsz. levélt. 1557. márc. 17. Pápa: »Nem tudom, ha emlékezik reá kegyelmed, régen Ferenc Uramnak, Nádasdy Ferencnek ajánlottam vala (leányomat); de uram ugyan hirem nélkül Kristóf uramnak adta, Nádasdy Kristófnak. Immár nem tudom, mint alkuszna rajta, de mindazonáltal én Ferenc uramnak tartom, bízást is merem dicsérni.« stb.

³ U. o. 1558. aug. 12.

A kis Ferkó erről persze mitsem tudott. Ókigyelme boldogan játszadozott a játékok ezreivel, mikkel szülői elhalmozták. Gáspár doktor 1557-ben imígyen ír a harmadfél éves fiúcskáról a nádorispánnak: Ferenc egészséges, ezerféle játékot játszik, eszik, iszik és jól alszik. Édesanyját olykor megvonítja: *»anyám, miért szöktél volt el tőlem«*. Mindig víg, a nagy palotában ide-oda szaladgál és dajkái alig győzik már a futást utána. Nékem — írja Gáspár mester — igen jó barátom, s ha hívom, bárhova követ.¹

Ugyanez év szept. 17-én írja Gáspár doktor, hogy Komlóssy urammal Sárvárra ment. Komlóssy ujjal intett a kis Ferkónak s a fiúcska — írja Gáspár — nevemen szólított. Csoda dolog ez, hogy annyi nap után sem feledé nevemet. Megáldottam a gyermeket, amint a keresztények szokták... Ehhez hozzáteszi még Gáspár mester, hogy a kis Ferkónak már lovacskája is van.

Ha a fiú betegeskedett, a házi orvosokon kívül a bécsi doktorok tanácsát is kikérték. Ilyenkor valamelyik diákot küldöttek Bécsbe, aki előadván a betegség mivoltát, kellő utasításokat kért. Egy ily alkalommal Pécsy Márton deák járt Bécsben s onnét jelenté a nádorispánnénak, hogy a doktoroknak végzéseit és tanácsait magyar nyelvre fordította, mennél jobban hozzáfért a magyar szóval, de nem minden izét magyarázhatja deákból magyar nyelvre.

Az 1558-ik évben Sárkány Antal is ilyen célból járt Bécsben. »Két doktorhoz mentem vala — írja — orvosságtudakozni! Mindenki azt

¹ U. o. Ludit mille genera Iudorum. Comedit, bibit, bene dormit. Matrem alloquitur: anyám miért szöktél volt el tőlem! Hilaris est, solus in domo cursitat custode semper adhérente; iam est mihi amicus, neque aversatur vocantem.

monda, hogy jó a keserű mandula-olaj. Ferenc doktor monda, hogy az mennyi az keserű mandula-olaj, felényi rózsa-olajat tegyenek hozzá, mert az mandula-olaj erős lészen az gyermeknek. Az más doktor azt monda, hogy kívül kell megkenni az rózsa-olajjal, hogy hévséget veszi el.«

Az efféle bécsi orvosságtudakozás sehogy sem tetszett a háziornak: Gáspár uramnak. Meg is írta a nádorispánnak, hogyha a bécsi orvosok mind idejönnek is, ők sem tehetnek mást, mint jómaga. »Még végre engömet — írja — hogy ím magyar fi vagyok és tudják ki lova fia vagyok, gyermekeszűvé tesznek az enyéme.«¹

A nádorispán kívánatára a kis Ferkó tanításához igen korán fogtak. Bár katolikus pap keresztelte meg, bár szülői misét hallgattak és a katolikus püspökökkel a legjobb viszonyban voltak, azért mégis prédikátort adtak Ferkó mellé s a mesteren kívül az foglalkozott legtöbbet a kis fiúval. Amikor Ferkó a négy évet meghaladta, már levélben kérte apját, hogy küldjön neki pomagránát (narancsot) és egy kis kalamárist, kiből írni tanuljon.

Az írást és olvasást rendkívül hamar elsajátította. Még nem volt ötéves, amikor Batthyány Ferenc bán ilyen kijelentéseket tett felőle: »*Fráter Ferenc kezeirását láttam! Elég emberség tüle! Azt nyilván tudom, hogy mikor az ő idejében*

¹ U. o. Levelét ezzel végzi: »Mar pur io non voglio ch' signo eu. al sua opinione faccia Maritancia per ch' io so certo ch' à fatto et che debo fare.« Fraxinus (Szabó) Gáspár doktor a nádorispán halála után Pozsonyba költözött s ott gyógyítgató a magyar betegeket. (Pozsony város levéltára Actionale Protocollum 1548-1565. Ebben Gáspár doktor már 1562-ben szerepel.)

volt kigyelmetek (tudniillik a nádorispánék), egyiktek sem tudott így írni! Kigyelmetek bár két vagy három esztendő múltán császár cancelláriájára bocsássa, mert elég ember léssen belőle!»¹

A kis Ferkó a tanuláson kívül erkölceiben is napról-napra haladást mutatott. Már gyermekkorában ezer jelét adta jószívűségének. Bőkezűségre is hajlama volt. Legalább Komlóssy uram 1558 március 7-én azt írja a nádornak, hogy »kis uram nem fősvény, nagyságodra haladt«. Sok jó tulajdonsága miatt a család ismerősei ajándékkal és dicséretekkel halmozták el a kis fiút. Majláthné asszonyom például egy alkalommal így írt a nádorispánénak: »*az édes egyetlen Ferenc uramat köszöntse kigyelmed egy csókkal az én szómval, kit meg is adjon kigyelmed neki, jóllehet bizony nagy követet választottam*«, (tudniillik a csók átadására). Bornemissza Pál erdélyi püspök majd minden levelében köszönti a Ferkó gyereket.² Az esztergomi érsek meg annyi ajándékot hozott neki, hogy még a nádorispán is megsokalta. Hároméves korában már ezüstös szablyája, négyéves korában paripái voltak. Egyiket, a poroszkát Törökországból hozták neki; a másikat, a kacsolát, Zay uram ajándékozta (1559-ben). Olaszországi édességekkel és gyümölcscsel is annyira elhalmozták őt, hogy még másoknak is küldött belőle.

Nehogy valaki ezekből azt következtesse, hogy a nádorispán egyetlen gyermekét mód nélkül elkényeztették! Igaz, hogy mindent megtettek érte s mindenki kedvében járt, de ha csintalanságra adta fejét, vagy ha engedetlen-

¹ U. o. 1560. szept. 12.

² Bornemissza levelei az Orsz. levélt. Nádasy levelezései közt vannak.

ségről tett tanúságot, úgy bántak vele, mint más ember fiával. A pálcával jókat húztak rája. Úgy látszik, ezt a dolgot a prédikátor uram mívelte rajta, mivel a kis Ferkó tőle félt legjobban. Amikor Nádasdyné 1560-ban udvarnépével együtt Bécsbe ment férje látogatására, a nagy hideg miatt a kis Ferkót magával nem vihette. A nádorispán még elutazása előtt meghagyta feleségének, hogy Ferkónak jól gondját viseltesse, »ingyen hagyj oly embert véle, — írja — hogy legyen, ki megsupralja az alfelit! A kire Ferencet bizod *vagy másod- vagy harmadnap az te eljövésed után megsújtsa az alföldet, hogy féljön tőle, különben nem jó leszen!*«

Szegény kis Ferkó még csak a hetedik életévében járogatott, amikor nagynevű apja, abban a században Magyarországnak utolsó nádorispánja, meghalt. Nemcsak a Nádasdy-család, de az egész ország gyászolta a halálát. Akárhány levélben olvashatjuk a halálán a szívbéli fájdalom legerősebb kitörését; akárhányan írták: nekem halt ő meg, az én csillagom esett el! S ha a távoleső idegenek gyámolukat, bizodal-mukat vesztették benne, mitől szakította el a sors özvegyét, a lelke mélyéből szerető asszonyt, aki férjét istenítette és még élteben *tedeum*-má akarta tenni? Immár nem volt, aki a legjobb tanácsokat adta; nem volt kivel biztatnia magát, az ő édes gyámolától és erős bizalmától megfosztotta a sors. Árva szemei ezentúl csak egyetlen fiát látták. Lelkének hév szeretete most már osztatlanul a kis Ferkónak jutott. Ki sem bocsátá házából, el sem ereszté maga elől évekil. Óvta őt még a szellőtől is, a lépte nyomát kísérgette reggeltől estig.

De hát multak az évek; lassan-lassan a nagy fájdalom is fölengedett, mint a hóharmat a meleg napsugártól. A napsugár Ferkó volt, akiben

édesanyjának mindennap több öröme lett. Megnevekedvén a gyermek, társadalmi kiművelése megkívánta, hogy idegen földre menjen, idegen országokat lásson. Nádasdyné a kor szokása szerint fiát először is a bécsi udvarba küldötte. A XVI. században a főurak gyermekei többnyire töltöttek itt néhány esztendőt.

I. Ferdinánd még sokat megtartott a magyar nemzeti királyok udvartartásából. A nemzeti királyság régi intézményei tehát tovább éltek az első Habsburgok: Ferdinánd, Miksa és részben Rudolf udvarában. Csak mikor ez utóbbi Prágába helyezte át székhelyét, tűnnek el lassan a magyar királyi udvartartás emlékei. A magyar királyság eszméjének szemenszedett ellenségei veszik körül az udvart s gyűlölettel fordulnak minden ellen, ami magyar.

Az első Habsburg idején azonban nem így volt. Az érintkezés az udvar és a magyarság közt eléggé bensőséges és gyakori. A bécsi király udvarában ott találjuk a magyar familiaris-okat (*udvari atyafiakat*), a magyar lovasifjakat (*»királyi ifjakat«*) és végül a magyar apródokat vagy inasokat.¹

Mivel a szigorú spanyol etikett helyett az udvarnál ekkor még az egyszerű, patriarkális szokások járták, az érintkezés az uralkodóval és családjának tagjaival könnyű volt. I. Ferdinánd nem egyszer gyönyörködött gyermekeinek és a magyar ifjaknak együttes játékában. Miksa még császár korában is kezénél fogta

¹ Az inas és az apród ugyanazt jelentette. — Czobor János Bécsből írja 1554-ben Nádasdynénak: »Bizonyal beszélik, kiváltképpen az *király ifjai* közt... Mivelhogy csötörtökön el nem mentek az ifjak, azt mondják, hogy ma délest vagy vasárnap korán elmennek. Jelt pedig olyat mondanak hozzá, hogy az udvar népének mind megfizettek már.«

vezetgette a kis Nádasdy Ferencet. Ezt tette az uralkodócsalád több tagja is.

Szóval a régi »*familia regia*« még élt a maga ősi szokásaival s közvetlenségével, s a magyar főuraknak nem sok fáradságukba került gyermekeiket a bécsi udvarba juttatni. Az ember alig hiszi, hogy a XVI. században mennyi szereplő emberünk nevedett egykoron a bécsi udvarban! Innét került ki a nagyműveltségű Batthyány Boldizsár, Alapy, Gyulay István, Bánffy, Nádasdy Ferenc, Csáky László, Majlád Gábor, Balassa Farkas, Petheő János, Homonnay Drugeth Gábor, Dobó Ferenc, Gyulaffy István, Zrínyi György, Thurzó György, Dersfy Ferenc, Révay Péter, Nyáry Pál stb., stb.

A magyar ifjak legtöbbször Nádasdy Tamás nádorispán és Batthyány Ferenc bán szerezték az udvarba. Homonnai Gáborné (Gyulaffy Fruzsina) például maga írja a nádorispánnak, hogy fia az ő jóvoltából került a király udvarába.¹

Svetkovics Kata 1569-ben Batthyány Ferencnek írja: »Az kis Blagayt kegyelmed szeretné az király fiai közibe, az kis hercegek közibe, hogy játszanék köztük. Az perceptorral kéne szólni; valami ajándékot is adnánk néki.«²

Az udvarhoz adott magyar gyermekek a király fiaival együtt forgolódtak s tanultak. Meglehetősen szigorú felügyelet alatt voltak s rendszeren három évig kellett inaskodniuk vagy apródzkodniuk. Ha elérték a megfelelő kort, meg-

¹ Bécsi állami levélt. Nádasdische Familienakten 1446-1560. 278. fasc. Homonna, 1560. márc. 24. Homonnainé arra kéri Nádasdyt, küldené haza gyermekét, mert ő beteg fekszik.

² Körmendi levéltár (Missiles, Újvár, 1569. márc. 5.) A kis Blagay fiú előbb Batthyány Ferenc udvarában nevededett.

lovasították őket, azaz hogy királyi ifjakká lettek. Mint ilyeneknek a méltóságos (magnificus) cím járt már.¹ Nagyobb szabadságot is kaptak s a királyt és az udvar tagjait lóháton kísérték útjában, így állván a dolog, minden gyermek azon igyekezett, hogy minél előbb lovasifjává lehessen. E tekintetben természetesen a földolog volt akkor is a protekció!

Batthyány Boldizsár érdekében például az édesanyja Batthyány Ferenc bán támogatását kérte, írván imígyen Kilithy kapitánynak: »Kérem kegyelmedet, mint barátomat, hogy kegyelmed szóljon Batthyány (Ferenc) uramnak az én fiam Batthyány Boldizsár felől, mert immár ő bizony igen nagy. *Az apródok között vannak harmincan ott*, de egy sincs olyan nagy bennök, mint Batthyány Boldizsár, őkegyelme (t. i. Batthyány Ferenc) az többinek mind gondját viselte, Gáspárnak, Bothnak, Gyulainak, kik sokkal ifjabbak önánál, azokat mind kiadta² és nem szánja rajok költségeket, csak szegény Batthyány Boldizsárt elfeledte. Bizony kegyelmed higgye, hogy oly sok ember szólított engem Bécsben, hogy ilyen naggyá válván, mégis az gyermekek közt tartjuk. Lehet, hogy Batthyány uram azt izente Mérey Mihályiul, hogy király nem hagyja kivenni, de Ádám uram³ az én bátyám énnékem azt mondta, hogy az király felől felel, hogy ellent nem tart benne, csak valaki egy szót szó-

¹ Nádasdy Kristóf írja 1561. júli 8-án Nádasdról: »Továbbá Petheő János uram által öfelsége császár engem is az uracsák közé számlál egy levelébe; de igen ízetlen magnificus nevűnek tetszik énnékem csakis amint vagyok.«

² T. i. lovasította.

³ Szvetkovics Ádám., aki udvari tisztséget viselt Bécsben.

lana érte. Azért kérem kegyelmedet, hogy szólnon Batthyány uramnak, mind ő magátul, mind az én szómmal ugyan az mindenható Istenért kérem, hogy fiamat ott ne hagyja az gyermekek közt. Bizony inkább akarnám, hogy valahon egy urnái csak két vagy három lóval szolgálná, avagy Győrött az szolganép között volna, hogy nem mint ott... Ha penig Batthyány uram kíméli az költséget reá, hagyja énreám. Találok én neki helyt, hol több emberséget tanul, hogy nem mint ott az szálláson; mert tizednapig is alig vagyton egyszer az udvarba.«¹

Csáky, akit Nádasdy Tamás nádorispán szerzett a bécsi udvarba, szintén lovasifjává akarván lenni, az özvegy nádorispánét kérte meg, írna mellette. »Most — írja Csáky — immár könnyögöm nagyságodnak, mint asszonyomnak, hogy nagyságod vétetne ki az *inasok* közül; mert mikor szegény uram önagyága Pozsonyban beszörze, azt monda, hogy csak az nyelvet jól megtanuljam, tehát azontúl kiveszen az inasok közül és lóval szerez király öfelségéhez. Immár most az Isten önagyágát² kivevé ez világból. Ha nagyságod ki nem vészen, tehát még három avagy négy esztendeig is itt kellennem. És mostan nagyságod mentül jobban kivétethetne, mert királyné asszony öfelsége kettőt avagy hármat kiveszen az inasok közül és lóra szerzi császárnál az vagy királynál és ha nagyságod kivétetne, tehát én is egyik volnék azoknak. És Péchy Márton itt fent van; ő igen könnyen kivehetne nagyságod szavával, csak nagyságod írna néki — Nagyságod írjon az mi lovászmesterünknek, ki-

¹ Batthyány Kristófné levele Kilitly István németujvári kapitányhoz 1559. júli 2. (Körmendi levélt. Missiles.)

² Nádasdy Tamás 1562-ben halt meg.

nek neve Dietrichstein — hogy nagyságod kéri ökegyelmét, hogy kérje királyné asszonyt, hogy őfelsége vétetne engemet is ki.«¹

A bécsi udvar körül nevededő magyar gyermekek természetesen nem a királyi udvarban, hanem a városban laktak. Némelyik valamelyik bécsi családnál ütötte fel sátorfáját, a legtöbb pedig házat bérelt s külön magyar udvartartást tartott. Ez természetesen mindig az illető család módjától függött. A gyermekek és az ifjak magyar ruhában jártak s a szükséges dolgokat hazulról kapták.

A kis Batthyány Boldizsárt a Gyulay és az Alapy fiúval együtt hozták Bécsbe. Boldizsár úrfi 1550-ben azt írja haza, hogy a többi fiu között ő igen ruházatlan. »Fekete bársonysubám-ból — írja — igen kinőttem; hál' Istennek az énnékem igen megrövidült.« Ezért a király elé mindennapra ruhát kér, azonkívül inget és fehér nadrágot; »mert — úgymond — immár nincsen mit viselnem.«²

A kis Csáky 1559-ben a nádorispánnétól hasonló dolgokat kért. »Nagyságod — írja — küldjön két inget. Valami selyemmel és arannyal cifráitassa meg nagyságod; az gallérát széles hímmel; most itt az szép! valamit írasson is az prédikátorral nagyságod: egy kis imádságos könyvet. Továbbá megszolgálom nagyságodnak, ha az én szolgálomnak adatja az én ruhámat.«³

Ugyancsak a kis Csáky írta ez évben: »Vagyok én jó egészségben, csakhogy *nem szoktam*

¹ T. i. az inassorból. (Nádasdy level. 1563, márc. 17.)

² Körm. levélt. Missiles, Bécs, 1550. szept. 20.

³ Orsz. levélt. Nádasdy level.

az német étket. Bizony meg is vesztem rajta!

Uram hogy látá, azt kérdé, ha beteg voltam-é?«

A magyar gyermekek és ifjak számára idegen világ lévén a bécsi udvar, haza-haza kívánczoktattak onnét. A hazamenetelhez azonban királyi engedély kellett. Tudta ezt a kis Csáky, tehát Nádasdynét szorgalmazta, eszközölne ki néki szabadságot. A nádorispánné titkos deákjára: Szentgyörgyi Gáborra bízta a dolgot. Ez aztán megírta, hogy »Csáky dolga csak valami gyermöki kívánság, minthogy valamennyire felhuzalkodott és az társaságbéliekbe egynehányat, kik öregbedők, meg akarnak lovasítani, ő is az szabadságra vágyódnék.«¹

De bár így állott a dolog, Szentgyörgyi uram Nádasdyné szavával mégis szólt a hopmesternek s 8-10 napi szabadságot kért Csáky számára. A hopmester azt felelte, hogy őfelsége örömet megengedi. »Az több ifjaknak is, az őkegyelme rendin valóknak — írja Szentgyörgyi — egy hónapig avagy két hónapig szabadságot ad gyakorta őfelsége, kiknek házoknál dolog esik.«²

Az 1567. évben a kis Nádasdy Ferenc is a bécsi udvarhoz került. Edesatyjának, a boldogult nádorispánnak nagy népszerűsége és jó emléke megelőzván őt, mindenütt nagy szeretettel és kitüntetéssel fogadták s a király magyar ifjai közt Nádasdy Ferenc csakhamar az első helyet foglalta el. Akik ez időben Bécsből levelet írtak a mieinknek, mind magasztalva dicsérik a példás életű Nádasdy-fiut. És ő — mint alább látni fogjuk — rászolgált e dicséretekre.

Mikor a kis Nádasdy-fiu édesanyja kívánságára Bécsbe ment, a nádorispánné udvarnépe legmegbízhatóbb embereit adta mellé.

¹ U. o. Bécs, 1563. máj. 2.

² U. o. Bécs, 1563. ápril 15.

Lőrinczfalvay Kristóf és Sennyey Ferenc uraimék vezetése alatt álltak az emberek. Bár Nádasdynének magának is volt háza Bécsben, a kis Ferkó számára külön tanulóházat fogadott Bocskay György uram udvarában, ahol Ferkót először a régi mestere, mikor pedig ez megháborodott, Sibolti Demeter s végül Miksa császár fiainak tanítója oktatta.

Ferkó úrfi az udvarba naponkint többször is bejárhatott s a császár fiaival együtt lehetett. Sennyey Ferenc uram írja 1567-ben Nádasdynének: »Immár kegyelmes asszonyom uramnak teljes szabadsága vagy *bejárni az* császár fiaihoz ebéd előtt 9—10 óra közt, ebéd után négy óra után és ha bé akar menni uram szabad véle... De kegyelmes asszonyom valami igen szép cseresnyét, kinek meg nem kellene töredni, jó volna nagyságodnak küldeni, hogy uram adná az császár fiainak.¹

Nádasdyné Lőrinczfalvay Kristóf és Sennyey Ferenc uraimék vezetése alatt udvarnépe legmegbízhatóbb embereit adta Ferkó mellé. Nemcsak a szükséges szolgaszemélyzet, de még szakács és madarász is ment az ifjúval Bécsbe.

Mikor az ősi udvarháztól búcsút vett, édesanyja ezernyi tanáccsal látta el és szívére kötötte, hogy *mindennap egy levelet írjon*. A kis Ferkó megfogadta, s teljesítette is anyja kérését. Az 1568. év április 14-én ő maga írja: »én azt még mindennap nagy jó kedvvel és szeretve megmiveltem, de én is azt várnám viszontag kigyelmedtül, hogy ha minden levelemre választ nem is tehet, hát minden három levelemre választ tegyen!«

Örök kár, hogy az édesanyának fiához írt levelei nagyrészt elvesztek. A nemesszívű és

¹ U. o. Bécs, 1567. júni 15.

fenkölt gondolkozású magyar úrasszony levelei ugyanis telve lehettek a legszebb gondolatokkal és a lelke mása számára írt legtisztább erkölcsi elvekkel. Legalább fiának ránkmaradt levelei ezt hirdetik, ezt bizonyítják. Hogy minő elvekre, minő gondolkozásra tanította és taníttatta a kis Ferencet, arra nézve őt magát szólaltassuk meg. »Minden az Úr kezében van, — írja anyjának 1567-ben egyetlen latin levelében — minden csak ideig-óráig tart, de az ő szava örök. Nem hiszek gyönyörűbb és jobb életet, mint amely az ő törvényei szerint van... Szentül hiszem, hogy *hami, mindenkitől elhagyott szegény magyarok*, Istennek megfeszített fiába helyeznök bizalmunkat, s az ő törvényei szerint élénk, az ellenünk egy utón jövő törököket, bármi kevesen legyünk is, hét utón visszaszalaszthatnók. Mindegyikünk ezer törököt szalasztaná meg. De mivel nem haladunk az Istennek ösvényén, épp az ellenkezője esik meg velünk.« Egy másik, magyar levelében így ír édesanyjához: »tudom, hogy kegyelmed miérettünk sok imádságokat ont Isten eleiben, én Isten kegyelmességéből azon leszek, hogy kegyelmednek én érettem való imádsága héjában ne legyen, hanem hogy én bennem nevedjék az isteni félelem, és az nálam nagyobbhoz való tisztelet és engedelmség!« Az alig tizenhárom éves gyermeknek sorai különösen akkor meghatók, akkor melegek, mikor hallja, hogy édesanyja betegen fekszik. Ilyenkor alig talál elegendő szót szeretetének kifejezésére: »Én édes, szerelmes anyám, — írja egy ilyen alkalommal — éjjel-nappal tiszta szívből imádkozom, s kérem az Uristent, hogy kegyelmedet meggyógyítsa !«

Képzeltetjük, hogy minő lelki örömmel olvasta a lelke mélyéből vallásos nádoriszánpáné fiának ilyen nyilatkozatait. Mennyire lelkesed-

hetett, mikor látta, hogy lelke mása nemcsak szívének, de erényeinek is osztályosa igyekszik lenni. És az özvegy a fiához fűzött reménységében később sem fogyatkozott meg. Napról-napra hallotta, hogy a mesterek örömmel tanítják a szorgalmas fiút. Viszont magától a fiútól hallotta és tudta, hogy mestereit mindenekfölött nagyrabecsülte, s még távozásuk után is azt kívánta, édesanyja gondtalan életet biztosítson nekik. Az 1568. év nyarán például Siboliti Demeter mester érdekében kéri anyját, hogy ne hagyja őt nyomorúságban. *»Bizony, — írja — ha az Úristen megtart, egy mesteremnek sem akarok hálaadatlan lennem, mert Isten megbüntetne és az emberek előtt is szidalmamra lenne énnekem!«*

Hogy a szíve egy nyomon járt nyelvével, sokszor megmutatja. Alig van levele, melyben egyik vagy másik szegény ember érdekében anyjától valamit nem kérne. S mivel a támogatásra szorulóknak jól tudták, hogy Nádasdy né fiaától semmit meg nem tagad, kérése követének mindenki Ferenc uramat igyekezett megszerezni. És ő nem restelte az írást, még mosóasszonya fiának az érdekében sem.

A bécsi diákévekben a valláserkölcsei tudományokon kívül Ferkó a nyelveket, főleg a németet és a latint tanulta.¹ Gyakran volt az udvari emberekkel szemben. Molárd, a császár udvarmestere különösen szerette a csinos és eszes Nadásdy-fiút, s váltig hívogatta őt az udvarhoz. A kis főhercegekkel hamar megbarátkozott. Ha a császár fiai Bécsben voltak, Ferenc

¹ 1567-ben írja Ferkó az anyjának: *»Quotidie latine et germanice quantum in me est, aliquid disco.«* — 1568. márc. 28-án meg ezt írja: *»Én az én tisztem szerint mindennap igen tanulok mind deákul, mind németül.«*

uram gyakran bement hozzájuk. Sennyey Ferenc 1567 június 15-én erről a dolgról így írt a nagyasszonynak: *»az lengyel királyné nagyságod szerelmes fiát kezénél fogva vezette a császár fiaival ... az császár fiai mesterével is sokat szoltam; az is nagy szeretettel ajánlá magát. Immár kegyelmes asszonyom valami igen szép cseresznyét, kinek meg nem kellene törödni, jó volna küldeni, hogy uram adná a császár fiainak!«* Nádasdyné kérés nélkül is jobbnál jobb gyümölcsöt küldözgetett a fiának, hogy a királyi családnak is juttasson belőle. 1567 július 6-án írja például Lőrinczfalvy Kristóf Bécsből Nádasdynénak: *»Az muskotálykörtvély, az kit nagyságod küldött uramnak, az császár fiainak egy tállal vitt uram benne. Az hopmesternek is vittünk. Molártné asszonyomnak is küldtünk volt.«* — A kis Ferkó viszonzni igyekezett édesanyja jóságát. Aug. 20-án írja például neki: *»Im küldtem kegyelmednek ugyanazon iskátulákban, kikbe kegyelmed nékem az barackot küldötte, igen jó és szép levekörtvélyt.«* Valamivel később Ferkó a dinnyét köszöni, miket édesanyja küldött volt neki, s azt is megírja, hogy Listius uramnak is adott belőle négy darabot.

Ha a kis Ferkó efféle újdonságot kapott hazulról, mindig vitt belőle a császár fiainak is.

Így állván a dolog, Ferenc napjában kétszer, háromszor is bement hozzájuk. Együtt jártak vadászatra, együtt mulatoztak. Egy alkalommal édesanyjának is megírta, hogy a Sennyey Ferenc adta agárral nagy tisztséget vallott, mert a császár fiai elől két nyulat fogott. Amikor 1568 telén a császár fiai színjátékot adtak elő, Ferencet is fölkérték a közreműködésre, s neki az istenasszony szerepét adták. A kis főhercegek Ferencet még kirándulásaikra is ma-

gukkal vitték. Így 1568 tavaszán mesterével együtt Újhelyre (Wiener-Neustadt) vitték őt, ahol hosszabb ideig mulattak. A következő évben megint magukkal akarták őt vinni, de az aggódó édesanya ezúttal nem bocsátotta el fiát. Amikor aztán Molárd kérdőre voná Ferkót, hogy miért nem jött, egyszerűen azt felelé, hogy édesanyja tiltá el az úttól.¹

A szórakozásnak Bécsben sem voltak híjával. Az ott megforduló magyar urak ugyanis mindig magukkal vitték és megvendégtették a kis Ferencet. Az 1569. év tavaszán például Thewrewk Ferenc és Petheő János főkapitányok az árokhátra vitték őt mulatni. Mivel Ferkó alatt a ló igen ugrálik vala, édesanyját megkérte, hogy valami *alázatosabb lovat* küldjön neki, mert a mostanira mestere nem engedi többé ülni. A paripa küldése azonban fölösleges volt, mivel Petheő János, Apponyi István és Thewrewk Ferenc uraiméktól egyszerre három ajándékparipát is kapott. A multságok között legtöbbit a vadászat szerepelt. Azon kor szokása szerint ebekkel és madarakkal vadásztak. Az édesanya nem egyszer küld fiának betanított karvalyokat, ölyüket, rárókat és kiköcsén madarakat, valamint az ezekhez szükséges szerszámokat: láncokat, harangot, kézijat, tegzét stb. A küldemények között a török agár, a magyar eb és a vizsla is többször szerepel.²

¹ Sennyey Ferenc uram ez évben (1568-ban) írta az özvegy nádorispánnénak Bécsből: »Az mester, ki az én uramat tanét ja, hogy megháborodott, «íi légyen oka, nem értem.« (Orsz. levélt.)

² Érdeemes megemlítenünk, hogy a fejmosás ebben az időben méregdrága volt. A számadásokban (1567.) olvassuk: »Uram fejmosásától adtam négy tallért.«

Amint említők, Ferenc uramnak Bécsben saját háza és háztartása volt. Az élelmicikkeket azonban édesanyja küldötte Bécsbe, néha egyszerre annyit, hogyha szerével költi, félesztendőnél is többet ér vele. Bécsben csak a legszükségesebb dolgokat vásárolták. Lőrinczfalvay Kristóf uram, a kis Ferenc, hopmestere 1567-ben azt írja Nádasdynénak Bécsből, hogy ott igen szép cikóriát árulnak, ő minden ebédre vesz és Ferkó azt eszi első tál étékben. A zsemlét — írja ugyanő — igen aprón sütik, tehát sok kell.¹

A számadások szerint »*Öry Pál mester*«, volt a fiatal Nádasdy szakácsa s Horvát Mikola a szakácsgyermek (inas). Hogy ezek jó magyaros ételeket főztek Nádasdy úrfinak és vendégeinek, az a számadásokból világosan kitűnik. Szerepel ezekben a fánknak való zsemlyeliszt, az almakásának való alma, a bárányhus olasz káposztával, a kappanyhoz való ispinác, a sóbafőtt tormával, a tejfeles paraj, a tyukfőzni való szőlőegres, az ispéknek való szalonna, a marcapán, liktárium, vetrece, leveskenyér stb.

A rendes élelmicikkeken kívül Nádasdyné pompás gyümölcsöt, sőt virágbokrétát is küldött fiának. Ilyenkor Ferenc egy-egy tál gyümölccsel a császár fiait is megtisztelte. Édesanyja magyar gyümölcsfákat is küldött a császárnak, miket anyja levelével együtt Ferencnek kellett bemutatnia. A gyümölcsfák, ugylatszik, pompásak lehettek, mert Miksa király nem sokkal utóbb hároméves Zelenka-körtefákat és duránci barackfákat kért Nádasdynétól.

Amikor az udvar 1569. év őszén Pozsonyba jött, Ferenc is lerándult oda a maga udvarnépével. Az ifjú Nádasdyt itt is kitüntette a király.

¹ Orsz. levélt. Nádasdy level. 1567. okt. 16. Bécs.

Sennyey Ferenc uram írja Nádasdynénak, hogy »mikor császár jöve Pozsonyba, Ferkó az urakkal együtt volt az Duna mellett, s hogy császár kiszállott az hajóból, kezét fogta és az várba felment az urakkal. Tegnap — írja — ismét felment az császárhoz az várba. Az urak is örömet tisztességet tesznek neki«.¹

Ferenc uram édesanyja meghagyására már Bécsben is többször megvendégelte az urakat és a polgárokat. Most, hogy Pozsonyba jött, az urakat megint meghívta asztalára. »Az németekben — írja édesanyjának — csak három jöve el, az többiek magyarok voltak.« Ugyanitt Pozsonyban névnapját is megülte. Erre a célra édesanyjától kérte az élelmicikkeket és a borokat. Mindjárt küldje, — írja anyjának — mert meg kell adnom az uraknak *szent Ferenc poharát*.

Ha a fiatal Nádasdy urakat látott vendégekül, muzsikásokat, sőt »német játékosokat« (histrionkat) is hozatott vendégei mulattatására. Az ebben az időben készült számadásokban olvassuk például: »Uramhoz önagyságához jövének hegedősek, ebéden ezeknek adtam uram önagyságának hagyásából 1 frt-ot«.²

Más alkalommal azt írja a számadó deákja, hogy Bánffy Miklós, Bánffy Pál, Báthory Péter stb. voltak a gazdájánál ebéden s az olasz hegedősöknek 1 frt-ot adatott.³

Itt Pozsonyban ismerkedett meg Nádasdy

¹ U. o. Nádasdynéhez.

² Országos levélt. Nádasdy számadások: 1569. Pozsonyi gyűléskoron való költségekről.

³ U. o. A lantosok már az előbbi számadásokban if, szerepelnek. Az 1567. éviben olvassuk például: »Lantos Kelemennek adtam Ferenc uram hagyásából 1 frt.-ot.«

Ferenc a fiatal Balassa Bálinttal. Valószínű, hogy együtt vadászgattak és madarásztak. A számadások szerint ugyanis Nádasdy rárómadarait is magával vitte Pozsonyba.¹ S a fiatal Balassa Bálint látván, minő szenvedélyes vadász Nádasdy, egy szép agarat adott neki ajándékba.²

De nemcsak a multság járt Nádasdy fejében. Pozsonyban komoly dolgokkal is foglalkozott s az urakkal az országos ügyekről is beszélgetett. Aztán tehetsége szerint támogatta azokat, akik ilyen alkalommal hozzá fordultak. A számadások szerint »az szegény koldus deákoknak«³ is adott alamizsnát s több nemes ifjat szolgálá-tába fogadott.

Ilyenek már Bécsben is voltak mellette. Ez év (1569.) tavaszán például Apponyi Istvánnak a fia került mellé. Az Apponyi-rokonság és Apponyi István az özvegy nádorispánét kérték, hogy örökkévaló szolgálatukat megtekintvén, a kis Apponyi fiút Ferkó úrfi mellé bevénne, »hogy míg őnagysága tanulna, az én fiam őnagyságának szolgálna és őnagyságával egyetemben tanulna«.

Mikor Nádasdy né teljesítette a kérést, Apponyi István így hálálkodott:⁴ »Nagyságod jámbor szolgálainak könyörgésekre fiamat nagyságod az urfihoz őnagyságához bevette... életemig

¹ U. o. »Az három rárónak másfél font húst vettem.«

² U. o. »Balasy Bálint adta uramnak őnagyságának egy agarat; az pöcérnek adtam 16 dénárt.«

³ Nádasdy bécsi tartózkodása alatt a számadások szerint a szegény török raboknak is adatott pénzt. Egy ízben azt írja édesanyjának, hogy a három aranyból, amit tőle kapott, egyet a szegényeknek adott.

⁴ Orsz. levélt. Nádasdy level. 1569. ápril 6. Pereszlény.

megszolgálom, mind az úrfinak ömagának, mind az atyámfiaival egyetembe. Nemcsak tanulásra, de nagyságodnak örökké való szolgálatra ajánlom (t. i. a fiamat).«

A pozsonyi országgyűlés befejezése után Nádasdy újra visszament Bécsbe s tovább tanult. Bár életének még csak tizenötödik évében járt, tekintélye azért máris nagy volt. Úgy a hazaiak, mint a külföldiek levelei világosan megírják, hogy az udvari ifjak között Nádasdyt tartották az elsőnek és a legkiválóbbnak. S ezt a jó hírt, ezt a jó nevet ő nem a gazdagságával, hanem a szorgalmával, példás erkölcsével és nem mindennapi tehetségével vivta ki. *Urbanus Eunonius* 1572-ben az uralkodó gyermekeiről írván, a többi közt megjegyezte, hogy köztük több előkelő magyar is van, *de mindenkinek szeme Nádasdy η csüng*. Ki meri kétségbevonni a magyarok közül, hogy Nádasdy szolgálata a jövő királynak nagyon kedves leszén?¹

Akik az ifjú Nádasdynak nagy jövőt jövendöltek, nem csalatkoztak. Az a szelíd és csöndes ifjú, akiben más szenvedély nem látszott az édesanyjához való mély szereteten kívül, csakhamar a csaták réme, a hősök hőse lett. Rettenthetetlen bátorságát csak roppant ereje múlta fölül. Egyszerre két törököt hajított a levegőbe! Huszonegyéves korában már országszerte ismeretessé lön hadvezéri képessége. Még a törökök is azt hirdették, hogy Magyarországnak csak egy Nádasdy Ference van. Alighogy a huszonkettedik életévébe lépett, mikor már az országos fő-

¹ 1572. máj. 6. »Adest Ungarorum unus val alter praecipuus. Adest comes a Salmis. Omnium oculi Nadasdyum requirunt. Quis dubitare potest Ungarorum, futuro regi tua officia fore longe gratissima!« (Orsz. levélt. Nádasdyana.)

kapitányi tisztségre hívták. Bár ő maga méltatlannak tartá magát e fontos állásra, mégis pompás emlékiratban fejté ki nézetét a magyar haderőről s a dunántúli végházakról és csakis ezen nemzeti haderő józan fejlesztésének föltétele alatt volt hajlandó a főkapitányság elfogadására.

Hogy Nádasdyból jeles hadvezér lett, azon nincs mit csodálnunk. De hogy ő, aki a főhercegek között, az udvarban nevelkedett és tanult, a legtüzesebb magyar, nemzetéért mindent áldozni kész férfiú legyen, az már inkább csodálatos. És ezt a jeles férfiút, a bécsi udvar neveltjét, Rudolf mint rebellis magyart akarta elfogatni. Nem rajta múlt, hogy e gyalázatos terve nem sikerült.

Figyelemreméltó jelenség az ifjú Nádasdy életében, hogy a többi »magyar király ifjaival« egyetemben, a protestantizmus lelkes támogatójává leszen. A bécsi udvar bizonyára mindent, csak ezt nem várta tőle.

III.

BEBEK GYÖRGY

Bebek György

A XVI. század derekán alig akadt nálunk hatalmasabb és gazdagabb magyar főúr Bebek Györgynél. Több mint harminc kővárat és kastélyt mondhatott a magáénak. Birtokainak s gazdaságainak se szeri, se száma nem volt. Vadaskertjeinek hire még az ország határán is átszállott. Falkaszámra tartotta a drága vadászó ebeket s a vadászatokban felesége és lányai is résztvettek. Hópénzes katonája, jargaló¹ vitéze és szolgáló atyafia (familiáris) annyi volt, hogy a maga szakállára is hadakozhatott. Jó maga bátor és vitéz katona hírében állott, aki a félelmet és a veszedelmet nem ismerte. A törökök portyázó csatáit (csapatait) nem egyszer megugrasztotta, s egyik szép győzelméhez még a nádorispán is melegen gratulált volt neki. Mint a végbeli vitézek általában, Bebek György is mód nélkül szerette a vigan való lakást, a bort és a dalt. Szendrő várának falai gyakran visszhangoztak a magyar lantosok és énekmondók hangjától. Bizony nem egy közülök állandó lakója is volt Bebek várainak. Az egyik névtelen hegedősünk maga írja, hogy énekét Bebek várában zengette s nótáját is ott pengette.² S hogy jól tartották őt ottan, kiviláglik versének e sorából:

Issza Bebek jó borát,
Köszörüli tarkóját.

¹ Jargaló vitéznek az évi zsoldra (ad annum sallarium) szerződött katonát mondták.

² E kiadatlan hegedős-ének a Körmenyi levélt, missilesei közt van.

A XVI. század legnagyobb költője: Balassa Bálint is megénekelte Bebek Györgynek egyik leányát, Juditot. Tudott dolog, hogy Szilágyi és Hajmási szép históriáját is Szendrő várában szerezte egy ismeretlen hegedős. Ki tudja, hány ilyenféle vers és virágének támadt még ott, ahol mindig két kézzel fogadták a lantosokat és a hegedősöket. Bizony-bizony ezek a jó emberek is azokat a helyeket keresték, ahol jó borral tartották őket s ahol jól megterített asztal várt rájuk. S hol akadhettek ilyesmire, ha nem Bebek György váraiban? Hiszen itt a dáridó nap-nap után folyt. S amint a vendéglátásban, úgy az ivásban is alig akadt párja jó Bebek Györgyünknek. Torda Zsigmond számadásaiban olvassuk, hogy 1559-ben vendégül látta Bebek Györgyöt, aki aztán négy nap és négy éjjel egyfolytában mulatott. S miután négy hordó bort megivott, lóra kapott s mintha misem történt volna, szépen haza lovagolt.¹

Amint ez az eset is mutatja, Bebek a részegesek közt is jó részeges volt. Azaz, hogy a bor soha le nem teperte őt. Mint katona szintén helytállt magáért mindenkor. Ha a politikai és hadi viszonyok e korban nem állottak volna visszájára, ökgiyelme bizonyosan vezetőszerepet játszott volna. Azonban birtokainak javarésze János Zsigmond fejedelem országa és a török hódoltság között feküdt. S mivelhogy ezek hadi lábón állottak volt a bécsi királlyal, Bebek

¹ Torda Zsigmond számadásai a Közös pénzügyi levéltár Hung. 14345. fasc. »Tantum vini selecti exhausit quatuor rubel et albi. Traxit convivia non tantum per dies, sed etiam per noctes. Quinto die discessit«. Tehát csupán a kiválóbb borból négy hordóval ivott meg s négy napon át éjjel-nappal mulatott.

Györgynek alkalmazkodnia kellett a viszonyokhoz, máskülönben a birtokát vetette volna kockára. Nem ingadozás, nem állhatatlanság és párttűzés volt ez az ő részéről, hanem a saját jól felfogott érdekeinek a követése. János Zsigmondal tartott, mikor ennek hatalma növekedőfélben volt. A törökhöz szított, mikor ennek erejétől kellett a javait féltetnie. Ferdinánd király kegyeit kereste, mikor a királyi seregek győzedelmes harcokat vívtak János Zsigmond és a török hadaival. Az 1554. évben még barátságos levelet váltogatott a budai pasával és segítséget kért tőle Ferdinánd király ellen.¹ Más török urakkal is levelezgetett s jó szomszédságot tartott.

Ezek a dolgok, no meg aztán a különféle garázdálkodás és erőszakosság Ferdinánd király híveivel szemben, azt eredményezték, hogy Bebek Györgyöt és édesapját, Ferencet, hűtlenségi pörbe fogták. Az 1556. évi országgyűlés aztán mindkettőjüket el is ítélte.²

Az ítéletet könnyebb volt kimondani, mint végrehajtani! Különben is ez időtől kezdve Bebek Ferdinánd király felé kezdett hajolni. A király 1557-ben két kézzel fogadta Bebek György látszólagos megtérését.³ Még biztos várat is ígért

¹ Bécsi állami levéltár. Turcica: Méhemet basa 1554. júli 5-én írja például Budáról Bebek Györgynek, hogy előbbi levelei a vízbe merültek, de az utóbbit, melyben segítséget kér Ferdinánd király ellen, megkapta. — Hazzon oda basa ugyanez év juni 27-én lószerszámot küld Bebeknek Pestről, s pompás lovat kínál neki.

² A 24. törvénycikk szerint »infidelitatis nota damnati et publice proscripti sunt«.

³ Bécsi állami levéltár, Memóriáié, Ferdinánd király várat kínál Bebeknek. (»quia .si Turca percipiet animum dicti Georgii Bebek, quod se inclinasset« etc.)

neki és családjának, mert attól tartott, hogy a törökök maguknak nyerik meg az ingadozó embert s a lelkével egyetemben a várait is elhódítják.

Ez időtől kezdve Bebek Györgyöt a harcos végbeli vitézek élén találjuk. Portyázgat, lest vet, száguld, várt száll, amint az idő és alkalom magával hozza. Váraiban mindig akadtak előkelő török rabok, pompás török lovak. Török rabjaival emberségesen bánt. Ilyeneket másoktól is vásárolt, még pedig igen nagy pénzen. Ugyilatszük, tudta, hogy a jeles török rab az aranynál is többet ér; mert akadtak magyar főrabok, kiket pénzen nem, de előkelő török rabbal könnyen lehetett megváltani.

Bebek György a harcon kívül a vadászatot és a madarászatot is szenvedéllyel űzte. Abban az időben a leghíresebb sólymai, a legjobb vadászkuttyái neki voltak. Az utóbbiakból egész farkája volt neki. A vadászatban — amint említők — a felesége s a lányai is résztvettek. Családját nagyon szerette, tehát azt minden jóban és kellemesben részesítette. Ha abból a ragaszkodásból, amit tisztjei és az alkalmazottjai tanúsítottak iránta, következtetnünk szabad, akkor Bebek Györgyöt emberséges jó embernek kell tartanunk. A bajban az embert még jó barátai is cserben szokták hagyni; Bebek Györgyöt a legnagyobb bajában még a szolgálai sem hagyták el, s magára hagyott családját úgy védték, mintha a gazdájuk is mellettük lett volna.

Bebek György vitézi hírneve a delelőjén állott, mikor hirtelenül és váratlanul olyan csapás érte őt, amely évekig tartó rabságot zúdított a nyakába s emellett egész jövőjét tönkretette. Az 1562. évben történt ez. Abban az időben, mikor a török és a magyar vitézi élet, a lovagias vetelkedés s a kölcsönös lelkesedés mindenkit via-

dalra nógatott, mikor a vitézi névnel s hírnél semmit nagyobbra nem tartottak, mikor mindenki a zöldbe borult mezőre igyekezett. Ez volt akkor a vitézi erények iskolája, a lovagias bajviadatok helye. Ide vágyott Bebek György is, itt kereste ő is a hírt és nevet. Nem is ülhetett otthon, akit a lantosok és a hegedősök oly sokszor megénekeltek, aki vezetőember volt még a legjobb vitézek között is. S Bebek csakugyan harcolt, még pedig szerencsével. De hát ökgyelme nem volt eléggé óvatos s így szerencséjét hamar elröppentette. Volt Bebeknek egy Török Ferenc (Húszain) nevű pribékje. Ez a csalfa ember megszökött tőle s volt gazdájánál, Haszán füleki bégnél talált új otthont. Az 1562. évben Török Ferenc ismét visszajött Bebekhez s minden módon kedvibe erőlködött jutni. Ez sikerült is neki. Bebek megbízott benne, bár tudhatta, hogy a pribék ördöggel bélelt álnok nemzetség s amit a hídon fogad, azt a szárazon meg nem tartja. Az egykorú levelek híradása szerint a pribék *»Bebeknek szín alatt Fülek várának titkon való megvételét fogadta volt. Rövideden napot és helyt hagyta volt, hol várja Bebek a pribék jel-tételét.«*¹

A merész, de biztató kalandra a tiszai részek legnagyobb vitézei jelentkeztek. Megjött a hős Mágócsy Gáspár, a vitéz Rákóczi György, Balogh Menyhárt, Nagy Gáspár, Básty Zsigmond,

¹ Bécsi állami levéltár: Turcica, több jelentés szól erről. Draskovich Gáspár például Jászóról írja 1562. júni 22-én, hogy Török Ferenc árulása négy csapást hozott e vidékre. Rútul rászedte a mieinket. »Me — írja tovább — arduissimae impediunt causae, cur et ego non potuerira interesse, ex isto infelicissimo casu partes istae sunt in gravissimo periculo constitutae, omni praesidio et militibus viris denudatae.«

aztán az országos híró Sárközy Mihály s mások. Bebek György öt-hatszáz főből álló, válogatott pompás sereggel indult a pribéktől kijelölt helyre, hogy lesbe csalja a vitéz Haszán béget és seregét. Azonban, ahol a pribék Bebeknek a helyt kijelölte volt, ott állította föl Haszán bég a török lest. Bebek hadával gyanútlanul ment a lesre s ott veszett a serege. Hiába küzdöttek ő és vitézei a törökkel; hasztalanul próbálták a törökök gyűrűjét áttörni, nem sikerült nekik. Kétszáz magyar lovag és hatvan gyalog elesett, a többi Bebekkel együtt jobbára rabba esett. Az 5—8 száz főből álló pompás seregnek ez lett a szomorú vége.

Bebek szerencsétlenségének a hire hihetetlenül gyorsan terjedt el itthon és külföldön. A hír nyomában mindenütt rémület támadt, mert egész sereg magyar kastély és vár veszítette el őrségének a javát s így attól lehetett tartani, hogy a török valamennyit megszállja. Hála Zay Ferencnek, a kassai főkapitánynak, ő az első hír hallatára azonnal intézkedett, hogy a veszélyeztetett várakba őrség menjen. Zay maga nem távozhatván Kassáról, helyettesét: Törtelyi Kun Balázst bízta meg a teendővel. Kun Balázs június hó 21-én jelenti aztán a királynak, hogy Bebek, Mágochy Gáspár, Sárközy Mihály, Rákóczi György stb. rabságba estek. Fülekre négyszáz foglyot és nyolcvan levágott fejet vittek. A törökök a levágott fejeket fölajánlották Bebeknek. Hír szerint — írja Kun — Mágochyt lefejezték. Én Bebek helyett a vitéz Kapocsy Pálra bíztam Szendrő várát.

Két nappal később Kun Balázs újra írt a királynak, hogy most már biztosan tudja, mi történt Füleknél. Bebek és Sárközy Fülel várában ülnek vasban. Mágochy Szabatka várában halálos sebében meghalt. (?) Az elhagyott várak őrizetét Zolthay Istvánra és Kapocsy Pálra bízta.

Ez utóbbiak aztán Torna várából írták Kun Balázsnak, hogy esodahireket hallanak. Bebek — írják — hír szerint két kővárat és négy török rabot ígért feje váltságáért. »Kérjük az Istenért, hogy hova hamarabban lehet, küldje kegyelmed az népet. Mágochyné asszonyom jó néven veszi kegyelmed jóakarátját, kit meg is akar szolgálni mind az ő urával egyetemben, ha az Úr-isten kiszabadítja... Az kiket Bebek uram az ő rabjain kiszabadított, ezek: Rákóczi György, Balogh Menyhárt, Nagy Gáspár és Básthy Zsigmond.«

Kun Balázs Malády Mihállyal és Kapocsy Pállal Szendrő várába menvén, onnét jelenti, hogy Bebeknek Szard nevű várában Darvas György kapitányt óvatosságra intette. Csodadolog, — írja tovább — hogy a török Balogh Menyhárt szendrői udvarbirót, Rákóczi György fővezért több mással egyetemben váltság nélkül elbocsátotta. Bebek épp most írt levelet ide Szendrő várába Rákóczi Györgynek. A levélben a többi közt ezt írta: »Tudod György uram, hogy én szabadítottalak ki a rabságból s te idáig egyetlen szót sem irtál nekem. Mi dolog ez?«

Különben — írja Kun Balázs — Rákóczi György Kávássy László főkapitány és Kapocsy Pál kapitány előtt kijelenté, hogy őt megesküdtették Szendrő átadására. Bebek Hidajet agát, a budai basa vejét a füleki bégnek ajándékozta. Mehmet agát is oda akarja adni, de Bebekné nem engedi.¹

Amíg ezek a dolgok Bebek váraiban történtek, addig ő maga mindent megtett, hogy rabtársain segítsen s hogy a maga szabadulását is előmozdítsa. Bebek emberségét és áldozatkész-

¹ E levelek mind a bécsi állami levéltár Turcica és Hungarica gyűjteményében vannak.

ségét hirdeti, hogy minden erejével és költségével rabtársai szabadonbocsátásán fáradozott.

Haszán, a győztes füleki bég előkelő foglyaival igen emberségesen bánt. Bebek sem vesztette el a fejét s azonnal intézkedett várai dolgában s a rabok kiszabadítása ügyében. Írt a feleségének, pénzt, élelmet és ruhaneműt hozatott a maga és társai számára Fülel várába. Majd meghagyta otthon lévő tisztjeinek, hogy fő török rabjait azonnal bocsássák szabadon. A fő török rabok elbocsátásának csakhamar meglelt az eredménye. Zay Ferenc főkapitány 1562 július 24-én Kassáról már azt jelenti a királynak, hogy Bebek főtisztjeit a török mind szabadon bocsátotta, még pedig váltság nélkül. Így szabadult meg Rákóczi György, a Perényiek hadának csatavezető kapitánya, Balogh Menyhárt szendrői udvarbíró, Básty Zsigmond, Nagy Gáspár, stb. Ezek az urak — írja Zay — saját ruhájukban, lovaikon, fegyveresen jöttek haza, ami eddig a rabok történetében soha elő nem fordult. Valami nagy dolog rejlik e mögött. Rákóczi György nem is titkolja, hogy egyedül Bebeknek köszönhetik a szabadulásukat.¹

Ezen év őszén a súlyosan megsebesült Mágocsy Gáspár is kiszabadult. A sarca fejében azonban roppant összeget, tizennégyezer aranyat kellett fizetnie. Mivel ilyen összeggel abban az időben sem ő, sem más nem rendelkezett, Debrecen, Szikszó és Rimaszombat városok adtak érte a töröknek kezeslevelet. Mágocsyt — írja Zay — a törökök szerették volna a maguk ügyének megnyerni, de ő inkább választá a halált, mint a hűtlenséget.²

A végbeli szokástörvény szerint az elfogott

¹ Ugyanott.

² Ugyanott.

török pasák, szandsákbégek és bégek a magyar királyt illették. Ez a szokás a törököknél is járta: nekik ugyanis a magyar főrabokat a szultánnak kellett küldeniök. Bebek és társai imígyen Konstantinápolyba kerültek. Augerius Busbeck császári orátor (követ) 1562 július 21-én jelenti a portáról Bécsbe, hogy Bebeknek és társainak gyászos bevonulása e hó 11-én történt. Az ajákdiván előtt a nagyvezér keményen megdorgálta Bebeket és társait. íme — monda — ti magyarok így tartjátok meg a békességet!¹

Bebekkel együtt hozták Konstantinápolyba Sárközy Mihályt, Ajnácskő és Boldogkő várainak az urát is. Erről a főúrról Istvánffy Miklós történetírónk azt állítja, hogy Haszán bég mindjárt az elfogatásakor kegyetlenül kivégeztette. Ez az állítás azonban valótlan. Ilyen bolondot Haszán bég sohasem mivelt. Hiszen az előkelő rab nagy értéket képviselt s az ilyen értéket még a törökök sem szokták az ablakon kivetni! Különbén Sárközy uram még 1566-ban is jó egészségben raboskodott s éppen ez évben ígért maga helyett hat török főrabot és 600 tallért.

Bebek György konstantinápolyi rabsága igazában nem is volt rabság. Vagy legalább is nem olyan volt, amilyennek a török rabságot itthon képzeltek. Levelezhetett ismerőseivel; látogatókat fogadhatott; pénzt küldethetett magának. A törökök úgy bántak vele, ahogy egy fővitézzel szokás volt. Mivel egykoron igen jó lábon állott a török urakkal, szentül hitte, hogy hamarosan kiszabadul fogságából. Hiu remény volt ez! Bebeknek harminckét vára volt. Ezekre a török

¹ Busbeck azt is megírta Bécsbe, hogy Bebek valószínűleg áttért a török hitre. (»Hungaris — írja — infestos esse Germanos, Germanis Hungaros.«)

nagyon áhítozott. A nagyvezér és a díván tehát azon fáradozott, hogy Bebeket törökké tegyék. A konstantinápolyi követ 1562 november 14-én azt jelenti róla Bécsbe, hogy a Fekete-tenger tornyában (in turri maris nigri) őrzik őt Krusics János főkapitánnyal együtt, azonban e hó végével Konstantinápolyba hozzák őt. Az erdélyi fejedelem — írja az orátor — minden követ megmozdít kiszabadítása ügyében. Bebek 15.000 aranyat, az erdélyi fejedelem 8000-et ígér sarca fejében Hally pasának. Ez azonban hevesen követeli Bebek körülmetéltetését. Azt is kívánja, hogy Bebek összes birtokát mint török szandzsákságot kapja vissza. A szerencsétlen Bebek ide-oda kapkod; maga sem tudja mit csináljon! Egyszer felségedet kéri kiszabadítására, máskor az erdélyi fejedelem támogatásáért könyörög. Ő maga mondja, hogy a hajótöröthöz hasonló, aki minden szálacska után kapkod, hogy a partra vergődhessek. Bizonyos dolog, hogy Bebek fölötte állhatatlan és ingadozó ember. A minap Miksa királynak is írt.¹

November hó 28-án az orátor már azt jelenti, hogy Bebek Konstantinápolyba érkezett, ahol levelek vártak reá feleségétől és kapitányaitól. Az erdélyi követ és Ferenc diák erősen dolgoznak

¹ Albertus de Wyss ex Constantinopoli 1562. nov. 14. (»Hally passa vehementer sollicitat, ut Bebekus circumcisis fiat Turca atque omnia sua fortalitia in principis Turcarum potestatem tradat et postea more Tureico accipiat zanehyachatum. Ipse Bebekus in partes rapitur varias atque omnia tentat, nunc majestatis opem implorat, nunc apud Transilvanum auxilium quer it« etc. A követi jelentés szerint Bebek maga mondja, hogy ő olyan, mint a hajótörött, aki minden szálba kapaszkodik, hogy a partra juthasson.)

kiszabadítása dolgában. Bebekné pompás aranyserleget küldött Hally pasának.

Ezenközben Bebek egyik levelet a másik után írja a királynak;¹ örök hűséget ígér neki, ha fogóságából kiszabadítja. Ugyanígy írogat az erdélyi fejedelemnek is. Bár mind az erdélyi fejedelem, mind a király megkísérlé Bebek kiszabadítását, sehogy sem sikerült az. Mehemed nagyvezér ugyanis csak a frigyöröt látta Bebekben, aki békeség idején is hadat indított a törökök ellen. *Bebeknek a neue* — monda Mehemed nagyvezér — *a magyar etimológia szerint az ebektől származik.* Ki kell írtani az olyan embereket, akik örökösen hadat és mozgalmat támasztanak.

Mehemed nagyvezér haragjához járult még az is, hogy a szokásos adó és ajándék megérkezését hiába várták Konstantinápolyban. S mivel az előbbi évben elbocsátott előkelő spanyol rabok sem küldték meg a sarcukat. Bebek kiszabadításáról egyelőre szó sem lehetett. Visszavitték őt a Fekete-tenger mellett lévő új toronyba s azontúl onnét (ex Bokoz Kezy penes nykra mare) írogatja leveleit.

Időközben a felesége is minden követ megmozdított ura kiszabadítására. Két lányával felment Bécsbe is, hogy személyesen kérje a király támogatását. Bécsben udvariasan letartóztatták őt a leányaival együtt s ezalatt Szendrő várába német őrséget vetettek.²

¹ Bécsi állami levélt. Turcica. Az 1562. év okt. 28-án (in novo castro penes Nykra) azt írja a királynak, hogy sok rosszakaratú ember van, akik az ő rabsága alatt gonosz híreket terjesztgetnek róla.

² A király 1526. dec. 13-án ezt írta a szultánnak Bebekről: »ne patiatur dictum Bebekum sollicitari vei simulari ad faciendum aliquid, quod conditionibus pacis repugnet.«

Meghallván ezt Bebek, 1563 január 23-án a Fekete-tenger mellől írt levelében megható sorokkal kéri a királyt, bocsássa szabadon *az ő legkedvesebb feleségét és szeretett gyermekeit.*¹

Kérése meghallgatásra talált. Maga a király levelet írt Bebeknek, melyet Molnár Mihály komáromi vajda vitt Konstantinápolyba. Május hó 1-én Bebek köszöni a királynak közbenjárását s egyúttal védelmébe ajánlja magára hagyatott feleségét s gyermekeit. Május 11-én pedig De Wyss Albert orátor jelenti, hogy őfelsége levelét átadta Bebeknek.²

A király parancsára De Wyss is, meg az erdélyi fejedelem is folyton tárgyalt és tanácskozott a pasákkal Bebek kiszabadítása ügyében. Nehezen megy a dolog, — írja ápril 28-án De Wyss — mert sem az adó, sem az ajándék nem jön. Bebekkel együtt van fogva Krusics János, Koháry Imre, Doncsy Ambrus és Sárközy Mihály. Ezeken kívül jelentéktelenebb rabok is voltak. De Wyss ugyanis azt jelenté Bécsbe, hogy Bebek 50 török rab szabadonbocsátását és 10.000 aranyat ígért sarca fejében. Erdély is hajlandó 8000 arannyal hozzájárulni. A Fekete-tenger tornyában most 24 rab van. Ezek a szultánnak 6000 aranyat, Hally pasának pedig 2000 aranyat ígértek az ajándékokon kívül.³

¹ Datum ex turri Bokoz Kezy penes nykra mare (»dimittat carissimam uxorem et liberos meos«).

² Konstantinápoly, 1563. május 11. Tanácskoztam Hally basával — írja De Wyss — s talán sikerül Krusicsot és Bebeket kiszabadítanom. Fölséged levelét átadtam Bebeknek.

³ De Wyss írja a többi közt: »Deprecatus sum etiam pro Georgio Bebek et aliis captivis in turri maris nigri« etc. Most — úgymond — Hally és Méhemet basák sok jó indulattal vannak, talán sikerül a kiszabadításuk. Október hó 15-én újra jelentést küldött De Wyss Bécsbe ezen ügyben.

Mivel a rendek is sürgették Bebek kiszabadítását s mivel az erdélyi fejedelem is erősen dolgozott ez ügyben, Ferdinánd király is utasítással adta portai követének, hogy minden követ megmozdítson Bebek szabadulása érdekében; mert ha az erdélyi fejedelem szabadítja őt ki, bizonyára az ő pártjára áll. A többi rab kiszabadítása ügyében — írja a király — csak az esetben tégy meg mindent, ha ez költségünk nélkül megeshetik.¹ (1564 június 28.)

Mivel arról szó sem lehetett, hogy a törökök Bebeket sarc nélkül bocsássák el, Ferdinánd királynak és követének fáradozása teljesen céltalan és haszontalan dolog volt. Az erdélyi fejedelem — amint említők — már kezdetben nagy összeget ajánlott fel Bebekért. Az 1564. évi december 2-án a szultánhoz bocsátott levelében még kezességet is vállal Bebek sarca és hűsége ügyében. Amíg a sarcát ki nem fizeti, — írja a fejedelem — őriztetni fogom őt. Eddig is gondom volt a családjára s a tisztjeit is folyton buzdítottam, hogy a várakat át ne engedjék a németeknek.²

Az erdélyi fejedelem levelének megvolt a hatása. Bebek már szabadon járhatott Konstan-

¹ Ferdinánd király De Wyss Alberthez 1564. juni 28. Bécs: »Omnem lap idem moveas ut Georgius Bebek non ad instantiam filii quondam Johannis... sed nostri intuitu una cum ipso Krusithio liberetur et ambo cum nunciis nostris ad nos liberi remittantur.« Ha — írja tovább a király — Kohári Imrét, Sárközy Mihályt és Doncs Ambrust költség nélkül kiszabadíthatod, tedd meg.

² Alba Julia, 1564. dec. 2. »Ego enim — írja a fejedelem — pro ipsius fidelitate et adimplendis promissis sponsor factus sum, quod ex manibus nunquam dimittetur, nisi promissis satisfecerit« etc. (Bécsi állami levélt. Turcica.)

tinápolyban s maga szöhetette tovább szabadulása fonalát. Az 1565. év március 2-án az orátor már jelenti Bécsbe, hogy Bebek .hosszasan tárgyalt Hally pasával. Vidáman mosolyogva tért vissza házába. Fölséged — írja az orátor — bizonyára elfoglaltatta már ez állhatatlan ember várait s így nem sokat árthat majd otthon. Itt ugyanis megfogadta, hogy mindig hű marad az erdélyi fejedelemhez és a törökhöz. Az Isten büntesse meg ezt az álnok embert!¹

Néhány nappal később (március 8-án) a követ már azt jelenti, hogy a szultán fölséges paripát küldött Bebeknek, gyönyörű szerszámmal és egy tízezer oszporát tartalmazó erszény - nyel. Bebek március 6-án vont arany ruhában megjelent a diván előtt s megcsókolta a szultán kezét. E pillanattól kezdve szabad ember volt. A vezérek és a pasa még négy pompás lovat s egyéb drágaságot adtak neki ajándékol. Bebtk megfogadta itt, hogy megbosszulja a Tokajban megölt magyarokat, akiket Schwendi katonái hánytak kardra. Az Isten verje meg ezt az istentelen Bebeket, akiben a hűségnek és az okosságnak nyoma sincsen.²

Március 13-án Bebek már Erdély felé indult. János Zsigmond fejedelem április 15-én köszönte meg a szultánnak, hogy Bebek Györgyöt neki ajándékozta.³

Ha igazat adhatunk a konstantinápolyi jelentéseknek, úgy Bebek rettentő árt fizetett a szabadságáért. A török foglyokon kívül ugyanis 30.000 aranyban állapították meg a sarcát. Oly

¹. Ugyanott.

² Ugyanott.

³ Az erdélyi fejedelem 1565. aug. 13-án írja a szultánnak, hogy Bebek nagyon beteg s most Gyulafehérváron gyógyíttatja magát.

összeg volt ez abban az időben, hogy egy ország egész adója is kitelt volna belőle. Es ez összeért az erdélyi fejedelem jótállott!¹

Bebek tehát kiszabadult, de szabad azért mégsem volt. Előbb ugyanis a sarcát kellett megfizetni. Az erdélyi fejedelem mint jótálló, őriztette Bebeket. A török mint hitelező tartotta őt szemmel, a király pedig mint nyílt ellenségére katonáit bocsátá. Bebek tehát mozdulni is alig tudott. Hogy Erdélyből hazajöhessen, két felnőtt leányát volt kénytelen Erdélybe küldeni túszokul. Ez is nehezen ment. Bebek a két leányát Saffarits Péter nevű kapitányával és 25 válogatott lovaggal küldé Erdélybe. Megtudván ezt Schwendi Lázár fővezér, német lovasokat küldött rájuk, akik Debrecen mellett, éjjeli szállásukon megtámadták őket. A németek 17 lovaszt elfogtak. A két Bebek kisaszony azonban a legjobb lovasokkal egyetemben megmenekült s száguldva Debrecenbe érkezett. Onnét aztán szerencsésen Erdélybe ért.²

Bebek Erdélyből Váradra, onnét Debrecenbe utazott. Szádváron fogadták őt tisztjei és hű katonái. Bebeket mindenütt török lovasok kísérték. Szádvárról Hatvan, Széchen és Fülek felé igyekezett. Az utóbbi helyen meg akarta látogatni Haszán béget, aki őt négy év előtt elfogta. Schwendi Lázár azt ajánlotta Károly főhercegnek, hogy égettesse föl Bebek birtokait és pusztíttassa el várait, mert e veszedelmes

¹ De Wyss követ 1566. márc. 14-én kelt jelentésében élesen kikel Bebek ellen. Végtelenül bánt engem, — írja — hogy e gonosz ember életét annyi fáradsággal igyekeztem megmenteni.

² Ugyanott, Schwendi Lázár fővezér jelentése 1566. január 27. E jelentés szerint Bebek Schwenditől *salvus conductus*-t kért volt, hogy birtokaira mehessen.

embert csak így lehet ártalmatlanná tenni. Ezt a barbár tervet azonban még Károly főherceg is ellenezte.¹

Bebek egyáltalában nem titkolta, hogy az erdélyi fejedelemhez szít. Hiszen az szabadtotta őt ki a rabságából. Azt sem tagadta, hogy úgy szegről-végről a töröknek is jóakarója volna. De azért senki sem vethet követ reá; mert ha a szavát meg nem tartja, az életénél is drágább becsülete meggyén veszendőbe. Ilyetén állapotát föltárta a király előtt is, s kérte őt, adná neki vissza Szendrő várát. Kérése természetesen siket fülre talált. Erre aztán ő is fenyegetőzni kezdett. Csak a török és az erdélyi hadak megérkezését várom, — mondotta híveinek — aztán majd megmutatom, mit tudok.¹

Schwendi Lázár fővezér, aki mód nélkül gyűlölte Bebeket, azt jelenté róla Bécsbe, hogy Krasznahorka alatt lévő faluját erősíteni kezdi. Nem kéne ezt túrni; mivel ez erősségből sok kárt okozhat az állhatatlan ember.

Bebek fenyegetőzése s a törökökkel való praktikái végre az udvart is arra bírták, hogy Schwendi terveibe beleegyezzék. Az 1567. év elején aztán Schwendi fővezér valóságos hadjáratot indított Bebek és várai ellen. A veszedelem arra bírta Bebeket, hogy Budán és Füleken a töröknél keressen segítséget. Míg ő a seregét gyűjtögeté és szervezé, Schwendi Forgách Simonnal együtt körülfogta Szádvárát,

¹ Károly főherceg 1566. febr. 23-án írt levelében ajánlja a királynak, hogy nagyon vigyáztasson Bebekre; most ökigyelme jobban bizik a törökben, mint öfelségében. Ugyanő márc. 5-én még korainak tartja Bebek várainak és jószágainak elpusztítását.

¹ Bericht von Bebek, 1566.

Bebekné tartózkodási helyét. Ez a vár jól felszerelt és sok ágyúval ellátott erősség volt. Schwendi azonban azt hitte, hogy a megrémült Bebekné (Patócsi Zsófia) fenyegető felszólításra is feladja a várat. Azonban keserűen csalatkoznia kellett. Az eszes és bátor Patócsi Zsófia ugyanis hallani sem akart a feladásról. Schwendinek azt felelte, hogy még az erdei vad is védi a fészket, annál inkább védenie kell neki. *Ő ugyan asszony s így a hadviseléshez nem ért, de mégsem olyan gyáva, hogy üres fenyegetéstől megrémüljön s a várat védelem nélkül átadja!*

És Patócsi Zsófia hősieesen védte Szádvárat. Segítségére voltak Saffarits Péter (Bebek hű kapitánya) és Vesselényi Farkas (a lovasok hadnagya). Hasztalan kísérelt meg Schwendi minden lehetőt, semmire sem ment. Patócsi Zsófia Schwendinek három ízben újra épített ostromsáncait ízzé-porrá lövette s embereiben is nagy kárt tett. Később azonban sikerült Schwendinek a várfalakon hatalmas rést ütnie. Ekkor — tartatatlan lévén a várbeliek helyzete — Bebekné alkudozásba bocsátkozott Schwendivel. Az egyeséget hamar megkötötték és Bebekné embereivel s minden javával szabadon elvonulhatott Tornára.

Ezalatt Bebek György is megindult felmentő hadával. Azonban még Szádvár közelébe sem ért, mikor hirül vette, hogy Schwendinek sikerült a várat elfoglalnia. Így állván a dolog, felesége után sietett s Bajomban találkozott hőslelkű asszonyával. Aztán együttesen Erdélybe mentek.

Bebek azonban itt sem nyugodott. Bosszú után vágyódott. Meg is támadta nagybányát és Kővárt. Ezek elfoglalásával aztán visszaadta a kölcsönt Miksa királynak. Sikerének azonban nem sokáig örvendhetett. Az 1567. év-

ben meghalt. A Bebek-család férfiága benne kihalt.

Erre aztán az uralkodó és az udvari kamara Bebek minden várát és jószágát elkoboztatta. Még azt sem vették figyelembe, hogy a javak egy része az özvegy tulajdona volt s hogy négy leánya maradt, akiknek semmi vétjük sem volt. Patócsi Zsófia több ízben folyamodott a királyhoz a birtokai visszaadásáért, de minden eredmény nélkül. Még 1571-ben is kérte az uralkodót, adatná vissza jószágait és várait. Fölséged — írja az özvegy — azt felelte, hogy nem adhatja vissza, mert elfoglalásuk sok költségbe került s fenntartásuk is sokat emészt föl.¹ Igen ám! de én és négy lányom semminek okai nem vagyunk. Aztán az én hozományom (jegyruhám) is a lefoglalt Bebek-féle javak közt van!²

A visszautasítás után a szegény asszony útra övezte fel magát s Bécsbe ment az uralkodóhoz. Ugylátszik, a könyörgése sem sokat használt; mert elkeseredve írta: száz mérföldnél hosszabb utat tettem Erdélyből idáig s négy hónapja, hogy itt Bécsben vajuszom. Ne engedjenek minden vigasz nélkül hazatérnem.

A szegény asszony segélykiáltása mindenütt siket fülekre talált. Vigasz nélkül bocsátották haza. Az 1572. év elején újra írt őfelségének. Megható levelében elmondja, mennyit szenvedett a számkivetésben, mennyit kellett túrnie, mikor szabadságától is megfosztották. S nemcsak szabadságát, de legkedvesebb férjét is elvesztette. S mindent méltatlanul kellett szenvednie; mert boldogult férje elpártolásának az oka

¹ Quod magnis sumptibus sint occupata, tum etiam quod non minoribus conserventur.«

² Köz. pénz. levélt. Hung. 14.359. 1571. Eperjes.

nem a vakmerőség, hanem a kényszerűség volt, melyet rabsága vont maga után. S hogy — írja tovább — én őt követtem, annak csakis a hitvesi hűségem és kötelességem volt az oka.¹

A magyar kamara e folyamodás ügyében február 27-én írta volt a királynak: fölséged meghagyta nekünk, hogy szimatoljuk ki, van-e Bebeknének valami vagyonkája? Megtettük. Mi úgy látjuk, hogy Bebekné nem oly szegény, mint ahogy ő írja. Mikor ugyanis Schwendi Lázár Szádvárat elfoglalta, az asszonynak megengedte, hogy minden ruhaneműjét és ékszerét magával vigye. Így állván a dolog, Bebeknének évi segítséget nem lehet adni; de ha fölséged ajándékot akarna néki adni, tetszése szerint megteheti.²

Bebek György roppant vagyonából az özvegyének és négy árvájának tehát mitsem adtak. Így mérték akkor az igazságot.

¹ U. o. »Mariti mei disiunctionis et translationis causa non voluntaria, neque temeraria fuit, sed coacta ex causali et insperata captivitate sic quoque meae commigrationis causa fuit fides et vinculum conjugii« etc. (1572. febr.)

² U. o. 1572. febr. 27. A magyar kamara öfélétségéhez.

**BEDEGHI NYÁRI ISTVÁN
KÖVETSÉGE**

Bedeghi Nyári István követsége

Nálunk is beszántották a szebb idők barázdáit. A zöldjében levő természetet korai hóharmat lepte meg s elfagyasztá legszebb virágainkat Rudolf korát éltük! S boldog-boldogtalannak szenvednie, éreznie kellett, hogy az időnek foga és lidérce vagon. Új szellem kísértett Bécsben és Prágában, s ez a szellem a magyargyűlölet magvait hintegette s a lelkiismereti szabadságra vetett bilincset. Néhány év — s ez az új kormányzási mód s szellem nyugót vetett nálunk a XVI. század lovagias szellemére, elnémitotta a vitézi lelkesedést. Aztán megolcsódott a magyar vér, lenézett lett a magyar név. S minden év meghozta a maga új búját. Gyűl-tön-gyűlt az anyag a nyugtalanságra; a vihart jelző sötét felhők mindjobban tornyosultak.

A fürgeteges tél szívében az emberek a fűvet kihozó édes kikeletre gondolnak, a politikai viharok idején a rég lefolyt idők boldogabb napjait emlegetik. Így volt ez Rudolf idején is. Ábrándozás fogta el az embereket s a felhőket szaporították a fohászukkal. Hol a múltra gondoltak, hol meg a kétes jövőre inditák az elméjüket. Eközben Lengyelország felé vetették tekintetüket, ahonnét a hír szele a nagy, a dicső Báthory István király tetteit hozá örömtől megfogyott hazánkba. S az elmék és a szívek csakhamar az ő nevével teltek el. Minde-
nütt őt emlegették, mindenütt őt magasztalták.

S minél szilajabb hírek jöttek a prágai udvar köreiből, annál jobban növekedett Báthory István nevének mágusi befolyása. Aztán a nagy lengyel király neve lett a kemény acél, mely a magyar lelkekből — e tűzkövekből — a szikrákat csalogatta.

A budai basák mindig felnyílt szemmel vigyáztak, mi történik a magyar végházakban. Kémjeik és kémdeákjaik is mindenről pontosan értesítették őket. Nem csoda hát, ha ők tudtak legtöbbet a nálunk megindult forrongásról. Értesüléseik pontosabbak és koraiabbak voltak, mint a bécsi udvaréi. Ez utóbbi különben is csak arra törekedett, hogy a végbeli vitézeknek Lengyelországba való tódulását megakadályozza.

A Konstantinápolyba küldött kémjelentések szerint Magyarország hangulata már 1582-ben olyan indulatos volt, mint a puskapor. Rudolfi király — mondják a török kémjelentések — nem fizeti a magyar katonaságot; nyúlós bort, rothadt posztót adat fizetés helyett. Átkozzák is őt mindenfelé; mert az ő uralkodása alatt napról-napra szegényedik az ország. Minden magyar ember nyelvén Báthory István király neve forog; őt várják, őt óhajtják királynak, kétség nincs benne, hogy meg is választják.¹

Mikor hire jött, — mondja a másik jelentés — hogy Báthory István szövetséget kötött a moszkovitákkal, a magyarokat mód nélkül való öröm fogta el. Nagyokat ittak Báthory István

¹ Bécsi állami levélt. Turcica, melléklet Prainer konstantinápolyi követ jelentéséhez 1582. máj. 28.: »Explorator magnam Hungarorum imbecillitatem et discordiam praedicavit. *In omnium Hungarorum ore est rex Poloniae; ilium in regem optant et procul dubio eligent.* Imperator enim Ulis debitum etiam stipendium non solvit militibus et fetidum vinum et pannum putridum pro stipendio dat.«

egészségére, *ő szabadít meg minket — kiálták — a német igától; ő szerzi vissza régi szabadságunkat!* Aztán átkozták a császárt, amiért a törökkel frigyot kötött.¹ A török most — mondák — készületlen, fegyvertelen és gyöngé. Miért ülünk veszteg, miért szalasszuk el a jó alkalmat a török kiűzésére? Fogjunk fegyvert, hiszen el jó a lengyel király, e hatalmas és szerencsés vezér; vigyük minden javunkat elébe s indítsuk meg a hadat a török ellen. Most alászállott a törökök csillaga; asszony a fejedelmök, aki nem mer a hadba indulni!

Ilyen volt a nemzet hangulata a török kékek jelentései szerint. A kétes remény megmozdította az egész országot. Báthory István neve, mint a nemzet lelke végigrezgett az egész magyar földön s szívet-lelket adott minden magyar nyelven szóló emberbe.

Minden jel arra mutatott, hogy általános nemzeti fölkelés készül nálunk. Csak ember kellett, aki a harci dobot megüttesse s a zászlót megeressze.

A török az efféle nemzeti mozgalmat mindig örömmel látta és támogatta; mert hiszen minden küzdelem, mely a bécsi udvar politikája ellen irányult, a török malmára hajtá a vizet. A mostani forrongás azonban mégsem volt a törökök ínyére, mert részben ő ellenük irányult s mert Báthory István nekik is veszedelmet jelentett. Ezért a budai basa (Ali) ugyancsak tekergette a fejét, mikor a veszett hírek a fülébe jutottak. Az ember a tövist a talpában sem

¹ U. o. »Audito regis Poloniae cum Moscho foedere omnes Hungari summa affecti sunt laetitia proque salute regis bibentes, ille iam nos ab imperio Germanorum liberabit et pristinae libertati restituet, ubique praedictarum inquit explorator« etc.

sokáig nézheti, nemhogy a szemében lévő szendvedje. Ali basát is forró harag fogta el s szidalomra nyitván a nyelvét, így kiáltott a hirhordókra: »*A kutyából lett farkas megest csak kutya lesz!* (Ez Báthorynak szolt!) Ha a magyarok unják a békességet, hát tegyék királyukká Báthory Istvánt, legyenek uraik áru-lóivá s ne adjanak a törököknek adót. (Isten segítségével mi majd a budai és a hódoltsági magyarokat fosztjuk meg országuktól és javaiktól. A vakmerőségnek és a frigybontó hitetlenségnek ez lesz a jutalma!«¹

A forrongás nálunk már-már lobot vetett, de Báthory István nem mutatkozott. Nélküle pedig pártot ütni nem igen lehetett. Az elégteleneknek tehát tovább is türniök kellett a farkasbékességet. Így állott a dolog, mikor Rudolf király hiv emberét: Nyáry István urat rendkívüli követnek a portára indítá.

Nyáry István, Bedeghy Nyáry Lőrinc főispánnak és szolnoki kapitánynak fia volt. Édesatyja, amint tudjuk, Szolnok elfoglalása után rabbá esett és a konstantinápolyi hét-toronyba került. Innét azonban sikerült hazaszöknie. Gazdag és hatalmas ember lévén, a gyermekeit kitűnő nevelésben részesítette. Egyik fia: Nyáry Pál (egri és váradi kapitány) országos szerepet játszott. Másik fia: István² szin-

¹ »Ex cane factus lupus iterum fiat canis, de rege Poloniae intelligens. Si Hungaros suae tranquillitatis taedet, eligant regem Poloniae in regem et fiant proditores dominorum suorum, nec dent tributum Turcae. Deo volente fiat ut Budenses et reliqui Hungari propter temeritatem et inobedientiam eorum regno et bonis priventur« etc.

² Erről az Istvánról csak a genealógiai munkák emlékeznek meg. Ezek is csak annyit tudnak róla, hogy fiatal korában meghalt.

ten katonáskodott. Mint végbeli vitéz barátságot tartott korának vezető férfiival. Berenhidai Huszár Péterhez, Majthényi Lászlóhoz, Békés Gáspárhoz stb. baráti viszony fűzte. Az utóbbi még végrendeletében is megemlékezett róla. Amint a végbeli kapitányaink legtöbbje, úgy Nyáry István is több nyelven írt és beszélt. Valószínű, hogy törökül is tudott; máskülönben aligha küldték volna a portára követnek.

Nyáry István uram jeles képességeit a király udvarában is ismerték. Az uralkodó hívására többször megfordult Bécsben és Prágában is. Az 1581. évben is Prágába hívatta őt a király. Maga Nyáry uram írta ez alkalommal Majthényi Lászlónak: »Magam felől azt írhatom kegyelmednek, hogy egyébképpen jó egészségben volnék, csakhogy az erszényt igen bántja az kólika; mert ím Prága felé kellene mennem a fejedelem eleiben.«¹

Micsoda ügyben járt ekkor Prágában, nem tudjuk. Lehet, hogy már ekkor tárgyaltak vele a követség dolgában. Az 1582. év január elején ugyanis az adót és a szokásos ajándékot Konstantinápolyba kellett yinni. Tudott dolog, hogy ez az évi ajándék éppoly kötelező volt, mint az adó. Ezen ajándék beküldésétől függött H háború kérdése. S a konstantinápolyi divánülő pasák mindig türelmetlenül várták ez ajándékot. A budai pasáknak a kötelességük volt ez ajándék aláküldésének folytonos sürgetése.

Ali, ezidőszert a budai pasa, e kötelességének meg is felelt. Egyik levelét a másik után bocsátá Bécsbe és sürgette az ajándék aláküldését. Az udvar készséggel küldötte volna az ajándékot, ha lett volna pénze. De mivel nem volt, a jó pasák hiába lestek a budai postát.

¹ Berencs, 1581. okt. 10. (Tört. Tár. 1897.)

Biz az nem hozott nekik hírt az ajándékok útnakindításáról.

Ali budai pasa 1582 január 15-én újra megsürgette az ajándékot. »Az hatalmas császár ajándékinak — írta — januáriusban ott bent köllött volna lenni, de nem tudjuk ennyi késődelemnek az okát mi legyen. Fölségtök nem adta tudtunkra.«

Valamivel későbbben az udvar postát (fúrtárt) akart a fényes portára küldeni és számára passzust kért. A budai pasa gyanúsnak látván a dolgot, ezt írta Bécsbe: »Talán csak azért küldi fölségtek az postát, hogy az ajándéknak jöveteli tovább haladjon. Azért ha most bizonyos hírt nem hoz felőle, bizonyára alá nem bocsátjuk.«¹

Március 20-án már a konstantinápolyi császári követ is írt Bécsbe az ajándék ügyében. Közéledik — írja — a szultán fiának a csízioja (körülmetéltetése). Ez alkalommal az *almeidan*-ban (hippodromban) nagy ünnepélyek lesznek. A basák között nagy az elégületlenség az ajándék késedelmezése miatt. Maga a szultán is méltatlankodik már.²

A sok sürgetésre végre Bécsben összeállították az aláküldendő arany- és ezüstedényeket, valamint a csízio alkalmára szánt ajándékokat.³

¹ Buda, 1582. márc. 17. Ali basa Ernő főherceghez.

² Bécsi állami levélt. Turcica, Prainer követ jelentése 1582. márc. 20. Konstantinápolyból.

³ Az aláküldendő ajándékok közt volt egy edény a körülmetéléshez 6000 tallér értékben, három násfa 7700 tallér értékben, új találmányú óragépelyek mozgó alakokkal, kalendáriummal. Az egyik órán karabélyos lovas, mely ütéskor megfordul s kop-jáját lehajtja. A ló szeme mozog stb.

Aztán Nyáry István uramat, akit rendkívüli követségnek választottak, felszólították, hogy övezze föl magát a hosszú útra. Ali budai basa március 23-án megküldötte Bécsbe Nyáry uram részére a szükséges hitlevelet. S hogy az uralkodónak némi örömet szerezzen, megírta, hogy ő is ajándékot küld Bécsbe. Valamivel későbbben (április 29-én) újra írt Bécsbe. »Ím — írja a többi közt — ő felségével akarunk barátkozni... az mi kegyelmes fejedelmünknek rabjai lévén, az amit ő felségének küldhetünk küldünk.«

Azt is megírta Ali Bécsbe, hogy a szultán örömeinek ideje (azaz a csízió) májusának utolsó napján kezdetik.

Nyáry István nagy és fényes kíséretével 1582 május elején ért Komáromba.¹ Itt a követség emberei hajókra ültek s a vízi hajdúk (naszádosok) kíséretében a Komárom alatt fekvő Izsáig ereszkedtek. Izsánál már várták őket a török naszádosok, akik a szokásos lövöldözés, dalolás és üdvözlés után a követség hajóit Esztergomba kísérték. Bár itt éppen bégváltás volt, azért a vár minden ágyuja megszólalt s a főbb törökök nagy tisztességgel, zenészővel kísérték a követség tagjait a várba, ahol jól megvetett asztal várt reájok.

A következő nap a követség Budára utazott. Itt is fényes fogadtatás várt rá. Ali budai basa különben is igen kedvelte Nyáry uramat, aztán a hozott ajándékokkal is nagyon meg volt elé-

¹ Közös pénzügyi levéltár: 18596. fasc. Türkische Verehrungen. Nyáry István május 6-án jelent Komáromból, hogy ma három órakerkezett meg. A komáromi főkapitány vicéje jelenté neki, hogy az esztergomi bég távozik onnét. Már most — kérde Nyáry — az új vagy a régi bégnek adja-e az ajándékot.

gedve. Tehát nem csoda, hogy kitett magáért. Miután Nyáry uram Ali basával és Ozmán cselebiel elintézte a galyibás dolgokat¹ s néhány jelentést bocsátott Budáról Bécsbe, egész kíséretével és az útmutató törökökkel együtt Belgrádnak vette az útját. A bevett szokás szerint itt is ünnepélyesen fogadták s jól megvendégelték. Junius közepén a követség már Konstantinápoly közelébe jutott. Amint ennek hirt futott a városban, fényes küldöttséget bocsátottak a magyarok elé. Junius 18-án történt a bevonulás. Elöl lovagolt a csausz-basi és az ulefeeggi basa, utánuk jöttek a talpig vont-ezüstbe bujtatott csauszok lóháton; erre Nyáry uram festői magyar csapata következett s janicsárok zárták be a menetet. Az egész város talpon volt s bámulta a bevonulást. Nyáry István uram egész kíséretével a rendes császári követnek, *Preiner* Frigyesnek a házába szállott.²

Mivel nemcsak a basák, de maga a szultán is

³ Rudolf császár Ausztria érdekében a győri heti marhavásárokat be akarta szüntetni, hogy így a bécsi hetivásárok jövedelme annál inkább gyarapodjék. Ez ellen a törökök tiltakoztak. A magyarul jól tudó Ozmán cselebi kifejtette, mennyi kára lenne ebből Magyarországnak. Ozmán cselebi arra is ajánlkozott, hogy felmén Pozsonyba és az országgyűlésen felvilágosítja a magyar rendeket. És a törököknek (de nem a magyaroknak!) sikerült a győri vásárok visszaállítását kivivniok. — Nyáry ez ügyben 1582. május 16-án írt Budáról Bécsbe. Ugyanő május 14-én jelentette Budáról, hogy az ajándékot átadta Ali basának s az igen megörült nekik. (Állami levélt. Turcica.)

² U. o. Prainer Frigyes rezidens jelentése Konstantinápolyból 1582. júni 23. Nyáry szerinte jó egészségben érkezett meg kíséretével együtt s mindent hiány nélkül meghozott.

méltatlankodott már az adó és az ajándék elmaradása miatt, Nyáry István uram megérkezése (vagyis inkább az adó és az ajándék, amit magával hozott) általános örömet keltett. Legelőször a szultán fogadta őt. Nyáry átadta az adót s az arany- és ezüstitárgyakat (vagyis az ajándékokat), aztán nagy tisztességgel köszöntötte a szultánt s minden jót kívánt a közeledő csízióhoz. A padisah kegyesen fogadta az ajándékot s Nyárinak és kísérlőinek kaftánokat ajándékozott, ami azt jelentette, hogy szívesen látott ember. Ha valamelyik követ az ilyen alkalommal nem kapott kaftánt, arról azt mondták, hogy *rebuffi*-val bocsátották el. Ez pedig körülbelül egyet jelentett a kidobással. Minél szívesebben látott valakit a szultán, annál több kaftánt adatott neki. Hála a török szokásnak, a szultán kaftánok nélkül sohasem szűkölködött. Hiszen még a legkisebb tisztviselő is kaftánt és szövetet vitt a szultánnak ajándékba. S néha annyira fölszaporodott a kaftán, hogy százszámra adta el az udvar. Ennek aztán az lett a következménye, hogy egyik-másik kaftán négyszer-ötször is megfordult a szultán kincstárában.

Nyáry István uram még ki sem osztotta az udvari személyzet között az ajándékot, a nagyvezér máris türelmetlenkedett. Magához hívatta Preiner követet s azt kívánta tőle, hogy azonnal adja át az ajándékot. Mivel a szegény Preinernek ez nem volt módjában, a nagyvezér éktelen haragra gyulladt. Ráfogta Preinerre, hogy el-sikkasztotta az ajándékot, s azzal fenyegette, hogy belefojtja a lelket, ha az ajándék elő nem kerül.¹

¹ Bécsi állami ltr. Turcica, Prainer jelentése Konstantinápolyból 1582. júli 7. Szinán vezérlbasárlól írja: »dessen toller Humor und unhöflicher Gebrauch

Ezt a nagyvezért különben Szinánnak hívták. Okos, ravasz és vitéz ember hírében állott. Vagy negyven szandzsákságot hódított meg Keleten s emiatt a szultán fölötte nagyra tartotta őt. Ugylatszik, hogy Szinán a németeket nem igen szerette, az meg bizonyos, hogy Preiner követet sehogyszem szenvedte. A jó Preiner követi jelentéseiben Szinán nagyvezért nem is írja másnak, mint bestiának, tiránnusi kutyának stb.¹

A nagyvezér és Preiner között lévő viszonyt ismervén, fölötte érdekes lesz e két férfiú találkozásáról és társalgásáról egyet-mást elmondanunk.

Nyáry István elvégezvén az udvarnál a dolgát, végre Szinán nagyvezér palotájában is megjelent. A bevett szokás szerint vele ment Preiner követ is. A nagyvezér, ugylatszik, vérig akarta bosszantani Preinert, mert Nyáryt rendkívül kedvesen fogadta, őreá meg rá sem hederített. Nyáry bemutatta a bécsi királyküldötte ajándékot, de Szinán rá sem vetette a szemét. Úgy tett, mintha egy hajszálnyira sem becsülné az ajándékot (pedig ugyancsak várta), azután leültetvén Nyáryt, így szólott hozzá:

— Hát a királytok még mindig beteges és nyavalyás? Még mindig a magyarok kárát kerési? *Miért nem választanak a magyarok helyette más királyt, született magyart? Tudom jól, hogy a magyar a némettel meg nem fér, hát mért nem rázzátok le a német igát! Ha visszatérsz a hazádba, költsd fel a vitéz magyarokat. Én hadat*

Eu. Majestät nun mehr wohl bekannt mit dem hab ich ain zimblichen starken Strauss gehabt« etc.

¹ U. o. »ingratissima bestia« — »tolle, unsinnige und bestialische Bravarie« etc. Prainer aug. 24-29-i jelentésében.

indítok s megvédem a magyarságot mindenki ellen!

Erre aztán — írja a jelenlévő Preiner — Szinán nagyvezér szidta a németeket, mint a bokrot s a csillagokig emelte a magyarságot. (*»Die teutsche Nation auf das höchste verkläinert, die ungarische entgegen usque ad sydera extolliert.«*)

Én — írja Preiner követ Rudolf császárnak — megmondtam a nagyvezérnek, hogy fölséged jó egészségnek örvend, a magyarokkal jó viszonyban van, akik annyira meg vannak elégedve, hogy életüket és vérüket szívesen ontják fölségedért. Azonban hiába beszéltem, a süketnek mondtam mesét. A nagyvezér csak mosolygott a beszédemen. Ennek a hálátlan bestiának ugyancsak kár ajándékot küldeni. Annyi, mintha a Dunába vetné fölséged! Nyáry különben a faluk adómentességét kérte a nagyvezértől s a békekesség meghosszabbításáról is merészelt vele tárgyalni.¹

A nagyvezér — bármint áskálódott is Preiner — még később is tárgyalt Nyáryval, hajlott annak kérésére s mindenütt kitüntette őt. A nagyvezér példáját a többi divanülő pasa is követte, s Nyáry uram néhány hét alatt a legnépszerűbb követ lett a portán. Meghívták őt a szultán fia csíziójának az ünnepeire is.¹ Ezeket az e célra épített hippodromban tartották. A szultán rácsos erkélyről nézegette a bevonulást. Egyszerre meglepő dolog történt. Kunt a városban a szpáhik (török huszárok) az egyik korcsmában vígan id-

¹ U. o. Prainer jelentése: »Sed surdo fabulám narravi — facéra come fa il serpente che per non udire le parole del incantatore si stoppa l'orechie« etc.

dogáltak. Észreveszi ezt a szubasi (udvari profós) s a vele lévő öt janicsárral megbotoztatja a korcsmárost, amért bort adott a török vitézeknek. A korcsmáros jajgatására kiugrik az egyik szpáhi és szembeszáll a szubasival. Ez azonban átszúrja őt. Erre a többi szpáhi is kirohan s a szubasit a janicsárokkal együtt megkötözik, aztán vállukra vévén a megölt szpáhit, ugyancsak a hippodromba mennek. Ott a holttestet leteszik a szultán páholya elé s nagy lármát csapnak. A szultán megígéri, hogy a bűnös szubasinak fejét veszik, a vele volt janicsárokat pedig a seraglióba viteti. Ez meg is történt. Azonban most meg a hippodromban levő janicsárok vontak kardot társaik elhurcolása miatt. A szpáhik és a janicsárok között aztán olyan parázs verekedés támadt, hogy e nem várt harc lett az ünnepség legzajosabb száma.¹

A szultán fiának a csíziója is megeshén, Nyáry István elbúcsúzott a török fővárostól. A reá bízott dolgot becsülettel elvégezvén, nagy jókedvvel indult hazafelé. Minden baj nélkül elérte Budát. Szeptember hó 11-én (1582.) jelenti a budai pasa Ernő királyi hercegnek: »Juta mihozzánk az mi kedves fejedelmünk portájáról az nagyságos Nyáry István 10. szept. Kit mi jó kedvvel és tisztosséggel fogadtunk mind az ő

¹ A budai basa is küldött ajándékot a csízióra. Prainer 1582. márc. 31-én jelenti Ali basa ajándékiról: »sein meistentheils *junge Knaben und Maidlain*, Kriegsrüstung von Panzer« etc. A követ e jelentése szerint mindenkinek, még a legutolsó falusi kádinak (bírónak) is kellett ajándékot küldeni.

² U. o. Prainer Frigyes jelentése Konstantinápolyból 1582. juli 21. A janicsár agát s több agalárt levágtak. A vétkes szubasit felkötötték s a janicsárok kapuit elzárták.

hozzája tartozókkal egyetemben. Azonképpen minden késődelőm nélkül másodnap szép tisztossággal tovább bocsátottuk és kisértettük.«

Nyáry Istvánnak már jelzett írásain kívül még egy maradt ránk. E kelet nélkül való jelentést valószínűleg Budáról küldte volt Ernő főhercegnek. A jelentés elején ő is megemlékezik Szinán nagyvezér durvaságairól. Aztán megírja, hogy a palotai vitézek három szegény zsidót fogtak el, akik a gazdagabb budai zsidók szolgálói voltak. E három zsidó elfogatása miatt a budai pasa három keresztényt karóba vonatott, s még hatot akart megöletni. Én — írja Nyáry — kértém a pasát, ne cselekedjék ily hallatlan kegyetlenséget. Jó lenne a három rab-zsidót szabadon bocsátani. Az egyikük Ormándy Péter vicekapitány rabja, a másik kettő Kajdácsy nevű palotai vitézé. Egy zsidó Rueber generálisnál is raboskodik. Ennek testvérei parancsot hoztak a szultántól a budai pasához, melyben meghagyatik neki, hogy a nevezett zsidó elfogatása fejében hatvan kezes rabot végeztessen ki. Ám a zsidók szánalomtól indítatva elhatározták, hogy Rueber rabját kiváltják. És csakugyan az egyetlen rab-zsidóért kétszáz keresztény rabot ajánlottak fel.¹

Meg volt-e az udvar Nyáry követségével elégedve, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy úgy a budai, mint a konstantinápolyi pasák igen jeles embernek találták őt s leveleikben magasztalva emlegetik kiváló tulajdonságait. Ali budai pasa például 1582 nov. 5-én írja a bécsi udvarnak Nyáry uramról: *»Mivelhogy igen eszös embör, az hatalmas császár portáján mind uezöröknek*

¹ Ugyanott, Nyáry jelentése: »sed caeteri judaei misericordia moti erga ilium judaeum, qui est apud Rueberum, volunt redimere producentis captivis Christianis« etc.

s mind egyebeknek kedvében vagyon. Mi is az ő eszes voltaért kedveljük őt!»

Bár a törököknek ilyenén dicsérete rosszindulatot támasztott Bécsben Nyáry uram iránt, mindazonáltal magyar részről sok reményt fűztek Nyáry István jövőjéhez. Az országnak ugyanis olyan diplomatára volt leginkább szüksége, akit a törökök megértenek és szívesen látnak. S Nyáry István ilyen férfiú volt.

Azonban az ország szerencsétlenségére s övéinek nagy bánatára Nyáry István még az évben a pozsonyi országgyűlésen hirtelenül meghalt. Betegen jött vissza a nagy útról, s a török földön szerzett betegsége oltotta ki ifjú életét. Nem ő volt az egyetlen követ, aki Konstantinápolyból visszajövet imígyen végezte be életét. Azonkor persze erősen gyanakodván, Nyáry halálát mérgezésnek tulajdonította. Az Eszterházyak családi naplójában olvassuk Nyáry Istvánról e sorokat: »Az törökök megetették; betegen kihozatta magát mégis. Pozsonyban a gyűlés alatt történt halála. Maradékja nem maradt.«¹

Mi valószínűtlennek tartjuk ezt a mérgezési mende-mondát. A nagyszerű fogadtatás, amiben Nyáry részesült Budán és Konstantinápolyban, kizárja ennek a mérgezésnek a lehetőségét. A törököknek nem is volt okuk erre.

Nyáry István nem a szokásos ajándékokat vitte a portára, hanem csak azokat, miket a szultán fiának csíziójára küldöttek. Így állván a dolog, Konstantinápolyból folyton sürgették a rendes ajándékok aláküldését. Az 1582. év november 5-én Ali basa Budáról írta volt Rudolf császár-

¹ Az Eszterházyakat rokonság fűzte a Nyáry-családhoz. E jeles család egyik legkimagaslóbb tagja: Nyáry Krisztina, Esterházy Miklós nádor felesége volt.

nak, hogy az ajándék küldésének ideje január hó. Ebben Verancsics érsek Szelim szultánnal megegyezett. Ám ezt a terminust sohasem tartják be. *Ha barátságot és békességet akarnak, küldjék az ajándékot.*¹

Murát szultán ugyanezt írta Rudolf császárnak. Ő is csak az ajándékok megküldése esetén hajlandó a barátságra és a békességre.²

Bár így állt a dolog, az ajándékok aláküldését a bécsi udvar huzta-halasztotta. Nem volt pénz! A konstantinápolyi divánülő pasák türelme aztán fogytában volt. Preiner Frigyes követ jelentése szerint a basák éktelenül szidták és fenyegették őt. Mi jól tudjuk — mondták neki a basák — s másoktól hallottuk, hogy Bécsben öfelsége már elkészítette az ajándékokat a szultán, a vezérek s egyéb tiszték részére.

Szinán vezérbasa — Preiner jelentése szerint — egész dühvel támadt reá s a többi közt ezt kiáltotta: »Nemcsak a budai basától, *de a boldog emlékezetű Nyári/ István embereitől is tudom*, hogy öfelsége már aláküldte az ajándékokat, de te elsikkasztottad azokat. De én majd erővel kipréselem belőled s ráadásul jól ellátlak.³

Rudolf császár csak július 22-én rendelte el az ajándékok aláküldését. A haragos nagyvezérnek 3000 tallér értékű ajándékot s a békesség meghosszabbítása fejében tizezer tallért, két hív emberének pedig ezer aranyat küldetett.

¹ Köz. pénz. levélt. 18586. fasc. Türkische Verehrungen. Ali azt is megírta, hogy Szinán basa kiváló vitéz, aki negyven szandsákságot hódított meg, neki tehát több ajándékot küldjenek.

² Ugyanott.

³ Prainer Frigyes jelentése Konstantinápolyból, 1583. márc. 28.

v.

**ZRÍNYI MIKLÓS
TEMETÉSE**

Zrínyi Miklós temetése

A XVI. és a XVII. században Magyarországot Európa legjobb hadiiskolájának tartották. S nem ok nélkül. Mióta a török megülte volt e földet, a harc nálunk mindennapi foglalatossággá, sőt kenyérkeresetté vált. Aki tehát akarta, kedve szerint gyakorolhatta magát a hadi mesterségben. S mivelhogy a magyarnak amugyis a kardforgatás volt kedvelt mestersége, most, hogy ezernyi alkalom kínálkozott e foglalkozás gyakorlására, minden épkézláb ember arra adta magát. Ifjaink már gyermekkorukban a hadiiskolán forogtak, s mikor a lovat jól megülték, a tanácsbéli régi vitézek vezetése alatt a csatákban is résztvettek. Valamint arra nem kellett őket unszolni, hogy a táncba menjenek: úgy a harcra sem kellett őket nógatni sohasem. A tárogatósip szava a táncnótánál is kedvesebb volt nekik! És harcoltak, küzdöttek, tanulták a törökök sajátos harcmódjának, taktikájának fogását. S mire a kapitányi tisztséget elnyerték, ismerték a török hadakozás minden csinját-binját.

Az örökös harc, a folytonos gyakorlás tömérdek jó tisztet és sok kitűnő magyar vezért nevelt, akik — ha elegendő erőt adnak kardjuk alá — nagy dolgokat mivelhettek volna. Hiszen tudjuk, hogy Szondi, Losonczy, Dobó, Horváth Márk, Kerecsényi László, Thury György, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc stb. maroknyi népükkel egész hadseregekkel is szembeszálltak, s meg-

aggott, düledező palánkokat védtek heteken keresztül fényes sikerrel. Már ha a törökök harcmódját minden íziben ismerő ilyen jeles magyar vezérek alá elegendő haderőt adnak, gondolhatjuk, mi mindent tehettek volna hazájuk javára. De hát ez sohasem történt meg. *A világ minden nemzetének fia lehetett Magyarországon a király seregének fővezére, csak magyar nem!*

A XVII. században állandóan olyanokra bízta a hadak vezetését, akik törököt eladdig nem is láttak. S az eredmény? Ónlábbal jönnek hozzánk a császári hadak — és szapora lépéssel szaladnak hazafelé!

Uralkodóinkat a XVI. században a tehetetlenség, az energia hiánya és a magyarság iránt való bizalmatlanság jellemzi a hadi ügyekben. Ha már a hadat el nem kerülhették, legalább a hadseregük élére kedvükre való embert helyeztek, aki aztán vereségről-vereségre vitte a hadat. A magyar urak számtalanszor kérték a királyt, hogy hadi ügyekben hallgassa meg a magyar főtiszteket. A XVI. század egyik legderekabb magyarja: Batthyány Ferenc bán az Isten szerelmére kéri I. Ferdinándot, ne mellőzze a hadi ügyekben a magyarságot. Példákkal igazolja, hogy a német hadvezéreknek fogalmuk sincs a törökök hadi taktikájáról. Az idegen földről szedett zsoldos had sem alkalmas a törökkel való harcra. Tarkabarka ez a had, mint az Isten madara, de törököt sohasem látott. Azokat hallgassa meg öfelsege, akik a végházakban egész életüket a törökkel való harcban töltötték el, s akik a hazájukért készek minden áldozatra.¹

¹ Bécsi állami levélt. Hung. 1553. márc. 13.

»Amore dei inncumbat..... ne sine scitu Hungarorum, quibus potissimum et de capitibus et de patria agitur, majestas sua quidquid concludat« etc.

Batthyány Ferencnek könyörgése siket fültre talált. Úgy járt, mint aki a serpenyőre nyíllal lövöldöz.

Az 1552. évben Ferdinánd megint holmi jeles hadvezért küldött a nyakunkra. Teufel (Ördög) Rézmánnak hívták ökigyelmét. A hadviselésről halvány sejtelve sem volt. A magyar tisztek előre megírták, hogy a törökök alaposan elverik őt. S így is történt. Batthyány Ferenc ez alkalommal Mária királynénak panaszolta el keservét. *Olyan nemzet kormányoz minket, — írja aki magamagát sem tudja kormányozni! Ahol az úr nem bízik a szolgájában, ott a szolga nem tehet jókedvvel való szolgálatot az urának!* Ördög Rézmán okosabban tette volna, ha előbb a mennyországba megy, vagy a pokolba száll a hadi tudomány megtanulására. Akkor ily gonoszul és ostobán nem vesztette el volna a nyomorult népet!¹

Az 1566. évben megindult nagy török háború alkalmával megismétlődött a régi nóta. A török már megkezdte a hadműveleteit, a király hadainak még hire sem hallatszott. A háború — amint tudjuk — Palota megszállásával kezdődött. A budai pasa egész erejével az ostromnak adta magát, mert az volt a célja, hogy a palotai hős kapitánynak: Thury György uramnak a fejével kedveskedik a közeledő szultánnak. Thury azonban nem adta oda a fejét. Sőt ő szedegette a budai basa vitézeinek a fejét. Ki-kitört a várból s nagy pusztítást vitt végbe a török táborban. A budai basa elunta ezt a mulatságot s fölszed-

¹ 1552. szept. 2. »Melius enim fuisset, si antea vei in célos assumptus fuisset, vei ad tartara descendisset pro meliore eruditione gerendi capitaneatus, ut non ita hae miserae gentes stulte et male périssent« etc.

vén sátorfáját, nagy pironkodással elvonult Palota alól. Mikor a császárküldte felmentőhad Palota alá ért, a töröknek már hire-hamva sem volt!

Az 1566. évi nagy háborúnak ez volt az első eseménye. Alighogy Palota megszállásának a hire elterjedt, a derék Batthyány Ferenc bán azonnal írt a királynak, s kérve-kérte őt, idejében gondoskodjék Palota fölmentéséről. Emellett a maga lovasait rögtön a táborba küldé. »Ím írtam ő felségének, az hercegnek is, — jelenti a nádorispánnénak — mindenképpen mint legjobban tudtam, hogy ő felsége sietnéje megsegeteni Palotát; mert ha kezdi ő felsége halogatni, félek rajta, hogy kárt nem kezdünk vallani. Izen-tem továbbá az vármegyéknek is mindenképpen, hogy gondot viseljenek Palota megszállásáról; mert ha nem viselnek, mindnyájan megbánják. Én, látja Isten, valamivel tudok, mindennel kész vagyok segítség lenni.«¹

Batthyány példájára a többi urak is sietve küldék seregeiket Győr és Pápa vidékére. Lassan-lassan a császári csapatok is megindultak, s mikorra maga Miksa király is Győrre érkezett, oly sereg állott ott, hogy bátran fölvehette a harcot a törökkel.

Ezenközben a szultán is közeledett a nagy török sereggel. Mikor a drávai hídhoz ért s meghallotta, hogy Miksa minő nagy sereggel jő ellene, vissza akart fordulni. A nagyvezér azonban bocsátá vissza a tehetetlen agg szultánt, aki akkor már sem jární, sem lovon ülni nem tudott.²

A török sereg egy része — amint tudjuk — Gyulát, a másik s nagyobb része pedig Szigetet vette ostrom alá. Történeti könyveink szerint Szi-

¹ Orsz. levélt. Nádasdy level. 1566. június 8.

² A kémjelentések mondják ezt.

getvárt kétszázezer török ostromolta. *A valóságban azonban negyvenezer török sem volt Szigetvár alatt, s ez a sereg is nagyobbrészt fegyvertelen gyülevész nép volt!* Valamennyi kémjelentés, a pribékek és a szökevények minden híradása egyértelműen azt mondja, hogy a török sereg legfőllebb negyvenezer emberből áll! Hogy sokan nem lehettek, azt egyéb körülményből is következtethetjük. A vár lövésére, az árkok betöltésére például háromezer összefogdosott parasztot használtak, akiket veréssel kényszerítettek arra, hogy a várat löjjék.

A törökök az ostrom idején állandóan aggodalomban voltak Miksa király hada miatt. Ezért legjobb csapataikból: a magyarországi török lovasokból egy hadtestet állítottak föl Pákozdt mellett, hogy az éber szemmel figyelje a győri táborot. A Szigetet ostromló sereg fővezére: Méhemet basa még a kémeket is szorgosan kérdezgette a győri had felől. Mennyi a magyarok hada? kérdi egyiktől. Kevés, felelé a kém, de német sok van! *Csak magyarok és horvátok ne legyenek, — felelé a basa — a némettel semmit sem gondol!*

A király táborában lévő magyar urak és főtisztek váltig sürgették Sziget megsegítését, vagy legalább valamelyik fontosabb török végház megszállását, hogy imígyen a szultán táborát elvonják Sziget alól. Miksa király azonban süket füllel hallgatta az efféléket. Mintha nyűgöt vetettek volna a lábára, nem mozdult a táborból. Még a portyázástól is eltiltá a magyar huszárságot, s így annyira megbátorította a törököket, hogy a tábora szélén kalandoztak azok. Petheő Jánosnak egyik vitézét például a sátora előtt fejezték le.

Ezenközben a megszállott Zrínyi Miklós egyik levelét a másik után bocsátotta ki a várból isme-

rőseihez. Majd mindegyikében segílyt sürget, amit a király előre megígért neki. Emellett érdekes részleteket mond el az ostromról. Szinte kár tehát, hogy e levelek javarésztét még ma sem ismeri a magyar történetírás. A Székely Márton deákhhoz írt levelében például elmondja a soklyosi diadalt a legapróbb részletekig. *Nyissátok ki a szemeteket — írja — s lássátok az ellenség törekvését! A veszedelem a nyakunkon van!*¹

Batthyány Ferenc bán június 12-én, július 28-án, majd augusztus hó 3-án kapott levelet Zrínyi Miklóstól. Ez utóbbiban Zrínyi a török céljárór is írt neki, s Batthyány Nádasdynét is figyelmezteti a veszedelemre.

Ugylátszik, hogy Nádasdy Tamásnének is írt Zrínyi, mert neki is pontos hírei voltak. Különben Nádasdy Tamásné volt az első, aki Szigetvár elestéről értesült. A szomorú hírt azonnal megírta Batthyány Ferencnek, aki szeptember hó 10-én így felel neki: *»Azminemű hírt ír kegyelmed, az rettenetes hír! Isten ő felsége ne adja, hogy igaz legyen! De nem csoda az, hanem csoda, hogy egy óráig mindnyájunkat is el nem süllyeszt az mi bűnünk és érdemünk szerint.«*

Néhány nap, aztán mindenki tudta Zrínyi Miklós halálát. Az egykorú magyar családi levelek kivétel nélkül Miksa király tehetetlenségének és nemakaromságának rótták fel bűnül Zrínyi és

¹ Kőrmendi levélt. Missiles, 1566. juli 8. Zrínyi Miklós e levelében felsorolja, mi mindent ejtett zsákmányul Siklós alatt. (Székely Márton, akihez a levelet intézte, íródeákja volt.) Zrínyi ezen levele szerint ő csak 3-4 embert veszített, de Mehmet bég hadát teljesen szétverte. 100 lovat, 8 tevét, 20 öszvért, hét zászlót, sok fegyvert, drága ruhá- neműt s tízezer forintnyi készpénzt vitt be Szigetre az ejtett zsákmányból,

Szigetvár pusztulását. A nemzeti közhangulatot adta vissza Gyulay János, aki szeptember 13-án kelt levelében lelke mély megilletődésével veszi tudomásul Zrínyi Miklós halálát. *»Azt a jámbor urat — írja Batthyány Kristófnak — ugyan szántszándékkal elvesztejók! Mind az vár mind ő nagy kár, mert ennél több úr nem vala, ki hadakozás dolgához tud vala. Ha akarják vala, megsegíthetik vala azt/«¹*

Szigetvár eleste a császári táborra semmi hatást sem tett. A vitézek mulattak s lakoztak, mint azelőtt. Jó kedvükben még Győrt is felgyújtották s kevés híja, hogy az egész vár és város el nem pusztult. A tűz így is sok kárt okozott és sok emberéletet oltott ki.

Amikor biztos hír érkezett a török had oszladozásáról, Miksa király is elérkezettnek látta az időt a tábor feloszlására. Október hó utolsó hetében már Komáromban, majd Gután találjuk őfelségét, ahol öt napon át a vizahalászat izgató látványában gyönyörködött. Szentgyörgyi Gábor uram október 26-án azt írja az özvegy nádorispánnénak, hogy a császár öt napig marad Gután; onnét Óvárra tér, aztán Bécsbe megyén. *»Az tábor eloszlott, mentőn megy ön örök siralmunkra. Mondják, hogy az beglerbég szele ütötte meg őket.«¹* Verancsics érsek, bár nagy híve volt Miksának, szintén gúnyosan ír a császári hadsereg eloszlásáról: *»Mikor eloszlanak, — írja — Magyarországot pusztán hagyák. Eleget kóválnak, tobzának a szegénység között. Minden élésünket elfogy aszták s egy törököt sem láttának; mert nem merének a törökre menni, aki Fejérvárnál táborban vala, hanem nagy szé-*

¹ Körmendi Batthyány-levéltár. Missiles, 1566. szeptember 13.

² Országos levélt. Nádasdy levelezések.

gyennel, pirult orcával ménének haza feleségükhez.«

Mi mindent kellett népünknek a több hónapig itt élőködő császári seregtől szenvednie, ki-ki elgondolhatja. A büszke vitézek a védtelen népet nézték ellenségnek; azon jártatták hatalmukat, attól ragadtak el mindent. Ha boritalnak ereszkedtek, — ami minden istenadta nap megtörtént — semmi kímélést nem tettek ők sem úron, sem szegényen. Még az udvarnak legnagyobb híve, a minden íziben lojális Batthyány Ferenc bán is azt írja róluk: »Csak hogy az embert meg nem ölik, de mindent ugyan megmívelnek, mint az török!«

A császári hadsereg széteszlása Európa gúnykacaja között megtörtént. A törököt nem látott nagy hadsereg dicstelen hazafutásán kacagott mindenki, — csak a szegény magyarok sírtak! A fölháborodás és a gúnyolódás Európaszerte oly nagy volt, hogy Miksa király kénytelen volt a maga védelmére írást kibocsátani! Es — nem lévén mással előállnia — Thury Györgynek, Török Ferencnek, Zrínyi Miklósnak a tetteit kellett magasztalnia! Most már a magyar is ért valamit! Miksa is úgy tett, mint akinek a tüze kialudt; a hamuban is szikrát keresett.

Ezenközben a törökök szépen elhelyezkedtek az elfoglalt Szigetvárbán, helyreütvén azt, ahogy az idő engedte. A budai basának egyik főtisztje: Kurt aga, aki azelőtt keresztény volt, s a diplomáciai ügyekben szép sikerrel forgolódott, a győri generálissal folytatott beszélgetésben azt monda, hogy Szigetvár a törököknek tizennégyezer emberükbe került. Ha — monda Kurt aga — Zrínyi Miklósnak több katonája lett volna, Sziget el nem esett volna.

Ismeretes dolog, hogy Zrínyi Miklóst a ki-

rohanás alkalmával két golyó érte. Mind a kettő halálos sebet ütött rajta. Amint a törökök testét fölismerték, fejét vették neki. A levágott fej a bevett szokás szerint a szultánt illette, de mivel az meghalt, Zrínyi Miklós feje Méhemet nagyvezér kezére jutott. A fejevétel és a győztes részéről a levágott fejnek birtokbavétele nálunk csak úgy dívott, mint a töröknél. A török a magyar fővitézek fejét és testét katonai tisztességgel szokta volt eltemettetni. Ez a szép szokás nálunk már nem járta. Pedig az egész magyar nemzetnek jól esett, mikor hallotta, mily szépen temettette el Ali pasa Szondy Györgyöt, vagy a nagyvezér Thury György fejét.

Zrínyi Miklós, amint tudjuk, egész életében túske volt a törökök szemében. Rettentő sok kárt okozott nekik. Még az ostrom idején is az elfogott janicsár vitézeket a vár előtt sorba karóba vonatta. Az ember azt hinné, hogy a barbárnak és pogány ebnek nevezett török most bosszúját tölti Zrínyi Miklós testén és elfogott társain. Egyik sem történt meg. Musztafa budai basa, aki mint hercegovinál bég és boszniai basa sokat harcolt Zrínyi ellen és személyesen ismerte őt, a legnagyobb vitézt megillető katonai pompával temetteté őt el Szigetvár szomszédságában. A temetés után pedig levelet írt a szigetvari hős fiának: Zrínyi Györgynek s jó szomszédságbeli barátságát ajánlván neki, elmondja, mint temettette édesatyját. *»Kár lett volna, — írja Musztafa — ha ilyen lovagias vitéznek a testét az ég madarai faljak föl! Ha kívánod, — írja tovább Musztafa — atyád holttestét elküldöm. Vagy küldj érte te megbízható embereket és én átadatom a holttestet.«*¹

¹ Bécsi állami levélt. Turcica.

Zrínyi Miklósnak a feje egyideig a nagyvezér sátora előtt kopjára szúrva állott. A lovagias és vitéz Musztafa basa ezt is megszerzvéen, nagy tisztességgel Budára hozatá, aztán drága szövetekbe burkolva nagy pompával elküldé a császár táborába. A Miksa királyhoz írt magyar levélben a többi között így magyarázza ezen eljárását: *»Énnékem jó szomszédom volt és az ü halálán most is bánkódom. Evvel is megbizonyítottam, hogy az ü feje karóba ne álljon. Azért küldtem föl, tisztességet tettem nékie, testét is eltemettem. Kár volna, olyan vitézlő urnak testét, hogy az madarak ennék.«*¹

Levele további részében elmondja, hogy Mahmut aga Zrínyi Miklósnak a rabja volt. De háromezer talléron megváltotta magát. A sarcot háromezer tallér híján meg is fizette, de Zrínyi Miklós mégis fejét vétette Mahmutnak. Már most a váltságdíj is, meg Mahmut aga is odavan. Amiatt is panaszkodik levelében, hogy Petheő János komáromi kapitány lába alá tapodja s fel sem bocsátja öfelségéhez az ő leveleit *»Petheő uram — írja Musztafa — oly dolgot cselekedik rajtam, kit én Budában lakó fejedelem nem érdemlettem volna tüle.«*

Zrínyi Miklós feje megérkezvén Komáromba, Salm generális egész hadával Győrre kísérte. Miután a rokonok, Zrínyi gyermekei s a végbeli kapitányok és főurak megérkeztek,

¹ Ugyanott van Musztafának 1566. nov. 1-én Zrínyi Györgyhöz intézett levele egykorú német fordításban. Ebben írja Musztafa: *»Sein Leib (t. i. Zrínyié) aber ist nit fern vom Schloss an einem Orth begraben worden, wo es nun dir von nöthen und angenem seyn will, so wollest du neben dem Seffer sipai noch andere recht gläubige alher übersenden, so will ich mit einem Trossen deines Väterem Leib dir übersenden.«*

nagy pompával Csáktornyára kísérték. A nemes és derék Batthyány Boldizsár — a szigetvári hős leányának a férje — vitte a drága szövetekbe takart fejet. Az egykorú feljegyzések szerint ez a kemény vitéz, ki oly sok csatában nézett szembe a halállal, most megtörten és könnyezve vitte apósának fejét. A menet Csáktornyára érvén, a temetés a Szent Ilonáról nevezett monostorban ment végbe. Zrínyi fejét a családi mauzóleumba helyezték, ahol első felesége: Frangepán Katalin pihent a leányával.

A szigetvári hősnek legidősebb fia: György márványba vésette édesapja emlékét. A pompás sírfömliratot (epitafiumot) *Adriano de Conflans* nevű poétával csináltatta, akinek ezért 250 tallért fizetett.¹

Vajjon Zrínyi György édesapjának a testét is eltemettette-e, avagy ott hagyta-e, ahová Musztafa temettette, nem tudjuk.

Musztafa, a nagy budai pasa Zrínyi testének vitézi módra való eltemetésével megmutatta, hogy volt szíve, volt embersége. Nemes tette, melyet később sok hasonlóval tetézt, valóban megérdemli minden gondolkozó lélek elismerését. S mégis azt látjuk, hogy a bécsi udvar még egy köszönő szóra sem tartotta érdemesnek. 1566 nov. 9-én feleltek Musztafának Bécsből a fentebb emített levélre. Nincsen abban egyetlen szó sem háláról vagy köszönetről, amiért Musztafa Zrínyi testét tisztességesen eltemettető s fejét elküldeté.

¹ Közös pénz. levélt. Hungr. Denkbuch 1574. szept. 23. Adriano de Conflans sürgeti a 250 tallér kifizetését.

VI.

BALASSA BÁLINTRÓL

Balassa Bálintról

A nagy idők legnagyobb költője, a végbeli élet leghíresebb énekese: Balassa Bálint nem ok nélkül foglalja el tizenhatodik századi irodalmunkban az első helyet. Akár gyönyörű verseit, akár tiszta és tökéletes magyarságát tekintjük is, elsőrangú csillag ő a magyar égen s az is marad mindenkor. Nincs európai költő, akinek lantján az eszményi hazaszeretet olyan megrázóan, olyan édesen hangzott abban az időben, mint a mi Balassa Bálintunkén. Nincs írónk, kinek negyedfélszáz év előtt írt munkáit ma is úgy élvezhetjük s megérthetjük, mint Balassa Bálintéit. Az ő elméje kék ég, az ő szíve csupa tűz, csupa érzés volt, s így amit írt, világos, mint a napsugár, meleg és szívhez szóló, mint a szerelmesnek a szózatja.

Szerintünk az írói nagyságnak nem az utolsó föltétele, hogy a szerző az ő korának nemesebb eszméit, a nemzet jobbait lelkesítő ideákat fölismerje és megértse. És Balassa Bálint megértette. Előtte állott ama kornak minden bűne, egyesek romlottsága, az urak önző politikája, előtte a végtelen nyomorúság és a szenvedés, de ő ezeket nem látta. Költői lelke előtt a vitézi élet nemesebb eszméi lebegtek, szemei a nemzeti élet egyedüli istápját: a végbeli életet látták, a lantján tehát ennek adott visszhangot. A végekben virult a magyar emberség és vitézség, itt élt a szívekben a kiolt-

hatatlan hazaszeretet, ide szorult a hit és a remény a nemzet jövőjében, itt fájt a magyar nép nyomorúsága, itt támadtak az ő joga és igazsága mellett. Ha valahol, úgy itt meríthették a költő lelkesedést, itt találhatott eszméket. És sehol Magyarországon meg nem értették Balassa Bálintnak a végbeli életet magasztaló verseit úgy, mint magukban a végekben. S amikor Rudolf uralkodása idején a végbeli élet, vagyis a nemzeti élet tiszta forrása apadásra fordult, amikor a bécsi kormányzások jóvoltából gyűlölet, éhség és pusztulás szállott a magyar végekre, a nemzeti bán és fájdalom új hangokat csalt ki a végbeliek szívéből. Ezeket is lantjára fogta a költő, ezeket is mélyen érezte. Hisz tudjuk, minő sajtó szívvel énekelte akkor: »megolcsódott a magyar vér!«

Balassa Bálint költői nagysága és az ő életének érdekessége a magyar írók sok jelesét nógatta arra, hogy a költő életének homályos részeire világot vessenek. Pöreit, szerelmi dalainak tárgyait és hivatalos dolgait ma már jobbra ismerjük is, de életének éppen azon részeire borul még ma is sötétség, amik az utókorra a legtanulságosabbak, költő korára meg a legjellemzőbbek. Hogy ezen a téren a jövő sem sok eredménnyel biztathat, annak igen egyszerű az oka. Balassa Bálint ma mint nagy költő, mint csillogó tehetség, s így mint nagy ember áll előttünk, de a saját korában nagy embernek éppenséggel nem tartották! A *vitézi* korban, a végbeli életben csak annak volt neve és becsülete, aki emberségét és tudását a csatatéren mutatta meg. A végekben csak a jeles vitézeknek és a hősöknek neve járt szájról-szájra, a végbeliek csak az ilyenek nevét és tetteit örökölték meg a leveleikben. De akit az ellenség gyakran megvert, aki olyankor is megterőri fu-

vatott, mikor más még a »hozzá vitézek hozzá«-nál tartott; aki a legelső magyar végházból is bucsuvéltlen távozott, annak a neve és a tisztessége hogy is öregbedhetett volna? A verselővel meg ki törődött abban az időben? A tollforgatók, a költők és a diákok a közéletben akkor még csekélyke szerepet játszottak. Nem ők lelkesítettek, nem ők irányították a szellemet, hanem a végbeli vitézek! A végekben uralkodó szellem és a vitézeknek a tettei teremtettek írókat és költőket s azok adtak ez íróknak eszmét és tárgyat egyaránt.

Balassa Bálint édesapja végbeli fővitéz és tanult ember volt, akinek a katonáihoz intézett és ránkmaradt beszédjében igazán mély belátású és nagytudású katonai lélek szólal meg. Feledhetetlen marad ráknézve, amit 1555-ben katonáinak mondott: *»Jól tudjátok, — monda a többi között — hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját intézményeit, saját törvényeit behozni nem bírta s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk státúmaival éljenek!«*

Balassa János nemcsak kiváló katona, de erős magyar érzésű és módfelett népszerű ember volt. Ha a XVI. század családi leveleit lapozgatjuk, sok szép és felemelő dolgot tudhatunk meg róla.

Fia: Bálint, édesapja katonai tudását és erényeit nem igen örökölte. Hős volt ugyan s a személyes bátorság és a vitézség dolgában

¹ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1555. csomóban van e fontos latin beszéd. Amint látjuk, Balassa három századdal előbb hirdette azt, amit Salamon Ferenc.

bárkivel kiállotta a versenyt« Hiszen tudjuk, hogy egyetlen napon tizenegy bajviadalt vívott »erős fegyverben« s mind a tizenegyben ő volt a győztes. A hadvezetéshez azonban nem értett; könnyelmű is volt s az első siker úgy elragadta őt, hogy vállalata aztán jobbra vereséggel végződött. A budai basák magyarnyelvű levelei elég példával szolgálhatnak erre. A hatvani vásárütést az egykorú magyar verselők győzelemnek tüntetik ugyan fel, de Balassa Bálint csatáját (csapatát) itt is súlyos veszteség érte. A sikert nem tudta okosan kihasználni, a törökök aztán utólérték őt s embereit szétverték. Bálint úr sok jó vitéze elesett, sok meg rabbá esett. Ez utóbbiakból Konstantinápolyba is küldtek hús embert.¹ Ilyen eredménnyel végződött Balassa dömsödi és gyarmati vállalkozása is.

Így állván a dolog, könnyű megértenünk, miért nem bíztak Balassában. Sokszor folyamodott ugyan végbeli kapitányságért. De bizony még holmi kisebb palánk kapitányságát sem bízták reá. Csak nevének és születésének köszönhette, hogy a király ötven lóra való szert és hadnagyságot adott neki.

Balassa Bálintnak hadi tetteiről nem igen volt mit írni. A végbeli vitézek sűrű levelezésében nem is igen találkozunk a nevével. Azonban a végbeli életet magasztaló verseit és virágénekeit széltében ismerték és énekelték. A szerző nevével azonban senki sem törődött. Az akkori idők divatja szerint ugyanis a hegedősök, az énekmondók és a lantosok az efféle ver-

¹ Bécsi állami levélt. Turcica, 1584. dec. 27. Eytzing császári rezidens jelenti Bécsbe: »Heut früe seind 20 armer Gefangener sambt 15 Köpfen so von Hatvan hergeschickt und von des Balassy Schaden seyn sollen.«

seket seregével terjesztették, de a szerző neve nélkül. Az éneket, a dalt mindenütt szívesen hallgatták, de az énekek szerzőjével vajmi keveset törődtek. Az ének- és dalszerzés is csak mesterségszámba ment s a mesterek nevét senkinek sem jutott eszébe megörökítenie.

Íme, ezek a körülmények magyarázzák meg, miért maradt ránk a tizenhatodik század ropantul kiterjedt levelezésében oly kevés e kor legnagyobb költőjéről. Csak a nagy vitézek, a hősök neveiről és tetteiről szólnak a levelek; olyan jelentéktelen hadnagyról, amilyen Balassa Bálint volt, nem akadt mit írniok. Azóta persze nagyot fordult a világ sora. A nagy vitézek tettei és nevei ma már feledve vannak. Csak a levéltári molyok rágódnak azokon. Az egykor jelentéktelen hadnagy és költő neve azonban él és ragyog s élni fog, amíg a magyar a nyelvét és az irodalmát nagyra tartja. Igazán becsülni és megérteni azonban a költőt csak az fogja, aki Balassa költői munkásságának forrását és életető elemét: a végbeli életet alaposan ismeri.

Mint a tizenhatodik század emlékeinek régi buvárlója, mi is sokszor és sok helyen kerestük a Balassa Bálint dolgaihoz vezető nyomokat. Az idők viharja ugyan e nyomok jó részét örökre eltakarta, de azért egyiket-másikat mégis sikerült megtalálnunk. Hisszük, hogy nem végezzünk fölösleges munkát, mikor az eddigi föltevések és üres következtetések helyébe a színvalót föltárjuk s másoknak is módot nyújtunk, hogy a föltárt nyomokon tovább haladjanak.

*

Balassa Bálint életének és költői pályájának méltatásához a XVI. századi magyar életnek igen alapos ismerete szükséges. Próbált dolog, hogy életének, hatásának nem egy titka,

pályájának nem egy fordulata a kor viszonyai-
ban leli természetes magyarázatát. Ha valaki-
ről, úgy Balassa Bálintról ugyancsak elmond-
hatjuk, hogy a XVI. századnak igaz fia, aki
mint ember osztályos e kor minden jó és rossz
tulajdonságával, mint költő a nemzeti föllen-
dülés korának a beszélő lelke, a dobogó szíve.
Élete és költészete a maga korának legteljesebb
visszhangja, amit igazában csak akkor érthe-
tünk, ha kora szellemének és életének titkaiba
mélyen elmerülünk. Ha ezt tesszük, ha Balassa
megértéséhez a gyámolt ott keressük, ahol kell:
nem lesz szükségünk találgatásokra; sutba vet-
hetjük az üres föltevéseket, amiket a napvilágra
körüli levéltári adatok amugyis halomra dön-
tenek.

Balassa Bálint jellemét nem a versei, ha-
nem a bizalmas levelei adják megértenünk.
Beletermett lélek bírja szép testét. Magyar
módon büszke. Érti, tudja, hogy kortársainál
száz grádiccsal följobb való ember. Nyílt, egye-
neslelkű, tiszta szívvel való barát, kinek a szí-
véhez kétszínűség nem fér. Érzékeny és indula-
tos, dacos és erőszakos. Pörbe szállt mindenki-
vel, civakodik, vádol, verseng, — de hamar
magába száll, könnyen feled, bocsánatot szíve-
sen kér és könnyen ad. A mások jogait kevésre
becsüli, de a magáéból hajszálnyit sem enged.
Az érzések embere, de állhatatlan és csapongó.
Lelkes és tüzes, de hamar lohad, hamar lany-
hul. Odaadóan szereti és keresi az élet örömeit,
de hazájáért azért kész minden pillanatban a
halálra. Könnyelmű és kalandvágyó, aki min-
denre, csak a hitvesi hűségre nem termett, s
mégis a házasság után töri magát. Bár a sors
büntető ijját gyakran rávonja, a tartós bánat
lelkében nem tud fészket verni. Könnyen vesz
mindent s vidám akkor is, mikor a legbúsabb

hangokat csalja a lantjára. Indulatos természetének és könnyelműségének tulajdoníthatjuk, hogy borittában olyanokat is mivelt, miket józan korában jómaga is röstelt. Ilyetén viselkedésének köszönhetette, hogy sokkal több ellensége volt, mint jóbarátja.

Amint látjuk, nemcsak jó, de rossz tulajdonságai is erősen magukon viselik *a magyar nemzeti jelleget*. Innét van, hogy a magyar ember szemében hibái és bűnei mellett is szeretetreméltó és vonzó alak marad mindenha.

Aki ismeri a XVI. század végbeli életét s a vitélő-rend mivoltát, azonnal látja, hogy az olyan jellem, mint Balassa Bálinté, a végbeli vitézek között ezrével akad. Úgy az ő, mint a társai jó és rossz tulajdonságai természetes következménye volt a végbeli katonai életnek, mely típusokat teremtett. Ezekről a típusoktól Balassa Bálint alig különbözik valamiben. Talán csak könnyelműségével és szerelmi kalandjaival vált ki társai közül. Egyébként őt is arra a formára ütötték, amire a többi végbeli vitézt.

Tudjuk, hogy Balassa életírói, csak úgy találomra, részletesen leírják, mint nevelte őt áhítatos édesanyja, mint oktatta a derék Bornemissza Péter prédikátor uram. Legújabb életírója (Szécsi) még továbbmegy s a tárgyakat is felsorolja, amikre a kis Balassát a család papja, Bornemissza oktatta. Azzal egyik életírója sem számolt, hogy a fiatal Balassát talán nem is otthon, hanem idegenben nevelték. Pedig jelleme, pályája világosan arra vall, hogy nem a szerető édesanya szárnya alatt nevelkedett! A XVI. században az egész országban az a szokás járta, hogy az ifjakat és leányokat már 9-10 éves korukban idegenbe adták. Egyrészt a főúri kastélyokban, másrészt a végvárakban nevelkedett. A főúri kastélyokban pedagógusok,

mesterek és papok tanították az ifjakat és leányokat. Tehát nemcsak a katonai nevelésre, de a tudományos képzésre is gondot fordítottak. Az imigyi idegenbe adott gyerekek néhány évig mint *inasok* (apródok) éldegéltek, aztán, ha erőre kaptak, *lovas-ifjakká* lettek s résztvettek a harcban is. A XVI. században egyáltalán nem tartozott a ritkaság közé, hogy a 14-15 éves lovas-ifjú már keményen hadakozott.

Mindez olyan bevett szokás volt nálunk, hogy nem is találunk nemes ifjút vagy leányt, aki legalább néhány évet idegen udvarházban vagy kastélyban nem töltött. Így volt ez rendjén, mert hiszen az úri iskolák akkor főúri kastélyok voltak, s a formális műveltséget, a nyelveket és a jövő élet szükséges ismereteit csak ezekben sajátíthatták el. Tenger példa maradt reánk erről a XVI. századból.

A sok közül megemlítjük például, hogy a hatalmas Batthyányak nagy udvart tartottak, ahol egész sereg nemes ifjú és leány nevekedett, de a maguk gyermekeit mégis idegen kastélyba küldötték. Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek méltán nagyhirű udvarában szintén sok ifjú nevekedett. Még az osztrák főurak sem röstelték fiaikat oda küldeni. Gall Ádám generális a fiát például már kilencéves korában Zrínyi kezére adta. Ezek a gyermekek és ifjak némelyike résztvett a szigetvári rettenetes ostromban.

Bár Zrínyi Miklósnak népes udvara, sok jeles tanuló-ifja volt, a maga fiait és leányait mégis az akkor protestáns Batthyányak udvarában neveltette. Ez a körülmény adja megértenünk, hogyan lehettek Zrínyi Miklós leányai a protestáns vallás terjesztői és buzgó védőivé.

Balassa János nagymíveltségű főúr és az ország hadnagya lévén, föltehetjük róla, hogy

a kor szokása szerint a fiát valamelyik kiváló főúr udvarába küldötte. Abban a korban Batthyány Boldizsár udvarának volt a legnagyobb hire. Maga a házigazda a bécsi udvarban nevedezett s megfordult az olasz egyetemeken s a francia király udvarában is. Sok nyelvet beszélt, sok nyelven írt. A tudósoknak nemcsak lelkes mecénása volt, hanem maga is írt. Hatalmas levelezést folytatott a külföldi Írókkal. Könyveket adott ki, festőket és szobrászokat hozat az udvarába. Meleg barátság fűzte őt a világhírű botanikushoz, Clusiusához, s ő festeti meg néki munkájához a magyar gombákat.

Batthyány udvara oly jó névnek örvendett, hogy még külföldi ifjak is szívesen keresték föl azt. Nem egy ausztriai főúr küldé oda gyermekeit nevelésre! Mivel Batthyány Boldizsár protestáns és Balassa János rokona volt, az ő udvaránál alkalmasabb helyet Balassa Bálint számára keresve sem lehetett volna találni. S minden jel arra mutat, hogy a költő nem otthon, de Batthyány udvarában nevedezett. Maga Balassa Bálint írja egyik ismeretlen levelében, hogy *ő előbb szolgált Boldizsár uramnak, mint Dobó Ferenc*. Aztán hivatkozik különös tiszteletére Batthyány Boldizsár iránt s régi szolgálatára!

Ez a szolgálat csakis fiatal korban történhetett; mert később már teljesen elváltak utaik. A XVI. században nálunk dívó familiárisrendszer bizonyos megszokott formákat teremtett az érintkezés és a levelezés terén. S ha Balassa maga írja, hogy ő szolgált Batthyány Boldizsárnak, akkor bátran állithatjuk, hogy ez a szolgálat nem volt egyéb, mint a Batthyány udvarában való apródoskodás.

A fiatal Balassa Bálint eszerint olyan udvarban nevedezett, ahol költők, tudósok, írók

és művészek forgolódtak, ahol a legkitűnőbb énekesek és muzsikások gyönyörködtették az udvar népét. Ha valahol, úgy itt fejlődhetett ki Balassa Bálint költői tehetsége; itt kedvelhette meg a vitézi életet is. Hiszen a ház ura korának egyik leghíresebb vezére volt, akinek nevéhez egész csomó győzelem fűződik.

Talán nem a véletlen dolga, hogy a Batthyánnak levéltárában ma is szépen akadnak Balassa Bálint versei (kéziratban). Az sem véletlen, hogy a költő Batthyány Boldizsár fiával is levelezget s magát Boldizsár urat patrónusának tartja, akihez legnagyobb bajában is bizalommal fordul. Az sem a véletlen munkája, hogy Batthyány akkor is érdeklődik Balassa Bálint sorsa iránt, mikor már szárnyaira bocsátotta őt!

Mint a legtöbb főúr gyermeke, úgy Balassa Bálint is az apród-évek kitöltése után lovasifjává lévén, a hadipályára adta magát. Életről szerint már 1574-ben Egerben szolgált. Szerintünk ő a család valamelyik várában, vagy a bányavidéki végházakban szolgált. Édesapjának volt elég katonája, tehát nem kellett idegenben szolgálatot keresnie. Az 1574. évből ismerjük az egeri tiszteket mind név szerint, de azok közt Balassa Bálint nevét hiába keressük.

Ismert dolog, hogy Bálint úr 1575-ben Békés Gáspár segítségére ment lovascsapatával. Erről a vállalatáról Istvánffy azonnal értesítette Batthyány Boldizsárt.

Istvánffy Miklós leveleit olvasgatván, rájöttünk, hogy ökigyelme nemcsak az öreg Balassával, de fiával, Bálinttal is ismeretséget tartott. Ugylátszik, hogy az utóbbinak minden dolgáról tudott egyet-mást. Egyik leveléből az látszik, hogy *Balassa Bálint édesapja nógatására indult kétszáz lovon való huszárral Békés Gáspár segítségére.* Az öreg Balassa ugyanis

szentül hitte, hogy Békés leveri Báthory Istvánt. Az én fülem hallatára mondotta Balassa Békés Gáspárnak, — írja Istvánffy — hogy ő a győzelemben semmit sem kételkedik!¹

Balassa Bálint — talán éppen apja buzdítására — megindult Erdélybe. Ez volt az első hadi vállalata, s bizonyára nevet szerez magának, ha a vállalata dűlőre jut. Szegény Balassa Bálint mindenre gondolhatott, csak arra nem, hogy nem mint vitéz, de mint rab érkezik Erdélybe. Az 1575. év július 12-én Istvánffy Miklós már értesíti Batthyány Boldizsárt, hogy Balassa Bálint megindult ugyan Békéshez, de a kővári őrség (Hagymásy emberei) megéri őt útjában s vitézeinek egyik részét levágja, a másikat elfogja. Maga Balassa Bálint is rabbá esett s Kővárba zárták. Mindezt Istvánffy közömbös hangon írja.² Talán örült is Balassa Bálint szerencsétlenségének. Hiszen mikor az öreg Balassa Békés Gáspárnak győzelmét jósolgatta, Istvánffy gúnyosan írta Batthyánynak: bár úgy győzne, mint Szécsénnél (ahol t. i. Balassa Jánost súlyos vereség érte).

Balassa Bálint kiszabadulván a fogságból, Lengyelországba ment. Mikor onnét visszajött, királyi szolgálatba állott, őfelsége 1579 június havában ötven lóra való hadnagyságot adott neki Eger várában.³

Balassa Bálint tehát ezután a legkiválóbb

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1573. dec. 1. Batthyány Boldizsárhoz.

² Ugyanott: »Valentinus Balassy ad Bekessy castra tendebat, sed a Kőváriensibus (hi sunt milites Hagymassy) exceptus, servitoribus eius partim cesis, partim vulneratis ipse in arcem Kővár captivus est abductus« etc.

³ Hadi levélt. Kriegsraths-Prothokoll, 1579.

végházunkban ette a király kenyerét s itta a borát.

Mi természetesebb, mint hogy ő is magába szitta azokat az eszméket, elsajátította azokat a szokásokat, amikkel a végbeli vitézek éldegéltek. *A végbeli élet lett az ő élete is!* A vitézek embersége, hazaszeretete és hite őt is elragadta s oly gyönyörűséges hangokat csalt ki a lantjából, melyeknél szebbet és megkapóbbat magyar költő a végbeli életről idáig nem zengett. S mi volt a végbeliek élete? A nyomorúság és a szenvedés, az öröm és a bánat, a vígság és a szomorúság, az élet és a halál boszorkánytánca. Minden óra meghozta a maga veszedelmét vagy a szerencséjét, s így minden pillanatban készen kellett lennie mindenkinek a halálra. Az ilyen élet akaratlanul is könnyelművé teszi az embereket. Mivel minden percben megkondulhatott a lélekharang, tehát minden percnél örömét és virágját le kellett szakítani.

És Balassa Bálint csak azt tette, amit a bajtársai cselekedtek. Kereste a veszedelmet s vele együtt a dicsőséget, hogy nevérol becsülettel való emlékezet legyen. Mulatott, koccintgatott a vitézek között s szíve kívánságával kívánta mindazt, amit a szép nők szerelme nyújthat.

Tudjuk, hogy egyik-másik irodalomtörténetírónk élénk színekkel festi le, milyen idők jártak akkor Egerben, midőn Balassa ott szolgált. Eger körül — írják ők — ez időben minden csöndes volt; az örökös frigy miatt a végbeli élet átkozottul unalmas lett; mert hisz a török békesség idején kaland alig akadt! Az efféle üres elmélkedésekkel, amik a valóval homlokegyenest ellenkeznek, irodalomtörténetíróink Balassa elkedvetlenedését és Egerből való távozását akarják magyarázgatni. A történetíró azon-

ban az ilyen okoskodásra mitsem ad, mert hisz jól tudja, hogy Egerben akkor egészen más idők jártak. Eger várának és az egeri vitézeknek legszebb és legmozgalmasabb napjai épp azokra az évekre esnek, amiket Balassa Bálint is ott élt végig. Egyetlen végházunkban sem harcoltak annyit, mint itt, egyetlen várunk vitézei sem vittek végbe olyan merész és csodás kalandokat, mint az egriek a frigy alatt. Nem múlik el nap száguldás, viaskodás, öklelés és párviadal nélkül. A budai basák levelei tömve vannak az egeri hősök mesébe illő támadásainak, meglepő kalandjainak leírásával; a konstantinápolyi császári követek az odahurcolt egeri vitézekről írnak, a kémek a budai csonka toronyban őrzött egeri főrabokról szólnak. Az egeri vitézek tetteit emlegetik a végekben. Egerbe vágyik minden jó vitéz, az egeri kapitányságért küzdenek a legjobb magyar vezérek!... íme, a valóságban ilyen volt az az unalmasnak mondott egeri élet; ilyen csöndes napokat éltek a jó egriek. Nem, nem unatkozhatott ott Balassa Bálint sem, s ha mégis távozott onnét, nem az unalom, hanem valami más űzte őt a bujdosásra. Ismeretes dolog, hogy Balassa Bálint egeri tartózkodása idején írta legszebb szerelmi dalait (virágénekeit). Ma már tudjuk, hogy az öröksépségű dalok javarésze Losonczy Annának szóltak. Károlyi Árpád azonban kutatásai közben arra a fölfedezésre jutott, hogy Balassa Bálint Egerben nem egy, hanem két Anna nevű nőhöz írta szerelmes verseit. A második Anna, Balassa saját szavai szerint, bizonyos Ferdinánd nevű urnak volt az ifjú hitvese. Károlyi Árpád szerint ez a Ferdinánd nem lehetett más, mint Nogarola Ferdinánd gróf, szatmári főkapitány, kinek hitvesét Harrach Annának hívták. Balassa Bálint Egerben nagyon könnyen megismerkedhetett Nogarola gróffal és feleségével, mivel ezek többször

megfordultak Egerben. Kollonits egri főkapitány lakodalmán például Nogarola képviselte a királyt. Mondanunk sem kell, hogy Nogarola a feleségét is magával hozta Egerbe s így Balassa táncolhatott is véle. Vannak rendeleteink, melyek az egri tiszteknek meghagyják, hogy a szatmári főkapitánnyal jó egyetértésben éljenek s neki engedelmeskedjenek. Eszerint a szatmári főkapitány félig-meddig az egrieknek is parancsolt s így többször kellett velők érintkeznie. Az egri tisztek tehát igen jól ismerhették Nogarola grófot. Hogy ez a magyarul is tudó gróf jól ismerte Balassa Bálintot, világosan kitűnik jelentéseiből, miket a haditanácshoz intézett. Egyik ilyen jelentése Balassa Bálintról szól.¹

Alighogy Károlyi Árpád a Ferdinánd úrról és hitveséről szóló újságokat fölvetette, Illésy János egy másik Ferdinánd nevű úrral állott elő, akiknek családi boldogságába Balassa csakugyan üszköt vetett. Zamaria Ferdinánd kapitány volt ez! Már most egyszerre két Ferdinánd urat is ismertünk és bizonytalanná lőn, melyiknek a feleségéhez írta Balassa az Annának szóló verseket.

A mi adataink szerint ez a kérdés egészen világos. Károlyi Árpádnak következtetései teljesen helyesek. Illésy János ugyanis nem ismerte Zamaria Ferdinándot, s így nem is tudhatta, hogy véle Balassa egri tartózkodása idején meg nem ismerkedhetett. Ferrando Zamaria Specie de Casa, aki idegen neve mellett is testestül-lelkestül magyar volt, Veszprémben, Tatában és Komáromban lakott azalatt, amíg Balassa Egerben vitézkedett. Azt pedig jól tudjuk, hogy Balassa ezeken a helyeken meg nem fordult. Ferrando úr azonban 1584-ben Újvárt szolgált,

¹ Hadi levélt. Kriegsraths-Prothokoll, 1588. febr.

azaz a Balassáék tőszomszédságában. Balassa Bálint itt annál könnyebben megismerkedhetett Ferrando úr családjával, mivel egyideig Bálint uram is Ferrando kardja alatt szolgált. Azonban ez ismeretség csakis 1584-1587 közt támadhatott, vagyis akkor, midőn Balassa Bálint az igazi Ferdinánd úr feleségét, Harrach Annát már rég elfeledte. Az ismeretség köztük amugyis csak eszményi volt, s Anna tiszta és szeplőtelen életéről maga Balassa ad lovagi bizonyítványt.¹ Ismeretes dolog Balassa Bálintnak az ő unokatestvérével, Dobó Krisztinával kötött kalandos házassága. Azt is tudjuk, mennyi bajt és üldözést zúdított e házasság Balassa nyakába. A költőt vérfertőzőnek kiáltották ki; felesége s részben az ő vagyonát is Dobó Ferenc, még mielőtt a törvény bűnösnek mondotta volna, erővel elfoglalta. Mint az üldözött vad járt és kelt Balassa, mindenütt szégyent kiáltottak a fejére, mindenütt bűnt vetettek rá, s mindenkit elvadítottak tőle. Nem volt, aki mellette támadt volna az igazságában; nem volt, akinek fájt volna a költő gyalázata és nyomorúsága. E retentő napokban Balassa tanulásra fogta a fejét. Tanult és olvasott, hogy nevét a mocsoktól megtisztítsa, s hogy feleségét — akit el akartak tőle szakítani — megtarthassa. Ez alkalommal készült írásai közül eddig semmi sem került napvilágra. Pedig a magyar tanácsurak mindegyikének írt,

¹ Balassa Bálintnak Ferdinánd úr feleségéről írt sorai világosan e gri tartózkodására vonatkozik. Hiszen írását mindjárt azzal kezdi, hogy Egerben négy éven át senkivel viszálya nem volt. Ferdinánd úr pedig ártatlannak tudván feleségét, ismét magához vette. Írta pedig ezt Balassa 1589. márc. 20-án, amikor Zamaria Ferdinánddal még javában viszálykodott és pörlekedett! (Közös pénzügyi levélt. Hung. Balassa az udvari kamarához.)

mindegyiknek kedvibe erősködött lenni, hogy akaratum meg ne hidegedjék iránta. Balassának egyik ilyen írását sikerült megtalálnunk. Hosszabb levél ez, melyben a költő önmagát és házasságát védi, tehát bátran mondhatjuk azt Balassa védelmének is. Az 1585. év február 11-én (az ókalendárium szerint) írta Balassa e nagy olvasottságra és jogi ismeretekre valló védelmét Batthyány Boldizsár számára, akihez régi ismeretség fűzte őt. Az okot, amiért éppen hozzá fordul, levelében világosan megmondja. Az érdekes levél így hangzik:

»Ha tudnám, hogy nagyságod ex multitudinis opinione vélné az igazságot, az pusztá opinio szerint ítélné méltónak az büntetésre: én nagyságodnak ez levelet nem írnam; mert tudom, hogy *mostan én vagyok a kösség csudája házasságom miatt Magyarországbán/* De miért hogy tudom az nagyságod bölcs és értelmes erkölcsét s tudom azt is, mennél csudásb és nehezebb az dolog, de annál inkább akarja annak okát nagyságod megérteni és én is ahhoz képest bizvást az igazságbán s az nagyságod értelmes voltában, úgy írom az dolgot meg nagyságodnak. Engem minden tudatlan ember azért gyaláz és kárhoztat, hogy atyámfiát vettem s házasságomat bűnnek állítják. Maga Mózes *capite levitici, lege lata* erről semmi emlékezetet nem téssen, noha az oly házasságot is tilt meg, kiben ő előtte az szentek leiedzettek, sőt az mint *numeratorum ultimo capite* megtetszik, nemcsak sehol meg nem tiltotta Mózes ezt az házasságot, de szerzetté is. Melanchton *In corpore Doctr., in Tractatu de eonjugio*, Nicolaus Haemingius, ki az skóciai királynak főprédikátora, azt approbálja, Beza azonképpen Brollingerus és Vistorius Strigelius etc. Maximilian császár ugyanezen graduson házassodott meg; maga fejedelem lévén, gonosz példát

nem kellett volna adni a kösségnek, ha gonosz ám az, mikor ember Isten törvénye szerint házasodik. Prinyi Gábriel, noha nem in secundo, de azért ugyan in tertio gradu, kit az Magyarország törvénye megtilt, házasodott meg. Mágocsy Gáspár az első feleségének közel való rokonát vette, kit nemcsak az magyar törvény, de az Leviticumban is megtilt Mózes. Ezek penig nálamnál feljebb való rendek. Kubinyi Kristóf, két Majthényi és Büdy Menyhért, kik nálam kisebb rendek, nemcsak olyakat vettek, kit ez ország törvénye meg nem engedett, hanem kit Isten törvénye is megtiltott. Még sem csudálja, sem bántja őket senki. Kit azért számlálék elő, hogy nagyságod értse, hogy semmi új dolgot és szokatlant én nem mielttem, hanem olyat, kit én időmben is sokan mielttek, sőt annál nagyobbat is mielttek.

Justinianus írt törvényét nem azért hozom elő, hogy az tripartitum ellen valamit magamnak használhatnék avval; mert tudom, hogy annak semmi ereje nincsen Magyarországbán, de mégis megengedi duorum fratrum aut duarum sororum natis conjugium. Igaz, hogy vétettem az Magyarország törvénye ellen, de az mit ez vétkemmel érdemlettem, arról én senkitől gratiát nem kérek, ha vétekben convincaltatom ...

Öcsém az házasság ellen nem réclamait, sőt commentionált és az én házasságom után osztotunk is meg, sőt levelet is adtunk egymásnak, hogy kiki, ha akarja az maga jószágát akárkinek átválthassa...

Keresztyén ember incestusnak Isten törvényéből nem mondhatja; ha penig az keresztyénségnél felébb becsüli az én feleségem pataki jószágát, azt is ő lássa, de előbb reánk kell hizsem ezt bizonyítani és proscribálni kell bennünket. Mégis Dobó Ferenc és Jakab uram el occupálta jószágát feleségemnek ante latam sententiam. Én-

nekem is sok marhámát elvette. Kíról *őfelségének könyörögtünk mindketten*, hogy őfelsége adassa meg vele s ne hagyjon az miénktől törvénytelen megfosztatnunk. Őfelsége az tanácsurak tanácsára halasztott, hogy valamit azok adnak őfelségének tanácsul, azba marad meg.

Könyörgök azért nagyságodnak, *mint régi, jóakaró nagyságos uramnak*,¹ hogy Istent s az igazságot tekintvén, nagyságod adjon őfelségének az igazság és országszabta törvény szerint tanácsot. Engemet, se az nagyságodhoz való observantiámat se szolgálatomat ne nézze nagyságod, hanem tekintse az ország szabadságát. Én grátiát nem kérek vétkemről, hanem kérek administrationem justitiae; az mit törvénytelenül elvett Dobó, adja törvénytelenül vissza. És ha mi közüi vagyon velünk, keressen törvénnyel. *Elszöktető nem vagyok*, vagyon zálogom az országba énnem, ha nem akarnám is kénytelen törvényt kell állanom. Én rajtam ha ez most ebben az causába így megesik, ki tudja, talán más dologba máson esik és így szokássá veszik, hogy ki-ki az kiét akarja, elkaphatja. Hiszen az kit lopásban érnek is, megfogják először is, aztán törvénnyel ölik meg. Én is csak az törvénnyel való büntetést kívánom. Egynéhány tanácsurakkal szóltam, kik mind ez sententiában vannak; de Mosóczy Zachariás nyitrai püspök uram csak ő kontráz ebbe s Révaynak is persuadelta. Az szentszékre ma 15. napja hogy Dobó reá citált, holott ha véghezviheti az divortiumot, örüljön bár neki. Ám lássa nagyságod, ha az méltó-e, hogy egy felől megfosszanak az miénktől s azután citáljanak reá. Az nyitrai püspök és

¹ Világos hivatkozás ez arra, hogy Balassa Bálintnak egykoron Batthyány volt az ura, vagyis, hogy az ő kastélyában szolgált.

Révay tanácsa, hogy az dispensatiót előmutassam s ha előmutathatom, hát salva sit res. Én az szentszéken az mikor kelletik — hiszem meglátják — ha előmutathatom-e vagy nem. Engem oda citáltak s ott proferálok minden defensio-mot.«

Levele végén még egyszer arra kéri Batthyányi, hogy ne legyen őmellette, hanem egyedül az igazság és a szabadság mellett. Ne nézze a Dobók uraságát és hatalmát, hanem a Balassák régi jó nemzetét. »Ez tisztességbeli kár után, — írja — ha én is szegénységre jutottam, arról mit tehetek? Szégyen gyanánt avval méltán senki nem gyalázzhat... *Nemzettel, emberséggel és egyébbel olyyat, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom.*«¹

Erős és önérzetes szók ezek! Az egyszerű hadnagy külön embernek mondja magát az ország egyik kerületi generálisánál, akit még arra is méltónak tartottak, hogy a bécsi haditanács tagjai között üljön. S miben volt ő külön a vitéz Dobó Ferencnél? Másra alig gondolhatott Balassa, mint tollára és írói működésére.

Balassa életirői Dobó Ferencről minden becsületet leszednek, amért Balassa Bálint ellen fordult s a házasság fölbontására törekedett.²

¹ Körmendi Batthyány levélt. Missiles. A levélben többször hivatkozik Balassa régi szolgálatára, (»én szolgáltam előbb azoknál nagyságodnak« stb.)

² A magyar kamara írja, hogy Dobó Krisztinának semmi része sem volt a sárospataki uradalomban, tehát Balassa Bálint jogtalanul igyekezett azt elfoglalni. A kamara hivatalos jelentése szerint Krisztina is inskribálva volt a sárospataki jószágba, »nunquam tarnen aliquid ex pertinentiis dictae arcis

Pedig Dobó fölháborodását nagyon is könnyű megértenünk. Hiszen mint bányavidéki generális nagyon is jól ismerte Balassa kalandjait és tivornyázásait. Sőt Dobó volt az, aki a Sommerné indította csúnya pörben Balassát kiségitette a hínárból. De éppen mivel jól ismerte Balassát, sógornak nem kívánta őt. Hiszen maga Balassa bevallja, hogy az ország hangulata őellene irányult, s ő a *kösség csudája* a házassága miatt.

Íróink Dobó Krisztinát is méltatlanul vádolják, amiért ura iránt elhült s tőle elvált. Hiszen magának Balassának kiadatlan leveléből tudjuk, hogy Dobó Krisztina mindent elkövetett házasságuk érvényesítésére. *Még a király előtt sem restelte a könyörgést!* Nem ő volt az állhatatlan, hanem Balassa Bálint, aki nem született arra, hogy gyermekbölcsőt rengessen és a felesége rokkáját pörgesse! Már házasságuk első évében el-elkalandozott hazulról, sőt visszatért Egerbe is régi szerelmesei közé! Később is hol itt, hol amott találkozunk vele. A feleségéért csak akkor kezd aggódni, mikor az már végleg elhidedült.¹

Ismeretes dolog, hogy Balassa, miután felesége elvált tőle, kísérletet tett régi szerelmének följújtására. Ungnadné Lossonczy Anna akkor özvegyen maradt özvegy volt, s méltán hihette,

illam possedisse scimus ex postremis litteris nomen illius plane exmissum fuit«. (Közös pénz. ltr. Hung. 14417. fasc. 1603. máj. 17.)

¹ Balassa és Dobó Krisztina házasságát a pápa szentesítette. A szepesi kamara írja: »matrimonium istud a summo pontifice legitimatum est«... »certum est id a summo pontifice legitimatum et a sacra quoque majestate caes, regia gratiam factam fuisse, super quo extant literae gratiae a me Nicolao Orlé aliquando visae.« (Köz. pénz. ltr. Hung. 1603. máj. 5.)

hogy kérő kezét nem utasítja el. Lossonczy Anna azonban igen okos nő volt s nagyon jól ismerte Balassát, — tehát kosarat adott neki. A költő — mondják életírói — erre bánatában bújdosásra adta a fejét. S megható színekkel festik a lelkiileg megtört és kétségbeesett Balassa kínjait, aki szegyenli magát önmaga és az emberek előtt s idegen földre bujdosik áldó feledésért.

Megvigasztaljuk az olvasót, hogy ezt a rettenetes bűt, ezt a mardosó kint Balassa nem érezte. Igaz ugyan, hogy mikoron bucsut mondott hazájának, fölébredtek benne a végbeli szép idők emlékei, de ez is csak múló hangulat volt. Vig kedve és állandó humora hamar elfoglalta régi birodalmát s ő jókedvvel indult Lengyelországba — nem búfelejteni, hanem magyar katonát szállítani! Azt hitte, ha itthon nem is sikerült, Lengyelországban boldogul, pénzt, szép hivatalt és tisztességet szerezvén magának. Kalandos vállalkozása azonban balul ütött ki. A törvény szigorúan tiltotta a magyar katonáknak külföldre való szállítását. S mikor Balassa Bálint édes szóval csalogatni kezdé a felvidéki magyar őrségeket, a kapitányok azonnal jelentést tettek Bécsbe. Ernő királyi herceg, mint az ügyek intézője, ezért 1590 május 9-én meghagyja a kapitányoknak, hogy fogassák el azokat, akik Lengyelország számára katonákat toboroznak. Május hónap 21-én újabb tilalmat ad ki ez ügyben, s ez alkalommal Nyáry Pált és Dóczy Imrét fenyegeti meg, ha Lengyelország számára katonát mennek toborozni. Ezek a szigorú rendeletek bizonyára óvatosságra bírták Balassát. Tervével azonban mégsem hagyott föl, csak halasztgatta. Közben itt is, ott is barátságot vetett a lengyel urakkal s kényére-kedvére mulatgatott velők. Néhanapján haza is irogatott. Az 1590. évben (Szent Márton napján) például Batthyány Ferencnek ír

Krakóból. Mivel az irodalomtörténet a levelét nem ismeri, itt adjuk:

»Tekintetes, nagyságos vitézlő Úr!

Az szolgálatom ajánlása után áldom az nagyságod életét. Ez levélvivő lengyel ifjú ... keresi meg nagyságodat, hogy nagyságodnak is szolgáljon: mivelhogy szinte úgy szerette meg az nagyságod udvarába lakni, mint az galamb azt a házat, ahol mézes búzával szokták tartani. Kérem én is mint ismeretlen nagyságos uramat, legyen jó kegyelmes ura. Terjedjen evvel is nagyságod jó hire, neve, hogy ilyen messze földről idegen országbéliek is szolgálják nagyságodat. Osztán bizony, ha a kiváltképpen való jóakarát nem mivelné nagyságodhoz, az szegénység innen ki nem kényszerítené; mert igazáft mondhatja Sándor-ként, hogy nem bánt szegénység; mert ez itt bent jó nemes ember gyermeke, mind értéke, böcsülete igaz eléggé megvagyon. Azért könyörgök én is nagyságodnak, hogy az minemű jóval nagyságod ez János uramhoz leszen, az nagyságodhoz való jó híréért és ez idvezült uram atyádnak való szolgálatjáért, azt az jót többitse meg nagyságod e jámboron, *én érettem ilyen hazájahagyott nyavalyás szolgáért s rabodért*. Hadd tessék meg, hogy nemcsak azoknak fog könyörgésünk nagyságodnál, az kik szolgálták és szolgálják nagyságodat (kiknek igazság szerint tartozik nagyságod jóval lenni), hanem azoknak is, az kik szolgálni akarják nagyságodat, noha ez ideig nem szolgálhatták, kiknek noha semmi jóval nem adós nagyságod, de azért ha érdemök előtt meghallgatja nagyságod könyörgésöket, inkább tündöklük vele az nagyságod jó embersége és vitézlő urfi-természete. Azért lássa nagyságod s cselekedje azt, az mi nagyságodhoz illik, kiért én is amíg élek, szolgálom nagyságodat. Isten éltesse nagyságodat s vezé-

relje az atyád nyomán, az ő lelkével, nevének dicséretére, hazádnak épületire s magadnak minden lelki-testi javára s légy nagy vitéz! Amen.«¹

Az ifjú Batthyány Ferenc, ugylátszik, teljesítette Balassa Bálint kérését, mert udvarában csakugyan szolgált egy lengyel ifjú; s mert későbbben, mikor Bécsben találkoztak, hamarosan benső barátságot kötöttek egymással.

Balassa Bálint Krakóból a végbeli tisztkekhez is sűrűen bocsáthatta ez időben leveleit; mert hiszen erősen csalogatta őket Lengyelországba. A tilalom miatt zászlót nem bonthatott, zsoldot nem kiálthatott, tehát levélben alkudozott velők. Pogrányi Benedek kapitány például 1591 május 4-én Pálffy Miklósnak jelenti, hogy az egész korpónái magyar őrséget Lengyelországba csalogatják. A derék Kürtössy Zsigmondot – írja – embereivel együtt Balassa Bálint csalogatja Lengyelországba!

Mivel Pogrányi Benedek a csábitóleveleket felküldötte volt Bécsbe a haditanácsnak, könnyű megértenünk, miért kopogtatott hiába Balassa Bálint később Bécsben. Bizony a királynak nem kellett az ő szolgálata, bármint ajánlgatta is.

Biztosra vehetjük, hogy a Lengyelország részére való katonaszedés közben Balassa Magyarországon is megfordult. Mikor ez a vállalkozása is csütörtököt mondott, a hadi dolgokkal föl hagyott és teljesen a vidám bohéméltre adta magát. Hol itthon van, hol meg Lengyelországban mulat. Az 1593. év telén azonban végleg odahagyja Lengyelországot s *Bécsbe jön*, hol a királynak fölajánlja kardját. Bár akkor már a háború szele fújdogált s ugyancsak erősítették a végházak népét, Balassa Bálint még hadnagy-

¹ Krakó, 1590. Szent Márton napján az új szerint. (Körmendi ltr. Missiles.)

ságra való szert sem kapott. Nem kellett az ő szolgálata!

A visszautasítás bántónak elég bántó, de azért Balassa nagy kínban nincsen miatta. Vidám természete hamar elnyomja pillanatnyi keserűségét. Mulat és szaladgál a bécsi leányok után. Ez év március hónapjában már Pozsonyban találjuk őt, honnét vidámhangu leveleket bocsátgat ismerőseihez. Március 21-én például új barátjához, a fiatal Batthyány Ferenchez ír. Ez ismeretlen levele megérdemli a figyelmet, mert teljes világot vet Balassa gondolkozására és lelkiállapotára. Egész terjedelmében adjuk itt e levelét:

»Nagyságos úrfi, nekem igen jó meghitt bizodalmas uram. Isten adja meg nagyságodnak valamit nagyságod kíván, ha szinte az stallmaszter leánya lesz is!

Bécsbe létembe keresett itt nagyságod levelével nagyságod egyik szolgálja. Skatulát is hozott volt, négy pecsétet hiszem, kit csak megmutatott a Galenus szabású szolgálómnak: az Márkusnak s meg visszavitte magával. Azaz ám hogy csak mutatta, mint Isten ígéret földét Mózesnek, de nem engedte, hogy örülhessünk neki. Ha nagyságod akaratjából mi vei te, értem az okát, tudniillik, hogy avval hijjon mint egy kiáltással (Német) Újvárba. De még avval nagyságod arra nem vészen! Nagyságod elmente után jutottak valami új versek elmémre! Posedaczkynak adtam, nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, az mint én gondolom! Ha nagyságod az gyűrűt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnek, hogy az stallmaszter leányának (ha értené ám) megimelyednék az gyomra belé miatta!

Új hírt semmit nagyságodnak nem írhatok olyat, ki öröm vagy bánat lehetne; hanem csak

ezt ha megírom, hogy az én roh (fekete) lovamat és fakó lovamat én tizenkétszáz forinton adám el egy német úrnak. Az kétszázat ugyan itt megadá benne, az ezerét otthon adja meg házamnál, mert oda jön az lovakért velem. Mihent ott megadja az árát, ottan Erdélybe megyek én magam is lovat venni esmét az pénzzel. *Én az vén cigányként csak cseréléssel élek ezután, mert látom, hogy a jó királynak nem kellek.* Isten éltesse nagyságodat s minden dolgodban adjon jó véget. írtam Pozsonyban, 21. marc. Ao. 93. Nagyságod jóakaró szolgálja, a míg él

a Balassa Bálint.¹

E rövid, de bizalmas levélke mellett, hogy teljes világosságot vet Balassa Bálint lelki világára, még verseihez is magyarázatul szolgál. Hiszen itt maga megírja, miért járt Erdélyben »jó hamar lovakért«. Hát bizony kupeckedett ökigyelme. A végzett földesúr már három százzal ezelőtt is a lókereskedéssel lenditgetett a sorsán.

Balassa Bálintot még a nyár derekán is Pozsonyban találjuk. Julius hónap 3-án Enyingi Török István uram írja Batthyány Ferencnek: *»Im Balassa Bálint uram küldött kegyelmednek egy levelet, kit im megküldtem kegyelmednek.«*

Az itt jelzett levél is kezünkbe akadt. Julius hónap 1-én kelt Pozsonyban s imígyen hangzik:

»Tekintetes, nagyságos, vitézlő úrfi, nekem nagyságos uram, szolgálatomat ajánlom nagyságodnak mint uramnak!

Továbbá az minapában hozta vala nagyságod levelét kezemhez egy katona, ki Széchy Tamás uramhoz ment Enyickére. Értettem belőle az nagyságod hozzám való jóakarátát s azt is,

¹ Körmendi levéltár, Missiles.

a mit az gyűrű felől írt nagyságod. Én nagyságodnak mind az jóakarátát s mind az gyűrűt megszolgálom, mint uramnak. De az gyűrű felől nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék, mert jó őrizetben vagyon, ha nagyságod kezében vagyon. Nagyságodnál én mindenkor megtalálom, valamikor kellek.

Hírt nagyságodnak egyebet nem írhatok, hanem az lengyel király hűgát az erdélyi vajda vette el. *Engem pedig az jó király az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségeért im csigává teszen! Mint sehonnai vagyok és ez egy lakhelyem is elkelvén tőlem, csigává kell lennem; hátamon leszen házam. Amely jámbor csigát kivan, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyik énbennem ezután, mert én innétova csiga leszek!*

Írja nagyságod, hogy nagyságod is niha-niha, mi is ide gyakorta, de sokitva... Ha az kegyelmes Isten éltet, ez ősszel megkeresem nagyságodat, Isten éltesse nagyságodat. Írtam 1. juli. Posenban. Anno 93.

Nagyságod szolgálja
Balassa Bálint.«

A nagy költőnek ez az utolsó levele, mely a halála előtt való esztendőből eddig napvilágra került. E levél hangja is a régi nyomokon jár, noha már foga és lidérce vagyon. Írója ekkor már olyan volt, mint az igen-igen megszedett szőlő. Jó szerencséje elröpült, vagyona elúszott, övéi elhagyták. Az életnek csak egyetlen kincse maradt vele: jóízű humora. Ez csak akkor hagyta el őt, mikor a nyelve szólása megszűnt. S ekkor, vagyis halála után teljesült be, amit ő már előre megmondott, hogy emberségre egyik kortársánál sem alábbvaló, *ő előbb fölfedezte a maga tehetségét, előbb sejtette öröklétét, mint*

nemzete. Nagy dolog ez abban az időben, amikor szentül hitték, hogy csak karddal s nem tollforgatással szerezhethet az ember jó emlékezetet. Múló virágnak hitték a legszebb virág énekét is, mely rövid időn illatát és életét veszti. Csak a költőjük hitte és érezte, hogy e virágok minden tavasszal újra hajtnak, újra nyílnak. S idő jár tára megtetszett, hogy a költőnek volt igaza.

VII.

**A KÖLTŐ ÉS A BÁNYÁSZ
GAZDA**

A költő és a bányászgazda

Balassa Bálint, a XVI. század e tündöklő magyar csillaga, minden ízében Balassa volt. Hibáit s jó tulajdonságait megtaláljuk majd minden Balassában. A hatalom az ő szemében is jog volt. Mindent szabadnak tartott; mert minden kitelt tőle. Indulatos volt, mint a puskaapor; kevélységét untalan másokon jártatta s az erőszakosságban nem ismert határt. Összetűzött mindenkivel, s ha a nyelvét megeresztette, volt mit hallgatniok ellenségeinek. Pörre port jelentett, s még egyik ügye csüggőben sem volt, már másik három indult meg utána. A szerelemben, az örömben és a bánatban egyaránt szenvedelmes volt, de állhatatos sohasem. Hamar vidult s hamar felejtett. A kortársai istentelen embernek mondták őt, pedig istenfélő volt. Csak rossz tulajdonságainak köszönhette, hogy a hite mindig rosszabb volt a mivoltánál. Hiszen jól tudjuk, hogy Balassa Bálint a hazaszeretetben örök példaul szolgálhat nekünk. Élte fogytáig gerjedt, gyulladozott az ország oltalmában. Üdvössége után mindennél feljebb becsülte a vitézi tisztességet. Aztán a szíve is mindig a helyén volt: a harcban bátor, a veszedelemben helytálló, a bajviadalokban fáradhatatlan volt. Életét, vérét sohasem kímélte s a zöldbe borult harcmezőt kívánta temetőnek.

A jó és a rossz tulajdonság Balassa lelkében ördögtáncot jár. Hol az egyik, hol a másik kap

erőre s irányítja tetteit. De hatásuk csak a mindennapi emberben nyilvánulnak meg! Az Istentől ihletett költő mentes tőlük. Ha lelke szárnyat ölt s lantját megzöndíti, az örök szép, a magasztos szólal meg minden hangjában. S amit zeng, az magával ragadja ma is a magyar lelket; mert a magyar géniusz halhatatlan igéi áradnak felénk verseiből...

Balassa Bálintnak elég sok életirója akadt. De a költő életének sok évét még mély homály fedi. S amit irodalomtörténetiróink nagynehezen megállapítottak, az is csak olyan, mint a szappanbuborék, mely néhány perc alatt szétfoszlik. Levéltárainkban még adat, sok levél rejtőzik, amik ha napvilágra kerülnek, halomra döntik az eddigi megállapodásokat. Csak például említjük, hogy Balassa Bálint életirói szerint a költő az 1578. év elején jött Egerbe, s ott szerzetté gyönyörű virágénekeit, ott énekelt, mint a bánatos fülemüle, szíve választottjának: Ungnadné Lossonczy Annának.

A hivatalos jelentések s Balassa ismeretlen levelei ellenben egészen mást mondanak. Ezek szerint ökigyelme 1578-ban nem Egerben, hanem Liptóujvárt tartózkodott s ott hadakozott szomszédjaival és szomszédainak kecskéivel.¹ Egerbe csak akkor került, mikor Ungnadné már elköltözött onnét. Még a következő év első felében is azon törte a fejét, miként juthatna vissza Lengyelországba: Báthory István király udvarába. *Több ízben folyamodott a királyhoz, engednék meg neki, hogy Lengyelországba költözhessek.* Az udvar Balassa Bálint e kérésének teljesí-

¹ A bányavidéki erdőkben a köznép kecskái rengeteg kárt okoztak. Ezért harcoltak a Balassák állandóan a kecskék ellen.

tését kereken megtagadta.¹ így állván a dolog, 1579 június havában Balassa is beadja derekát. Bocsanatot kér öfelségétől s kijelenti, hogy nem megy Lengyelországba, hanem Egerben fog szolgálni.² Erre ugyancsak 1579 június havában az egri főkapitány megkapja a haditanács rendeletét, mely szerint Balassa Bálint ötven lóra való szerrel fog Egerben szolgálni.³ Fizetése és ellátása ügyében Kollonits Bertalan egri főkapitány és Rueber kassai generális külön utasítást kapnak (június és július hónapban).

De ha Balassa Bálint az 1578. évet nem Egerben tölte, hanem Újvárt és egyebütt, fölvetődik a kérdés: mi kötötte őt Újvárhoz s mivel tölte ott az időt? A kérdésre nem nehéz felelnünk. Lengyelországba készült, tehát pénzre volt szüksége. Zálogba vetette nagyszombati házáat. Tisztjeit számadásra nógatta, adósait fizetésre erőltette. Mindez természetesen nem ment szelíden. Balassa hirtelenharagú, erőszakos ember lévén, ha a pénztelenség rájött, az eszözökben nem igen válogatott. Bőjtvasra szorítottatta ő még a nemes embert is, s hatalmat mívelt a szabad polgáron is. Ment is ellene a panasz, mint az árvíz! Szkarosi György nevű tiszttartóját például jómaga megverte és tömlőcre vettette;

¹ Hadi levéltár: Kriegsraths-Prothokoll 167. 1579. juni: Beschaid für Valentin Balassa, und wirdet ime sein Begern wegen seiner Ablassung in Poln abgeschlagen etc.

¹ Ugyanott: »Beschaid für Valentin Balassa, wirdet seiner Pitte, dass er in Poln weiters nit raisen, sunder zu Erla dienen wolle, mit Gnaden angenommen und ime daneben angezeigt, was sein Unterhalt und Besoldung sein solle.« (1579. juni.)

² Ugyanott: »An Obristen zu Erla, Balassa Valendts Underhaltung auf 50 Pferd daselbst betrefend«.

mert késett a számadások benyújtásával. Ugyan-
 ebben az (1578.) évben Vidffy Pállal, a Szent-
 iványi-testvérekkel, a Lehóczkyakkal stb. civa-
 kodott, villongott és perlekedett. A bojcabányai
 bányászgazdákkal is hadilábon állott s örökké
 civakodott.

E bányászgazdák között nem az utolsó volt
 Goppel Dániel uram. Valamikor Balassa Bálin-
 tunk édesatyja is jó lábon élt vele, sőt egy
 ízben száz forintot is kölcsönzött neki. Balassa
 Bálintnak szüksége lévén a pénzre, ráriaszko-
 dott Goppel Dánielre s íkövetelte a *száz* forintot.
 Amint a költő maga írja, a megriadt Goppel
 Dániel füt-fát ígért ugyan, de fizetni nem fize-
 tett. Erre -tBalassa újra és újra sürgette a fize-
 tést, s Goppel Dániel uram nagy-erős hitre
 fogadta, hogy pengő ércben fizeti meg tartozá-
 sát, ígéretét azonban nem tartotta meg. Balassa
 ezután az udvarbírájával izengette Göppelnek,
 hogy a mihasznaszóval való tartásnak szakadna
 már vége, mert megkeserüli makacsságát! Gop-
 pel uram még ezután is himelt-hámolt s Ígérg-
 tett. Erre Balassa székre bocsátotta ügyét. Gop-
 pel a bányabírótság előtt is erősen fogadta, hogy
 a kitűzött időre megfizeti tartozását. írást is
 adott Balassának, hogy nemfizetés esetében sze-
 mélyével leszen felelős adósságáért. Elmúlt ez a
 határidő és Goppel nem fizetett.¹ Balassa több
 ízben hívatta őt szemre, de nem jelent meg.

¹ Közös pénzügyi levélt., Hungarica 1578. Ba-
 lassa Bálint maga írja Göppelről: »Er aber fort
 und fort neue Termine, einen nach dem andern
 genommen, welche ihm dann sind wiederumb gut-
 willig gelassen worden, gleichwohl keinen nicht ge-
 halten durch meinen Burggrafen vielmal mit
 Schreiben ersuchet, auch vielmal beschicket und zur
 gütliche Bezahlung ermahnet und gebeten worden«

Május hatodikán Balassa Bálint (»in Pfaffengestalt«) több vitézével Bojcán átlovagolt. Az országútján találkozott Goppel Dániellel s mivel nem ismerte őt föl, nevét kérdezi. Goppel — mint maga írja — nagy alázattal mondta meg, hogy ki volna ő. Megfizetted-e már tartozásodat? — kérde erre Balassa. — Még nem, — felelé Goppel — de nemsokára fizetni fogok. Balassa erre szablyát vont s megereszti nyelvét a káromlásra. Alighogy Goppel uram a mezítelen kardot meglátta, szaladásra fogta a dolgot. A félsz nagyon kergette és szapora lábat adott neki a futásra. Néhány ugrással elérte a közelben lévő tócskát és beleugrott.¹ S mivelhogy a víz mély volt, nyakig elmerült benne. Mivel Balassa attól tartott, hogy adósa a vízbe ful, szép szóval kifelé csalogatta. Goppel azonban nem mozdult, míg Balassa fölvetett kézzel meg nem esküdött, hogy nem bántja őt. Erre aztán Goppel uram is kimászott a vízből s megfogadta Balassának, hogy pünkösdre megfizeti tartozását. Ez az újabb halasztás mód nélkül fölingereelte Balassát Tüztől gyulladt tekintettel fordult Goppel felé s haragszóval kiáltá: Nem! Addig nem várok! A széllel fúvatom szét házad

etc. (Ernö főherceghez 1587. aug. 20. Újvár. Az aláírás így hangzik: unterthenigister und gehorsambister Valentin Balaschy.)

Ugyanott: Goppel második följelentése, 1578. okt. 7. (»die Säbel ausgezogen und auf mich zugehauen, da mir nit mehr, als dass ich mich in das Wasser, so damals sehr gross und tief gewesen begeben, und da kain ander Heil, als entweder zuersauffen, oder ihm ins Schwert zu fallen vor Augen gehabt, als er dies gesehen, hat er mich wider zu sich gerufen« etc.

hamvát, ezt csakis nekem, Balassa Bálintnak köszönheted.¹

E fenyegetés után Balassa továbblovagolt, s Goppel uram azt érezte, hogy akit felsóznak, fel van sózva. S nem hiába remegett, mert Balassa Bálint május 25-én éjjelidőkor vitézeit Goppel házára küldé. A vitézek darabokra vagdalták az ajtókat s Goppel Dánielt megkötözve Újvárba vitték. A nagy tumultus alkalmával Goppel felesége úgy megijedt, hogy koraszülötet hozott a napvilágra. Legalább Goppel panaszzlevelében ezt állítja. Viszont Balassa Bálint tagadja a dolgot. Szerinte Goppel uram már húszéves házas, de gyermeke idáig nem volt.

Balassa emberei Göppelt Újvárba vitték s ott elzárták. Hat napig ült már a tömlőben, mikor egy nemes ember kifizette helyette az adósságot, még pedig Goppel állítása szerint 21 forinttal többet, mint kellett volna.

Goppel most boldogan indult hazafelé. De még házához sem ért, mikor Balassa udvarbírája: Pándy Zsigmond néhány darabonttal visszavitte őt Újvárba. Itt aztán erővel kényszerítette Göppelt, hogy írást adjon arról, mely szerint a történetek miatt sem őfelsége, sem a kormányzések előtt panaszt nem teszen.

Ez is megesvén, Goppel uram hazasietett. Aztán bevádolta Balassa Bálintot őfelsége, az alsó-ausztriai kamara és a bányakamaraszék előtt. Ernő főherceg azonnal kérdőre vonta Balassát, aki is 1578 augusztus 20-án nyújtá be Újvárról német nyelven írt védelmét. Balassa nagyrészt tagadja a Goppel uramtól nagyon is kiszínezett erőszakosságot. Amit tett, — írja Balassa — azt jogosan cselekedte, s erre maga

¹ Goppel uram írja erre: Das war sein Abschied!

Goppel is fölhatalmazta őt, amint azt a saját írásbeli nyilatkozata is bizonyítja. Nem igaz, hogy az ő emberei bántalmazták Goppel feleségét. Nem igaz, hogy Goppel 21 forinttal többet fizetett, mint kellett volna. A számadásokat — írja — Balassa — bárki is megtekintheti.

Ernő főherceg Goppel pártján állván, nem elégedett meg Balassa nyilatkozatával és bizonyítékaival, hanem kemény büntetéssel akarta őt sújtani. E célból a magyar kamarához fordult s ettől a testülettől kérdé, miként lehetne Balassa Bálintot megbüntetni? A magyar kamara erre július 7-én azt felelte, hogy Balassát mint nemes embert nem lehet büntetni. Előbb meg kéne őt idézni s elítélni, s csak aztán lehetne büntetésről szó.¹

Így állván a dolog, Goppel várhatta, míg neki a törvény elégtételt szolgáltat. Pedig a bányatisztek is mellé álltak s több folyamodásukban fegyvereket kérnek Balassa Bálint ellen, mert azzal fenyegeti a bojcai bányászgazdákat, hogy őket is az újvári tömlöcbe hányatja. Balassa ellen — írják a bányatisztek — úgy kell védelmeznünk magunkat, mint a török beütése ellen!

Balassa Bálint ez ügyével egyetemben még

¹ Köz. pénz. Itr. Hung.: »Neminem nobilum de iure regni huius condemnari, neque etiam poena aliqua adfici posse, nisi prius citatum atque convictum.«

Ernő főherceg 1578. júli 15-én Balassa Bálintnak is írt volt. Előadván mindazt, amit Goppel mondott a feljelentésben, így fenyegeti meg Balassát: keményen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy Göppelnek azonnal add vissza azt az összeget, amivel többet fizetett s máskor óvakodj az ilyen sérelmekről. (Magnifico Valentino Balassy de Gyarmath nobis dilecto.)

a kecskék kérdése is felmerült. A Balassáknak mindig sok bajuk volt a kecskéekkel. Ezek a jámbor állatok ugyanis nagy pusztítást vittek véghez az erdőkben. A csemetéket tönkretették, a szálerdőkben pedig a pásztorok fejszével vágták az ágakat kecskéiknek. Innét van, hogy a bányavárosok vidékén erősen tiltották a kecsketartást. A Balassák ezért fegyverrel üzték el erdeikből a kecskenyájákat és pásztoraikat. Közmondássá vált nálunk: »Balassa uraimék úgy hadakozzanak a murvaiakkal és az kecskéekkel, hogy meg ne bánják.« Balassa Bálint a bányászgazdák följelentése szerint a maga erdeiben nem engedte meg a kecskék legeltetését; ellenben a jobbágyainak a nyájait a bányák vidékén legeltette. Aztán a pásztorok ott szállásokat vertek, cserényeket készítettek s kunyhókat építettek maguknak a más fájából. Bobrova, Szent Dániel, Rózsafüzér stb. nevű völgyekben például kétezer szálfat kivágtak s ezzel a bányáknak nagy kárt okoztak.

Balassa Bálint e vádra azzal felelt, hogy neki nincs tudomása arról, hogy kecskenyájai ilyen nagy kárt okoztak. De majd megvizsgálhatja a dolgot. Különben ő úgy tudja, hogy a bányák vidékén is szívesen látják a kecskenyájákat s pásztoraiktól fűbért szednek. Ő tiszteletben tartja öfelsége rendeletét s nem akar ellene véteni. (1578 augusztus 20. Újvár.)

Késő őszre járt már az idő, mikor Balassa Bálint ez ügyei elintézését nyertek. Jó csomó felsőbb rendelet jelent meg, s Balassa hűségesen felelt azokra. De egyetlen levele vagy folyamodása sem kelt Egerben, hanem valamennyi Liptó-Ujvárbán.

Balassa Bálintnak efféle ügye garmadával maradt ránk. Erőszakoskodott ő később is, mert érezte, hogy ő a hatalmasabb; tudta, hogy az

egér nem bírja meg a macskát. Ha maguk ez ügyek nem is nagyon érdekesek, arra mégis jók, hogy megtudjuk belőlük Balassa Bálint tartózkodási helyét. S ha ezt tudjuk, az irodalomtörténet sok tévedését kiigazíthatjuk.

A haditanácsnak eddig fel nem használt iratai alapján megemlítünk itt néhány ily ügyet.

Az 1581. évben Balassa Bálint vitézei megtámadták a postát. Ugyanez évben (júliusban) Balassa távozni akarván Egerből, a zólyomi kapitányságot, majd Dersffynek officiolatus-át kérte.¹ Ugyanez év március havában az újvári, a veszprémi vagy a palotai kapitányságok egyikéért folyamodott. Némi biztatást kapott is az udvartól.² Bár kérését többször megújította s Egerből való elbocsátását is kérte, semmi eredménye nem lett folyamodásainak. A korponai kapitányságot sem neki, hanem Fánchy Györgynek adták. Ez a mellőzés nagyon bánthatta Őt, mert újra sürgette Egerből való elbocsátását.³ Érdeemes megemlítenünk, hogy Balassa kérését Ungnad Dávid, a haditanács elnöke is támogatta. S Ungnadnak meg is hagyta öfelsége, hogy Balassát a bányavárosokban alkalmazza.⁴ Lehetséges, hogy Balassa a Borbély Györggyel folytatott pörlekedése és villongása miatt akart Egerből távozni. Ugyanekkor Barbarich zólyomi ka-

¹ Hadi levélt. Kriegraths-Protokholl (169.) 1581. juli és szeptember.

² Ugyanott. 1582. márc. 2. »interim moram aequo anima ferat«. Julius havában Balassa rendkívül sok hadi kiadása miatt évi fizetésért folyamodott. Azt a választ kapta, hogy amint alkalom kínálkozik, kegyesen gondolni fognak reá.

³ Ugyanott (172.) 1582. márc. és szept.

⁴ Ugyanott, 1582. dec. Antwort an David Ungnad Valentin Balassa Unterbringung an der perg-stätterischen Graniz betreff.

pitányjai is keményen összetűzött s őt fel is jelenté.¹ Ennek az összetűzésnek aztán igen kellemetlen következményei lettek Balassára. Nemcsak az ellenségeinek a számát többítette ezzel, de bosszúért sóvárgó ellenfelet is szerzett Barbarichban. S Balassa Bálint ugyancsak elég anyagot szolgáltatott arra, hogy valaki üstökön ragadja.

Balassa az 1583. év tavaszán ismét a bányavárosok vidékén mulatgatott. Május hó 20-án néhány emberével az országúton lovagolván, találkozott a szép és fiatal Sommer Jánosnéval, aki Zólyomból Besztercebánya felé tartott. Bálint úr azonnal mellé ugratott s acélkarjaival a nyergébe igyekezett emelni a szép asszonyt. Sommerné azonban nem hagyta magát s birokra kelt Balassával. Szerencsére utasok jöttek, akik aztán kiszabadították az alaposan megtépázott asszonyt Balassa kezéből.

Sommerné elmondván e dolgot a zólyomi kapitánynak: Barbarichnak, ez rögtön megsejté, hogy kitűnő alkalom kínálkozik bosszúja töltésére. Feltűzelte tehát Zólyom és Selmecebánya városokat Balassa ellen. Könnyen ment ez, hiszen a kecskék miatt mindkét város haragudott Balassára. És megindult a hajsza és a vádaskodás a költő ellen. Mondanunk sem kell, hogy a vádlók Balassa támadását mód nélkül kiszínezték. Még azt is ráfogták, hogy Sommerné erszényét elrabolta!

A följelentés nagy port vert fel! Nemcsak a haditanács, de maga az uralkodóház is értesült a dologról. A haditanács megküldé a följelentést Balassának, valamint az egri püspöknek. Ez utóbbi aztán válaszolt is. Maga Balassa augusztus és szeptember hóban két ízben is meg-

¹ Ugyanott, 1582. ápril.

kísérlé magát tisztázni a haditanács előtt.¹ Ezenkívül felküldé Zólyom megye jelentését is Selmec és Zólyom városok ellen.² Mindez nem elégíté ki a haditanácsot. Jelentést kért ez ügyről Barbarich kapitánytól, Dobó generálistól (két ízben) és az egri püspöktől is két ízben. A pör iratai tehát napról-napra növekedtek. Maga Balassa Bálint is többször előadta védelmét s közben kemény hangon irogatott Zólyom és Selmec városoknak. A zólyomi birónak és a tanácsnak írta volt a többi közt, hogy soha életében rablást és házasságtörést nem követett el, tehát hamisan vádolják őt. Szemrehányja a városnak, amért az ügyet nem vitte a rendes törvény elé. »Hiszen — írja — sem oly szegények, hogy arra való költségek nem volna, sem oly bolondok, hogy perleni nem tudnának... öfelségének igaz helyett hamisat és hazugságot írtak volt. írták azt is, hogy éjjel-nappal iszom és hogy én szolgálímmal öszve syborita életet viselek! Ebben is hazudtak. (Itt aztán visszaadhatatlan módon összekurafiázza őket!) Isten arra bizonyosságom, hogy soha nem tudom, az syborita élet mi legyen. Hogy vigan jólaktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk. Abban penig az én italomban mi ellenek lehetett nékiek soha nem tudom, holott sem... bestye atyjuk keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költögettük« stb.

A királyhoz intézett levelében Balassa az egész följelentést hazugnak és hamisnak mondja, melyet az ő halálos ellensége talált ki. Ő a ne-

¹ Ugyanott Kriegsraiths-Prothokoll 1583. (173. k.)

² Ugyanott 1583. novemb. »Valentinus Balassa übergibt ein Kundschaft der Spanschaft Zoliensis nieder di von Altsol und Schembnitz« etc.

mesék legközelebbi gyűlésén személyesen fogja becsületét megvédeni.

Így állván a dolog, az ügynek békés elintézése látszott kívánatosnak. Az egri püspök 1584 január havában tett jelentést a viszálykodó felek közt folyó tárgyalásról.¹ Ezt a tárgyalást Ernő főherceg rendeletére Dobó Ferenc kerületi generális vezette. A felek Léván gyűltek össze, ahol Dobó kérésére békés utón kiegyeztek. Bizonyos dolog, hogy Dobó rokonának, Balassa Bálintnak nagy szolgálatot tett ezzel; mert hiszen csakis ezen egyesség után juthatott Balassa ismét a király szolgálatába. A költő még abban a hónapban, mikor a Sommernéval való találkozása volt, a tokaji kapitányságért folyamodott. Folyamodásában kijelenti, hogyha kérését nem teljesítik, Lengyelországba költözik.²

Tán ennek a fenyegetésnek, vagy Dobó és Ungnad Dávid támogatásának a következménye volt, hogy május hóban száz lóra való kapitányságot ajánlottak fel neki Léván. A lévai vár ekkor rokonának, Dobónak a kezén volt s ugyanő volt a kerületi generális is a bányavidéki városok területén. Innét gondoljuk, hogy Dobónak is része lehetett Balassa Bálint előléptetésében. Azonban a Sommernéval való pörlekedés s talán más körülmények is Balassát megakadályozták e reá nézve előnyös tisztség elfogadásában.

Mikor vállalt ismét szolgálatot, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1586 október havában arra kért engedélyt, hogy Er-

¹ Ugyanott, 1584. (175.) »Agriensis mit Gutachten was in der strittigen Handlung zwischen Valentinum Balassa und denen von Altsol etc. fürgenommen.«

² Ugyanott. Valentin Balassa begehrt Tokaj. Item umb ein Pension, will sonst in Poln.

délybe utazhassák barátaihoz.¹ A haditanács jegyzőkönyveiben Bálint úr ezután csak 1588 február havában szerepel, mikor is megkapta a végzést azon folyamodásra, melyben a végházakban való alkalmazását kérelmezte.² Eszerint őfelsége meghagyta a bányavárosokban időző komissziónak, hogy Balassa Bálintot Érsekújváron alkalmazza («mit etlichen Pferdten zu Újvár«).

Mondanunk sem kell, hogy Balassa életrírói hibásan írják ez Újvárt Liptóújvárnak. Nem itt, hanem Érsekújvárott kapott ő tisztet, ahol Zamaria Ferrando Specie de Casa volt a főkapitány. Ez az idegen nevű ember Komáromban született, tanyi földbirtokos volt s egész életében a magyar vitézlő nép közt szolgált. Pompás magyar levelei maradtak ránk. Ezek is azt hirdetik, hogy ökigyelme igaz magyar volt. Balassa Bálint ezzel az emberrel is hamarosan összetűzött. Az 1588 december havában a haditanács megintette Balassát, hogy addig semmit se tegyen Zamaria ellen, míg a végzést ez ügyben meg nem kapja.³ A kettőjük közt felmerült ügy becsületsértés volt, melynek eldöntése az eperjesi oktavális székre bízott. Ide idézte Balassa Bálint az újvári tiszteket; de a haditanács június hóban megtiltá nekik az Új-

¹ Ugyanott. (179.) »Valentinus Balassa p. Erlaubniss in Siebenbürgen zu seinen Freunden zu raisen.« (1588.)

² Ugyanott. Beschaid für Valentin Balassa der begehrten Unterbringung und Befürderung an der Gränitz.

³ Ugyanott. »Valent. Balassa soll nichts tättigswider Ferdinanden Zamaria fürnehmen« etc.

várról való távozást.¹ Később azonban mégis megengedte nekik az Eperjesen való megjelenést. Mi történt itt Eperjesen Balassa Bálint és Zamaria vitézei között, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az újvári vitézek följelentették Balassát, az ellenük Eperjes mellett az országúton elkövetett hatalmaskodás miatt.²

Az eperjesi támadás az utolsó ügy, mely a haditanács jegyzőkönyveiben Balassa Bálint-ról följegyeztetett. Azontúl neve többé nem fordul elő.

¹ Ugyanott. (184.) 1589. juni. »Die Citation etlicher ujvarischen Bevölchs- und Dienst-leut zum Rechten gehn Eperjes auf Valentini Balassa Diener Anhalten, derzeit einzustellen.«

² Ugyanott. Ferdinanden Zamaria und Valentin Balassa Ehrenhandlung. (Az ezen ügyre vonatkozó iratokat — mondja a jegyzőkönyv — a haditanács elnökének jóváhagyásával Pálffy elvitte 1589. juli 26-án.

VIII.

BALASSA BÁLINT FIA

Balassa Bálint fia

Minél erősebb a nemzeti élet, a nemzeti közszellem: annál belsőbb és mélyebb szokott lenni a nemzeti kegyelet. Ha valamikor, úgy a XVI. században, e legmagyarabb korszakban virult igazában a nemzeti szellem, a hamisítatlan magyar érzés. Ha e kor irott emlékeit lapozgatjuk, csodával látjuk, minő erővel, mily meghatározó módon szólal meg a nemzeti kegyelet egyegy nagyhírű vitézünk halálakor. A levelek egész serege siratja egynémelyiket. S iróik nem üres szókat, hanem szívből fakadt hangokat hallatnak. Hiszen bizalmasak a levelek, s így a való érzés szólal meg bennök. S ki merné tagadni, hogy az egyesek lelki világának e megnyilatkozása nem a nemzet lelki világának a lüktetése?

Az 1594. év tavaszán korának legnagyobb költője: Balassa Bálint hunyt el. Lelke isteni szikra volt, mely századoknak adott világosságot és melegséget. Ha valamikor, úgy most volt az ideje a nemzeti részvét és a kegyelet megnyilatkozásának. Keressük az egykori levelekben, keresve keressük és sehol sem találunk rá. Néma volt mindenki. Pedig Magyarország színe-java ott volt a haldokló költő körül, s a jótevőjét sirató Rimayn kívül mégsem akadt ember, akit a veszteség fájdalma szóra készített volna. Mi ennek a nyitja? Nagyon egyszerű rá a felelet. A nemzet Balassában csak a bűnös és

könnyelmű embert látta. Hogy költő is volt, hogy szellemével valamennyi kortársát fölülmúlta, ezt abban a korban értékelni még nem tudták. Csak egyetlenegy olyan ember akadt az országban, aki érezte, tudia, hogy Balassa értékre, szellemre a korát messze túlhaladta, s ez az ember maga a költő volt. És az utókor neki adott igazat.

A XVI. század nagytudásu krónikása: *Gabelmann* mester a magyar nemzetnek leg-hűbb és legigazibb barátja volt. Német ember a magyar nemzetről oly alapossággal, oly szeretettel soha nem írt, mint ő. Sas-szeme még a legutolsó hajdúban is meglátta, mi benne a kiváló és az értékes. *Gabelmann* ott volt Esztergom megszállásánál. Folytonosan a magyarok között forgolódott, mert hisz Balassával együtt minden valamirevaló magyart jól ismert. És ez a kiváló magyarbarát 1594 június 3-án felsorolván a holtakat, e szókat írja a naplójába: »Perierunt: *Valentinus Balassy, Hungarus sed impius.*« Meghalt Balassy Bálint; magyar volt, de istentelen!¹ ... íme az első és biztos följegyzés Balassa Bálint halálának a napjáról. *Gabelmann* e följegyzése azonban más szempontból is figyelemreméltó. Határozottan azt bizonyítja, hogy Balassa a halála előtt is csak olyan életet élt, mint előbb. Azaz, hogy az esztergomi táborban sem fárasztotta az eget imával, hanem mulatott a kedvére, dorbézolt és szerelmi kalandokra futkosott. Alkalom elég kínálkozott neki az ilyenekre, mert hiszen Illésházy följegyzéseiből jól tudjuk, minő élet folyt az esztergomi táborban!

Íme, *Gabelmann* mesternek *impius* szava értenünk adja, miért nem nyilatkozott meg a nemzeti kegyelet, a részvét Balassa halálakor.

¹ Cs. és kir. állami ltr. Hung. 1594. Nachtrag, fol. 23.

Évek hosszú sora kellett ahhoz, hogy gyarlóságait elfeledjék, hogy az maradjon meg belőle, ami szép és dicső. S mikorra ez az idő elérkezett, az egykor ünnepelt és megsiratott vitézeket a nemzet már rég elfeledte. De Balassa Bálintnak csak akkor kezdett a hárs fesleni. Csak akkor látszott, minő mély barázdát vágott magának az örökkévalóság mezején.

Balassa Bálint holttestét a hóba borult Kri-ván-hegy aljába, a kis Hibbe városkába vitték. Ott pihent az édesapja, oda temették őt is. Néhány nap múlva szeretett öccse: Ferenc is melléje került. Az 1594. év július havában ugyanis ő is elesett.

A nagy költő tehát ott aludta álmait, ahol nála jobban senkit sem gyűöltek! Amíg élt, a hibbeiek csak félték és gyűlölték őt. Most, hogy a föld alatt pihent, már panaszkodni is mertek ellene. Fölmentek Prágába Rudolf császárhoz és szórták a vádat arra, aki már nem védhette magát. A vádaskodásban volt igaz is meg hamis is.¹ Különösen fájt a hibbeieknek a Balassától kiadott erdőtilalom, mert a kecskéket nem volt hol legeltetniük.² Aztán a mezeik és malmuk elfoglalását is fájlalták. De a legnagyobb sérelem a torkukon esett. A királyhoz nyújtott panaszukban ugyanis azt mondják, nem ihatnak, nem mulathatnak ott, ahol kedvük tartja, hanem csak a Balassák korcsmáján.

¹ Maga az udvari kamara írja, hogy a hibbeieken csak úgy lehetne segíteni, ha őfelsége az újvári zálogot visszaváltja. De míg Hibbének zálogos urai vannak, azok meg is kívánják a magukét.

² A kecskékkal sok bajuk volt a Balassáknak. Ezért mondták róluk: »Balassa uraimék úgy hadakozzanak az morvaiakkal és az kecskékkal, hogy meg ne bánják.«

Bizonyos, hogy a hibbeiek jól kieszelték az időt és a helyet panaszukra. Rudolf jó szívvél hallgatá őket, s mivelhogy Balassa Bálintot már nem vonhatta kérdőre, haragjának a derekát Böki Paczóth Andrásra és Paczóth Ferencre irányította. Ez a két Paczóth — amint tudjuk — Balassa Bálint két nővérének a férje volt. És az ő kezükre volt bizva a költő egyetlen árvájának a gondozása.¹ Amint Paczóth András a király dorgáló leveléből megtudta, hogy a hibbeiek az ő megkerülésével Balassa Bálintot s őt is méltatlanul adták be a királynak, éktelen haragra gyulladt. Nem jó az ilyet játéokra venni — gondolta magában. S menten el is határozta, hogy a hibbeiket megfenyíti, ha szintén a nevében és a hírében megkisebbedik is. A huszáraival vagy tizenhat hibbei polgárt, akik a dologban ludasok voltak, maga elé hozatott. Meglátván köztük a mestert, Szár György uramat, ily szókat vetett hozzá: Te bestye kurafi, te rabló, mért árultál el, mért kerültél meg a hibbeiek panaszával? A megszeppent Szár György alig motyogott valamit, már a deresen érezte magát és számlálhatta a somfabot suhóságát.²

Paczóth aztán törvényt láttatott a tizenhat polgár fölött, s a törvény bűnösnek találta őket. A látszat kedvéért aztán megkóstoltatta velük az árestom gyönyörűségeit. Majd hazabocsátván őket, az udvarbírójával kikiáltatta Hibbében,

¹ Balassa János először Paczóth Andrásné Balassa Mária házában volt. Mikor Mária meghalt, akkor Paczóth Ferencné Balassa Anna vette őt magához. (K. p. 1. Hung. 1603. máj. 17. A pozsonyi kamara jelentése.)

² A hibbeiek viszálykodására vonatkozó temerdek pörirat a K. p. 1. Hung. 14.401. csomójában (1595.) és a Hungr. Denkbuch 407. kötetében található.

hogyha mégegyszer vádaskodással állanak elő, semmiféle királyi mandátum meg nem menti őket. Úgy elbánik velük, hogy még az édes anyai tej is keserűvé válik a csecsemők szájában.

Ezt már a hibbeiek sem vették tréfára. Újra a királyhoz fordultak panaszukkal, s busultukban azt a bolondot mivelték, hogy fegyveres támadást intéztek Paczóth szolgái ellen. Aztán egész kis csatát vívtak egymás között. De a jó hibbeiek, bármint fonták is az inukat, gyöngébbeknek bizonyultak. Több halott hátrahagyásával megszaladtak. S azzal a meggyőződéssel várták az ügyük tavaszát, hogy bizony nehéz dolog a békának a dír.

Íme ilyen dolgok folytak ott a költő sirja körül! Ha a zűrzavar, a civakodás és a verekedés hangja lehatott volna Balassa Bálint sírjába, bizonyára meglelégedéssel és örömmel hallgatta volna! Mert egyébtől eltekintve, meggyőződhetett volna, hogy fiának a sorsát kemény kezekbe helyezte.

És Balassa Bálint kis fia: János nagyon is rászorult az efféle támogatásra. Hiszen az apának minden botlása, minden csüggöben lévő pöre s adóssága ez ártatlan fiúcskát nyomta. Egyik kései levelében írja Balassa Bálint Ernő királyi hercegnek a maga és az öccse nevében: *»Jól tudjuk a mi balsorsunk és végzetünk igazságtalanságát. Ez ellen nem használ sem az érdem, sem az igazság. Épp ezért panasztalanul tűrjük ostorozását!«*¹

Mintha csak egyetlen fiáról mondotta volna e szókat, úgy ráillett arra. Az apa sorsának a

¹ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.395. fasc. 1589. Agnoscimus fortunae, atque adeo fati nostri iniquitatem etc.

gyásza és gondja ugyanis a fiút is verte. Már a bölcsőjét átok és rágalom szálldogálta körül. Azon század legnagyobb magyar szelleme volt az apja, a hős Dobó István leánya meg az édesanyja. Két oly név, mely az utódnak nagy tőkét, egész életre kiható szerencsét és hírt szokott jelenteni. A két név azonban a kis Balassa Jánosnak csak átkot, szégyent és később bút termett. Még gondolkozni sem tudott, már világgá kiáltották, hogy becestelen házasságból született, török fattyú! Édesanyját maga a király is *consobrina* néven nevezi.¹ Aztán a törvény és az egyház a szülői házasságát vérfertőző kötésnek monda! S miért mind e szégyen és gyalázat? Azért, mert Balassa Bálint az unokatestvérét vette nőül. Megtette ezt abban a korban több magyar úr is, megtették az uralkodóház tagjai is. De őket nem üldözte úgy a balsors, mint Balassa Bálintot, s így nem is kerültek a pellengérré.

Mikor a kis Balassa Jánosnak először nyíltak az ajkai szóra, a szülői már elhidegültek iránta. Édesanyja csakhamar ott is hagyta őt, s új férje oldalán keresett magának örömet. Nemsokára az apa is bucsut adott a kis fiának. Lengyelországba ment, ahol évekig járt-kelt s mulatott. S mikor 1593-ban visszajött, akkor sem a családi tűzhelyet kereste, hanem Bécs és Pozsony mulatóházait. Fejlődő fiacskája mellett tehát csak a két nővér szeretete örködött. Balassa Ml[n_tnak csak akkor jutott eszébe a fiacskája, ajnikor az esztergomi táborban a haláifái vívó-dott. Utolsó óráján azután Mátyás királyi herceg jóindulatába ajánlotta a fiát.

Hát ezzel a jóindulattal nem sokra ment

¹ Incestus Valentini Balassa cum Christina Dobo consobrina sua etc. 1585. juni 8. Prága. (Hung. Denkbuch 403. kötet.)

volna a kis Balassa János. Többet ért neki a két Paczóth védelme és nagynénjeinek párját ritkító szeretete.

Alighogy Balassa Bálint a szemeit behunyta, fiának a csekély örökségére már rátámadt Balassa Zsigmond s erővel elfoglalta azt. Azt hirdette, hogy Balassa János nem örökölheti az apja vagyonát, mert becstelen házasságból született!

Paczóth András és Ferenc a feleségeik és a kis neveltjük nevében törvényre szólították Balassa Zsigmondot.¹ A pör vezetését a derék Gálffy János uramra bízták, akinek aztán sikerült a kis árva ügyét dűlőre hoznia. E pör alkalmával immár másodszer bebizonyult, hogy Balassa Bálint a szentszéknek az ő házassága ügyében hozott ítéletét megföllebbezte *s a római szentszék a házasságát szentnek és érvényesnek ítélte/* A fia tehát nem becstelen házasságból született s nem is török fattyú!

De hiába mondta ezt ki a törvény, hiába a római pápa, a gonosz rágalom többé soha el nem aludt. A sirig, sőt a siron tul is kísért a költő szegény fiát. Nem csoda, hiszen maguk a kormányzések terjesztgették legjobban. Az ő kezükben ez a rágalom fegyver volt, mellyel vagyont kobozhattak el, s abban az időben a kamarák az ily fegyvert nem könnyen adták ki a kezükből.

A Balassa Zsigmond ellen folytatott pör befejezése után a kiskorú Balassa János visszakapta édesatyja birtokát, de a becsületét nem egészen. A mende-monda ugyanis, hogy ő becstelen házasságból született, tovább is kísértett, tovább is terjedt. Úgy szokott ez lenni a világ-

¹ 1595. júli 20. A két Paczóth Mátyás királyi herceghez.

ban! A jó hírnek lassú a lépése, de a gonosz rágalom a piszkos áradat sebességével rohan s áraszt el mindent. S ugyancsak jó ideig tart, míg ismét elül s elhallgat.

A kis Balassa János különben a nagynénjei szerető szárnyai alatt szépen növekedett. Korán, nagyon korán jelét adta, hogy édesapja szívének nagy kincseit örökölte. Fogékony lelkű, kitűnő eszű ifjú lett, s az övéi szentül hitték, hogy az édesapjának a szelleme ad visszhangot benne. Az ifjú aranyhíre aztán messze szállt a Paczóth-házból. Elért egészen a hatalmas Dobó Ferencig. S egyszerre csak Magyarország bánya-vidéki generálisa, az ünnepest hős, ott termett a fiatal Balassa Jánosnál. S őt is lebilincselte az ifjú lelki világa. Aztán mindig sűrűbben és sűrűbben jött Dobó. S a sok sebet, amit a sors és az emberek ütöttek rajta, a fiatal Balassa egy kötéssel befödte. Dobó látta, hogy az ifjú az ő véréből való vér, egy töről való rózsza s így ő nincs többé egyedül. Fiának tartotta, fiának nézte s atyja helyett ő volt azontúl az atyja. *Már ezidőtájt minden adomány-levelébe Balassa Jánost téteti be örökösének!*¹ Érte dolgozik, érte fárad. Hatalmas úrrá, a hazának hasznos fiává akarja őt tenni.

Mikor Balassa János a 15-ik életéve felé járt, Dobó Ferenc a kor szokása szerint a külföldi egyetemekre küldötte őt. Mivel Dobónak Boroszló városában több ismerőse volt, oda küldé a nevelőjével együtt Balassa Jánost. Itt tanult, itt élt a tanulni vágyó ifjú.

Ezalatt Dobó, gyakorta járván reá a betegség, rendezte birtokügyeit s elkészíté a végren-

¹ A ledniczei uradalmat például megvásárolván, az adománylevéibe első helyre Balassa Bálint fiának a nevét téteti.

deletét. Roppant vagyonát teljesen a fiatal Balassa Jánosra hagyta, ő maga írja, hogy ezt atyafiúi zelusából és szeretetéből teszi. Világosan kitűnik ez magából a testamentumból is. Nagy szeretettel szól ebben is az ifjú Balassa Jánosról. Azt kívánja-tőle, hogy megbecsülje, amit néki hagy, s könnyelműen el ne költse. Jó tanácsadókat is rendel neki a leghívebb emberei közül, olyanokat, akik már Dobó Istvánt is szolgálták. »Jobb és hívebb gondviselőket — írja Dobó — nem hagyhatok néki, hanem régi, jámbor, meghitt szolgálmat, úgymint megnevezett Malikóczy Gábrielt és Vásárhelyi Tamás deákat. Azokat hagyom, hogy megbecsülje és intéseket hátra ne vesse, sőt megfogadja engedelmesön.« Aztán végső óhajtásaképpen e szókat írja: »én-nékem koporsómban is becsületünkre légyen.«

Dobó Ferenc nem is sejté, hogy mikor e szép sorokat írta, Balassa Bálint fia már az őseihez költözött. A nagy reményekre jogosító ifjú ugyanis tizenhatéves korában, 1601 dec. 18-án hirtelen meghalt.¹ Sokáig tartott, míg a gyászos hír Dobóig jutott. Innét van, hogy csak a következő év március 14-én temetteté őt el a megtört Dobó a boroszlói Szent Magdolna-templomba. Díszes márvány sírkövet is állíttatott neki s rávésette, hogy szeretetből emelte ezt néki a szomorú és megtört Dobó Ferenc.

Az ifjú Balassával Dobó Ferenc utolsó re-

¹ A Balassa családot több ily csapás érte külföldön. A boldogult erdélyi vajda: Balassa Imre fiát például az összeállt nemzetség közös költségen küldé külföldre. Ezt a nagyreményű ifjút (Ferencet) aztán Basel mellett a nevelőjével együtt agyonverték az útonálló fegyveresek. Balassa Bálint édesapja emiatt 1554. júni 24. a badeni fejedelemtől követelt elégtételt. (Balassa János e levele a cs. és kir. állami ltr. Hung. — közt van.)

ménye szállt sírba. A búánat és a betegség aztán annyira elgyötörte, hogy még új végrendeletet sem készíthetett. Szeptember 15-én ő is megért az Urához. Amint Dobó Ferenc halálának a híre Bécsbe ért, a kormányzések megint előlről kezdték a nótát. Dobó végrendelete — írja az udvari kamara — érvénytelen, mert Balassa János vérfertőző házasságból születvén, nem örökölhét. Különbén is már meghalt. Ami Balassa Jánosnak atyai javait illeti, az is a kincstárra száll, mert atyjának, Balassa Bálintnak vérfertőző házassága sohasem törvényesített.

Az udvari kamarát úgy a magyar kancellária, mint a pozsonyi kamara biztosította, hogy Balassa Bálint nem is folyamodott a házassága törvényesítéséért!¹

Hát bizony nagyon kurta volt a kormányzések emlékezőtehetsége! Mert hisz Balassa Bálint folyamodása és a királynak megerősítő rendelete ott hevert a levéltárunkban! Erről a szepesi kamara nagyon érdekes fölírásban világosította őket fel. Balassa Bálint — írja a szepesi kamara — öfelségétől kegyelmet kapott. Ez a kegyelemlevél ott van az udvari kamara levéltárában. Orlé Miklós tanácsos a saját szemével látta. *Balassa Bálint házasságát különben a római pápa is törvényesítette.*² Mikor pedig ez a Bálint meghalt, János nevű fiát Dobó Ferenc általános örökösévé és utódjává tette, s ezt az intézkedését

¹ K. p. 1. Hung. 14.417. fasc. A magyar kancellária azt írja, hogy Balassa Bálintnak nem is kellett folyamodnia a házassága legitimációjáért, mert csak »in spiritali sede condemnatus fuit«. A magyar kamara 1603. júli 11-én meg ezt írja: »pro illa legitimatione nunquam supplicatum«.

² Köz. pénz. levélt. Hung. 14.417. fasc. 1603. máj. 5. »»Matrimoniam istud a summo pontifice legitimatum est.«

őfelsége is jóváhagyta. Ami Balassa János anyai örökségét illeti, Dobó ezt sem ragadta el. Hiszen Krisztina elválása után nem tartott vele többé haragot, s engedte, hogy a pataki részét gondtalanul élvezhesse.¹ S mikor Krisztina meghalt, nemcsak annak a javait adta Balassa Jánosnak, hanem a saját vagyonának is főörökösévé tette. Dobó Krisztina ingóságai sem tűntek el. Ott vannak azok egytől-egyig a pataki levéltárban, lepecsételt ládákban.

A szeptesi kamarának ez a felvilágosítása nagyon kelletlenül érintette az udvari kamarát. Hiszen be kellett látnia, hogy a vérfertőző házasság meséjével nem kaparíthatja meg Balassa János hagyatékát. Ez a mese eddig is csak arra volt jó, hogy Balassa Bálint életét megkeserítsék vele, s hogy ártatlan fia poharába mérget csöpögtessenek.

Az udvari kamara azonban könnyen vigasztalta magát. Ott volt Dobó Ferenc rengeteg vagyona, tehát arra vetette magát, azt tartván, hogy könnyű a kepe mellett kalászt gyűjtenie. Aminthogy úgy is volt.²

¹ Ugyanott, »portionem eius in Sárospatak quamdiu vixit, libere possidendam reliquit, imo post obitum illius, filium eius saepedictum Joannem, non solum maternae portionis in Sárospatak, sed universorum bonorum principalem haeredem et successorem constituit, benigno suae majestatis consensu obtento«. A kamara e jelentéséből láthatjuk, Balassa életirói mily igaztalanul vádolják Dobó Ferencet azzal, hogy nővérét a vagyonából akarta kiforgatni! Hiszen még az ingóságaihoz sem nyúlt soha. Maga a kamara írja Krisztina ingóságairól: »in archivo Patakiano sigillis firmato repositae habentur«.

² Ez értekezés felolvastattat a Kisfaludy-Társaság ülésén.

IX.

A VÉRBOSSZÚ

A vérbosszú

A XVI. század jeles vitézei között gyakran találkozunk Székely Antal névvel. A neve is, jómaga is székely volt s hadi tetteivel el nem múló dicsőséget szerzett a székely huszárságnak. Nem volt proculaesi jellem, de mint katona párját ritkította.¹ Acél volt a karja, de kő a szíve. Marcona erkölcsű ember, lelketlen zsarnok maradt egész életén át, de katonai tudása és vitézsége még abban a korban is csodálatot keltett. Sok szép győzelem fűződik a nevéhez, vereség semmi. Azok közé tartozott, akik hátat az ellenségnek sohasem mutattak; akik a veszedelmet nem ismerték, az ellenség számával nem törődtek. A tizenháromszoros túlerőt is megtámadta s megszalasztotta. Gyors volt, mint a villám; ha kellett, ravasz, mint a róka, de mindenkor bátor és okos. Rajta is teljesült a régi magyar mondás: bátrakkal társalkodik a szerencse.

Székely Antal egész életét a harcban töltvén, a lelke megkérgesedett, a szíve teljesen elfásodott. Gyöngédebb érzés, szánalom vagy irgalom nem lakozott benne. A törvények súlyától mitsem félt; a papok prédikálására fenét sem adott. A kardja volt az istene s jaj volt annak, akivel kardját összemérte. Ahol könnyűhíti lovasaival megjelent, ott a nép gyermekének még

¹ Valamennyi jelentés »strenuus bellator, optimus miles« stb. címen emlegeti őt.

gyermeke is megsírta jövetelét! Amit a védteleneken ő műveit, azt a tatáros rablásnál is fellebb becsülték. Félt tőle mindenki; de ez a félelem bizonyos csodálattal vegyült. Csodálták benne a hőst, akit katonái vakon követtek; bámulták benne az igazi vitézt, akinek fejét a hiúság szele sohasem járta, aki a tetteit sohasem emlegette, bár ugyancsak lett volna mivel dicsekednie.

Székely Antal mint közhusár kezdte a katonai pályáját és a saját emberségéből lett csatavezető kapitánnyá. Eleinte Szapolyai Jánosnak és Izabella királynénak a pártján küzdött. Az 1549. évben Ducsó Tamással együtt Léva várát védelmezte Ferdinánd hadai ellen. Az ostromot vezető Salm gróf németjei és spanyoljai közt nagy pusztítást vitt véghez, úgy hogy Salm katonái Székely Antal vérért követelték.¹ Hü vitézei azonban megmentették őt. Mire ökgyelme Csánádra vonta magát, ahol a rácok ellen küzdött. Huszáraival együtt a »pogány rácok inát alkalmasan megütötte« s melléjük ereszkedvén, jó-maga is sokat átküldött közülök a másvilágra.

A híre és a neve ekkor már oly nagy volt, hogy Izabella királyné fontos megbízatásokkal is kitüntette őt. Mikor Ferdinánd király Bornemissza Pál püspököt küldé Váradra követül, Izabella királyné Székely Antalt rendelé mellé. Bornemissza püspök ügyes diplomata lévén, Székely Antalt Ferdinánd király pártjára csábította. Ez időtől kezdve aztán haláláig a »bécsi király« hadai közt találjuk őt. Eleinte Telekessy Imre fővezér seregében küzdött, s mivel mindig kitüntette magát, Telekessy 800 emberrel reá bízta a nagyszőlősi várkastély védelmét. Székely Antal vitézül védte a várkastélyt Balassa Menyhárt el-

¹ Erről Istvánffyval együtt az egykorú krónikások is megemlékeznek.

len. Telekessy is megérkezvén a megszállott Nagyszőlős alá, ám az ellenség elűzése helyett egyezkedni kezdett. Sikerült is az ostromlókkal megegyeznie. Mikor Székely Antal ezt megtudta, nagy harag fogta el. Neki nem egyezség, hanem győzelem kellett. Erről azonban a megkötött egyezség után már szó sem lehetett. Elkeseredetten írta tehát 1557-ben: »Az mennyi és minemű szerrel ezt az király hadát láttam vala, hiszem vala Istent, hogyha megvínak vala az ellenséggel, tehát nekünk adja vala az szerencsét. De nem tudom, mi okon Telekessy uram az több uraimmal egyetemben egymást értvén, az ellenséggel megkonkordáltak ugyan hirem nélkül: mert én az megszállott házban (várban) voltam.«¹

Székely Antal megbékülvén Telekessyvel, résztvett a kazai nagy csatában. A törökön aratott e fényes győzelemben nagy része volt Székely uramnak.

Telekessy visszavonulása után Székely csapatát Schwendi Lázár fővezér seregéhez csatolták. Schwendi nagyon megkedvelte Székelyt; ő ugyanis azonnal felismerte benne a kitűnő vezetőt, a páratlan vitézt. S nemcsak támogatta őt, de még a kihágásait és a bűneit is védelmezte.²

Az 1561. évben történt, hogy Heraklides (Basileus) Jakab nevű kalandor a Paleologok ivadékának adván ki magát, Felső-Magyarországba jött s Zay Ferenc támogatásával a király-

¹ Orsz. Itr. Nádasdy-levelezések.

² Székely Antal ez időben Ungvár kapitánya volt. Torda Zsigmond 1557. júli 9-iki jelentésében dicséri őt, mint kiváló katonát. Székely, mint ungvári kapitány 1557. júli 6-án öfelségének is írt, jelentvén neki, hogy a szabad hajdúk és a gyalogosok közül hányan haltak meg. (Mindkét levél a Cs. és kir. állami levéltárban van.)

tói segítséget kért a moldvai vajda (Sándor) elűzésére és Moldva elfoglalására. A király csakugyan adatott neki néhány ezer aranyat, mire aztán Heraklides zászlót bontott és zsoldot kiáltatott. Miután vagy kétezer embert sikerült Felső-Magyarországban toboroznia, vezér után nézett. Választása Laszkira esett. Ez azonban már indulófélben annyi baklövést követett el, hogy Heraklides különb vezért keresett. Megalkudott tehát Székely Antallal s őt tette meg serege vezérének. A fényes eredmény megmutatta, hogy nála ügyesebb és vakmerőbb vezért keresve sem találhatott volna. Székely Antal néhány ellenséges lengyel csapat szétverése után seregével szerencsésen Moldvába ért. Csakhamar ráakadt a moldvai vajdának 25.000 emberből álló seregére. Éppen tizenháromszor akkora volt e sereg, mint Székely Antalé. De Székely uram azért nem ijedt meg. Csak — monda — a gyorsaságtól függ minden! A két ellenséges hadsereget folyó választá el. A moldvai vajda a folyón át vezető hid körül állíttatá fel ágyúit. Így tette a túlsó parton Székely Antal is; csakhogy ő az ágyúit elrejté. Erre aztán néhány száz huszárral, jó távokra a hídtól, átgázolt a folyón. Mikor a vajda fővezére: Mozoc látta Székely Antal átkeletését, ágyúit elvonatá a hídfőtől és Székely lovasai elé vitette. Alighogy ez megtörtént, Székely elrejtett ágyúi is megszólaltak s gyilkos tüzet szórtak az ellenségre, mely futva menekült a hídtól. Erre Székely is visszatért a gázlótól s egész seregével a hidon keresztül rontott az ellenségre. A moldvai vajda serege csak most vette észre a cselt, amit Székely Antal vetett. A messze elvitt ágyúit azonban már nem hozhatta vissza. Különben is Székely Antal serege hamarosan szétszórta a moldvai hadat. Páratlan győzelem lett tehát Székely Antal gyorsaságának

és cselvetésének az eredménye. A győztes hadvezér aztán Szucsavára vitte (1561 november havában) Heraklides Jakabot. Ez időtől kezdve »*kitűnő vezér és hősi harcos*« lőn Székely Antal neve !

A megvert moldvai vajda még egyszer összehozta seregét s újabb csapatokkal gyarapítván azt, megkísérlé az ellenállást. De Székely Antal másodsor is szétverte. S miután imigyen Heraklidesnek megszerezte a moldvai fejedelemséget, Dévay Péter nevű hadnagyát nevezte ki Szucsava kapitányának.¹ ő maga pedig, miután Heraklides elhalmozta őt drága ajándékokkal, visszatért Magyarországba.

Heraklides, az új deszpota, a szucsavai csatát aztán lefestette. A nagy képen ott volt Székely Antal fővezér arcképe is! Kár, hogy a későbbi zavaros időkben e történeti értékű festmény elpusztult.

Székely Antal itthon Szatmárnak megszállása alkalmával újra kitüntette magát. Ez alkalommal a törököknek okozott nagy kárt. Szatmár mellett majdnem baleset érte őt. Egy kopja ugyanis a kócsagtollas süvegét szakítá le fejéről. A süvegben volt Ferdinánd király rendelete is, hogy az ostromlott Szatmárnak segítségére menjen.²

Az 1562. év tavaszán Hadad mellett is életveszedelemben forgott. Ez alkalommal az erdélyi hadak legkitűnőbb vitézei megesküdtek, hogy bármi módon ártalmatlanná teszik őt. Az erdélyi hadat vezetőik igen ügyesen rendezték el. Szé-

¹ A jeles Prépostvári Bálint kapitányt is Dévay mellé adta. Prépostvári Mátyás főherceghez intézett későbbi leveleiben megemlékezik a moldvai expedícióról. (E levelek a hadi levéltárban vannak.)

² E küzdelmeket maga Székely Ferenc megírta.

kely Antal szeme azonban hamar észerevette, hogy hátba akarják őt támadni. Ő maga írja Hadadról 1562 március 4-én: *»Hogy ha reá nem gondolunk, tehát ezennel az ő felsége hadát hátban öklelik.«*

Mikor az erdélyiek látták, hogy tervük nem sikerül, minden tarackjukat, követő algyújokat, kopjáikat Székely Antalra irányították. S a nagy vitézt egyszerre három kopja is találta. *»Az kopjatörés után — írja Székely — Némethy Ferenc, Báthory István és Radák László hegyes törrel igen kezdenek rajtam lenni s az ő algyújokat, tarackjukat nekünk sütögetik... az lábo-mat vágják vala, kibem most is merő az lábam.«*

A hadadi ütközetben sem sikerült Székely Antalt megsemmisíteni. Ellenségei csak annyit értek el, hogy egyik lábára egész életén át sántává tették őt. Ez azonban nem akadályozta őt a hadakozásban. Schwendi fővezérnek a jobbkeze maradt ő továbbra is, és résztvett minden küzdelmében. S bármit vállalt, bármihez fogott, a siker elmaradhatatlan volt.

Idáig Székely Antalnak csak dicsőséges harcait említettük. Azonban öki gyelmének másféle harcai is voltak. Ezeket a védtelen városi és falusi lakókon vivta. Hogy milyen természetűek voltak ezek, arra nézve elég egy esetet említenünk. Az 1565. évben Schwendi Lázár fővezér Székely Antalt kiküldi Szatmár várából, hogy a törököktől megszállott Erdődöt megsegítse. Székely Antal — régi szokása szerint — lóhalálában vágatott lovas seregével Erdődre s meglepően a törököt, teljesen szétverte. E szép siker azonban neki nem volt elegendő. A kapitányaival tehát sokáig tanakodott, hogy melyik vidék felé vehetnék *»alkalmatosába fordulásokat?«* Hajnalban megegyeztek abban, hogy a gazdag Debrecent látogatják meg. Székely Péter — Antal uram

egyik százas kapitánya — azt mondja, hogy mikoron a város közelébe értek, a polgárság nagyon megrémült és futni készült. Erre *Duskás Ferenc* előkelő debreceni polgár elébe jött és kérdé, hogy mi fog történni? — Én — úgymond Székely Péter — Székely Antalhoz lovagoltam s megkérdem őt, mit feleljek a debreceniek küldöttjének. — »Mondd nekik, — felelé Antal — ne féljenek, maradjon mindenki a házában; emberségemre mondom, senkinek sem lesz bántódása!« Alighogy Duskás visszament a megnyugtató válasszal, Székely Antal embereket küldött a debreceni palánk (kastély) felgyújtására. Ez meg is történt. Mivel a tűz a városra is átterjedt, nagy ijedelem támadt. A zűrzavarban egyszerre Székely Antal harsány szava hangzott: »Akinék jámbor az anyja, aki férfiúnak érzi magát, induljon s törje fel a boltokat, ragadjon el mindent, aztán vessen tüzet a házakba!«¹

Erre megkezdődött a rablás. Még engem is — vallja Székely Péter — elfogott a rémület! Én Duskás Ferenc vagyonát védelmeztem s kevés híja volt, hogy Székely Antal huszárai engem is le nem lőttek.

Székely Antal katonái a roppant zsákmányt a tokaji templomba vitték s aztán elkótyavetyélték. Csak egyetlen debreceni kereskedőnek: Szabó Máténak üzletéből ötvenezer forint értékű török portékát hurcoltak el.

Bár ez a debreceni támadás bonyolult diplomáciai tárgyalásra adott okot, Székely Antalnak semmi bántódása sem esett.² Debrecen ak-

¹ A támadásról szóló terjedelmes tanúvallomások a Közös pénzügyi levéltár Hungarica című gyűjteményében vannak.

² A budai basák ugyanis követelték, hogy a kifosztott Szabó Máténak nagy összegre rugó tar-

kor János Zsigmond kezén volt, így hát Bécsben ellenséges városnak nézték. Schwendi fővezér meg éppenséggel nem búsult azon, hogy Székely Antal a rebellis várost jól megkoppasztotta.

Székely Antal lelkét a debreceni rablás egyáltalában nem bántotta. Hiszen sok hasonló dolgot művelt ő. Emellett a megyékkel, a szomszédaival, sőt rokonaival is állandóan hadilábon állott. A törvénnyel is sokszor meggyúlt a baja. De vitézi érdemei minden bajból kiszabadították őt. Az 1563. évben őt vármegye emelt ellene panaszt az országgyűlésen. Az 1569. évben összeült országgyűlésen azzal vádolták őt, hogy az istenházát erővel elfoglalta s abból várkastélyt csináltatott magának. Többször idézték Bécsbe, ahol a király is megdorgálta őt. Az 1571. évben Ibrányi Ferenc hozta őt nótába. Ez alkalommal Bejczy, az oktavális törvényszék tagja írta róla: »Itt jár lovon az város környül, de senki nem megyén oda, hogy megfogja!«¹ Azaz hogy nem akadt senki sem, aki a nagy vitézt el merte volna fogni.

Bár a törvény büntető keze sohasem érte őt, a sorsát azért nem kerülhette el. Sok bűnéért bűnhődnie kellett. Az 1574. év telén Székely Antalt megint Bécsbe idézték. Mikor visszajött, a feleségétől számadást kért azon 300 forintról, melyet neki átadott. Mivel ez nem tudott elszámolni, Székely Antal az ő törvényes feleségét meztelenül egy oszlophoz kötöztette s vízbe áztatott gyepülével véresre verte.

tozását fizessék meg török hitelezőinek. Sok levélváltás történt ez ügyben a budai basa és a bécsi udvar között.

¹ Körmendi levéltár, Missiles, 1571.

Istvánffy István 1575 június 7-én írta Batthyány Boldizsárnak, hogy Székely Antal agyongyötört felesége a rokonaihoz menekült s azokat vérbosszúra izgatta.¹

Székely Antal akkor éppen Báthory István ellen készült, hogy Békés Gáspár részére szerezzé meg az erdélyi fejedelemséget. Azonban egy láthatatlan kéz puskával lelőtte őt. Istvánffy főntebb jelzett levelében azt mondja, hogy Székely Antalt meggyalázott feleségének a rokonai lőtték le.

¹ Ugyanott.

x.

FÁNCSY BORBÁLA

Fáncsy Borbála

A *vitéz* Balassa Zsigmond, Diósgyőrnek és egyéb uradalmaknak az ura úgyis mint végbeli vitéz s úgyis, mint főispán, szép hirt s jó nevet szerzett volt magának. Népes udvart tartott; sok atyafi, sok jó vitéz ette a kenyerét s itta a borát. Tisztessége tehát nagy volt itthon is, meg az udvar körében is. A házastársát Fáncsy Borbálának hívták. Borbála asszony elei, no meg a testvérei is kivétel nélkül nagyhírű kapitányok voltak, akik a törökök ellen folytatott harcban ugyancsak kitettek magukért. A harcias családi szellemből Fáncsy Borbála is sokat örökölt. Bátor asszony volt, aki, ha a dolog úgy fordult, a katonái élén is megállotta a helyén. De egyébként régiszabásu magyar főasszony volt, aki szerette a nemzetét s ha kellett, szívesen áldozott a közjónak. Dolgos, gondos és lelkes gazdaszony volt, aki örömmel fonogatott otthon, szívesen foglalkozott a gazdálkodás minden ágával. Támogatta a szegény diákokat a tanulásukban; jutalmazta az övéit, — de lesújtott azokra, akik ellene fondorkodtak. Buzgó katolikus asszony volt s Zay Ferenc tanúsága szerint a diósgyőri uradalom népét ő tartotta meg a katolikus vallásban. Olvasott asszonynak kellett lennie; mert a levelei nem mindennapi tanultságra mutatnak!

es mindig a tiszta élet, az igazi erkölcösseg
igéit hirdeti. »Nám az írás — írja például a

nádorispánnénak — az jó asszonyállatnak nagy becsületet tézsen s megbúsítani semmiképpen sem engedi!... Legyen kegyelmed minékünk az áldott asszonyállat: Judith, ki megszabadít Istennek jóvoltából az mi bízott urunknak, az kegyelmed szerelmes urának általa Olofernesnek kezéből.«¹

Sok jó embere lévén, sok levelet váltott a kora szereplő egyéniségeivel. Az örökké vidám és szellemes nádorispán: Nádasdy Tamás például szívesen keresi őt fel a leveleivel s Fánecsy Borbála örömmel válaszol neki. Az 1551. évben például Nádasdy tréfából a feleségére panaszkodott s arra kérte Borbálát, feddje meg az ő szerelmes Orsikáját. Fánecsy Borbála ezt meg is cselekedte s bölcs tanácsokat ad az ura távolléte miatt búsuló Nádasdynénak s olyat ajánl neki, *»kit annakelőtte is sok jó asszonyok miuelték, kiknek urok szerelmes volt«.*

Nádasdyné jónéven vette a tanácsot és szívélyes sorokkal mond köszönetet. Fánecsy Borbálát meg is hívja ez alkalommal. *»Értem — feleli Borbála asszony — az te kegyelmed jó egészségét, kin az Úristennek nagy hálát adék; de értem az te kegyelmed panaszkodását, hogy mivel te kegyelmednek, az te kegyelmed szerelmes urának távol való volta volna csak kegyelmed fogyatkozása !... Örömmel fonnék ott a Zala bora mellett kegyelmetek között!«*¹

Fánecsy Borbála és az ura: Balassa Zsigmond 1540 november 16-án húszezer forint fejében zálogba kapván a gyönyörű diósgyőri várat és tartományát, azontúl állandóan ott éltek a pompás királyi várban, ahol egykoron Nagy Lajos királyunk boldogtalan leánya: Mária annyi édesbús órát töltött; ahol Zsigmond és Mátyás ki-

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy lev. Diósgyőr, 1551.

rályunk oly igen szívesen vadászgattak. A büszke kővár a XVI. század közepén még teljes pompájában állott. Gyönyörű kőkertjét, eleven kutait, azután a »királyné asszony fürdőjét« még minden összeírás csodálattal emlegeti. A Balassák tehát ennél szebb helyet keresve nem találhattak. S valóban, mint kiskirályok éldegéltek ottan. Megvolt a jómód, mert hisz Isten azt a földet nagy bőséggel áldotta; megvolt a nagy tisztesség is, mert a diósgyőri urasággal a borsodi főispánság is kijárt.

Amíg Balassa Zsigmond élt, Fánycy Borbála keveset hallatott magáról. A háziasszonyi teendők, meg a belső gazdálkodás annyira elfoglalták, hogy még a levélírássra is ritkán szakíthatott magának időt; csakis a legjobb ismerőseivel levelezgetett s azokat hívogatta Diósgyőrré.¹ Rokonai és jóemberei azonban nagyon távolestek Diósgyőrtől. A török miatt az út is veszedelmes volt oda, tehát azokat hiába várta, akiket legjobban szeretett. Azután az urával együtt ő is gyakran betegeskedett. Nem csoda tehát, hogy az idegen földről visszavágyott az övéi közé. Az 1554. évben már Nádasdynét kéri, legyen segítségére Likava megszerzésében. Most nagyságos asszonyom, — írja, — az, mely házaink vannak, az törökhöz mindenik igen közel vagyon. Én az urammal egyetemben beteges emberek vagyunk, ott (Likaván) jobban megmaradhatnánk!²

Bár Fánycy Borbála nagy összeget ígért Likaváért, a vásárlás nem sikerült, tehát to-

¹ Ugyanott. 1550. Diósgyőr. Nádasdynéhez írja: »Nem tudom, hogy az dinnye előtt jövend, mint leszen dolgom annak utánna. Nagyságod szolgál-tasson velem.«

² Ugyanott.

vábbra is Diósgyőrött maradt. Ekkor persze még nem is sejthette, micsoda kellemetlenségek és bosszúságok érik majd őt Diósgyőrött. De az ura halála után csakhamar tapasztalnia kellett, hogy igazában darázs-fészekben lakik. A törökön kívül ugyanis új ellenségei támadtak, akik minden követ megmozgattak, hogy az igazából kiforgassák.

Amint Balassa Zsigmond a szemét behunyta, a miskolciak és a velők szövetkezetiiek elérkezettnek látták az időt arra, hogy a földesúri igát lerázzák magukról. Ezek a jó emberek örvendettek, hogy az erőskezű főispán és várúr: Balassa Zsigmond meghalt. Az ő idejében ugyanis hiába próbálták volna meg a jobbagyi terhek lezárását. Ám most gyöngé asszony került a diósgyőri jószág élére; a jó emberek tehát elérkezettnek látták az időt régi vágyaik megvalósítására. Azt hitték, hogy a beteges özvegy-asszonnyal könnyű lesz elbánniok. De bizony hamar megértették tőle, hogy vérszemet hiába vettek, mert öki gyelme a magáét a maga erejével is könnyen megvédi s ha a dolog úgy fordul, bátran megdől a a másét is. És egyszerre nagyot fordult az emberek eszejárása. Balassa Zsigmondot még a sírjából is visszakívánták, amikor Fánecsy Borbála kemény kezének súlyát érezni kezdték !

Fánecsy Borbálának a szíve jó helyen állott, azaz ahogy abban az időben mondogatták, férfíi természetű asszonyember volt. Javait erős kézzel igazgatta és a magáéból egy hajszálnyi sem engedett. Ha támadták, ő is támadott; ha vádolták, ő is vádolt; ha ellene törvényre keltek, igazságát ő is törvénnyel kereste. Még az olyan dologtól sem ijedt meg, aminek a vége hadra fordulhatott. Ha mibe fogott, végre is hajtotta. Megtérőt sohasem fúvatott.

Azután Fánecs Borbála okos és politikus asszony volt. Jól tudta, hogy a szép szó kedvet talál az embereknél. Ezért úri formájú levelek kíséretében pompás borokat is küldözgetett a bécsi udvarnak s a szolgálatait egyszer s mindenkorra felajánlotta. Még a bécsi úttól sem rettent vissza s Miksa király rendeleteiből tudjuk, hogy Borbála asszony nagyon ügyesen futotta ott a maga dolgát s magát a királyt is sikerült megnyernie.

Tudván, hogy a török sok kárt okozhat néki, a török urakkal jó szomszédságban igyekezett lenni. Az íródeákjával szép, barátságajánló leveleket íratott nekik s vitás dolgokban, rabok kiváltásában, adó ügyében nem vitte kardra a dolgot, hanem békeségesen megegyezett velők. Bűnül ezt senki sem róhatja fel neki; mert hisz ott, a hatalmas Bebek György tartományaiban az ilyféle török barátság ritkaszámba nem ment. S hogy Bebek szelleme Fánecs Borbálát is elfogta, abban senki sem látott semmi meglepőt. A saját jól felfogott érdeke is azt kívánta, hogy ellent ne tartson azokkal, akik minden pillanatban megronthatják. Azután annak a földnek is csak használt vele, hogy úgy palást alatt békeségben élt a törökkel.

Ez a dolog, no meg aztán az a körülmény, hogy Borbála asszony diósgyőri kapitánya török pribék volt, a jó miskolciaknak untig elegendő volt arra, hogy Fánecs Borbálát *török asszonynak* kiáltsák ki. Ezt a rágalmat még azzal is megtoldották, hogy Borbála asszony sutbavágván az özvegysége fátyolát, titokban török pribékkel éli a világát!¹

Hát bizony nem volt ő török asszony s nem

¹ Ezt a mende-mondát Pesty Ferenc, a szepesi kamara adminisztrátora terjesztette.

is élt török pribékkal! Mély hit gyökerezett az ő szívében s jámbor asszony maradt egész életén át. A nádorispánnéhoz s egyebekhez intézett leveleiben nem egyszer panaszodik a törökökre, megírja titkos szándékukat, sőt éppen a törökök miatt akarja otthagyni Diósgyőrt! Az 1561. évben magának a nádorispánnénak írja: *»Ha minden ember úgy szeretné az tereket mint én, bizony több terek fő volna az karóba!«*

És Borbála asszony igazat írt. Egész életével megbizonyította, hogy törhetetlen híve a katolikus vallásnak s hű szolgálója a királynak.

Hogy a miskolciak Fancsy Borbála asszonynak rosszhíret keltették, annak nem az ő törökbarátsága volt az oka! A miskolciak — mint a városok általában — szabadság után futkostak s a jobbágyi terhek alól szabadulni igyekeztek. Ebben a törekvésükben azonban maga a földesúr: Fancsy Borbála volt a legnagyobb gátlójuk. Nem csoda tehát, ha busóltokban kígyót-békát kiáltottak reá.

Miskolc polgárainak sok panaszuk akadt ugyan Fancsy Borbála ellen, de a panaszuk jó része mégis egyoldalú volt! Csakis így történhetett, hogy amíg Ferdinánd király a miskolciakat támogatta s őket kiváltságokkal halmozta, addig Miksa cseh király méltatlannak és igazságtalannak találván a miskolciak panaszait, Fancsy Borbálának fogta pártját. Ferdinánd, az apa, a miskolciaknak, Miksa, a fiú meg Fancsy Borbálának adott írott igazságot. S mivelhogy az erősebb fél Fancsy Borbála volt, tehát az ő igazsága győzött.

Fancsy Borbála asszony — amint említők — ügyes és politikus asszony volt s még az igazság keresésében is túljárt a miskolciak eszén. A bécsi udvarhoz intézett levelei a tanúi, mennyi ügyességgel környékezte meg ökigyelme Miksa

cseh királyt, hogy az I. Ferdinánd részéről a miskolciaknak adott kiváltság-leveleket meggyőntse. Az 1560. év május 6-án például szép levelet írt Miksának. Ama kor szokása szerint az üres levélnek kevés foganatja lévén, Borbála asszony Miksa öfenségének jóelőre két hordó bort, fehérét és vöröset, küldött, aminél felségesebbet és illatosabbat még a bécsi udvarnál sem igen ittak. Mi természetesebb, minthogy a bornak, azaz a levélnek meglett a kívánt hatása. Miksa nagy jóindulattal olvasta Borbála asszony jeles diáksággal írott levelét. Hiszem, — írja Fánccsy Borbála — hogy fenséged dicső orcáját és kegyes tekintetét ezentúl sem fordítja el rólam, szegény özvegyi árváról; mert én fenséged érdekében mindenre készen állok. Támogasson tehát tovább is kegyes szemeivel s *ha bor kell, csak parancsoljon, én azonnal küldöm!*¹

Ugyanezen évben személyesen ment föl Bécsbe, hogy a miskolciak panaszait meggyőntse. Maga Miksa király írja 1561 október 18-án, hogy Borbála asszony teljesen tisztázta az ügyét. Öfelsége — írja Miksa a miskolciaknak — meggyőződött, hogy ti igazságtalanul panaszkodtatok, sőt fölmondván a neki mint földesuratoknak tartozó engedelmisséget, föllázadtatok ellene. Üres és haszontalan panaszokkal ne alkalmatlankodjatok ezentúl öfelségének.²

Miksának ez a rendelete csak olaj volt a tűzre! A miskolciak Ferdinánd király előbbi rendeleteiben, Fánccsy Borbála meg Miksa király

¹ Cs. és kir. állami levélt. Hung. 1560. május 6. Diósgyőr.

² Orsz. Itr. Neoregest. »vos minus justam de ea conquerendi causam habuisse, quin potius reicta, qua Uli tanquam dominae vestrae tenemini obedientia, rebellare.« (Aláírta Oláh Miklós és Listius János.)

jóindulatában bizakodván, folytatták a harcot. Bizonyos Szkora (Iszkora) Márton volt ezidőben Miskolc bírása, kemény, okos ember volt ökegyelme, aki fáradtságát nem sajnálva, futottlótott s izgatott, hogy Miskolc ügyét diadalra juttassa Fánicsy Borbála ellenében. Mivel az egész harcnak a földesúri terhektől való szabadulás volt a célja, természetes dolog, hogy Miskolc lakói mind a bíró mellé állottak. Iszkora Mártonnál kedvesebb, népszerűbb ember nem is akadt akkor Miskolcon.

Fánicsy Borbála nagyon jól tudta, hogy az ellene szórt rágalmaknak, no meg a gyűlöletnek a szerzője Iszkora Márton uram! Mindent megtett tehát, hogy ezt az embert ártalmatlanná tegye. Nemcsak jogos érdekeinek a védelme, hanem asszonyi büszkesége is arra indította őt, hogy megmutassa felsőbbiségét. Enemű törekedésében — sajnos — tulment a határon s még a törvényt is megsértette. Azonban a viszonyok ismerete s Fánicsy Borbála elkeseredése könnyen megmagyarázhatóvá teszi ezt a ballépését.

Iszkora Márton már 1550-ben küldöttséget vitt a királyhoz Fánicsy Borbála ellen. A miskolciak Iszkora Mártonnal az élükön, a jobbágyi terhek miatt panaszkodtak s azoktól igyekeztek szabadulni. Fánicsy Borbálát mód nélkül fölizzgatta a miskolciak egyoldalú és jórészt elvakult vádaskodása s haragjában Benedek Sándor nevű hadnagyát bocsátotta a panaszkodók házára és megdúlatta a javaikat. Ez az eljárás természetesen újabb fegyvert adott a miskolciak kezébe s Iszkora Márton ugyancsak igyekezett azt Fánicsy Borbála ellen fölhasználni. A harc a két fél között elkeseredetten folyt. Fánicsy Borbála Iszkora Márton javait is megdúlatta s prédára vetette. Ferdinánd király 1561 augusztus 8-án erre rendeletet bocsátott Fánicsy Borbálához és

szeméreve tette neki, hogy igazságtalanul sújtja a miskolciakat s igazságtalanul foglalta el Iszkora javait.¹

Fáncsy Borbála sem volt rest s udvara népevel ő is Bécsbe ment s ott a kamara és Miksa cseh király előtt megbizonyította, hogy a miskolciaknak nem volt igaz okuk a panaszra; mert csak a földesúrnak tartozó terhek alól igyekeznek szabadulni.

Erre azután Miksa király édesatyját: Ferdinándot is fölvilágosítván, a miskolciaknak meghagyta, hogy engedelmeskedjenek földesurnőjüknek s haszontalan panaszokkal ne alkalmatlankodjanak Bécsben.

Ferdinánd és Miksa ellentmondó rendeletei a viszálykodást nem csillapították le. Iszkora Márton folytatta küzdelmét Fáncsy Borbála ellen s mitsem törődván Miksa rendeletével, haladt a maga útján. A bormérés és egyéb úri szolgálat dolgában például megtagadta a város részéről Fáncsy Borbálának a köteles teherviselést.

Fáncsy Borbála mód nélkül megharagudott, mikor a miskolciak eljárásáról értesült.

Már eddig is sok kárt szenvedett a miskolciaknak adott kiváltságok révén. »Ha — írja ő maga 1561-ben — mostan öfelsége újabb bizodalmat ad a községnek, agyonveretett bennünket. Félek rajta, úgy ne essék szolgálímnak dolga, mint Genesen az Dobó uram szolgálímnak. Ha a bíró aképpen cselekszik, nem érném meg a végház jövedelmével.«²

¹ Ugyanott. Kisebb családi levéltárak, I. csomó. Bécs, 1561. augusztus 8. Ferdinánd itt meghagyja Borbála asszonynak, hogy Iszkora Márton bírónak a javait szolgáltatassa vissza.

² Ugyanott. Nádasdy levélt. 1561. okt. 28. Diósgyőr.

Így állván a dolog, Fácscy Borbála nagy dologra szánta el magát. Mivel saját erejével nem mérközhetett a népes községgel, elhatározta, hogy Kassára indul, az ottani kapitánytól elkéri a király öfelsége seregét és a kapitány tanácsával elúzi a miskolci birót. Amint maga Fácscy Borbála írja a nádorispánnak, vitézeivel és házanépével el is indult volt, amikor Fácscy János egy lovon utána száguldott s lelkendezve monda: ne menj el, asszonyom; én kihívom a birót, mind levelestül, hadd magyarázza meg ő maga kigyelmed előtt a császár levelét. Borbála asszony aggodó fivérének csak így félvállról vetette oda: *»Én immár elmegyek az hadért Kassára, vagy hivod ki, vagy nem!«* De Fácscy János mégis beméne Miskolcra, hogy kihozza a birót. Mivel a bírónak hajnalban a polgárokkal tanácskozása volt, a város népe már mind talpon állott s amikor látták a bírójuk elhurcolását, hangosan kiáltották: ne vidd el a birót, ne menj el bíró urunk! Néhányan a toronyba rohantak s a harangokat félreverték. Erre a városban iszonyú lárma és kavarodás támadt. A polgárok apraja-nagyja fegyveresen Borbála asszony ellen rohant. Fácscy Borbála — mint maga írja — a város kertje mögött a kassai utón egyedül várakozott szekerekben. A nagy üvöltés és lárma közeledtére azonban jónaklátta futásnak vennie a dolgot s mind árkot-bokrot s szántóföldet egyaránt kezdé futtában ugratnia. *»Szolgáim azonban — írja Borbála asszony — bemenének az városba csodalátni. Hát elkapták az birót az csuhája gallérjánál fogva, mint az héja az tik fiát.* Vetették be az leány-asszonyok szekerebe; mert én tülem az leány-asszonyok szekere az futásnak miatta igen messze volt. Bizonyos az, hogy az miskolci határ nem igen nagy, de miért hogy az szekerem ajtaján csak két legény állott, kezdem ezt mondani: *jaj,*

mely igen nagy az miskolci határ! Hamar eljutánk a bessenyei halárba; immár mondék, nem mernek itt megölni az miskolciak; mert Bebeké ez a föld és ha megölnék, megveszi ő a díjamat. De mégsem bízám ott magamat, mert látám, hogy az szentegyház igen hitvány. Hanem menék az harmadik határba, Kereszturra, holott látám, hogy az szentegyház jó és erős!«

Az üldöző miskolciak, akik Borbála asszony szerint lehettek vagy nyolcszázán, ide is követték s ordításuk messze földön hangzott: *öld a török asszonyi, üsd a marcona bestyéjét!* Sok egyéb rutságos szitkokkal is illették őt s ha utolérik, bizony meg is ölk. A miskolciak azt gondolván, hogy Borbála asszony Diósgyőr felé menekül, arra felé igyekeztek, hogy ott a völgyek közt lest vessenek neki. Borbála azonban Keresztúr faluban megállapodott, mivel lovai igen megfáradtak volt. Itt várakozott vitézeire és leányaira. Egyik jó vitéze véres kézzel vágatva jő elébe; a lova is véres volt. Mi dolog ez? — kérdezé Borbála. — Mondának: »Asszonyunk, elhoztuk a birót, de még oda hátra van az leányasszonyok szekerébe; ha akarjuk vala, ugyan sokat ölhattünk volna meg bennök. »Hála a hatalmas Istennek — felelé Borbála — hogy nem öltetek! És Borbála asszony — amint maga írja — ott a keresztúri egyházban a hatalmas Istennek hála látott, hogy őt keresve sem adta ellenségei kezébe; az ő legnagyobb ellenségét: a miskolci birót meg keresetlen is az ő kezébe adta. Ezután embereivel együtt Sajószentpéter felé indult s onnét hatalmas kerülővel a nagy völgyeken át Isten segítségével Diósgyőr városába érkezett.«
»És itt — írja Borbála — oly nagy viganlakozom, hogy mindazóta sem laktam vígabban, mióta, az szegény uram meghalt. Az polgárok a városbeliekkal engemet fegyveres kézzel, puskákkal,

dárdákkal mind az völgyeken lestek itt Győr körül; csak az én személyemet, csak az én árva özvegyi fejemet kívánták halálra!»¹

A miskolciak fenyegető magatartása Fáncsy Borbála erőszakossága miatt napról-napra veszedelmesebbé lett. Diósgyőr várába ugyan nem hatolhattak be, de a *török asszonyt* hegyen-völgyön és utakon kémlelték, úgy hogy Borbála asszony a várából ki sem mozdulhatott. De a miskolci birót azért mégis fogvatartotta. Gyűlölete a miskolciak iránt oly nagy volt, hogy nem a fejét fenyegető veszedelemtől rettegett, hanem folytonosan azon aggódott, hogy meggyilkoltatása esetén nem lesz, aki érte bosszút álljon s aki a vére díját a miskolciakon megvegye. Azért írja a nádorispánnak, azért kérte őt az egek urára: »ha kegyelmes uram megérti, hogy engemet történet szerint megölnek az miskolciak, kérem nagyságodat az élő Istenért, hogy *nagyságod személye szerint jöjjön ide alá és vegye meg díjamat az miskolci árulékon oly sanyarúsággal, hogy még az fiaknak fiai is hetediziglen nagy keserű siralommal megemlékezzenek az én halálomról!* Ha mostan megölnének volna az árulók, amint ismerem az törvénytévő uraimnak kedveléseket, még véretem is elvesztették volna !«

Fáncsy Borbála a miskolciak ügyét a törvényre vitte. Ezúttal azonban itt se volt szerencséje. Ő maga írja, hogy mikor a miskolciakat törvénnyel kereste, és nagy sok jámbor urat gyűjtött volna a törvényre, "néki még csak törvényét sem mondták ki! Ezért tehát a dolgot alkuvásra fogta és Miskolc városával ezer forintban és kétszáz hordó borban megszerződött. Emellett odafönt Bécsben is mindent megtett, hogy rá

¹ Ugyanott.

bűnt ne vessenek. A nádorispánt is idejében megkönyékezte s ékesen írta neki, milyen nagy sok bosszút tesznek rajta a hitvány népek. »Az én kegyelmes asszonyomnak — írja — és az kis urnák, az nagyságod szerelmes fiának mondja meg nagyságod örökkévaló szolgálatomat és jelentse nagyságod az kegyelmes asszonyomnak, mint cselekedtek vélem az miskolciak. Nagyságod vénasszonyának adja ez iveget az én vénasszonyom szavával.«

Fáncsy Borbálát a miskolciakkal történt kalandja sem változtatta meg. Ő maradt a régi; a jogaiból semmit sem engedett s akik őt rövidíteni akarták, azokkal ugyancsak érezte, hogy nála is sóval sóznak.

A miskolciak tovább is az öreg Ferdinánd király küszöbét koptatták, Fáncsy Borbála meg ezentúl is Miksa királynak udvarolgatott — jó borral és szép levelekkel. Az 1562. évben is Miksa király hat hordó remek bort kérvén Pesty Ferencről, Fáncsy Borbála nyitotta meg neki a pincéjét s minden kérés nélkül átengedett Miksa királynak két hordó pompás vörös bort.¹

Bár Pesty Ferenc mint kamarai tisztviselő, jól ismerte Fáncsy Borbálát, azért ő is azok közé állt, akik Diósgyőr úrnőjéről mindenféle mendemondát terjesztettek. Az 1562. év július 1-én pl. Bebek György fogságáról írt Bécsbe. A török — írja Pesty Ferenc — Diósgyőr várára is régen áhítozik. És nem is lesz nehéz a várat megszereznie, mivel Fáncsy Borbála asszony egy Török Bálint nevű (natura et nomine Thurca)

¹ Cs. és kir. ltr. Hung. 1562. április 16. Pesty Ferenc Miksához.

török pribékre bízta a várat. Ez a volt török vitéz a kapitány Diósgyőr várában. Borbála asszony vakon bizik benne s nagy jóindulattal van iránta. Sárospatakra is magával vitte Török Bálintot, ahol hire futamodott Fánecs Borbála halálának. Most — írja Pesty Ferenc — Török Bálint maga hűségére esketteti a diósgyőri őrséget s a beteges várasszony kincseit a maga pecsétjével pecsételi le. Jó lenne, ha Fánecs Borbálától hűségesküt vennének; mert nagyon furá dolog, hogy magyar végházat török pribék igazgasson!

Pesty Ferenc e hivatalos jelentése csak anynyiban felel meg a valóságnak, hogy a diósgyőri egyik várnagy csakugyan *Páhi Török Bálint* volt. De ez az ember talpig becsületes, hű és kemény vitéz volt, akit még a király is érdemesnek tartott a kitüntetésre. Török Bálintnak soha eszébe sem jutott Diósgyőr megszerzése! Ő csak azt cselekedte, amit úrnője parancsolt! A beteges és megtört asszonyhoz ugyanis törhetetlen hűséggel ragaszkodott. Nemhogy siettette volna úrnője halálát, hanem inkább borbélytól borbélyhoz hordozgatta őt, hogy netalán az egészségét helyrehozhatná.

Az orvosok nem tudtak Fánecs Borbálán segíteni. Elnehezdedten, megtörve feküdt. Mikor a halálát közeledni érezte, magához hívatta két várnagyát: Páhi Török Bálintot és Vas Istvánt s megesküdttette őket, hogy Diósgyőrt mindenes-tül átadják a királynak. Ugyancsak ez alkalommal, haldoklása közben Lorántffy Kristófot és Szerafin Kristófot megesküdttetvén, Ferdinánd királyhoz küldötte azzal a kéréssel, hogy fogadja el öfelsége a diósgyőri uradalmat a kincstár számára, ő még a zálogösszegegről is lemond! csak arra kéri öfelségét, ne adományozza az uradalmat senkinek s gondoskodják fivéreiről. A várat

— jelenté a haldokló — a várnagyok át fogják adni.'

Páhi Török Bálint és Vas István hűségesen megtartották esküjüket. Amint az úrnőjüknek megfogadták, azonnal jelentették a királynak, hogy Fánccsy Borbála, az ő kegyelmes asszonyuk február 3-án meghalt. Utolsó kívánságát Lorántffy és Szerafin nemes ifjak fogják őfelségének előadni.²

Íme Fánccsy Borbála utolsó intézkedésével is megmutatta, hogy nem tisztán anyagi érdek vezette a miskolciakkal való küzdelmében! Megmutatta azt is, hogy hálát érez mindazok iránt, akik vele szemben méltányosan voltak.

A diósgyőri uradalom pompás karban, teljesen ingyen jutott a kincstár kezére. A magyar kamara azt ajánlotta a királynak, hogy a megboldogult Borbála asszony fivérét: Jánost vagy Györgyöt tegye Diósgyőr kapitányává. Fánccsy János — írja a kamara — békés természetű, jó ember s amellet kitűnő, tapasztalt katona, tehát minden tekintetben alkalmas ember a diósgyőri tisztre.³

A kamara is azt ajánlotta a királynak, hogy a bevett szokás szerint a Diósgyőrben eddig szolgált tiszteket másokkal cserélje föl.

A diósgyőri vár és uradalom átvételére a király Thurzó Ferencet és Zay Ferencet küldé. De mire ezek Diósgyőrre értek, Fánccsy György és János a nővérük ingóságainak jórészét már

¹ Közös pénz. lev. Hung. 1563. március 12-én maga Ferdinánd írja ezeket.

² Ugyanott. 1563. febr. 5. Diósgyőr. Páhi Török Bálint és Vas István őfelségéhez: »Die Sancti Blasii proxime praeterita hora tertia e vivis excessit.

³ Ugyanott. 1563. április 6.

elvitték. Talán ez lehetett az ok, amiért a király nem őket, hanem Balassa Farkast nevezte ki Diósgyőr kapitányává.¹

A királyi biztosok egyike: Zay Ferenc kassai főkapitány 1563 március 5-én a maga számára kérte a diósgyőri uradalmat. Kérését azzal támogatta, hogy a katolikus vallás, melyet Fánccsy Borbála az egész uradalomban nagy gonddal fentartott, veszendőbe ne menjen.²

A király nem teljesítette Zay Ferenc kérését; mert egyelőre nem akarta Fánccsy Borbála utolsó óhajtását mellőzni. Azaz, hogy nem bocsátotta idegen kézre az uradalmat.

A kincstár üres volta azonban hamar más elhatározásra bírta a királyt. Már 1563-ban meg-egyezett Perényi Gáborral a diósgyőri uradalom dolgában s hatvanháromezer forint fejében át-engedte neki. Az egyesség egyik pontja úgy szólt, hogy Perényi köteles Fánccsy Borbála minden intézkedését érvényben tartani! Ez, ugylát-szik, meg is történt. Amikor 1564-ben a miskolciak régi szokásuk szerint újra hosszú panasz-szal állottak elő, a király lug nélkül is megmosta a fejöket. Április hó 12-én ugyanis szigorúan meghagyta, hogy a panaszosokkal úgy bánjanak el, amint azt Fánccsy Borbála asszony szokta.³

Hej, de erről a fényes elégtételről a török asszony már nem tudhatott!

¹ Ugyanott. Balassa Farkas utasítása 1563. okt. i31.

² Ugyanott. »Ne religio catholica, quam ipsa domina relicta olim domini Sigismundi Balassa in omnibus pertinentiis praefatae arcis sancte ac religiose cum omnibus incolis abservari facere curavat, corrumpatur.

³ U. o. Hung. Denkbuch.

**KATONATEMETÉS
A TÖRÖK VILÁGBAN**

Katonatemetés a török világban

A régi harcok borzalmasságairól írunk. Bőves volt az ilyenekkel Magyarország minden szugolya. Közel két századon át nálunk vérrel és könnyel áztatott földet szántottak. A szablya kenyérkereső szerszám volt s az emberölést vítézi virtusnak tartották. A hadakozók nyomában ezernyi bánat, vész és pusztulás támadt, s a vad küzdelmek visszazugó szeje vihart támasztott mindenfelé. Akarva, nem akarva, mindenkinek ki kellett a maga részét vennie, hiszen mindenkire szólott akkor e mondás: ordíts, ha farkasokkal lakol. Magyarországot félelmes földnek hittak akkor, ahol a füvet kihozó áldott kikelet minden évben új és új küzdelmet támasztott. S az örökös harc, a temetetlen hullák serege megmérgezte levegőnket és vizeinket, a folytonos öldöklés és fosztogatás olyanokká tették a hadakozókat, mintha vad tigristől lett volna születésük.

Mikor a régi idők illetén írott emlékeit lapozgatjuk, tágas mező nyílik gondolatainknak. A hihetetlennek látszó dolgot, hogy ember az embernek legnagyobb ellensége, szinte igazolva látjuk. Másrészt azonban örvend a lelkünk, hogy e vad idők immár pusztá emlékekké váltak. De hát harmadfél század óta megváltozott-e az emberiség? Vajjon a régi vadság és az embertelenség barázdáit örökre beszántották-e? Bizony arra fakad a felelet, hogy nem és nem. Irtózva gon-

dőlünk a régi harcok embertelenségére, a temetetlen holttestek tömegére, a hamuvá lett falvakra és városokra, és szemünk előtt áll mindez a jelenben fokozottabb mértékben. S ma is csak úgy vagyunk, mint régen: az ember végre mindenhez hozzászokik...

A XVI. század vitézeinek édesszavú dalosa: Balassa Bálint: énekelte volt, hogy elholt hőseinknek koporsója a vadmadarak gyomra; szemfödele meg a virágos mező!

És ez nem költői szóvirág, hanem száraz valóság, amit Balassa Bálint naponkint láthatott s bizonyára látott is. Szó, ami szó, de bizonyos dolog, hogy a török világban az elesett vitézek teteme jórészt a farkasok és a vadmadarak táplálékául szolgált. Sírhalmot nem emeltek nekik: könny nem öntözte kövüket, virág nem került a sírjukra. A harc ugyanis jobbra olyan volt, hogy az elesett vitézek elföldelésére gondolni sem lehetett. A török csaták (csapatok) a királyi végházak tartományaiban kóboroltak: a magyar seregek meg török területen szerezgették a zsákmányt. A szabad hajdúk, avagy szabad legények itt is, ott is leskelődtek prédára. A lesvetés, a száguldás, a kozárolás, a vásárütés, a falvak fölverése, stb. mind olyan volt, hogy a küzdelem után még a győzteseknek is sietve kellett távozniuk a prédájukkal. Hiszen minden percben fortélytól kellett tartanomok; minden percben megeshetett, hogy valamelyik ellenséges végházból segítősereg érkezik és elragadja a nehezen szerzett prédát s véle együtt a dicsőséget is. Tehát nem a félsz kergette őket hazafelé. A próbákon forgott vitézek (a veszedelem e fiai) a félelmet nem ismerték s egyedül a megszerzett zsákmány biztosítása terelte őket futamó lépésre. Az elesett vitézeket tehát otthagyták. Csak a fegyvereket szedték

össze s a ruhát vonták le a halottokról. Ez utóbbi szokásnak az eredménye volt, hogy a török vitézek igen gyakran magyar ruhában jártak, a magyarok meg török kaf tanban és bugyogóban feszelegtek. Gabelmann mester, aki a XVI. század végén résztvett a nagy háborúban, kiadatlan naplójában írja, hogy a szabad hajdúk pompás török ruhában járnak.

A győztes csata tehát otthagyván halottait, hazafelé száguldott. Az első biztosabb faluban azonban megállapodott s a bíróra borért üvöltvén, nagy vigasságot csapott s a zsákmányt kardra osztá. A holtakkal pedig senki sem törődött. Ha a falvak könyörületes népe el nem földelte őket, az útfélen rohadtak éveken át.

Nagyobb küzdelmek alkalmával másféle szer-tartással is éltek. Tudjuk, hogy az ilyen nagyobb küzdelmek idején a falvak lakói mind elmene-kültek. Volt eszük, hogy idejében eloldják a ke-reket! Hiszen tudták, hogy a légy akkor csip legjobban, mikor veszni tér. A vitézek tehát nem hajthatták a parasztságot a holtak eltemetésére, így tehát maguknak kellett ahhoz látniok. Ez a temetés pedig imígyen esett meg: a mezítelen holttesteket nagy halomba rakták s a halmot magyari módra sövényvel körülfonták, hogy a farkasok és a kósza ebek a tetemeteket szét ne hordhassák. Ezzel aztán készen volt a vitézi te-metés! Az ilyen katona temetőt a vadmadarak egész raja lepte el; a sövényen kívül pedig farkascordák álltak strázsát, várván a jó alkalmat, mikor nekik is jut a prédából. Idővel az ilyen katonatemető fejejlő csonthalommá vált, melyen csak imitt-amott nőtt meg a buja fü.

Az ilyen nyílt katonatemetőt a legtöbb ember rettegő szívvel nézte. Mély hatást különö-sen éjjel keltett, mikor a holdvilág feljött s a

fejérlő csontok fölött a sötét árnyként ide-oda röpködő madarak láthatókká lettek.

A XVI. és XVII. századi hivatalos jelentések gyakran ejtenek szót az efféle temetőről. Vegyük például a két szikszói csatáról szóló jelentéseket. Mindkét esetben a mi vitézeink arattak itt fényes győzelmet. A második szikszói csatában ezernél több török esett el. A mieink mintegy ötödfél-száz embert (köztük 300 huszárt) veszítettek. Az 1588. év október havában kelt hivatalos jelentés szerint¹ az ütközet ideje:i a falvak lakói hat-hét mérföldnyi kerületben mind elmenekültek. Tehát nem akadt ember, aki az elesett vitézeket eltemette volna. Mivel az idő is estvéhez közeledett, s mivel a győzteseknek még nagy utat kellett tenniök, hamarosan maguk fogtak a szokásos temetéshez. Magas halomba rakták a másfélezer testet. Aztán a testhalmot sövénnel körülfonták s kész volt a temetés! Az elesett hősöknek csak ennyi jutott. De az életbenmaradottakat bezeg ünnepelték otthon! Még Rudolf király is halmazával kapta a fejedelmektől a gratuláló levelet. Bécsben és Prágában a császár parancsára minden harang megszólalt, s az ünnepélyes tedeumon az udvar tagjai is megjelentek. A szegény elesetteknek azonban nem harangozott senki sem; értük misét sem mondtak. A halott vitéz nem számított.

Hogy az efféle temetés a XVII. században is járta, azt Kemény Jánosnak s más csatavezető kapitányainknak jelentéséből tudjuk. Még a kuruc-labanc világban sem tettek la e szokásról. Thököly Imre vitézei például Laborde generálissal vívott csata után a holttesteket magas halomba rakták és körülfonták. »Kiknek halmát —

¹ Cs. és kir. állami levélt. Turcica.

írja a vén Rummy — ma is megláthatod a Miskolc felé menő közönséges ut mellett.«

Régi dülő-neveink is eléggé hirdetik, hogy az efféle katonatemető nálunk sokfelé akadt. Hiszen hányszor találkozunk a dülőnevek között a testhalom szóval? A tetemvár, a csontfehér (Csantavér), a halotthalom stb. szókon is ilyen temetőt értettek.¹

Szóval a csatatereken az efféle temetés közönséges volt. A várak, a palánkok és a kastélyok megszállása vagy megszárguldása alkalmával az elesett vitézeknek még ilyen temetést sem rendeztek. Tudjuk, hogy vitézség dolgában mind a magyar, mind a török végbeliek örökké vetélkedtek egymással. S mi hirdette jobban vitézi voltukat, ha nem a legyőzött ellenség tetemeinek sokasága? Ezért a vár körül elesett ellenséges vitézeket a világért el nem temették. A büzhödt tetemek sokasága, a póznákra tűzött, vagy a bástyákra rakott fejek tömege a várban lévőek dicsőségét hirdette!

Devecseri Choron András jelenti 1532 október 11-én Bécsbe, hogy a törökök az utóbbi években hétszer támadták meg Sümeg és Devecser várát, de mind a hétszer súlyos vereség érte őket. Most — írja Choron — Devecser és Sümeg körül kétezerötszáznál több török vitéznek temetetlen teste porladozik.«²

Hogy a mieink az elesett török vitézeket egyáltalán nem temették el, azt főleg azon kor vakbuzgóságának s türelmetlen elfogultságának kell tulajdonítanunk. A törököt abban az időben

¹ Az 1599. évi szebeni szenterzsébeti csata után a holttetemetek nagy halomba hordták s némi földdel befödtek. A helyet aztán *tetemvárnak* s tévesen török halomnak is hittak.

² Cs. és kir. állami Itr. Turcica, 1532. Latin jelentés.

a kereszténység legnagyobb ellenségének tartották s még a legkiválóbb török hősből sem akarták meglátni az embert, a derekast!

A hazai törökök türelmesebbek lévén a mieinknél, azt merték hirdetni: ha különböző hiten vagyunk is, de egy Istenünk van! És ők a kiválóbb magyar tiszteket mindig nagy tisztességgel temették el. Tudjuk, hogy Ali pasa vitézi módra temettette el Szondy Györgyünket. Musztafa budai pasa maga írja, hogy nem akarta, hogy a nagy vitéznek: Zrínyi Miklósnak a testét a vadmadarak egyék meg. Tehát vitézi módon eltemetteté őt. A hős Thury Györgyünknek a feje került Konstantinápolyba. Megnézte a fejet maga a szultán is, a nagyvezér pedig végigsimogatta Thury György szakállát. A portai követünk jelenti aztán Bécsbe, hogy a nagyvezér Thury György fejét tisztességgel eltemetteté. Íme, ezt tették a törökök három legnagyobb ellenségükkel!

S ha így jártak el azokkal, akik legfőbb veszedelmet hoztak rájuk, gondolhatjuk, hogy még több tisztességet juttattak azon magyaroknak, akik jó szomszédságban éltek velük.

A hódoltság korának egyik legközönségesebb szokása volt, hogy a legyőzött ellenségnek fejét vették s azt a győztes magával vitte. Esztergom 1556. évi fölégetésekor a mieink közül ott veszett a hős Izdenczy István naszádos vajda. Amint Paksy főkapitány jelenté, kopjára szúrt feje még a következő évben is látható volt az esztergomi palánk előtt.

Testét — írja Paksy — már fölfalták a madarak.¹ Közönséges szokás volt az is, hogy a

¹ Közös pénz. levélt. Hungarica, 1557. január 7-én: »cujus caput nuncque in palo Strigon. est affixus, corpus verő eiectum et a volatilibus con-

levágott fejeket szalmával kitömték s a várkapu fölé, vagy a palánkra kirakták. Az 1647. évben a kanizsai támadás alkalmával elesett Hagyrnássy főkapitány. Ugyanakkor az a kósza hi» terjedt el, hogy Zrínyi Miklósnak is fejét tették. Sándor prédikátor megnézte a kanizsai térkaput s azt találta, hogy Hagyrnássy uram feje ötödmagával van ott! »Horvát formán való üstökös katonák, — írja — hajukat is az szélnek bocsátták.«¹

Az a szokás is járta, főleg a törököknél, hogy a fejeket fentő körül halomba rakták. 1577-ben például Ali fejevári bég megverte a győrieket. A hajdúk levágott fejait magával vitte és »az Bezliaváros előtt egy nagy fentőt csináltatott és az megnyúzott fejeket ott rakatta fel.«²

E szokásnak a következése, hogy sok jeles vitézünknek másutt nyugodott a feje és másutt a teste. Thury György fejét például Konstantinápolyban temették el, a testét pedig a kanizsai mezőn emelt kápolnában helyezték örök nyugalomra. Zrínyi Miklós testét Szigetvár mellett, fejét pedig Csáktornyán temették el.

Meglepő jelenség, hogy a törökök, ha csak tehették, elesett embereiket szekerekre rakták s magukkal vitték, hogy eltemessék. A Szemcseségben (Szerdahelyen) történt harcokról jelentik például 1539-ben, hogy a törökök nem törődven a golyók süvöltésével, a rettentő viharral s a mieink támadásával: a halottaikat

sumptum«. (Ez az Izdenczy István kétszer járt Konstantinápolyban, mint a király küldte tabellarius.)

* Körmendi levélt. Missiles.

² Pálffy Tamás palotai főkapitány jelentése. (Al. lami levélt. Turcica 1577.) Pezzen Bertalan jelenti 1587-ben Konstantinápolyból, hogy az odavitt fejekből »ein Pühl aufgemacht«.

összeszedték s lovakra rakva elvitték.¹ Az 1576. évben Ujlaky Sebestyén kanizsai kapitány jelenti, hogy And kastély megszállásakor a törökök négy szekér holttestet vittek magukkal. A többit nem tudták magukkal vinni. Efféle jelentés igen sok maradt reánk.

A tatárok meg a törököknél is jobban igyekeztek, hogy elesett társaik testét megmentsék. Nem ritkán csak véres küzdelem árán tudták ezt megcselekedni. A holttesteket aztán vagy asztagokra rakták, vagy szalmával fedett faházba hordták s meggyújtván az asztagokat és a házat, a holttesteket elégették. Ez volt a atártemetés. Tán legokosabb volt valamennyi között.

Amit idáig a tömeges temetésről mondtunk, az nem vonatkozik a főbb tisztekre és a nevezetesebb vitézekre. Ezeknek a testét mind a két fél — bármibe került is — megszerezte és otthon temette el. A mi vallásos asszonyaink ugyanis nem tudtak abban megnyugodni, hogy elesett férjeik pogány temetőben pihenjenek. Tehát minden követ megmozdítottak a test megszerzésére. Ez néha könnyen, néha nehezen ment. Az 1554. évben a törökök az egyik csatában Pernezy Egyed kapitánynak a fejét vették. A mieink még a testét sem tudták megszerezni. De Csányi Ákos meghagyta a szigetvári főkapitánynak, Kerecsényi Lászlónak, hogy Pernezy testét — bármibe kerüljön is — megszerezze. Nehéz dolog volt ez, de Kerecsényi mégis véghezvitte.

Ő maga jelenti Csányi uramnak: »Bizony azóta mind érte voltam és nagy nehezen tevém szerét Most behozattam (a testét) és valamennyi főnép volt Szigetben, mind az város eleibe küldtem processióval és papokkal. Én magam a város kapuján vártam és ittbent a

¹ Orsz. levéltár, Nádasdyana.

városban ugyanazon egyházba, azhon szegény Dersffy fekszik, ott temettettem el. Zászlót csináltattam neki és koporsót rótattam és felül fekete gyásszal befedtettem.«

Ilyen pompával temették el Thury Györgyöt a kanizsai mezőn s teste fölé szép kápolnát emeltek. Ez a kápolna közel száz esztendeig volt a törökök kezén, de ujjal sem érintették legnagyobb ellenségük sírját. A török kiűzésekor azonban a császári hadak elpusztították. Sok, igen sok sok síremlék jutott akkor ilyen sorsra.

Szolimán sírkápolnáját (türbe-jét) egy császári proviant tiszt bontotta le, hogy értékesebb részeit elkótyavetyélhesse.

A XVI. és a XVII. században meglepően benünket az a szokás, hogy meghalt főemberemet nagyon későn temetik. Nádasdy Tamás nádorispán például 1562-ben hal meg, de csak 1566-ban temetik el. Kollonits Szigfrid dunáninni generálisunkat tizenkét évvel a halála után helyezik örök nyugalomra! Persze, nagy készüllet kellett a temetéshez. Dolgoztak a cimervetők; szabtak a szabók és a zászlócsinálók; róttak az ácsok és a molnárok. Még a kőszegőknek és a kőfaragóknak is elég dolguk akadt. A *temető-zászlóra* aztán a sír fölé is verses fölírások készültek. Nem is hisszük, milyen jelentékeny összeget fizettek abban az időben a latin versíróknak egy-két strófácskáért. Zrínyi György például a szigetvári hős sírjára készült verses föliratért kétszáz tallért fizetett. (A pénz mai vásárlóereje szerint biz ez sok ezer forintot jelent.) A hős Pálffy Miklós epitáfiumát Maister Paulo Mayr augsburgi szobrász készítette 1600 tallérért.

Amelyik főtisztünk után maradt némi vagyon, annak örökösei rendszeren új temetőzászlót csináltattak. Batthyány Kristóf például Somogyi

Andrást bízta meg, hogy Csányi Bernát zászlóját megcsináltassa. Somogyi megrendelte a zászlót. A kékítő a zászló egyik felére a boldogultnak címerét és titulusát festé »jőféle arannyal, az mind annak az ő rendi hozza magával«. A zászló másik oldalára feszületet és a boldogultnak korát, valamint kimúlásának idejét festé. Ez e temető-zászló négy hét alatt készült el.¹

Legtöbb kapitányunk és főkapitányunk halálakor temető-zászlónak azt a zászlót használta, amit kinevezésekor kapóit. A végbeli szokás szerint az illetén zászlókat mindig nagy gondal őrizték s ha nem is használták fel temető-zászlónak, mindig nagy kegyelettel őrizték.²

Ha a temetésre minden elkészült, kibocsátották az úgynevezett *temetőre hívó leveleket*. (A temetést akkor temetőnek hívták.) A kitűzött időre minden végház és palánk felküldötte a maga választotta küldöttséget. Ezek a vitézek a gyász jeléül megfeketítették karmazsin-csizmájukat s a kopjájukra fekete lobogót szegeztek. A végbeli kapitányok szövétnekkal kísérték a halottat utolsó útján.

Hogy némi fogalmunk legyen az illetén temetésről, adjuk itt Thurzó György temetéséről szóló egykori följegyzést.³ Eszerint a menetet hús csuklyás koldus és a deákok a prédikátorokkal

¹ Körmendi levél. Missiles, 1665. márc. 12. Somogyi András jelentése.

² Köz. pénz. levél. Hung. 1631. juni 4. (14.482, fasc.) Hofkriegszahlants Bericht: »Uebräuchig ist, dass jeder absterbend oder abziehender obristleutnant oder hauptmann an denen hungarischen Gränizen seine geführte Fahnen zu einer sonderlichen künftigen Ehr mit sich wegnimt und weder aufs Grab gesteckt, oder sonst fleissig aufgehebt. Der succedierte aber mit einem neuen versehen wirdt«.

³ A Zay-ugróci Zay levéltárban van az eredetije.

nyitották meg. Erre következtek a trombitások és dobosok fekete tafotával bevont szerszámaikkal. Az ország zászlóját Horváth László uram vitte lóháton. Lova arannyal és ezüsttel volt borítva. Most következett négy-négy rendben a lovas sereg fekete lobogós kopjákkal. Aztán jöttek a városok és a megyék követei égő szövétnekkal. Őket követték a végbeli kapitányok ugyancsak égő fáklyákkal. Ezek nyomában haladtak a rendbéli diákok, a nagyságos urak, a főispánok, a grófok, a zászlós urak stb. égő szövétnekkal. Talpig gyászban következtek Sibrik István, ki a boldogultnak arany sarkantyúját, Hermán, aki az aranyos pallosát s Eszterházy Gábor meg Szentiványi Menyhért, akik fából faragott címerét vették. Őket követte merő vasban, aranyos szerszámú lovon Balogh Pál, aki a regiment-pálcát vitte. Az öreg fekete zászlót, arannyal írottat, Zoltán Ferenc vitte. A boldogultnak bársonnyal borított főlovát Palinay Miklós vezette. A tafotából készült fekete gyász-zászlót Ambruster uram gyalog vitte. Ő utána ismét fekete posztóval bevont lovat vezettek. Most hozták aztán huszonnégyen a koporsót. A koporsó két oldalán az atyafiai és követieik mentek égő szövétnekkal. A holttest előtt ment a boldogultnak fia két atyafia között. Az özvegyet két főúr vezette. A koporsó után mentek Batthyány és Thurzó Szaniszló, Zobor Mihályné, Thurzó Kata és Anna, Ghyczy asszony stb. Ő utánuk vonult nyolc-nyolc rendben a feketebe öltözött gyalogság fegyveres kézzel. Bezárta a menetet a szolgák és a községek népe.

A temetés befejezése után a jelenlévők az öreg palotában gyűltek össze, hogy ott megüljék a szokásos halotti tort.

Érdemes megemlítenünk, hogy a török végházak is csapatokat küldöttek nagyobb vitézeik temetésére. Ilyenkor ők is nagy pompát fejtettek

ki. Néha az ilyen temetés alkalmával olyan mozgalom támadt az országban, hogy Bécsből kérést intéztek a budai basához, vajjon nem háborúra készülnek-e a törökök?

A XVI. és a XVII. század temetési szokásának sok-sok ember köszönhette a romlását. Rekenő hév időben a várak körül és a csatatereken rothadó tetemek mondhatatlan büzt terjesztettek és megrontották a levegőt. Olvadáskor és nagyobb esőzéskor meg a tetemekről lefolyó víz megmérgezte folyóinkat.

Ezekbe különben is mindig sok holttest került. És Magyarország Európaszerte úgy volt ismeretes, mint a legrosszabb vizű ország. A hivatalos jelentések szerint a katonák — ha a Duna vizéből ittak — úgy hullottak, mint a legyek. A járványos nyavalyák, főleg a döghalál és a hagymáz majd minden évben ellátogattak hozzánk. Ilyenkor, aki csak tehetett, *«eget változtatott»*, s a halál elől ide-oda költözött. Mivel vizünk ihatatlan volt, a borivás mód nélkül elterjedt. A katonák, ha módjuk volt benne, torkig buburikoltak a borban. És senki sem tudta őket észre hozni, bár a maguk bőrén tapasztalták, hogy a tobzódásnak termése mindig balszerencse.

A temetetlen holttestek sokasága még más bajt is okozott. A vadállatok mód nélkül elszaporodtak. A farkascordák például hihetetlen számmal kóboroltak mindenfelé s nagy károkat okoztak legelő csordáinkban. A hódoltság korában alig akad szarvasmarha farkascsapás nélkül.

XII.

**NÁDASY TAMÁS
HÁZASSÁGA**

Nádasdy Tamás házassága

A XVI. században arra a kérdésre, látni és tanulni hol lehet? így feleltek: az urak kastélyaiban! Helyes választétel ez a kérdésre; mert hiszen a jelzett században nálunk minden főúrnak a kastélya igazában népes oskola volt, ahol egész sereg nemes ifjú s leány nevededett és tanult! Minden nemes és főnemes azon igyekezett, hogy gyermekeit 9—10 éves korában minél híresebb udvarba adhassa. Az országgyűléseken az urak egyik fontos dolga volt, hogy udvarukba törzsökös családokból, ágas-bogas famíliákból származott gyermekeket szerződtessenek. Abban az időben *ugyanis az* udvarnak ez *adott jó hirt* és tekintélyt.

A szolgáló nemes s főnemes ifjaknak és lányoknak azontúl a kastély ura lett atyjuk és parancsolójuk. A kastély asszonya meg édesanyjuk. A nemes ifjak a fegyverforgatást, a törvénykezést s az udvari szokásokat itt tanulták. A lányok a fonást, a hímzést, a csipkeverést itt sajátították el. A régi magyar patriarkális élet szigorú erkölcsi felfogását, szokásait és módját a háziasszonyon kívül minden kastélyban jeles mesterek és tanult vénleányok adták elő. Az ifjak és a lányok Természetesen gyakran voltak együtt. Hiszen ha külön asztalnál is, de együtt ettek s együtt hallgatták, ha vándor lantos vagy hegedős tévedt a házhoz. Az úgynevezett udvarlőházban és a táncolőházban együtt mulatgattak és együtt

ropták a régi magyar táncokat. Az ifjaknak tehát elég alkalmuk nyílt a tisztos udvarlásra. S amelyikük csínyjában serénykedett a választottja körül, hamarosan menyasszonyt is szerezhetett magának. S az ilyesmi bizony gyakran megesett. Az egykorú levelek tanúsága szerint a nagyobb urak kastélyában a menyegző mindennapi dolog volt. Volt is öröm és vidámság, mikor a koszorús- és nászoló lányok választására került a sor, avagy mikor a lakodalmat ülték!

Érdekes jelenség a régi magyar kastélyok életében, hogy az ifjak és lányok nevelőszülei házában jegyzik el egymást, ott váltanak gyűrűt s igazi szüleiket csak akkor értesítik a dologról, mikor nevelőatyjuk és anyjuk már a lakodalmat idejét is megnapozta.

A magyar kastélyok és udvarházak népe, amint tudjuk, igen kedvelte a zenét és az éneket. Minden valamirevaló ifjú értett a lant kezeléséhez; minden kastélyban voltak muzsikások és énekes gyermekek vagy deákok. A dolog mivolta szerint a kastélyok népének élete jelentékeny befolyással volt a vitézi énekek és a virágénekek terjesztésére s így fölvirágoztatására. Hiszen az ifjak udvarlása virágénekek, vagyis szerelmes versek nélkül meg sem eshetett. Még a főurak is szívesen írnak ilyeneket választottaiknak, s ha maguk nem értenek a verseléshez, másokkal íratnak. Az ifjú Batthyány Ferenc például Balassa Bálinttal íratott virágénekeket, mikor a főlovászmester leányának udvarolt. S bizonyára jó szolgálatot tettek nékie Balassa szép virágénekei, mert gyűrűvel jutalmazta a költőt!

A lányoknak való udvarlás tehát a XVI. században nem sokban ütött el a mai szokástól. Nádasdy Tamás, akiről itt szólunk, szintén az urak kastélyában növekedett s így a szíve választottjának ő is a bevett szokás szerint tette volt

a szépet. Nádasdy Tamás fia volt a kitűnő vi-téznek; Nádasdy Kristófnak s unokatestvére a hős *Fekete Bégnék* (Nádasdy Ferencnek). Eszes, bátor és tanult ifjú volt, aki a kardot éppoly jól forgatta, mint a tollat. Mint felnőtt ifjú, Gersei Petheő Benedek kastélyában megismerkedett a szép és gazdag Petheő Zsuzsannával, Petheő Benedek és Devecseri Choron Frákszia (Praxides) leányával.¹ Mivel saját szavai szerint a lányka »*termete és minden erkölcse*«, mód nélkül tetszett neki, udvarlásra fogta a dolgot. Frákszia asszony is meg Zsuzsanna kisasszony is szívesen vették az előkelő ifjú udvarlását. Még az atyafiak (köz-tük a Zrínyiek) is jó szemmel nézték Nádasdy Tamás közeledését. A baj csak az volt, hogy Ta-más uram vérbeli rokonságban állván Petheő Zsuzsannával, a hazai szokástörvény szerint nőül nem vehette. Tamás uram azonban, mint a jogi dolgokban vándorlóit ember, utána járt a dol-goknak s azt találta, hogy a házasságoknak »el-lene nincsen az Isten törvénye s az írástudó doktorok bizonyossága«.²

Mivel a leánynak az édesanyja is kijelenté,

¹ Közös pénzügyi levéltár: Hung. 14.407. fasc. 1600. Choron Andrásnak »*Praxedim vulgo Fraxia*« nevű lányát Gersei Petheő Benedek vette nőül. Choron András János nevű fiának lányát Margitot meg Nádasdy Kristóf vette nőül. Ennek a Nádasdy Kristófnak a fia volt Nádasdy Tamás, aki közel való atyafiát Petheő Benedeknek Zsuzsanna nevű lányát vette el, aki akkor már mint Alapi Gáspár hátrahagyott özvegye éldegélt.

² Cs. és kir. állami levélt. Nádasdy Tamás levele Nádasdy Ferenchez 1591. aug. 1. Kőszeg. Itt hivatkozik a jámbor írástudó doktorokra és Isten törvényére. »Mert — írja — pápának ítéletit követ-vén az magyarok ekkorban, ítélték Istennek is úgy köllemetesnek lenni.«

hogy »soha senkinek nem adná oly örömet, mint Tamás uramnak, ha az atyafiság miatt lehetséges«, Nádasdy tovább is udvarolt a lánykának. És Zsuzsanna nagy örömmel és igaz szívvel vette az udvarlást. Erre Tamás uram megkérdezte őt, *»lölki üdvösségére ne tagadja meg, szeret-e engem úgy, hogyha Isten törvénye megengedi s elveszem, hozzám jön-e?«* A lányka — Tamás uram szavai szerint — tiszta szívvel, hitére monda, hogy senkihez nem megy, csak öhozzá. Láttam vonzalmát — írja Tamás — s beszélte hozzám szíve töredelmes voltát.

E jelenet után Tamás gyűrüt váltott a leánnyal.¹ Tudott-e a gyűrűváltásról a lányka édesanyja, nem világlik ki az írásokból. De valószínű, hogy tudta a dolgot, mert egy alkalommal Rohoncon nagy társaság előtt monda Nádasdynak: »Édes uram! ím az a hire, hogy én kegyelmednek adtam az én leányomat! Adja nekem Nagyságod — kiáltá Nádasdy — legyen igaz a hir! Vajha lehetne, — felelé Frákszia asszony — bizony nem bánnám, de igen közel atyafiak vagytok! Erre a jelenlévő nemes asszonyok azt mondták, átkozott, aki elválasztja őket, ha szeretik egymást. Herántné asszonyom pedig az ifjú pár elé állván, így szólott: »En pápátok leszek és egybeadlak benneteket.«²

¹ Ugyanott. Nádasdy maga írja: »Futkoztam és értekeztem mind addig, míg megbizonyodtam, Istennek nem ellene lenni s úgy kívántam aztán hitit s gyűrűjét, kiről nem egyszer sem kétszer meg esküdt kezemem. Bizonytal nem tudom azt, hogy ha emlékezett-e valaha anyjának róla, de lehetetlen, hogy tudására emekelőtte is ne lett volna; mert gyűrűt adott s én is adtam neki.«

² Ugyanott Nádasdy Tamás levele. »Mintha azt mondta volna: ha bolond nem vagy. az volna akaratunk, hogy elvennéd.«

Néhány nap múlva Nádasdy Tamás Dolcsi Istvánnal acél-láncot küldött ajándékba a mátkájának. Frakszia asszony erre a lányát hívta. »Jösztö picin — kiáltá — ím az mátkád egy láncot küldött; gyászhoz való, szabadon megviselheted, immár bízvást mátkádnak mondhatod!«

Nádasdy Tamás ezekután szentül hitte, hogy Petheő Zsuzsannával nemsokára megtarthatja a menyegzőt. Azonban a hitében és a reményében hamar megfogyatkozott. Petheő Zsuzsanna rokonai ugyanis zúgni-búgni kezdtek. S addig tüzeltek Frakszia asszonyt, míg öki gyelmét sikerült teljesen elidegeníteniök Tamás uramtól. Frakszia asszony aztán a lányát vette körül s addig s annyit beszélt nékie, hogy ez is elhidegült s viszsza küldé Tamás uram gyűrűjét. Ily módon Nádasdy Tamás csakhamar a világ nyelvére esett. Még Nádasdy Ferenc is megharagudott rá a tervezett házasság miatt.

Gondolhatjuk, minő szívvel hallotta Tamás uram a róla terjesztgetett sok mende-mondát. Sejthetjük, mint esett neki Frakszia asszony csel-szövése és Zsuzsannának elhidegülése ! Az utóbíra azonban haragudni nem tudott. Mert érte a halált is kész volt fölvenni!

Csak Frakszia asszonyt átkozta, tudván, hogy minden gyűlölségnek ő volt az indítója, Frakszia asszonyról írta 1591 augusztus elején kelt levelében: »soha többé érette én egy szómat sem vesztegetem. Az Isten adott volna szörnyű halált nekem azelőtt, ki esett volna tisztességemre inkább, sem mint hogy erre juték !... Ellenségemnek sem kívántam volna, amit kívánt az jó asszonyom; meg adta Isten érni, hogy meggyölöltesen egymással bennünk... Az jó asszonyom pedig azt ítélte, hogy az ő leányát húszezer forintjáért kívánám. Megmaradjon bár a pénzi! ha élhet, éljen bár sokáig!«

Nádasdy Tamás Frákszia asszony illetén eljárása ellen Zsuzsanna legfőbb atyafiánál: Zrínyi Györgynél keresett ótalmat. Ettől a hatalmas főúrtól várta ugyanis, hogy jóra viszi a dolgát. S ez esetben ő sem esik még inkább a világ nyelvére s a leányzó tisztessége sem kisebbedik. Ha pedig — írja Tamás uram — Zrínyi György sem igazítja el a dolgot, akkor leteszi a leány gyűrűjét és hitlevelét a szentszéknél s a rajta tett kisebbséget ott duplával megfizeti. Frákszia asszony fia pedig férfi lévén, tudhatja, mi a kötelessége!

Zrínyi György sem vivén dülőre a házasság dolgát, Nádasdy Tamás csakugyan visszaadta a leány gyűrűjét. És Zsuzsanna nemsokára ezután nőül ment Nagykemléki Alapy Gáspárhoz.

Nádasdy Tamás aztán a harcban keresett feledést. De ez sehogy sem sikerült neki. Zsuzsanna emlékét semmi sem űzhette ki szívéből. Ugy lát-szik, hogy olykor találkoztak is egymással. Amint ugyanis Zsuzsanna édesanyja befolyásától megszabadult, keservesen megbánta, amit tett s kereste az alkalmat a Tamás úrral való kibékülésre. Néhány évi házasság után meghalván Alapy Gáspár, Zsuzsanna újra szabaddá lön. Nádasdy Tamás most újra udvarolni kezdett neki. Mivel immár Zsuzsanna sem vonakodott a házasságtól, újra gyűrűt váltottak. Nádasdy Tamás ezután,

¹ Ugyanott: »Hanem az jó asszonyom leányával együtt az szentszéki doktprok előtt lévén, leteszem gyűrűjét, hitét és levelét s meg akarom bizonyítani, hogy nem éntőlem, azaz magamtul indultattam föl, hanem ötóle, az jó asszonyomtól. Az rajtam tett kisebbséget ugyanott duplával megfizetem, hamisat pedig semmit nem mondok, kit meg nem bizonyíthatok önön magával. Az fia pedig férfi lévén, tudja mivel éri meg. Soha törvénnel bizony nem keresem.«

hogy a hazai szokástörvénnyel se legyen baja, a római pápához fordult. Miután a pápai jóváhagyást megkapta, oltárhoz vezette Zsuzsannát. A kies Regedében (Rackersburgban), az 1599. év gyertyaszentelő napján történt a lakodalom.¹

Az ifjú pár gondtalanul és boldogan élte napjait. Nádasdy Tamásnak sok búlátott lelke is fölvidult. Sajnos, a sok gonoszkarónak a szája nem dugódott be. Alighogy a mézes-hetekén túl voltak, Draskovich János horvát bán (1599 dec. 23-án) levelet írt a királynak. Levelében elmondja, hogy Alapy Gáspár halófélben a feleségének: Petheő Zsuzsannának a nevére Nagyobresen és Turapolyán két szép kúriát íratott. Zsuzsanna azonban újra férjhez ment, még pedig közeli rokonához. Mivel ez a frigy vérfertőző házasság, a férj és a feleség ellen hűtlenségi port kell indítani. Draskovich végül arra kéri a királyt, hogy hű szolgálatai fejében adományozza néki Zsuzsanna asszony birtokait²

Mivel hűtlenségi perről s birtokelkobzásról volt szó, úgy a király, mint a kamarák két kézzel vették Draskovich bán följelentését. Rudolf király Pilsenben, 1600 január 8-ikán kelt rendeletében már jelentést kért ez ügyben Mátyás főhercegtől.³

Mátyás főherceg természetesen eljárta az ügyben. December hó 4-ikén már jelenté a királynak, hogy Istvánffy Miklós nádorhelyettesnek

¹ Az egybekeléshez Nádasdy pápai dispensatiót eszközölt ki, ami nem is ment nehezen, negyedizi rokonságról lévén szó. (Közös pénzügyi levélt. 14.422. fasc. 1604. A fiskus megemlíti itt a pápai dispensatiót.)

² Ugyanott, 14.406. fasc. 1600.

³ Ugyanott, Pilsen, 1600. január 8.

hamar dörögni kezdett! Elérkezett Bocskay járásának, a török-magyar barátságának az ideje. És Nádasdy Tamás is fölkötötte éles szablyáját. Hívó szó sem kellett neki; maga ment a lovasaival a törökök közé. És velük együtt küzdött bátran, vitézül és sikeresen. Százszorosan megadta a németeknek, amivel régen adósuk volt!

Az udvari kamara 1605-ben már azt hirdette, hogy *Nádasdy Tamás törökké lett.*¹ Ez az ember — írja a kamara — elárulta Istenét, hazáját és a hitét. Mint ilyennek nemcsak a földön, hanem a túlvilágon is bűnhődnie kell. Az udvari kamara a földi büntetést azzal kezdte, hogy Nádasdy javainak az elkobzását elrendelte. Ezt az intézkedést azonban nem volt, aki végrehajtsa. A magyar kamara ugyanis kijelenté, hogy már eddig is eléggé átkozzák a rendek s ha most Nádasdy javait lefoglaltatja, az egész ország gyűlöletébe esik.²

Az udvar szorultságában 1605-ben Nádasdy Tamásnak is följánlotta a gráciát. Tamás uram azonban rá sem hederített az ajánlatra, hanem folytatta a harcot. A fegyvert csak akkor tette le, mikor a Bocskayval kötött békesség amúgy

¹ Ugyanott. 14.428. fasc. Ex camera aulica, 1605. aug. 12. »Postquam Thomas Nadasdy oblitus fidei et deo et regi suo debitae, repudiataque suae raa-jestatis et ipsi et aliis rebellious oblata gratia, ad hostes christiani nominis Turcas transiisse certo perhibeatur« etc. ... Hi tanquam dei et christianitatis hostes non temporalem, sed et aeternam poenam etc. érdemelnek. Nádasdy ellen sereget kell vezetni, javait elvenni s őt embereivel együtt kiírtani!!

² Ugyanott. 1605. szept. 8.

is biztosította személye és vagyona sérthetlenségét.¹

Tamás uram a harcok idején annyira megkedvelte a törököket, hogy írt a budai basának, adná hozzá a fiait nevelésbe: ő úgyszólván gyermektelen, jó vitézeket neveltet belőlük. Hajlott-e ezen kívánságára a budai basa, nem tudjuk. De a békesség helyreállta után az illetén terv kivitele amúgy is lehetlenné vált.

A békesség helyreálltával Nádasdy Tamás gazdálkodással és erősségek építésével foglalkozott. Különös kedvvel gazdálkodott a kőszegi uradalomban. Ezt a jószágot Choron János bírta zálogban.² Az ő halála után Choron Margitra (Nádasdy Tamás anyjára) és Choron Annára szállott. Nádasdy Tamás, mint a kőszegi jószág zálogos ura, keménykén bánt a kőszegiekkel s emellett Lukácsházán hatalmas erősséget építtetett magának. (»Eisenstarke Festung oder Grosses Gebeu.«) A kőszegiek természetesen erősen panaszkodtak Nádasdy Tamásra, s mivel ezenközben akadt ember, aki nagyobb zálogösszeget kínált az uradalomért: az udvar elhatározta, hogy visszaveszi Nádasdy Tamástól. Az alsó-ausztriai kamara tehát felszólította Nádasdyt, hogy jelenjék meg Bécsben s vegye fel a kőszegi uradalmon fekvő 80.000 forintnyi zálogösszeget. Nádasdy a felszólításra nem felelt s Bécsbe sem ment föl. Az 1616. év február 12-én

¹ Az udvari kamara 1605. dec. 14-én azt írja Mátyás főhercegnek, hogy Nádasdy sohasem tér vissza a törököktől. Mikor Némethy Gergely seregét megverték, Nádasdy is vele küzdött, (»pertainaciter et hostiliter repudirt.«)

² Közös pénz. ltr. Hung. 14.389. fasc. 158&. Rudolf császár a kőszegi uradalomról írja: »Güns in unserem Erzherzogthum Österreich unter der Enns gelegen.« etc.

gyors futárral újra Bécsbe idézték, de megint nem jelent meg.¹ Február 15-én Mátyás király Prágából inti meg őt. E keményhangú rendeletnek sem lett eredménye. Február 21-én tehát ismét gyors futárt küldöttek Tamás úrért.² Kárba veszett fáradság volt ez is. Csak február hó 27-én jelentette Nádasdy Tamás Schwarzenbergnek, hogy maga helyett feleségét küldé fel Bécsbe; véle — úgymond — tárgyalhatnak, mert ő teljes hatalommal ruházta fel őt.

A tárgyalás meg is történt s a kőszegi uradalmat Széchy Tamás kapta 222.253 forint letétele fejében zálogba.

Nádasdy Tamással azonban nem volt könnyű végezni, ő továbbra sem bocsátá ki kezéből Lukácsházát, hanem azt követelte, hogy az új zálogos úr térítse meg néki az építkezési költségeket, ő — írja ez alkalommal — régi hivszolga és próbált vitéz, s nem érdemli meg az efféle bánásmódot.

Megtörtént-e, amit Nádasdy kívánt? nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy Széchy Tamás, az új zálogos úr erősen panaszkodott Nádasdyra.

¹ Ugyanott, 14.448. fasc. Ermahnungschreiben der n. ö. Kammer an Thomas Nádasdy und seine Erben.

² A kamara e citatiót »bei einem aignen Courier so tag und nacht reittet« küldötte.

³ Ugyanott, 1616. május 25. Egervár, Nádasdy az udvari kamarához.

XIII.

VÁNDORLÓ
MŰKINCSEINK

Vándorló műkincseink

Ha mind a miénk volna az a sok műkincs, amit évszázadokon át a bécsi udvar és a bécsi kormányshékek tőlünk jogtalanul elhurcoltak, büszkék lehetnénk eleinkre, akik mindezt nagy fáradsággal megszerezték és megőrizték. Nem egy könyvet, de sok-sok kötetet megtol tenének azok a száraz összeírások, amik a rebellis magyarok elhurcolt kincseiről szólnak. Sir az ember lelke, mikor olvassa, miként hányták a kincseket kótyavetyére; mint tulajdonították el azokat olyanok, akiknek semmi joguk sem volt azokhoz! Ki tudná ma megmondani, hogy a bécsi muzeumokban őrzött képek és műkincsek között hány és hány akad, amelyik ilyen módon jutott oda? Hiszen a sebtében írott leltárak, amik a tőlünk elvitt műkincsekről szólnak, oly szűkszavúak, hogy azok alapján semmire sem mehetünk. A sok száz olajfestményt például csak darabszámra sorolják fel. A mester nevét, vagy a kép tárgyát meg sem említik. Még szerencse, ha egyik-másik képről odavetik, hogy kiváló munka. A kivégzett Nádasdy Ferenc kastélyai-ban talált műkincseket és képeket Bécsbe vitték. Az akkor készült leltár a festményeket darabonkint 1-3 forintra becsülte! A képekről semmi közelebbi adatot nem mond. A Nádasdy-családnak 1669-ben készült összeírásaiból azonban megtudjuk, hogy az elhurcolt képek közt olasz mesterek művei is akadtak! Aztán köztük volt Dürer

Albert mester arcképe, továbbá Krisztus töviskoronával ezüst- és gyöngyház-rámában. Ez utóbiról is azt mondja az összeírás, hogy »Dürer Albert képíró munkája«; Carlo Cignani mesternek egyik nagyon ismert képét is megemlíti az összeírás. (A tömlöcben ülő rabot leánya a vasrostélyon át emlőjével táplálja.) Barbarini kardinális ajándéka volt az a kép, mely a Boldogasszonyt a kis Jézussal ábrázolja s mely vontaranyba volt foglalva. A. Nadasdyak képei közt volt Báthory István lengyel király arcképe elefántcsont-rámában, továbbá János vajda és felesége arcképe. A lefoglalt műkincsek közt volt III. Ferdinánd lovasszobra aranyból és ezüsből,¹ szent Antal szobra ezüsből, a Báthory-család aranyfeszülete, kétfelől Mária, szent János és négy angyal szobrával. E szoborcsoportozatot 26 gyémánt, 266 igazgyöngy, 9 zafir és 38 másféle drágakő ékesítette. A Nadasdyiak konfiskált kincses tárházában volt Mátyás király kristálypohara is, továbbá Wesselényi nádor művészi aranylánca, mely kilencszázhetven magyar aranyat nyomott.²

¹ Ezt a szobrot akkor 10.471 frt-ra becsülték és 783 márkát nyomott. Sok más műkincsel együtt a pénzverőbe küldték ezt is. (Közös pénzügyi levélt. 15.431. fasc. Specification desjenigen Nadasdysehen Silbers, so ins Münzamt abzugeben were.)

² Nadasdy ékszereinek és ingóságainak összeírását 1672. június 20-án küldték be öfelségének *nyolc kötetben*. E hatalmas összeírásban ilyeneket olvashatunk: »Ein goldene Veinreben so natürlieherweiss aus der Erden gewachsen sein solle, zu Hof behalten.« Egyik skatulyában volt 8 nagy és 2962 kisebb smaragd és gyémánt, 12 boglár, mindegyikében 5 nagy és 31 kisebb gyémánt. A szebb gyémántokból a császárné születésnapjára ajándéktárgyat készítének. A Münzamt a Nadasdy s Thököly ezüst-

Rengeteg ilyen műkincset sorol fel a kivégzett Nádasdy sárvári tárházáról készült összeírás is. Az értékesebb tárgyakat ezek közül az udvari kamara kiválogatta s ezekre ráírták: »*Zu Hof behalten.*« Azaz, hogy ezek a császár birtokába kerültek. Minő jogon? Azt senki sem kutatta.

A hatalmas Széchyekről tudjuk, hogy a XVI. és a XVII. században olaszországi egyetemeken tanultak s később is sokat jártak olasz földön. Ez alkalommal igen sok képet és műtárgyat vásároltak ottan. Mikor Széchy Péter — családjának utolsó férfisarja — meghalt, Lipót császár parancsára az udvari kamara minden ingóságát összeíratta és konfiskálta. Ez alkalommal csupán Kőszegen százhuszonkilenc olajfestményt találtak. Az összeírás a mesterek nevét nem említi. Mindössze annyit mond, hogy öt kép *rendkívül értékes*, 16 kép kiváló mesterek munkája és 15 kép jó festmény.

Mit tartott meg ezek közül az udvar magának, nem tudjuk.¹

Tudott dolog, hogy a (Liszty) Listius családtagjai között nagyműveltségű férfiak s jeles írók is akadtak. Genealógiai munkáink szerint a család már 1662-ben kihalt. A valóságban azonban Liszty János gróf még tizenhat évvel későbbben is élt. Sőt olasz földön utazgatott, ahol nagy pénzért műtárgyakat vásárolgatott. Liszty gróf 1679 január 4-én Velencében hirtelenül meg-

nemüiből 1197 márka súlyút kapott. Kollonits kamaraelnöknek 14.881 frt értékűt adtak. Az összeírás megjegyzi, hogy kincseket soha kevesebbre nem becsültek, mint ezeket.

¹ Közös pénz. ltr. Hung. 14.635. fasc. Summaria specificatio in arcé Ginzensi (t. i. kőszegi) reperi-torium mobilium.

halt.¹ Csak komornyikja: Hoppért János Mihály volt mellette. Ez aztán a hagyatékot úgy ahogy összecsomagolta s a velencei császári rezidensnek, Abbate Friedericinek átadta. A dologról az udvari kamarát is értesítette. Mivel nagy értékéről volt szó, Lipót császár a komornyiknak ezer tallér jutalmat adatott s kinevezte őt a buchari harmincadhivatal kontrájának (ellenőrnek). Liszty grófnak hagyatékában volt egy nagy láda színültig ezüsttárgyakkal. A komornyik szerint ez egy-maga többet ért 8000 tallérnál. Volt aztán egy keleti drágakő (Katzenauge), melyet Liszty gróf Velencében ezer aranyért vett. A sok kép közül a komornyik egyet sem említ meg.²

Mivel Liszty gróf magyar alattvaló volt, Lipót császár ezúttal kivételesen magyar királynak mondván magát, követelte az egész hagyatékot. Le is küldte aztán Thurn Ferenc gróftól Velencébe a hagyaték átvételére. Vele ment Tassis báró is. Mivel Liszty már nem élt, természetesen egy csomó élelmes olasz mint hitelező lépett fel. Egy velencei pap *Tintoretto*, *Bassano* és más híres mesterek képeit adta cserébe Liszty grófnak egy ötszáz aranyra becsült ékszerért. A velencei pap szerint az az ékszer azonban nem ért 500 aranyat, tehát még 305 arany megfizetését kérte. Thurn gróf megemlíti, hogy Liszty gróf egy igen nagy táblára festett csataképet is vett *Suganatól* 1250 aranyért. Rossi festőnek 186 arannyal maradt adós Liszty gróf. Thurn gróf a Liszty hagyatékban

¹ Ugyanott: Johann Michael Hoppért Controlor zu Buchari d. n. 1684. okt. 11. jelentése.

² Hoppért azt állítja, hogy ő Kollonits püspöknek mindent bejelentett s az iratokat neki megküldte. Ezért Velencében üldözték őt s csak nagy áldozatok árán menekülhetett. Ezért kapott hivatalt s ezer tallérnyi jutalmat.

talált *harminchat festmény* (»Kunstgemähl«) megbecsülésére három festőt hivatott, úgymint Gerolamo Molint, Nicolo Bambint és Gregorio Lazarinit. E festők a képeket 2848-3162 aranyra becsülték. A hitelezők követelése 3727 frt volt.¹

Thurn gróf azt ajánlta a császárnak, hogy a hitelezőknek adják oda azokat a képeket, amik a császári képtárba nem valók. (*»Die ohne dem dem kays. Gallerie nit anständig sein wurden.«*) A Suganótól vett nagy csataképet pedig adják vissza. Ez esetben visszakerül a Liszty gróftól adott, ezer tallerra becsült óra is.

A császár, ugylátszik, nem fogadta el mindenben Thurn gróf ajánlatát. A számadások szerint ugyanis a Liszty-hagyaték tartozását 1687 őszén kifizették (5919) forintot). Ily módon a nagy olasz mesterek harminchat festménye a bécsi császári képtárba került. Hogy mindez magyar ember tulajdona volt, azzal senki sem törődött.

Ilyen módon gazdagodtak a császári gyűjtemények századokon át Ilyen módon szedtek el öseinktől mindent, aminek értéke volt.

A magyar történetíras keveset foglalkozik a kérdéssel. Aztán — régi szokás szerint — minden pusztítást s pusztulást a szegény törökökre fog! Akik azonban ismerik a törökök hadakozási módját, jól tudják, hogy mi sem volt könnyebb, mint nagy háború alkalmával a török elől menekülni s a kincseket megmenteni. A török ugyanis maga hirdette jóelőre, hogy nagy haddal jó ellenünk. Mivel nálunk a hadsereg éllemezésére tárházakat rendezett be s kutakat ásott, tehát jóelőre tudni lehetett, merre vo-

¹ Ugyanott: Thurn Ferenc gróf jelentése 1683, aug. 25. A jelentés szerint Lipót császár titkára magához vette Liszty drágaköveit és ezüstneműit.

nul a török sereg. Ezt tudván, könnyen megértjük, miért lehetett megmenteni a királyi kincseket Budáról és Visegrádról? Miért sikerült a budai templomoknak még egyházi ruháit is megmenteni? Azaz, hogy megmenteni nem lehetett, mert amit nagy vesződéssel megmentettek, azt az uralkodócsalád erővel elvette s pénzzé veretvén, azzal fizette az ország elfoglalására küldött gyülevész s rabló csapatait! Mikor I. Ferdinándnak sikerült Nyitrát elfoglalnia, a püspökség kincseit — még a drága koporsókat is — elvitette. Szent Zoroárd ezüstkoporsóját aztán Bécsben áruba bocsátotta. Thurzó Elek ígért is érte nagyobb összeget, de Ferdinánd keveselvén azt, a koporsóból pénzt veretett; Roggendorf nevű vezérének adósa Tlven, a nyitrai püspökségnek drágakövekkel és igazgyöngyökkel borított püspöksüvegét ajándékozta neki.

A budai templomoknak megmentett kincseit nehéz ládákbán a pozsonyi Szent Márton-egyház sekrestyéjében őrizték. Megtudván ezt Miksa, mint magyar király, a maga számára követelte a kincseket. Mivel nem akarták néki kiadni, azzal fenyegetődött, hogy katonasággal viteti el. S meg is tette. Ezekből a dolgokból sem látott aztán Magyarország semmit. Sajnos!, még leltárt sem készítettek az így elvitt kincsekről.

Rudolf — a szenvedélyes gyűjtő — mindent elvitetett tőlünk, amihez hozzáfért. Amint meghallotta, hogy Báthory kezében van az a remek kereszt, mely állítólag a régi magyar királyok tulajdona volt, azonnal íratott neki s követelte a drága műkincset. Ha nem adod, — írta volt Rudolf — erővel elvételem! Ily módon került Rudolf birtokába dicső Mátyás királyunknak és Beatrix királynénak márvány reliefképe (a csanádi püspöktől). Ezeket ma is a bécsi múzeumban őrzik.

Tudott dolog, hogy Magyarország egyik leg-gazdagabb embere Dobó Ferenc volt. Mikor 1602-ben meghalt, — bár a királytól megerősített törvényes végrendeletet hagyott maga után — Rudolf még a temetés előtt teljesen kifosztotta Dobónak régiségekben és műkincsekben gazdag tárházát!

Az illetén fosztogatás és prédálás I. Lipót uralkodása alatt érte el tetőpontját. Nemcsak a kivégzett és elfogott magyar urak kincsei vándoroltak Bécsbe. Elragadták az ártatlanok ingóságait is. Maga az udvari kamara írja, hogy egy-egy császári tiszt négy terhes szekéren viszi haza a nálunk rabolt holmit. Mikor a hatalmas Jhököly Istvánnak várát (Árvát) elfoglalták, ingóságait szekereken vitték Bécsbe. Thököly Éva és Maria grófkisássonnyoknak szép magyar könyvtára nyitott szekérre került s mire Bécsbe ért, pocsékká ázott!

Az efféle dolgot a végtelenségig folytathatnók! De a világ előtt mégis mi voltunk a műveletlen barbárok, akik mindent a bécsi udvarnak köszönhetünk!

A magyar műkincsek és a régiségek ily módon való szerzése még a XVIII. században is folyt. Mária Terézia atyja: Károly király például az Erdélyben található régiségek és művészi emlékek összegyűjtését és Bécsbe „szjCT-litását” határozta el. Az Erdélybe küldött emberei aztán nemcsak a római emlékeket, de a magyar művészeti tárgyakat (még sírköveket is) hajókra rakták és Szegedre hozták. A három súlyosan megterhelt dereglye közül egy Szegeden elsüllyedt. A szegedi sóellenőr: Dörtsch jelentése szerint az elsüllyedt hajó telve volt nagyértékű kövekkel stb. (*»Mit kostbaren Steinen und Antiquitäten«*). Comte de Billes szegedi generális a császár haragjától tartván, Belgrád-

ból hajósokat és szerszámokat hozatott a hajó kiemelésére.¹ Ez a munka 1723 október 9-én kezdődött sok kíváncsi jelenlétében. Már-már fölszínre került a hajó, mikor egyszerre nagyot roppant s darabokra törve újra elsüllyedt. A husznapi munkának és a nagy költségnek tehát semmi eredménye sem lett. E sikertelenségnek az volt az oka, hogy az erdélyi sóhajókat akkor csak faszegekkel táktolták össze. Az így készült hajó pedig nem bírta a súlyos terhet. Dörtsch uram, hogy a másik két hajó drága terhét megmentse, a rajtuk lévő köveket és régiségeket két erősebb hajóra rakatta s Pestre küldötte, hogy onnan tovább vontassák Bécsbe.

Hova kerültek e műemlékek és római feliratos kövek, nem tudjuk. Valószínű, hogy egy részük ma is Bécsben vâ. A többit elajándékozta a csásárTS csodák-csodája, nálunk egyetlen hang nem hallatszott az efféle barbarizmus ellen. Senki sem emelte fel tiltó szavát. Tehát nincs mit csodálnunk azon, hogy a bécsi udvar tovább is folytatta nálunk a mûtárgyak és régiségek illetén »gyűjtését«. Már tudniillik, ha gyűjtésnek mondhatjuk azt.

¹ Ugyanott: 14.898. fasc. 1723. okft 10. Octavius Dörtseh szegedi só-ellenőr jelentése az udvari kamarához.

XIV.

**A DEBRECENI BÍRÓ
ELRABLÁSA**

A debreceni bíró elrablása

Bizonyos dolog, hogy a hódoltság korában a városi vagy a falusi bíróság nagy tisztesség volt. De azért jó és kívánatos állapotnak ezt a polcot senki sem tartotta! Vélve se vélnénk, mennyi gonddal, mennyi veszedelemmel járt abban az időben a bíraskodás. Bizony a szegény bírák uraimék állandóan a borotva élin hordták a sorsukat s kevesen voltak köztük, akik a tömlőc izit meg nem kóstolták volt. A községi jogok és kiváltságok abban az időben még életbevágó dolgok voltak. A bírák uraimék tartoztak ezeket védelmezni. Az ő dolguk volt az is, hogy adók dolgában újabb terhekkal ne engedjék a polgárságot terhelni. Igen ám, de a hatalmas földesurak, no meg a császári generálisok és kapitányok fittyet hánytak a városi kiváltságokra és jogokra. Ők nem sokat törődtek az-
zal, hogy a polgárság kódistáskára jut. Mindig többet és többet követeltek és sehogy sem akarták megérteni, hogy a szúnyognak vérét nem lehet csöbörrel venni. Ha a község ellenkezett s a királynál és a kamarás uraknál keresett oltalmat, a császári tisztek és a földesurak egyszerűen tömlőcre vetették a bírót és az esküdt polgárokat. S azt hívén, hogy a bírótétel is az ő joguk, a városra olyan embert erőltettek, aki az ő kedvük szerint ispánkodott.

A hódoltsági városainkban és falvainkban a török is minden dologért a bírót tette felelőssé.

Portyázás, száguldás és les vetés idején gyakran megesett, hogy a parasztok elárulták a mieinknek a törökök szándékát. Ilyenkor a török a gyanúba vett falvak bíráit menten karóba huzatta. Az is megtörtént, hogy a hódoltsági nép beárulta a töröknek a mieink közeledését. Ilyenkor aztán a mi vitézeink karóztatták föl a szegény falusi bírakat. Hogy bűnös volt-e a bíró, azt egyik fél sem kutatta. A községek képviselői a bírák voltak, tehát nekik kellett bűnhödniök. Az 1552. évben a székesfehérvári szandzsák-bég egész hadával kiindult, hogy a Balaton-melléken fölralolja a falvakat. Néhány fehérvári magyar idejében megüzente ezt a mieinknek. Ezek után lest vetettek a fehérvári bég hadának. A mitsem sejtő török had ráment a derék lesre s ott becsülettel elpusztult. A szandzsák-bég csak kevesed magával futhatott Fehérvárra. Ott első dolga az volt, hogy Fehérvár magyar bírójának és esküdtjeinek elüttette a fejét.¹ Hogy a kivégzettek, avagy mások voltak-e a bűnösök, azal a bég nem sokat törődött. Ő a várost akarta büntetni s ez a bíró kivégzésével megtörtént. Hiszen abban az időben is tudta mindenki, hogy amely bujdosó madárfalkának eleje elvész, a többi tévelygővé leszen! Bizony így voltak a szegény polgárok is, mikor a fejük elveszett.

A bíró lévén a községi jogok és kiváltságok védelmezője, a polgárság esze és megszemélyesítője: a polgárok ugyancsak megbecsülték őt! Féltő szemmel kísérték minden lépését; a bajban mindnyájan melléállottak s inkább meghaltak, minthogy elszenvedjék bírójuk bántalmazását. Különös jelenség ez! Hiszen ha ismerjük az akkori bírák lelketlen büntetéseit s az irgal-

¹ Hatvani: Brüsseli Okmánytár, II. köt. Az egykorú levelek is megemlékeznek erről.

matlan fenyegetéseket, amivel a lakókat fékentartották: akkor a polgárság gyűlöletét és nem ragaszkodását kell természetes jelenségnek találnunk! A valóságban nem gyűlölettel, hanem csodálatos ragaszkodással találkozunk. A polgárok vérük hullásával, vagyonuk föláldozásával védik a bírójukat. Mi lehet e megkapó bensőségnek, e csodálatos önfeláldozásnak az oka? Nehéz rá felelnünk; mert csak sejtjük, de nem tudjuk az indítóokát. Bizonyító példával azonban eléggel szolgálhatunk.

A XVI. század derekán Balassáné Fáncsy Borbála volt Miskolc földesura. Mivel a város eszes bírója Bécsben járt s ott a királytól bizonyos kiváltságok megerősítését sikerült kieszelnie, Fáncsy Borbála elhatározta, hogy a bírót ártalmatlanná teszi. Kora hajnalban megjelent tehát vitézeivel Miskolcon, s a mitsem sejtő bírót szekérre vettetvén, kíséretével együtt lóhalálában vágatott Diósgyőrre. Miskolc népe észbe vévén mi történt, azonnal fegyvert ragadott s Fáncsy Borbála serege után vetette magát. Véres harc támadt köztük. Bizony csak nagynehezen menekülhetett a várba Fáncsy asszony. S mivel a miskolciak fegyveresei minden utat elálltak s magát a várat is erősen fenyegették, Borbála asszony kénytelen volt a rab bírót szabadonbocsátani. De még így is tartott a miskolciak bosszújától. Ezért arra kérte a nádorispánt, ha miskolciak megölnék őt, vére díját vegye meg rajtok, hogy az unokáik is megemlegessék.¹

Szigetvár polgárai az 1566. évi megszálláskor Zrínyi Miklós vitézeivel együtt küzdöttek.

¹ Országos levélt. Nádasdy levelezések, 1561. okt. 28. Diósgyőr. Fáncsy Borbála levele Nádasdy Tamáshoz. A miskolci bírót Szikorának hívták.

A legnagyobb részük hősi halált halt, de bírójukat: Pajzsgyártó Benedeket sikerült páratlan önfeláldozásukkal megmenteniök.

Komárom bírának állandó küzdelmet kellett folytatniok a császári várkapitányokkal. Ha a polgárok (mint egy ember) nem állottak volna melléjük, bizony ott veszhettek volna a vár nedves tömlőében. Így is eleget vergődtek ott a szegények, fogyasztván a keserű rabkenyeret. Az 1529. évben először'foglalta el a török Komárom várát. A császári őrség még idejében megszökött onnét. A törökök a várban egyetlen élő lelket sem találtak. Csak a szegény városi bíró kiabált a vártoronyban. Az elvonuló német katonák odazárták a szegényt, gondolván, hogy a törökök majd agyonverik őt. De biz ezek szabadjára engedték a bíró uramat. E század alkonyán Szapata Ferenc bíró védte Komárom jogait és kiváltságait. Természetesen a császári kommandáns őt is tömlöcbe vette. A polgárok minden követ megmozgattak, hogy kedves bírajukat megszabadítsák. Önként ajánlottak kezeseket, akik helyette »ülni« készek voltak. Mikor ez sem használt, egyik instanciát a másik után bocsátották Rudolf császárhoz. S tudván, hogy az udvar a szép fehérhusu vizákat minden instanciánál többre becsüli, a komáromi halászok hatalmas vizákat szállítottak Rudolf császár asztalára. S nem hiába, mert Szapata Ferenc bíró uramat csakugyan sikerült a börtönből kiszabadítaniok.

Alighogy ez eset feledésbe ment, Reifenberg várkapitány a komáromi sziget polgári kertjeit a katonái számára kezdte elfoglalni. A városi bíró is megjelenvén ott, szembeszállt Reifenberg generálissal s tiltakozott a kertek elfoglalása ellen. A vitéz generálist elfogta a düh s kardot rántván, lóháton a fegyvertelen

bíróra rontott. A német muskatérosok nyomon követték és a szegény bírót bizonyosan ízekre vagdalják, ha a polgárok útjukat nem állják. Ezek a derék emberek fegyvertelenül állták a muskatérosok támadását s saját maguk föllázásával sikerült a bírójuk életét megmenteniük. Ezt látván a vitéz kommandáns, szaporán hazaballaga. Megérezte ökigyelma a sáfránybüzt, tehát idejében elődta a kereket.

Debrecennek hál' Isten, nem voltak császári kommandánsai, de eszes, vigyázó és jámbor bírái azért többször jutottak olyan sorsra, mint a komáromiak. Mi volt hajdan Debrecen? Erre a kérdésre bizony kevés magyar tud választ adni. A város fénykorára vonatkozó hazai írott emlékek ugyanis jórészt elpusztultak. A város múltjával foglalkozó írónk arra meg nem gondoltak, hogy a külföldi — főleg a német birodalmi — városok levéltáraiban sok és nagyértékű följegyzést találhatnak. Pedig hát ezekből a följegyzésekből válik nyilvánvalóvá, hogy a mohácsi veszedelemig Debrecen volt Magyarország legnagyobb és leggazdagabb városa! S naggyá, gazdaggá e várost a polgárainak életrealósága és iparkodása tette. A német birodalmi városok kereskedői a debreceni sokadalmakat (országos vásárokat) úgy emlegetik s úgy látogatják, mint a mieink a lipcsei vásárokat. A hus ára e birodalmi városokban a debreceni vásároktól függött! A XVI. század első felében Debrecen polgárai Lengyelországgal és Oroszországgal)is nagyarányú kereskedést űztek. A hazai iparcik-keken és boron kívül például ezrével szállították ki Oroszországba a ménlovakat! A debreceni sósokat, akik szekereken hordták világgá a magyar kősót, minden országban ismerték. Az sem kicsiny dolog, hogy egy-egy debreceni kereskedő

tíz-húszezer marhabőrt szállít egyszerre külföldre.¹ Ezek és hasonló dolgok értenünk engedik, hogyan akadhettek Debrecenben olyan kereskedők, akiknek boltjukban ötvenezer forint értékű áru volt. (A pénz mai vásárló ereje szerint, ez sok milliót jelent.) Oláh Miklós érsek olyan debreceni polgárt is említ, akinek tízezer marhája volt! Ilyen polgárok között föl sem tűnt, hogy az egyik debreceni kereskedő (Vas) állandóan száz katonát tartott a saját költségén Váradon — a haza védelmére!

A város hanyatlása az 1526. év után kezdődik. Debrecen nyílt város volt. Csak holmi sövényfal és sorompó fogta körül. A hadak járásának tehát teljesen ki volt téve. S bizony akármiféle sereg járt is közelben, a város meglátogatásai el nem mulasztotta. Tudta minden katona és minden lator, hogy Debrecen jó vermeshely (azaz búzája elég vagon); rakott város, hol nemcsak ennivaló, de jó haj du táncos asszony is elég akad. És senki sem kerülte el. És minden sereg jól föltolláskodva hagyta el a várost. Török, tatár, hajdú, császári had, erdélyi sereg, kurucok é? labancok váltakozva fosztogatják a szegény várost. Egyik sem jobb a másiknál; rájuk illet a régi magyar mondás: csak egy ebbel jobb a szűcs a vargánál.

És évről-évre pusztul a városiak vagon? s fogy a lakosság. Az első nagyobb kivándorlás-1536-ban kezdődött, mikor is Kassa János király kezére esvén, megnyílt a magyarság számára. A debreceni kereskedők sietve költöztek oda. Valamivel később Kassa leégvén, három évre harmincadmentességet kapott. Az élelmes debreceniek ezt meghallván, seregesen költöztek Kassára. Az 1557. évben már azt jelentik, hogy a

¹ Vas nevű kereskedő volt ez.

debreceni kereskedők javarésze Kassán tartja a szállását. Ez a kiköltözés nagy csapás volt ugyan Debrecen városára, de nemzeti szempontbóli mégis haszonnal járt az országra; mert a zárt német város: Kassa teljesen megmagyarosodik s nemzeti küzdelmeinknek egyik hatalmas támasztékává leszen. Jórészt ez is Debrecen érdeme!

A mohácsi veszedelem után Debrecen János király mellé állott s nagy segítségére volt az I. Ferdinánd ellen folytatott küzdelmeiben. János király mégis idegen kézre bocsátotta Debrecent. Azaz, hogy kedvelt lengyel tanácsosának: Lasky uramnak adományozta. Ez a diplomata — mint tudjuk — egyaránt szolgálta a lengyelt, a magyart, a törököt s a németet. Mindegyiknek pénzért adta el magát s ahhoz maradt hű, aki legjobban megfizette őt. Ravasz és tanácsos elméjű, sima, de igen eb-erkölcsű ember volt, aki színlég másoknak, de valósággal mindig magának horgászott. A diplomácia mellett nagyban üzte a kalmárkodást s főleg a marhakereskedést. Talán ez utóbbi vállalkozása érdekében szerezte meg Debrecent is. Ravaszságát és ügyességét ő maga is eléggé jellemzi. Mikor például Ferdinánd király pártjára készült állani, előbb elzálogosította és eladta a János királytól kapott birtokokat, nehogy elpártolása után visszavehessek azokat!

A pénzvágyó Lasky nem elégedett meg Debrecen évi adójával, hanem folyton azon mesterkedett, hogy eret vághasson a város erszényén. Az 1535. év elején e célra Váradról Debrecenbe ment. Fegyveres lengyel csapatot is vitt magával, hogy a szegény debrecenieket könnyebben megrezzenesse. Megérkezvén a városba, János király szavával nyolcezer forintot követeli a községen. Debrecen jámbor és eszes bírása: *Kalmár Albert* uram haladékat kért a nagy összeg elő-

teremtésére. Igazában pedig gyorslovú postát küldött Váradra János királyhoz. Mikor a posta meghozta a király választát, Kalmár Albert összehívta a belső tanácsot a szerzetesek klostromába s odakérette Lasky uramat is. Lasky nem jól sejtván, lengyel vitézeivel együtt fegyveresen és lóháton jelent meg. A bíró erre nagy tiszteességgel előadá, hogy János királytól levele érkezett. A levelet menten föl is olvasta. Hát uramfia! János király azt írta a debrecenieknek, hogy Laskynak ne adjanak semmit sem! Lasky a levelet kikapta a bíró kezéből s darabokra tépte.

— Nekem — kiáltá — János vajda egészen mást mondott Váradon!

Úgy látszik, hogy Lasky már előre sejtette, hogy ilyes fordulatot vesz az ügye, mert intett lengyel vitézeinek s azok rögtön a bíróra és a véle levő nyolc-tíz előkelő debreceni polgárra rontván, megkötözték őket. Aztán a már előre odarendelt lovakra helyezvén őket, Lasky velük együtt elvágatott. Az 1535 február 14-én kelt váradai jelentés a bíró nevéen kívül a következő előkelő debreceni polgárokat említi: Siket Péter. Gergely Deák, Soecz (?) Damayz, Szűcs Gergely. Ezeken kívül — mondja a jelentés írója -- még vagy hat gazdag esküdt-polgárt ragadtak el, de ezeknek vezetőkes nevét nem tudja.¹

Amint a debreceni polgárok észrevették, hogy a dolognak fele se tréfa, s hogy a bírójukat elrabolták: azonnal lármát csaptak. Pár perc múlva az egész város talpon volt és egész sereg polgár rohant gyalog és lóháton Lasky serege után. A debreceniek hatalmas iramló lovaikon és könnyű fakószekereiken csakhamar Lasky nyomába ér-

¹ E jelentés a cs. és k. levéltár. Hungarica című gyűjteményében található. (1535. febr. 14.)

tek. Aztán ki puskával ritkította a lengyel lovasokat, ki meg szekercét perditett közójük. Lasky uram látván a fenyegető veszedelmet, ugyancsak nyomkodta a kengyelt. Bizony, ha lehetett volna, szívesen árnyékká lett volna. Mivel mindig több és több lovasa maradt el, s mivel a körmösebb debreceni legények már az ő irháját is fenyegetni kezdték: elbocsátá a birót és a debreceni polgárokat. Ily módon egy kis időt nyervén, vad iramlással menekült Késmárk felé.

Az üldöző debreceniek közül is többen haltak meg, de azért nagy diadallal és örömmel vitték haza megszabadított bírójukat és polgártársaikat. És Lasky uramnak örökre elment a kedve a debreceniekkel parolázni.

E történet idején János király udvarában élt egy Schmalz Frigyes nevű ember, aki Laskynak a hive volt. Ez a Schmalz azt állította, hogy Lasky uram János király beleegyezésével követelte a debreceniektől a 8000 forintot. Nehéz dolog ezt elhinnünk, mert hiszen Laskyról tudjuk, hogy debreceni felsülése után bocsánatkérő levelet írt János királynak.¹ Ebben a levélben erősen menti magát, hogy ő semmi rosszat nem akart mivelni, de a nyakas debreceniek nem akarnak neki fejet hajtani! («woln ím nit untertaenig sein«).

Lasky uram akárhogy csürte-csavarta a dolgot, annyi bizonyos, hogy kelepccét vetett a debrecenieknek, de az eszes bíró nem ment rá! A debreceni polgárok pediglen megmutatták, hogyha tisztességökben jár a dolog, életüket is készek föláldozni bírójukért és városukért. S ezt a polgári erényt hagyományul hagyták utódaikra. Szükség volt rá abban az időben, mikor a város

¹ Ugyanott.

hol a németiség prédájául, hol meg a törökök és tatárok martalékjául szolgált.

Bizonyos dolog, hogy Lasky merénylete Debrecen ellen abban az időben nagy port vert föl. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Szerémi is megemlékezik az esetről krónikájában, ő azonban egészen másképp adja elő a dolgot. Szerinte mikoron Lasky magához hívatta a polgárokat, Szécsi György nevű civis intette társait, ne menjenek hozzá, mert nem lehet tudni, mit forgat a fejében. Mikor polgártársai nem hallgattak intő szavára, ő maga kocsira szállt s a hajdúk (bubulcorum) mezei szállására menekült.

Lasky — írja Szerémi — a megjelent polgároknak kijelenté, hogy János király adót akar reájok kivetni, de ő ellenzi ezt. A szegény debreceni polgárok erre térdet hajtottak előtte, szép lovat s aranyos serleget ajándékoztak néki. Lasky aztán kocsikra ültette a polgárokat s velük együtt a tiszai rév felé tartott. Glesan László, aki tisztviselő volt Debrecenben, rosszat sejtván, a polgársággal Lasky után sietett; de a polgárok nem bírták őt utóiélni. Laskynak ily módon sikerült a nyolc debreceni polgárral Késmárk városába jutnia. A nyolc polgár közt volt Sike Péter bíró, aki a krakói egyetem baccalaureatusa volt, aztán a vén Hölgye László, Debrecen egyik legismertebb polgára, továbbá Szűcs Tamás is. Ezeket — írja Szerémi — én személyesen ismertem.

Lasky Jeromos az elzárt nyolc debreceni polgártól azt követelte, hogy a város néki 8000 aranyat adjon. A megrémült város erre követséget menesztett János királyhoz s tőle könyörgött segítséget. János király azonban nem intézte el az ügyet kedvezően. Mikor a Késmárkon fogva tartott polgárok meghallották, hogy egyedül nekik kell a 8000 aranyat megfizetniök, bánatnak adták magukat. A vén Hölgye László megbetegedett

és egy hét múlva meghalt a késmárki várban. Erre a város 2000 forintnyi segítséget küldött a foglyoknak. A hátralévő összeget pedig az elfogott polgároknak kellett megfizetniök. Csak ezután bocsátotta őket szabadon Lasky Jeromos. Mennyiben felel meg Szerémi e följegyzése a valóságnak, nem tudjuk. Nézetünk szerint azonban valószínűbbnek látszik a nagyváradi jelentés.

xv.

A TÖRÖKÖS ASSZONY

A törökös asszony

Az 1593. évben megindult török háborút az egész ország örömmel és bizalommal köszöntötte. A lelkesedés minden pártot egyesített s az ország fővitézei szentül hitték, hogy a nagy harcot sikerrel vívják meg, s így Magyarország elhomályosult csillaga újra fölragyog. A háború első eseményei igazolták, hogy ez a reménység nem hiu ábrándozás volt. Győztünk itt is, amott is, s ugylátszott, hogy a szarvára fogyott hold alászállóban vagon. Ami a pacsírta a piruló hajnalnak, az volt az első siker az ébredő nemzetnek. Az erőre kapott bizalom szebb és dicsőbb korszak hajnalodását várta. Sajnos, az alkonyodó század e szép reményt a lelkesedéssel együtt hamar letarota. A mieink a császári hadseregben biztak. Ez a sereg azonban több kárt tett a magyar vagonban, mint a törökökében; s jobban gyűlölte a magyart, mint a pogány ellenséget. S mivel Bécsből is olyan politikát űztek, mely inkább a magyarság, mint a törökség gyengítését akarta, a császári sereg kénye-kedve szerint jártathatta rajtunk a hatalmát. Azután vele együtt a rác, az oláh, a török és a tatár is a szegény, megfogyott magyarságot dúlta és pusztította. S mikor amúgy is a legnagyobb veszedelem környékezett bennünket, a nemzetnek régi átka: a viszálykodás is új életre kelt. Magyarország ege tehát mindenfelől besötétedett, igazi ítéletidő szállott reánk. Nyögve szenvedett

mindenki. Siralmas csak említése is annak az iszonyatosságnak, ami nálunk történt. Hiszen a Bástá kora nehezedett reánk minden borzalmával és kegyetlenségével! *Magyarország koronázott királya utasításul adja ennek a Bástának, hogy ölesse, égesse, akasztassa, pusztítsa a rebellis magyarságot, s jóérzésű németeknek osztogassa a magyar földet.* És Bástá szószerint teljesíté ura parancsát. Olyan világ támadt Erdélyben, e szép *tündérorszáiban* (ez volt Erdély neve a XVI. században), hogy nem találtak elegendő bicskát, amivel az elfogott uraknak, nemeseknek és vitézeknek nyakát elnyiszálhatták volna.

S talán Magyarországon más világ járta? ó nem! A magyar vármegyék írják 1603-ban a királynak: »A német hadak rablása és dúlása miatt lehetetlen ez országban maradnunk. Virágzó városaink, népes falvaink voltak. S ha most szemünket végigjártatjuk a Duna vidékén, vagy Felső-Magyarországon, kirabolt s földült községeken kívül mást nem látunk. S a nép, a mindeneből kifosztott nép az erdőkben bujdosik, nem a török, — hanem felséged hadserege elől.«

Mint a pusztában kiáltónak a szava, úgy hangzott el a megyék kétségbeesett szózata. Ügyet sem vetettek rá azok, akiknek szólt. Az ezer sérelemmel sebes ország pusztítása tehát tovább folyt. A magyar élet, a magyar vér napról-napra olcsóbbá lön. Az elfenült kor hosszú idők gyümölcsét megveszte. A XVI. század lelkes, daliás világa pusztulóra fordult; a régi vitézi élet — nemzeti létünk e fő istápjá — egészen elnémul. S ugylátszott, hogy a végbeli élet egykori lelkesedésével együtt a régi magyar erkölcs is eltűnt. Az elvadult kor bűnei ugyanis még a legjobbainkat is megejtették. Úgy szokott az lenni, hogy a parlagon heverő földet, csak úgy, mint az emberi lelket, gyom és gaz veri föl. Azaz,

hogy a jó erkölcs megcseréli nevét a rosszal. És ezt a szomorú cserét még az asszonyi rendben is megtaláljuk. A nemzetüket szerető, szelíd és gondos magyar matrónák helyett a Báthory Erzsébet-féle alakokkal találkozunk, akik a régi magyar női erkölcsökből teljesen kivetkőztek, s imádságos könyv helyett ostort és boroskancsót forgattak kezökben.

Ilyenforma asszony volt Tegzes Borbála is. Sötét, elvadult korszak teremtette őt; vész és vihar rengette a bölcsőjét s bűnök között növekedett fel. Arra módja sem volt, hogy jó életben foglalja el magát. Hiszen a szelidséget, a szív jóságát és az emberszeretetet hírből sem ismerte. Erősnek és bátornak nőtt ugyan föl, de a lelkében csak a szívtelenség és a tilalmasra való hajlam vert fészket.

Tegzes Borbála előkelő és vagyonos családból származott. A szabolcsmegyei Kinizs (Kinis) faluban állott ősi udvarháza — szép gyümölcsösök és szőlőskertek közepén. Birtoka lenyúlt a kanyargó Tiszáig, ahol hallal bőves halászó vize és költözőhelye, vagyis réve volt. Kelecséni révnek hívták ezt és szép hasznot hajtott a konyhára. Ladány és Baka faluk határa is jórészt az ő birtokához tartozott. Ő lévén családjában az egyedüli örökös, volt mit a tejbe aprítania. És Tegzes Borbálának a vagyonán kívül még egyebe is akadt, amit azon korban is sokra tartottak. Nagyon szép nő volt, erővel és bátorsággal teljes. Sajnos, a szépsége mérhetetlenül hiúvá és elbizakodottá tette őt. Mindent mert, semmitől sem félt. Magasan hordta a szép fejét, mint a bércek sudár fenyője, s büszkeségét megalázní, őt magát meghajlítani semmi vihar nem tudta. Bámulatossá kitarással tört a célja felé, különösen ha sértett hiúsága és gyűlölete tüzelte, vagy ha a hervasztó bosszúért gerjedezett. Ha a sors valami

hatalmas zsarnok oldalára állítja őt, nagy dolgokat mivel vala, mert elmétől alig megfogható akaraterő és uralkodási vágy lakott benne. Különben férfias természetű nő volt, aki ha kellett, a férfiakkal is szembeszállott; s ha a dolog úgy fordult, versenyt ivott velők, s úgy káromkodott, hogy a marcona hajdúk is elröstelték magukat.

Tegzes Borbála birtoka főlészről a *Cserneki Lökös Bornemissza-család* jószágával volt megyés és határos. A kelecsényi tiszai révet pedig közösen bírták. Unosuntig elegendő ok volt ez a civakodásra és a villongásra, különösen Tegzes Borbálával szemben, aki a maga akaratán és érdekén kívül mást nem ismert.

Még leánypártában volt Tegzes Borbála, mikor a szomszédjával: Cserneki Lökös Bornemissza Miklós urammal szembekerült. Daliás huszártiszt, ónodi főkapitány, udvari bejáró és messze földön ismert vitéz volt ez a Bornemissza Miklós. A Tegzes-családdal folytatott régi villongást egyszerre megszüntethette volna, ha a szép Borbálát, a Tegzes-javak egyedüli örökösét, nőül veszi. Bornemissza Miklós azonban élte szerérének járomszögét más leány szerelméért törte ki. *Büdy Erzsébetet*, a beregi főispán leányát vette nőül. Hü, derék és szerető házastársat kapott benne, akivel boldogan élt kerecsényi (bereg-megyei) kastélyában.

Nem tudjuk, volt-e joga Tegzes Borbálának arra gondolnia, hogy Bornemissza Miklós őt veszi nőül. A hivatalos irások, a tanúvallomások erről mitsem szólnak. Csak annyi bizonyos, hogy Borbála hirtelen Székely János uramnak nyújtá a kezét. Futott ember volt ez a Székely János, aki vagyonát elprédálván, Mihály oláh vajda hadában próbált szerencsét. Nőül vévén Tegzes Borbálát, a békés családi életre szánta a fejét, ő sze-

gény, nem is álmodta, hogy a békés boldogság helyett örökös harc és villongás vár reá. Persze, nem ismerte Tegzes Borbálát s nem sejtette, hogy ő csak hitvány báb lesz annak a kezében.

A házasság megkötése után a Székely- és a Bornemissza-családok között a villongás mindennapi dologgá lett. Hiába választották el egymás földjeit széles közgyephagyással, hiába vontak mély barázdát, a gyűlölet azon is átszállt s tilalmasra vitte a szomszédokat.

Székely János és felesége a Bornemisszák ellen indított harcban szövetségesekre is találtak. A szomszéd *Csomaközy András* és *Apathy* uram ugyanis szintén hadilábon állottak az ónodi kapitánnyal. A közös érdek és a közös gyűlölet tehát hamar egyesítette őket a Székely-familiával.

Bornemissza Miklós az ellenségeitől ugyan meg nem ijedt, de azért mégis azon fáradozott egyideig, hogy a villongást elsimítsa. Úgy járt, mintha a serpenyőre nyilat lövöldözött volna. Tegzes Borbála ugyanis a bosszúért gyulladozott és így az urát megbékélni nem engedé.

Bornemissza Miklós látván, hogy ellenségei a jó szót a füstbe bocsátják és hogy békességre nem hajlanak, ő is hátratette a keresztet és a farkósbothoz nyúlt. Először is Tegzes Borbálára olyan gyalázatos szókat üzent, hogy a női hiúságában megsértett asszony dühében majdhogy halálra nem vált. Azután összegyűjtván a vitézeit, rárontott a kinizsi udvarházra és Tegzes Borbálát az urával együtt kiverette onnét. A verekedés közben Borbála asszonynak két hü szolgáját is megölték. Bornemissza Miklós e két szolga fejét magával vitte s kerecsényi kastélya előtt kópjára szúratta. Miután Tegzes Borbála házközbeli javait és ruháit prédára bocstotts, mint valami diadalmas hadvezér, hazaindult.

Ugyanúgy bánt el *Csomaközy András*sal is.

Ez a gazdag és hatalmas úr is megtapasztalta, hogyha harcra kerül a dolog, Bornemissza Miklós helytáll magáért.

A kinizsi támadás óta Tegzes Borbálának sem éje, sem napja nem volt. A kiolthatatlan gyűlölet és a bosszú vágya nem hagyta pihenni. Ez szegte a kedvét, ez nyomta a begyét, ez égette, ez tüzelte folyton. Gyámoltalan, békés természetű urának ugyancsak volt mit tőle halania.

Hogy udvarházát a további támadásoktól megóvjja, erős latorkerttel, tapaszos palánkkal és árokkal kerítette. Mikor a jobbágyok az erősségen javában dolgozgattak, Székely János uram búsan szólott: »Jó feleség, rosszban töröd a fejedet. Mire való nekünk a hadakozás? Hidd el, jobb, ha békességben élünk s Bornemisszával megbé-
léünk !«

— Abból semmi sem lesz! — kiáltá Borbála az urának. — Ha ő reánk támadott, mi is megdüljük ökigyelme jószágát. Ha ő minket kárba ejtett, nekünk is károsítanunk kell őt. S míg ez meg nem esik, egy pillanatig sem nyugszom. S ha te erre nem hajiasz, előttem oda a tisztséged, veled tovább nem élek!¹

— Tégy, amit jónak látsz, — felelé Székely uram nagy búsan. — Nem az én javaimat, hanem a magadéit veted kockára. Nem én leszek a káros fél, hanem jó magad!

¹ Közös pénz. levélt. Hung. 14.423. fasc. 1604 Attestatio etc. »Socia mea volo cum Nicoiao Bornemissza pacem inire« etc. Erre az asszony így felelt: »Nequiaquam ineas pacem, sed sicut ipse violenter egisset, ita e contra etiam tu violenter ágas. Alioquin enim mecum pacifiée non vives, honoremque et existimationem apud me non habebis. Si ipse intulit nobis damnum, tu quoque pro eo exerceas.«

Eközben történt, hogy Básta hadai átvonulván a tiszai részeken, amit útban értek, kardra hányták. Csomaközy András és Tegzes Borbála jóságát is teljesen elpusztították. A büszke asszonyoknak a környék népével együtt az erdőre kellett futnia, s ott a hideggel, éhséggel és az erdei vadakkal küzdenie. Halálos ellensége: Bornemissza Miklós megtudván, minő rettenetes sorsra jutott Tegzes Borbála, Berkeszy Dorottyát küldé hozzá azzal az üzenettel, hogy a németjárás ellen az erdők nem adnak menedéket. Az ő kastélyát a német had elkerülte, s így szálassal bármikor szolgálhat. Ha tehát Borbála asszony az ő szíves hívását meg nem veti, kerecsényi kastélyát készséggel átengedi neki. De ha a múltra való tekintetből nem akarna hozzá szállani, a faluban készített neki biztos szállást.²

Tegzes Borbála a lovagias ajánlatot haragszóval utasítá vissza. Ellenségemhez mennem, — szóla — nekem kész halál volna. Latrok hívására meg nem indulok!

Mikor Básta pusztító hadai elvonultak, s Tegzes Borbála újból haza szállhatott, ismét és örökké a régi nótát fújta. Székely Jánosnak tehát nem volt maradása, mert a felesége éjjel-nappal a bosszúra hajtá és ösztökélte őt. Székely uram azonban mégsem állt kötélnek. Jóidéig keményen tartotta magát s nem mutatott semmi hajlamot a bosszúra.

Egyik szép napon Athy István kulcsár vitte őket csónakon a Tisza vizén. Tegzes Borbála elmerengett a szép tájon s úgy ' látszott, mintha nagyon megindult volna. Székely uram föl akarván használni a kedvező pillanatot, így szólt a feleségéhez: Egyezséget kötök Bornemisszával, mert életemre fenekedik! — E szóra Borbála

¹ Ugyanott: Berkeszy Dorottya vallomása.

asszony bort hozatott a kulcsárral s a kancsóval kezében így szolt: Ha az uram megbékül Bornemisszával, elköltözöm innét és Apátiba megyek. Inkább vesszen el mindenem, de Bornemisszával meg nem békülök!

Székely uram félénken jegyzé meg erre, hogy főemberek ajánlják neki az egyezséget s jóbarátai is erre kérik. Ha te kibékülsz, — felelé Borbála — egy tából nem eszem veled, egy pohárból nem iszom többé.

— Ládd — monda Székely —, sokszor szemrehánytad, hogy ezer forintnyi károd van Bornemissza támadásából? Még több bajt akarsz? Én magamra vállalom a kárt, s viselem a támadás szegyenét. Ne bántsuk most Bornemisszát, hanem várjunk, míg kedvező alkalom nyílik a bosszúra.

Falrahányt borsó volt az efféle beszéd. Tegzes Borbálát meggyőzni nem lehetett; ő bosszúért lihegett, s addig meg nem nyugodott, míg az urát föltüzelnie nem sikerült. Szegény Székely uram megriaszkodék, mikor Borbála asszony reá dörmölődött s a gyávaságát hangoztatta. A lelkiismerete azonban sokáig nem vitte rá a rettenetes bűnre. Végre azonban megunta az örökös korholást és tüzelést, s elszánta magát a tetre. Hadd lássa az asszony, hogy ő vitézi kenyeret evett s hogy a halált nem féli.

Szövetkezve Csomaközy Andrással és Apáthyval, kóborló hajdúkat és martalócokat fogadott, azután 1603, május 23-án viharos éjjelen Bornemissza kerecsényi kastélyára indult. A lator hajdúk lajtorjákat támasztván a palánknak, az udvarba jutottak s az alsó kapunállókat levágták. Bent a kastélyban nyugodtan aludt Bornemissza Miklós és felesége. Álmukat hirtelen vad lárma szakasztá félbe. A hajdúk betörték a hálójázba, s az ébredő Bornemissza Miklós a szövétnek világánál az ellenségeit látta maga előtt. Kardot

rántott s elszántan védte magát és feleségét. A támadók az elkeseredett harcban darabokra vagdalták őt, azután minden elvehető elvívén, a kastélyból távoztak.¹

Gálffy János uram puskalövést és sivalkodást hallván az éjjel, virradatkor benézett a néma kastélyba. Megborzadt attól, — írja — amit ott látott. Vérében találta az összevagdalt Bornemisszát. Egy ingben, ájultan hevert mellette a boldogtalan asszony: Büdy Erzsébet.

Székely János a zsákmánnyal hazatérvén, Tegzes Borbála lelkendezve fogadta őt. A férj azonban zord volt, s nem osztotta örömét. Fölbredt benne a lelkiismeret s szívét a megbánás teljesen elborítá. Rideg szóval monda tehát a feleségének: *»Am teljék kedved immár benne asszony, a dolog megesett: Bornemissza Miklós már nem él! Tőled indult a bosszú, szálljon hát fejedre a vére. Én itt hagylak örökre. Isten fordítsa el rólad a haragját. Élj,' ahogy élni tudsz, én soha többé vissza nem térek hozzád.«*²

És Székely János, mint a csordáról idegenedett marha, búcsúszó nélkül még aznap elfutott hazulról, egy fillér áru dolgot sem vivén magával.

Tegzes Borbála, ismervén a bűvös erőt, ami Székely Jánost hozzáfűzte, csak a vállát vonogatta, de nem hitte, hogy az ura csakugyan elhagyja. A bánatnak tehát nem ereszté magát. Ellenkezőleg — amint a tanúvallomások mondják — kedvére derült és felöltvén legszebb ruháját, s felkötvén a szegény Bornemisszáné ara-

¹ Ugyanott: Báthory István országbíró parancsára készült tanúvallomás. 1603. okt. 8. Kassa, leírja a gyilkosságot.

² Ugyanott: Báthory István országbíró parancsára készült tanúvallomás.

nyos övét, meg aranycsipkés laptakötényét, Apátiba ment, ahol sátor alatt nagyokat ivott Bornemissza elrabolt abszint borából. Azután megjelent a nemes asszonyok társaságában, ahol dicselkedve monda el a gyilkosságot. »Ételt jóízűen nem ehettem, — monda — italt nem ihattam, míg akaratom és lelkem vágya nem teljesült!«¹

Apátiból Kisvárdára vitette magát, ahol először kellett éreznie, hogy kerülve kerülik őt. Észrevéven a mellőzést, az apródjához imígyen szólott: »Nézd fiam, ezt az Anarcsy Istvánt, mint haragszik rám. Mégcsak a szemét sem veti felém. Ha az Isten az uramat visszahozza, rajta is boszszut állatok!« — »Én jó asszonyom, — felelé az apród — hallgass az Istenért, nehogy szavad másnak is a fülébe essék, nem jó dolog ez, nem helyes ez, amit beszélsz !« ..²

A szegény Büdy Erzsébet a rettenetes éjszaka után kissé magához térvén, június hó elején maga írta meg a királynak az ura gyászos halálát. Az ostor — írja — oly nagy rajta, hogy ugyan tántorog belé. Egészen a halálán fekszik. Mindenét elrabolták. Még egy inget sem hagytak, amibe szegény jó ura holttestét takarhatta volna. Az ő veszteségét, az ő fájdalmát — úgymond — toll le nem írhatja. Hisz mindenki tudja, minő derék vitéz, milyen hős volt az ő ura.³

E levélke volt Büdy Erzsébetnek az egyetlen és utolsó írása. Harmadnap elköltözött az ura után, aki nélkül élni úgysem tudott, úgysem akart,

¹ Ugyanott: Tegzes Borbála szolgálójának, Bőszörményi Annának vallomása: »nec cibum nec potum boni saporis sumpsisset interea temporis, donec voluntas et animi sui desiderium completum non fuisset.«

² Bath Mihálynak hívták az apródot.

³ Köz. pénz. levélt. Hung. fasc. 1603. jun. 28.

A gyilkosok körül Székely János Erdélybe futott s ott kereste halálát, amit az ellenséggel szemben hamar meg is talált. Csomaközy András a törökökhöz menekült, s ott húzta meg magát, míg Bocskay fegyvert nem fogott. Azután az ő hadába állott s vitézül harcolt.

Rudolf császár az ő szokása szerint Csomaközy és Székely javait idézés és Ítélet nélkül, tehát törvénytelenül lefoglaltatta. Csomaközy szép birtokait és kassai házait azután 1604 október 13-án Rueber György német kapitánynak adományozta. Ez az adomány azonban Bocskay idejében erejét veszítette. Bocskay ugyanis Csomaközynek minden birtokát visszaadatta.¹

Tegzes Borbála már nem is Bocskay, hanem a magyar kamara ajánlatára kapta vissza a birtokát. Ugylátszik, a szépasszonynak nagy összeköttetése volt, s a keze igen messze ért. Nem csoda hát, ha a kamara is védelmezgette a jogait. Az ő rovására mindössze csak annyi történt, hogy a váradi püspök ajánlatára 3000 forintnyi zálogot vetettek a birtokára, nehogy minden teher nélkül kerüljön vissza Tegzes Borbála kezére.

A gyilkosok és felbujtók közül tehát csak Székely János bűnhődött. És őt sem a törvény nyomorította meg, hanem saját lelkiismerete. Ezért választotta magának a halált.

¹ Ugyanott: 14.432. fasc. 1604. okt. 13. Rudolf a meggyilkolt Bornemissza Miklós testvérét, Jánost, aki a bátyja javait kérte, elutasította.

XVI.

A HŰ MAKLÁRI PÉTER

A hú Maklári Péter

A hős Kollonits Szigfrid 1616-ban a császár börtönében sínylődött Bécsben. Zászlót emelt és zsoldot kiáltott Pozsonyban, Dévényt elfoglalta s ezért mint magyar lázadót elfogták.¹ Mivel a pozsonyiak közül többen zászlaja alá állottak, a város bírása és tizenkét tanácsosa ellen főbenjáró port indítottak s Wenzl német jogtudósra bízta, hogy a pápák bullái, Fáber, Baldus, De Carcéral és Ponormitanus munkái alapján rajok bizonyítsa a lázadás bűnét. Akkor a magyar embereknek csak ilyen módon járt ki az igazság. Voltak ugyan magyar bírák és magyar törvények is, de hát ki törődött ezekkel? Kollonits Szigfrid, mint Magyarország kerületi generálisa, egész életét a harcok mezején töltötte s vére hullásáért császára börtönnel fizetett neki. Nem csoda, hogy elméje megzavarodott s hogy a börtönből mint holt-eleven került ki. Nagy kiterjedésű birtokait még elfogatásakor lefoglalták. Sok hitelezője volt, mivel a végvárakra a magáéból sokat költött, de nem ezeket elégítették ki, hanem a császár jó barátait jutalmazták velük. A lévai várat és a vár egész tartományát Miksa főherceg közvetítésére II. Mátyás Althan Jánosnak adományozta. És a császár meg

¹ Thurzó-levéltár: A magyar kamara írja a nádornak 1616. júni 5-én, hogy Kollonitsot elfogták embereivel együtt. (»Colluvies denique congregatorum hominum vinculis alligata, iudicium pro mentis recipiet. Nee quidquam patriae ab eo metuentum sit.«)

a tanácsadói azt hitték, hogy a Kollonits dolgát ezzel a maga rendje szerint elintézték. Nohát ez egyszer alaposan csalatkoztak. Egy egyszerű udvarbíró, Kollonits uram hiv szolgája, ugyanis minden tervüket, minden intézkedésüket megakadályozta és országszerte mindaddig hangoztatta a magyar törvények sárbatiprását, amíg a kormányzéseket a törvényes alapra nem terelte. Makiári Péternek hívták ezt a bátor és becsületes embert s megérdemli, hogy nevét az örök feledékenység ködéből kiemeljük.

Nem hiába hívták Kollonitsot a *szegénység oltalmazójának!* Csakugyan annak kellett lennie, mert mikor bajba került, a szegénység támadott föl mellette, a szegénység vont fegyvert érette. És ez a nép a Makiári Péter kardja alatt kész volt vérét ontani azért, akit mint lázadót Bécsnek sötét börtönében tartott a császár. A dolog úgy történt, hogy amint a lévai adományozásnak hire ment, Makiári Péter uram mint a lévai uradalom jószágigazgatója, vagyis udvar bírása, ünnepiesen kijelenté, hogy *Althan János öméltóságát a lévai uradalomba addig be nem bocsátja, amíg az ő szegény bebörtönözött urától menedék-írást nem hoz. Isten ítéletére támasztja — úgymond — az ő jó ura önagságának ártatlan és büntelen voltát, s amit ő mond, azt meg is bizonyítja!* De ha bűnös is volna ura, javait akkor sem szabadna másnak adni, mert hisz ítéletet még nem mondtak fölötte. Ily hangon irogatott ökigyelme a nádorhoz, meg a magyar kamarához. Az utóbbi kormányzéseket még hozzá megható szavakkal kérte, álljon a magyar törvény mellé s ne engedje a magyart igazából kiforgatni.¹

¹ Maklárnyak ez ügyben írt magyar levelei a Közös pénzügyi levéltár Hungarica 1616. fasc.-ában vannak.

Thurzó György nádorispán maga is törvénytelennek tartotta a lévai uradalom eladó-mányozását s jól tudván, hogy az udvari kamara a magyar kamarát Althan beiktatására könnyen ráveheti, Pethe Lászlót, a magyar kamara fejét figyelmeztette, hogyha a beiktatást végrehajtja, az országgyűléssel fog meggy ülni a baja.

II. Mátyás mitsem törődve az elébe jutott aggodalmakkal, 1616 április 23-án kiadta a rendeletet, hogy Althan Jánost a lévai uradalomba beiktassák! A beiktatás bizonyára megtörténik, ha Makiári Péter Althan Jánost a biztosokkal és német pereputtyával együtt el nem kergeti!

Erre természetesen újra kezdődött a komédia. Althan János Miksa főherceg előtt panaszolá el fölsülését; Miksa II. Mátyáshoz fordult, II. Mátyás meg az udvari kamarához, meg a haditanácsához meneszté rendeleteit. Minden német kormányzó mellett volt, hogy Althan mindenáron be kell iktatni. E célból Tieffenbach Rudolf érsekújvári főkapitánynak és Koháry Péter uramnak meghagyták, hogy elegendő katonát küldjenek Lévára. Koháry Péter 1616 június 17-én már jelenti a kamarának, hogy a minemű gyűlt népe volt Kollonitsnak, őfelsége parancsára mind eloszlata s Léva várába száz gyalogot vetett. Junius 28-án meg Tieffenbach jelentette, hogy Léva várát a benne volt német őrség segítségével elfoglalta.

Ezek az előkészülődések Althan beiktatását egy lépéssel sem vitték előbbre. Makiári Péter uram az ő hű embereivel folyton talpon volt s minden útra vigyázott, hogy Althan vagy a királyi biztosok az uradalom közelébe ne juthassanak. Hiába volt minden kísérlet, hiába fordultak cselhez, Makiári eszén tul nem járhattak.

Hosszas előkészülődések után Althan János július másik felében megint elindult, hogy magát beiktassa. A szentbenedeki káptalan két küldöttjével, a királyi biztosokkal és megfelelő katonai erővel meg is indult s ezúttal biztosra vette, hogy terve sikerült. Azonban július 31-én már ő maga jelenti, hogy amint késő este a Lévától félmérföldre fekvő Szöllösre ért, Makiári Péterrel és háromszáznál több gyalogos és lovas néppel találkozott! Makiári — írja Althan — igen mogorvának, haragosnak és kötekedőnek látszott (»morosisch, widersünnisch und wildt sich anzaigt«). Előszedtük a királyi rendeleteket, az utasításokat és az én írásaimat, hogy néki fölolvassuk és átadjuk. Nem engedte fölolvadni! A beiktatásról meg hallani sem akart. Erre visszafordultunk s magunkhoz vévén a katonai erőt, hatalmas kerülővel, álutakon Léva felé igyekeztünk. Alighogy a vár közelébe értünk, ismét Maklárival találtuk magunkat szemben. Mivel egy lépést sem engedett tovább mennünk, a káptalan két kiküldöttje ünneplésen tiltakozott. Ez sem használt, vissza kellett térnünk Újvárra. Még nagyobb katonai segítség kell, — írja Althan — különben semmire sem megyünk.¹

Althan Jánosnak újabb felsülése csakis Makiári rendkívüli éberségének köszönhető. Ez a jó ember, szegény magyar parasztjaival együtt, éjjelnappal nyeregben ült s nem törődve a fejét fenyegető veszedelemmel, egyedül urának fogadott esküjére gondolt s kész volt bármire, hogy

¹ Közös pénzügyi levélt. Hung, 1616. júli 31. Nos conventus ecclesiae sancti Benedicti etc. A káptalan írja Makláryról: »se nullo modo dictum d. ab Althan velle nee posse, nisi prius literas rêversalés quam mandatorias a suo domino a Kollonits, ut bona ipsa eidem ab Althan resignet, habeat, arcem in eandem intromittere posse«.

urának jogait megvédje. Leveleiben, miket ez idő alatt írt, ő maga is keservesen panaszkodik a kimerültsége és lelki gyötrelmei miatt. Csak bűt lát — úgymond — s a keserves bű után halált, de azért szavának embere marad, mert minek higgyen az ember, ha nem a hitre mondott szónak? »Akkoron — írja Pethe Lászlónak — én szorgalmasan vigyáztam mind otthon, mind az utakra vigyáztattam. Most negyed napja, hogy Újvárbá ért Althan uram. Fegyveresen akar hadal jönni s azon is igen tudakozódik ő nagysága, honnan kerülhetne el minket az utakon. *Akárminth jöjjön ő nagysága, bizonyosan higgye, hogy semmiképpen be nem ereszttem a dominiumba, valameddig az én reverzálisomat az én jó uram ládájából meg nem hozza és a mellett komissiót is az én uramtól nem hoz nékem, melyben parancsolja légyen azt, hogy beeresszem az jószágba!*«¹

Makiári uramat nehéz helyzete arra bírta, hogy egyik levelét a másik után írta a kamarának és a kamara elnökének. Augusztus hó elsején is levelet bocsátott Pozsonyba. Ezt Kesziből írta, ahol hetven lovasával és harmadfél-száz gyalogosával örködött. »Mivelhogy uramnak önagyágának — írja — én hittel köteles szolgálja vagyok, és noha önagyága az mi kegyelmes urunk: császár urnák árestomjában vagyok, de az én hitemtől engemet önagyága meg nem mentett és valameddig uramtól önagyágától adott hitemtől absolutus és exoneratus nem leszek, azt semmiképpen bona consientia nem

¹ 1616. júli 31. E levelében megemlíti azt is, hogy Kollonits fivérei is biztatják őt az ellenállásra. »Tisztetre is emlékeztettek, — írja — hogy az minemű hittel köteleztem magamat, semmiképpen be ne eresszem az lévai uraságba.«

tehetem... Az én uram önagysága membrum Hungariae és noha öfelsége kegyelmes árestomában vagyon, de mivelhogy még nem condemnáltatott, sem pedig nem sententiáztatott országunk szabadsága és törvénye ellen, az önagysága marháját és jószágának proventusát kezemből kivenni ne igyekezzék mindaddig és — az mint jelentem — valameddig uram önagysága nem condemnáltatott és törvénnyel meg nem sententiáztatott és amíg az én reversalisom uram önagysága commissiojával együtt vissza nem adattatik az én kezemhez.«

Levele végén arra kéri a magyar kamarásokat, hogy támogassák őt az ő igazságában.

Nagy siettében e levelét aláírni is elfelejté, azért két nap múlva a magyar kamarához újra levelet küldött. Igazságot kért a kamarás uraktól, mint a magyar törvények őreitől. Ő — úgy mond — nem tehet másképp, mint ahogy eddig cselekedett; mert az ő hitétől. ura önagysága meg nem mentette. *»Ennyi sok búsulásomban — írja — majd ugyan nem is tudom, mit cselekszem néha!* Ez elmúlt éjszaka is gondolkoztam a levél felől, kit tegnap küldöttem uram ő nagysága jámbor szolgájától, Horváth Istvántól. Még nevetem is elfeledtem reá írnom; ne vessenek kigyelmetek reám bünt, mert mostani állapotomban, mint egy holtnak, úgy kiment a fejemből.«

Augusztus hónap 3-án a magyar kamara levelére válaszolván, ismét eljárását mentegeti s arra kéri urait, hogy méltó mentségének helyet adjanak. *»Gondolkozván arról — írja — és el is hívém azt, hogy nagyságod (tudniillik a kamara elnöke) és kigyelmetek az országunk « törvényeinek és szabadságának mindenkoron oltalmazója és megtartója volt és legyen is, alázatosan nagyságotokat és kegyelmeteket akarom megtalálnom. Nagyságod levelét megadák én-*

nékem, melyet én nagy tisztességgel és becsülettel fogadván, nagyságtoknak választót adtam. Althan uramat Léva várába akarták bevinni, hogy Léva várának uraságába introdukálják. De mivel én az én uramnak hites és köteles szolgája és országunk tagja lévén, ezt semmiképpen meg nem mivelhettem. S noha az én jó uram az ő felsége árestomjában vagyon, de még nem kondemnáltatott és nem is szentenciaztatott. Az én uram az ország tagja, tehát tartsa meg nagyságod és kigyelmetek őt az országunk szabadságának s addig, míg el nem ítélik, ne háborogassák az ő kevés ingó marhájában. Kigyelmeteknek mindenkoron jóakaró atyafia és barátja volt az én uram! Bizonyos dolog, ha az Úristen ő nagyságát megszabadítja és élteti, nagyságodnak és kigyelmeteknek jó szívvvel szolgálni igyekszik.«¹

A magyar törvényekhez való makacs ragaszkodás s ura igazságának merő szemmeltartása oly erős volt az egyszerű udvarbiróban, hogy hasztalan volt minden kísérlet, minden fenyegetés vagy kérés, ökigyelme a szaván megállott. És újra meg újra kijelenté, hogy inkább akarja halálát, hogyesem mint Althan törvénytelen beiktatását.²

Ezenközben Prágában és Bécsben sűrűn tanakodtak, mi módon vihetnék keresztül Althan

¹ Keszi, 1616. aug. 3. A levele végén arra kéri a kamara tagjait, informálják öfelségét és lépjenek közbe az ő ura mellett, hogy öfelsége legyen kegyelmességgel Kollonits uramhoz.

² Althan aug. hó 3-án szintén írt a kamara elnökének: Ormósi Pethe Lászlónak. Egyetlen ember akadályoz meg — írja — a lévai jószág elfoglalásában. Katonaságot kell ellene küldeni. (Ex unico homine Petro Makiári provisore in Leva, qui exercitum ex militibus et rusteis collegit, etc.)

beiktatását. A magyar kamara 1616 augusztus 5-én ugyan azt ajánlotta, hogy teljesítsék Makiári követelését s a bebörtönzött Kollonitstól szerezzenek fölhatalmazást, de a harcias Miksa főherceg e megalázó föltételről hallani sem akart. Ehelyett a haditanácsnak hagyatta meg, hogy a lévai udvarbíró ellen csapatokat rendeljen (wider den Hofrichter alldort alle mögliche Assistenz laisten). Ugyanez ügyben augusztus 10-én II. Mátyáshoz fordult s keményen panaszkodott Makiári uramra, aki Althan öméltóságát kíséretével és katonáival együtt kitessékelté és kereken kijelenté, hogy az uradalmat át nem adhatja s átadni nem is akarja! Nincs tehát más hátra, mint a várnak és uradalomnak hadierővel való elfoglalása.

A haditanács el is rendelte, hogy az újvári főkapitány összes hadával Makiári ellen induljon, de hát ettől Makiári meg nem ijedt. Jól tudta, hogy a föld népe vele tart, vele érez s így bármikor kétszer akkora hadat állithatott, mint a mekkorával az újvári generális rendelkezett. Aztán mint Kollonitsnak régi jámbor fő vitéze, a kardforgatáshoz is többet értett, mint Tieffenbach újvári generális. Joggal mondhatta tehát Makiári uram önmagáról: ki hallotta valaha, hogy az egér megbírja a macskát!

És Makiári uram csak várta, csak várta éjjel-nappal az újvári generális hadait, de biz azok nem jöttek. Német hadak helyett császári és főhercegi rendeletekkel árasztották el. Ezekkel pedig Makiári uram keveset törődött, mert öneki nem a császár, hanem ura öngyásága adott tisztet!

II. Mátyás 1616 szeptember 3-án, Isten a megmondhatója hányadszor, újra meghagyta a nádornak, hogy Althant iktassa be. A beiktatás azonban nem történt meg. Mátyás szeptember

23-án újra keményen meghagyta a nádornak, hogy Althant haladéktalanul beiktassa. A beiktatás azonban sehogy sem ment. Október hónap 1-én Mátyás egyszerre két rendeletet is bocsátott ki Althan sürgős beiktatása ügyében. Az egyikben Miksa főhercegnek szívére kötötte, hogy mindent megtegyen Althan beiktatására, mert Thurzó nádor kézzakarva húzódzik a királyi rendeletek végrehajtásától.¹ Mivel a király ugyanekkor a magyar kamarát is erősen szorongatta, a nevezett kormányzó november 14-én kijelentette, hogy az erőszakhoz addig nem folyamodhatik, amíg a nádor nem intézkedik, mivel az ország törvényeinek nyílt megsértéséről van szó. Thurzó György nádor erre november 8-án a királynak is megírta, hogy Althan beiktatása a magyar jogszokással és a törvényekkel homlokegyenest ellenkezik. November 30-án a királyi ügyek igazgatója is ilyenformán nyilatkozott. Egy szóval Althan hiába biztosította 1616 július 19-én Mátyást, hogy Lévat a császár és a haditanács számára örök időkre megőrzi, még csak lábát sem tehetette oda. Beköszöntött az 1617. esztendő is. Makiári Péter uram övéivel még mindig örködött, s Althan még mindig nem jutott Léva várába, bár az ott lévő német őrség már várva-várta őt! Azonban a király sem fáradt meg a rendeletek kibocsátásában. Érdemes megemlítenünk, hogy Makiári uram, Althan beiktatásán kívül, minden felsőbb rendeletnek fejet hajtott. Így mikor meghagyták neki, hogy a lévai uradalom gabo-

¹ Közös pénzügyi ltr. Hung. 14.451. fasc. Mátyás király Miksa főherceghez okt. 1. »wegen durch den Palatinum Georgen Thurzó beschehene Verhinderung der Inmission Hansen von Althan Freiherrn in die Herrschaft Levenz.«

natermését Komáromba, a császár prófunt) ára küldje, engedelmeskedett, mindössze csak urát kérdezte meg előbb.

»Nagyságtoknak — írja a kamarához — nékem küldött parancsát megkaptam, melyet nagy alázatosan és méltó tisztességgel vettem... Előbb tisztem szerint megizentem az én kegyelmes uram önagyágának, s eddig már 1164 mut búzát (azaz 36.084 mérőt) hordattam által az ő felsége prof untjára, bécsi városi mutra számlálva. Mint hittel kötelezett szolgál, ahhoz tartom magamat, az mit uram ő nagysága fog parancsolni !«

Ezenközben Miksa főherceg hosszú jogi fejtegetésben sürgette Althan beiktatását. Ha ez hamarosan meg nem esik, — írja a császárnak — végső romlás következik rá. A császár újra megfogadta Miksa szavát s az udvari kamarát szólította föl a beiktatás végrehajtására. Az udvari kamara meg 1617 március 4-én kiáltványban hirdette ki, hogy a lévai uradalom Althan János tulajdona! Mintha nem tudta volna mindenki az ellenkezőjét!

A tavasz is elközeledett s Althan még mindig a kéréseknél és a könyörgéseknél tartott. Ekkor történt, hogy Szentkereszty Jakab indítványára a kemény udvarbíró kívánságainak teljesítéséhez fogtak. A szegény, bebörtönözött és félig megtébolyodott Kollonitsot rávették, hogy Althannal szerződést kössön. Megígérték neki, hogyha ezt megteszi s Makiári részére nyilatkozatot állít ki, a többi birtokát a kezén hagyják. Kollonits nem sejtván, hogy rútul rászedik, mindenbe beleegyezett.

Althan most a szerződéssel és Kollonits fölhatalmazásával újra Léva felé tartott. A biztosokon kívül elegendő katonaságot is vitt magával. Barsnál ezúttal is találkoztak a még min-

dig örökdő Makiári Péterrel. A biztosok előszedték a császári és a Miksa főherceg kiadta rendeleteket s Makiárinak megmutatták. Makiári uram kijelenté, hogy ő csak ura parancsának engedelmeskedik! Erre elővették Kollonits rendeletét, mire Maklári semmi akadályt sem gördített a beiktatás elé.

Azonban, hogy hogy nem, Maklári megtudta, hogy Kollonitstól erővel csikarták ki a neki átadott utasítást. Szegény Makiári uram erre tisztársaival együtt rögtön Bécsbe sietett, hogy a valót megtudja. Azonban nem bocsátották Kollonits elé. Erre társaival: Győri Istvánnal, Tond Györggyel, Héber Menyhárttal és Pecskovics Istvánnal Pozsonyba ment s ott a káptalan előtt ünnepiesen tiltakozott Althan csalárd beiktatása ellen.¹

Ugyanezt tették Kollonits hitelezői is, akiket Léva eladományozásával szintén rútul rászedtek. Ez utóbbiak különben, bár mindannyian bécsiek voltak, a magyar bíróságoknál port is indítottak Althan ellen.

*

A hű, a becsületes Maklári nyíltan küzdött a törvénysértőkkel. Ravaszághoz, csalárdsághoz nem értett. S ha nem sikerült Lévát megtartania, az nem az ő hibája. Egyet mégis elért: a magyar törvényt sárba tiporni nem engedte. Egy egyszerű udvarbíró védte meg a törvé-

¹ Mikor Kollonitsot a rendek sürgetésére szabadonbocsátották, ő is tiltakozott az Althan részére kicsikart cessione ellen. Az országgyűlés aztán vissza is adatta néki a lévai uradalmat. Az udvari kamara még 1623-ban is arra akarta rávenni az uralkodót, hogy Lévát, mint Németország kulcsát, vegye el Kollonitstól; mert Kollonits veszedelmes ember! (Közös pénzügyi ltr. Hung. 1623. áprű 6.)

nyünket a császárral szemben. Egyszerű parasztemberek önként oltalmazták uroknak birtokát másfél évig. Vajjon behatott-e ennek a hire Kollonits börtönébe? Aligha. Különben elméje ilyen világosság mellett nem sötétedett volna el.¹

Ne gondoljuk, hogy Makiári uram csak Kollonits generálissal szemben adta a régi magyar hűség megkapó példáját. Fiatalabb "korában ökigyelme Dobó Ferenc generálisnak volt számadó deákja Lévában. Mikor Dobó meghalt, Rudolf császár törvénytelenül lefoglalta Dobó egész hagyatékát. A lévai uradalom és vár tisztjei azonban kijelentették a kamarának, hogy a reájuk bízott várost és jószágot nem adják át, mert uroknak tett esküjök kötelezi őket a vár és a jószág védelmére. Lévát tehát német katonasággal kellett elfoglaltatni. A lévai hű tiszteket Maklárival együtt a császár vasravezette és a pozsonyi tömlöcbe vettette.

¹ Maklár a lévai uradalom átadása után nem volt többé Kollonits udvar bírása, de azért megmaradt régi gazdája szolgálatában. Kollonits börtönéből írt leveleiben, 1618. és 1619-ben, nemcsak megemlékezik a hű Makláréről, de azt is megírja Thurzó Szaniszlónak, hogy Maklárnak fölhatalmazása van a pénzügyeinek intézésére. (Orsz. levélt., Forgách-levéltár, 3. csomó.)

XVII.

**A MAGYAR „REBELLIS”-
TRAGÉDIÁJA**

A magyar „rebellis” tragédiája

Mondják, hogy agg fából nehéz gúzst tekerni. Szent igaz! De van mégis olyan erő, mely a vén fát is hajlásra erőlteti. Ha a letűnt kor írott emlékeit vizsgálgatjuk, szemmel látjuk, hogy bizonyos időszakokban a magyar szellemnek, a magyar kultúrának elmétől alig megfogható ereje volt. Egész sereg előkelő idegen, akik nem szorultak a mi szegény kenyérünkre, szolgálatunkra adták magukat s lelkes magyarokká lőnek. Akiket ellenségekül küldtek hozzánk, barátainkká váltak. Egyetlen év alatt érzésre és nyelvre magyarokká lesznek olyanok, akik azelőtt hírét sem hallották a magyar földnek. Lehet-e mindez a véletlen munkája? Arra fakad a felelet, hogy sohasem. A magyar életnek, a magyar egyéniségnek és a magyar kultúrának vonzónak és eredetinek kellett lennie, ha ilyen hatással volt az idegen elemre! És ezernyi meg ezernyi írott emlékünk hirdeti, hogy akkor és addig hódított lelkeket a nemzetünk, amíg kultúrája eredeti s élete minden ízében nemzeti volt. Igen! az eredeti magyar kultúrában és a sajátos nemzeti életben rejlett az a csodálatos erő, mely az idegenek lelki életét és gondolkozását hihetetlenül rövid idő alatt a miénkhez formálta és édesítette. S minél vonzóbb, minél eredetibb volt a nemzeti élet, annál nagyobb arányban folyt a magyarosodás. Nem kellett ehhez sem iskola, sem könyv, sem prédikálás. Folyt magától, mint a hegyi patak vize. A Jókai Mórunktól megteremtett *Új*

földesúr valamikor közönséges típus volt nálunk. Az emberek nem is csodálkoztak azon, hogy akiket idegeneknek hittek, egyszerre csak vérükből s lelkükből valóknak látják.

Idők jártára a magyarság ilyenén beolvasztó ereje nagyon meggyengült. Amint a nemzet szokásban és műveltségben az általánoshoz simult; amint az idegennek szolgálai utánzójává lett s minden eredetiségéből kivetkőzött: elvesztette azt a mágneskövet, mellyel azelőtt ezreket vont magához. A magyarosodás azért teljesen nem szűnt meg, de az oka és az eszköze más lett.

A férfiú, akiről itt szót ejtünk, szakasztott mása lehetne Jókaink új földesurának. A nemzeti és a vallási üldözések korában szakadt hozzánk. Láta rajtunk a súlyos igát s érző szíve érezte népünk szenvedését. Megismerte nemzetünk legvonzóbb egyéniségeit s megszerette mindazt, amit magyarnak látott. Aztán szinte akaratán kívül magyarrá lett. Kollonits Szigfrid a családi tűzhelynél nem hallott magyar szót.¹ Atyja és anyja németnek nevelték őt. Mikor fölcseperedett, német lovasezredbe adták őt. Kitérvén 1593-ban a nagy török háború, az ifjú Kollonits ezredével hazánkba jött. A csatamezőn ismerkedett meg a magyar urakkal; a véres küzdelmekben kedvelte meg a magyar katonát. A harcban Nádasdy Ferencsel és Thurzó Györggyel együtt igazi hősnek mutatta magát. A félsz sohasem kergette s vakon ment minden veszedelemnek. Szeretetreméltó modorával és páratlan bőkezűségével mindenkit megnyert a táborban. Hősi küzdelmeinek a híre az udvar fülébe is eljutván, egyik kitüntetés a másik után érte őt. Rudolf király maga akasztotta az

¹ Édesatyja kismartoni kapitány volt. Itt, Kismartonban született Kollonits 1572. február 22-én. Keresztapja Miksa király volt.

ifjú Kollonits nyakába a súlyos aranyláncot s német lovasezredesnek nevezte őt ki. Pedig Kollonitsot a szíve ekkor már a magyarsághoz húzta. Jól tudták ezt a mieink s az 1598. évi országgyűlésen érdemei fejében a magyar főurak közé iktatták őt. S mikor Thurzó György 1604-ben a kerületi generálisságról lemondott, a magyar urak és a tanácsosok egyértelműen az ifjú Kollonitsot ajánlották helyébe. Es a király ki is nevezte őt a Dunán innen levő kerület főgenerálisává.

Kollonits ugyanebben az évben vette nőül a dúsgazdag Perényi Zsófiát, akivel igen boldog életet élt.¹ Bár maga is vagyonos ember volt, hamar adósságba verte magát. A felesége zálogos birtokai fejében ugyanis nagy összeget kellett kifizetnie, s mivel a birtokok a hadas időben semmit sem jövedelmeztek. Kollonits évről-évre jobban eladósodott. Vagyoni helyzetét még egy dolog tette nehezzé. A kincstár a végházak hadi népét nem fizette s Kollonits a magából elégítette ki éhező katonáit. Emellett a szegénységet is nagyban támogatta. Jószívú, nemeslelkű ember volt, aki nem nézhette a föld népének a nyomorúságát, s így mértéken felül osztogatta a gabonáját, ő maga büszkén nevezi magát a *szegénység oltalmazójának*. S valóban az is volt. Még a börtönbe is azért került, mert békesség idején is hadat gyűjtött, hogy a szegénységet fosztogató török hadakat szétverhesse.

JB1 jövén Bocskay fölkelésének ideje, Kollonits igen nehéz helyzetbe jutott. Magyar katonái jobbára a fölkelőkhöz csatlakoztak. Pénzért hiába rimázkodott; nem kapott s így új katonát nem is szerezhetett. Ilyen viszonyok között nehéz volt a fölkelőknek ellenállnia! E baj-

¹ A lakodalom 1604. év farsangján volt Léva várában a magyar főúri világ részvételével.

hoz járult, hogy Bécsben és Prágában gyanakodni kezdtek Kollonitsra. Azt rebesgették róla, hogy titokban a fölkelőkkel tart. E gyanút megerősíteni látszott az a körülmény, hogy Bocskay és hadai kímélték Kollonits jószágait. Ezért a kormányiszékek már 1605-ben Kollonits elmozdítását, vagy egy német vicegenerálisnak mellé való helyezését követelték.¹

Mindez Kollonits fülébe jutván, 1605 január 17-én ő maga kérte Mátyást, hogy mentse föl őt a tiszte alól. Én — írja a királyi hercegnek — Bocskaynak háromszor írtam s megköszöntem neki, hogy jószágaimat megkímélte.² Kértem őt a vérontás elkerülésére. Írtam a rebellis megyéknek is, s hűségre intettem őket. S mégis engem gyanúsítanak és rágalmaznak. Nevemet jól ismerik német és olasz földön s így jobb lesz, ha elköltözöm onnét, ahol folyton áskálódnak ellenem. Bár életem a katonáim között nincsen biztonságban, az eskümet halálomig megtartom. Könyörgök felségednek, vegye el tőlem s bízva másra a tisztemet. Mindenemet föláldoztam már s bizalmatlanság és gyanakodás lett a jutalmam. A tisztemet nem bánom, de a becsületedet nem hagyom. Fegyverrel védem magamat rágalmozóim ellen!³

¹ Hadi levélt. 1605. Memorial an ihr fürstlich Durchl. ette. Azt is kívánják, hogy Kollonits mellé helyezendő vicegenerális katolikus legyen.

² Hadi levélt. Feldakten, 1606. dec. 11. Kollonits felküldi Bocskayval, Illésházyval és a budai basával váltott levelét és tárgyalásait. Tehát semmit sem tett titokban.

³ Hadi levélt. 1605. január 17. Pogrányi Benedek írja Kollonitsról Mátyás főhercegnek 1605. január 7. »Dies noctesque laborat, tarnen ob defectum militum propositum suum continuare minime potuit.«

Amíg fent az udvarban mindig és mindig kevesebbet adtak Kollonits emberségére, itthon nálunk az urak és a katonák egyaránt sokat vártak tőle. S Kollonits minden lehető megtegye, hogy hadainak fizetést szerezzen. Magyar csapatait ugyanis csak úgy tarthatta meg hűségben, ha fizetést szerez nékik. Enemü fáradozása azonban kárba veszett. Pénzt az udvartól nem kapott. Pedig már mindenét zálogba hányta s katonái között osztotta szét. *Még a vitézségéért nyert aranyláncot is elzalogosította s az így nyert pénzt a katonái táplálására fordította.* A kincstár és az udvar ez időben már 650.000 forinttal tartozott Kollonitsnak. Több millióra rugó összeg ez a pénz mai értéke szerint, de Kollonits ezért egy fillért sem tudott sem magának, sem a katonáinak kieszközölni. Méltán írta tehát 1605 január 8-án Mátyásnak, hogy *a hazának tett szolgálatai koldusbotra juttatták őt.*¹

Pogrányi jelentése szerint a derék Kollonits éjjel-nappal talpon volt, mindent megtett a várak védelmezése ügyében, de katona és pénz hiányában nem sokra ment. A végházak magyar katonasága Bocskayhoz szított s csakis a Kollonitshoz való ragaszkodás tartotta őket vissza a pártütéstől. S mikor úgyszólván minden kockán forgott, az udvar még a vallásügyet is elécibálta. Kollonits az ég szerelmére kérte az udvart, hogy legalább egyelőre hagyják békében a vallásügyet.² Falra hányt borsó volt ez a kérés. Magának Kollonitsnak is rossz néven vették, hogy

¹ Ugyanott. Léva, 1605. január 8. »Ich bin ohne das zum Petler worden.« (Mátyáshoz.)

² »Der Herr Kraisoibrister (t. i. Kollonits) lassu ihr. Durch, gehorsambist und um Gottes Willen bitten, wegen der Religion jetziger Zeit Stillstand zu halten.« (Hadi levél. 1605. évi felterjesztés.)

Léván házat jelölt ki a prédikátornak. A püspökök különben azért is nehezteltek reá, mert protestáns volt s a protestánsokkal jó lábbon állt. Ennél azonban nagyobb bűne volt a magyarsága, ő maga írja: »Bécsben azt költötték föl, hogy én teljességgel az németektől elállottam volna és az magyarokhoz állottam és esküdtem volna.«

Hát bizony Kollonits amint a hitét, úgy a hűségét sem változtatta. Híve maradt ő mindig az ő királyának. De azért mégsem bíztak benne.

Míg ő éjjelt is napallá tevén, a bányavárosok védelmével vesződött, azalatt a felkelők körülfogták Léva várát. Kollonits ifjú felesége nagybetegen feküdt a várban. S a szegény asszony akkor adta ki a lelkét, mikor a hajdúk a várát javában ostromolták.

Említők már, hogy Kollonitsot magyar katonái mód nélkül szerették. Nincs e korból egyetlen főtisztünk sem, akiről magyar katonái annyi szeretettel írtak, mint Kollonits generálisról. Még a felkelők is becsülték őt s mindenütt kímélték a jószágait. Pogrányi Benedek írja Kollonitsnak 1605 január 2-án: *»Az én jóakaró, bizodalmas patrónus uramat az egész vitézlő nép szánja az ő jóvoltáért és vitézségeért, de azt mondják, kénytelenek reá menni. Ezkoráig még semmi jószágát nem tulajdonították el... Talán az, Úristen török barátsága alatt akarja ez kevés magyar nemzetséget megmarasztani.«*

Népszerűsége miatt igen alkalmas volt arra, hogy a béketárgyalásokban résztvegyen. Rudolf császár Prágába hivatván őt, itt csakugyan sokáig tárgyalt a kormányzésekkel s magával Rudolffal is. 1606 június hó 29-én írja Thurzónak Prágából: *»Az mi énrajtam áll, bizony örömet fáradok itt az tanácsnál; reménylem is leszen tekin-*

tete az magyarok kívánságának. Kegyelmed dolgában is tiszta szívvel és jó kedvvel fáradtam.«¹

Jó csomó magyar urnák a levele bizonyítja, hogy Kollonits a prágai udvarban is azon fáradozott, hogy a magyarság ügyének használhasson. A mieinknek az elismerése volt az egyetlen, ami sok keserősége közepette némileg vigasztalta őt. A derék Thurzó György sok ízben s mindég meleg hangon fejezi ki elismerését. A nagyhírű Nyáry Pál írja neki: »Kegyelmed uram énnekem bízvást parancsoljon, mindenkor kegyelmed szolgálja, apja vagyok. Szeretettel, jó szívvel igyekszem szolgálnom kegyelmednek. Hazánkhoz való jóakarátját se hagyja ennekutánna is. Kegyelmed uram énnekem gyakorta irjon.«²

A vitéz Bosnyák Tamás nem kapván levelelre választ, azt hívé, hogy Kollonits neheztel reá. Ezért újra írt neki: »Maga az Isten bizonyságom, — írja — hogy igaz szívvel való szolgálja vagyok nagyságodnak... könyörgök, hogy egyik fülét nékem tartsa nagyságod. Csak mönt-hessem magam, nem félek semmi vádolástól.«³ Valamivel későbben írja ugyanő: »Hova veszőtt el nagyságod? Fölötte igen elhagyattunk ide.«⁴

A bányavárosok vidékének összes tisztjei összejővén, KoUonitshoz fordulnak keresőkkel, mert csak benne bíznak, hogy nyomorúságukban megsegíti őket.⁵ Valamivel későbben a végbeli kapitányok újra összejöttek és ismét KoUonitshoz fordultak. »Ha — írják — Bécsben semmit nem akarnának adni, menne fel nagyságod császár urunkhoz öfelségéhez Prágába, szabaditana fel

¹ Hadi levéltár.

² Ugyanott. 1607. szept. 23. Szucsá.

³ Bécsi állami levélt. Hung. 1607. júli 18. Fülel.

⁴ Ugyanott. Júli 23.

* Ugyanott. 1607. júli 23, Újvár.

minket őfelsége az mi hitünkéből, mellyel magunkat köteleztük.«¹

A szécséni őrség írja ugyanez évben neki: »Értettük bőségesen az őfelsége végházaiban lakozó nyomorult vitézlő nép szüksége mellett való sok fáradozását és bő költségit nagyságodnak. *Isten áldja meg nagyságodat, mint kegyelmes gondviselő atyánkat.*«

Ezután leírják a végbeliek hihetetlen nyomorúságát s kéri Kollonitsot, ne vegye nekik rossznéven busító panaszukat. Hiszen — írják — »mezítelenek, költségtelenek és éhezők vagyunk; egy marok szénához nem juthatunk pénz nélkül; földünk nincs, csak az kevés fizetésre kell magunkat támasztanunk.«²

Ilyen hangon irnak a többi végbeli vitézek is. És Kollonits minden követ megmozdított, hogy sorsukon lendítsen valamit. De úgy Bécsben, mint Prágában siket fülekre talált. Csoda-e, hogy ő maga is elkeseredett? Ki veheti neki rossznéven, hogyha keményebb hangon kezdett a kormányzésekkel tárgyalni?

És Kollonitsot üldözni kezdték. Bár Thurzó György nádor tőle telhetőleg védte Kollonits uramat, jóindulatú támogatásával semmire sem ment, mert Forgách Ferenc érsek az udvarnál és a kormányzésekknél teljesen befeketítette Kollonitsot.⁸ Forgáchnak katolikus főkapitány mellett

¹ Ugyanott Juli 29. »Tekintetes és becületes, nekünk mindenkor jóakaró kegyelmes urunk, áldja meg az Úristen nagyságodat sok jó szerencsékkel és kedves egészséggel.«

² Ugyanott. Juli 26. »Nagyságodnak alázatos szolgálai mind fejenkint szécséni sereg, lovas és gyalog, kicsintői fogva nagyig hiven szolgálnak.«

³ Forgách Bocskay idejében sokszor kereste fel Kollonitsot leveleivel s mikor Kollonits Prágában volt, támogatásért is esedezett, írván neki: »Kegyel-

s így a protestáns Kollonitsot kíméletlenül támadta. Már 1607-ben sikerült is annyira megintgatnia a hős Kollonits állását, hogy utódját is kiszemelték. Draskovich János volt ez! Nem valami kiváló ember hírében állott. Méltán írhatta hát neki Kollonits: *»Én is szolgáltam Magyarországnak nagy költséggel és fáradsággal annyit, mint némely mostani időbeli barátim!«*. (1607.)

A nádor és Forgách érsek közt folyó harcban a katolikus érdek győzött. Kollonitsot 1610 december 24-ikén minden ok nélkül elmozdították a főkapitányi állásból s Bécsbe idézték. Kollonits azonban nem ment Bécsbe, hanem a nádor biztatására Érsekújvárt maradt a katonái között.¹ Draskovichot, az új főkapitányt tehát egyelőre nem lehetett beiktatni, mert a katonák a vár kulcsait nem akarták átadni. A magyar rendek is kifogásolták Draskovich kinevezését, mert ő nem magyarországi, hanem horvát volt.

Mátyás király 1610 dec. 24-én Újvár hadi népének meghagyta, hogy engedelmességeskedjenek Draskovichnak, az ideiglenes (»interimally suffecto«) főkapitánynak; Kollonits különben is elbocsáttatott már tisztéből.²

E királyi rendeletnek azonban semmi fogá-

medet kérem, ne feledkezzék el rólam, az miből öfelségének könyörögtem, törekedjék mellettem.« (Forgách levelei a Hadi levélt. Feldakten gyűjteményében vannak.)

¹ A nádor egyezséget kötött vele, hogy addig megmarad állásában, míg ő visszatér. Az udvari kamara és a haditanács Thurzó ezen eljárását lázadásnak, a király hatáskörébe való avatkozásnak mondta, melyet túrni nem szabad!

² Thurzó-levéltár, 25. fasc. Mandátum Mathiae regis.

natja nem lön. Még 1612-ben is azt sürgette a király a nádornál és az érsekújvári hadi népnél, hogy a vár kulcsait adják át Draskovichnak.¹

Kollonitsot ellenségeinek befolyása a haditörvényszék elé juttatta. Bécsbe idézték őt, ott vallatták s majd később elzárták²

Említők, hogy Kollonits jómagát a szegénység oltalmazójának nevezte. Ez nem üres szó! Hiszen Kollonits sokszor megbizonyította, hogy ő minden lehető megtett jobbágyságai érdekében s fegyverrel védte őket a török ellen. Mikor Bécsbe idézték, szinte a tömlöc ajtajában is szegény jobbágyaira gondolt. Az 1613 okt 18-án Liphay Imre barsi alispánnak írta volt: »Kegyelled jó segítője legyen az én szegény jobbágyaimnak! Ha Isten éltet, minden hálaadással igyekezem kegyelmednek megtérítenem.«

Valamivel később a magyar kamarának is ilyen hangon írt. Léva tüzetvén ki a török-magyar tárgyalások színhelyéül, Kollonits tudta, hogy ez mit jelent a jobbágyokra. Ezért szeretettel kéri a kamarát, vegye pártfogásába a szegénységet. »Én még — írja — most itten ezen Bécsi városban szintén in arresto vagyok; minthogy az városból sehova nem szabad kimennem, mintha most is várban volnék tartóztatva, tehát *sükségnek idején korán alá nem mehetek Lévára, hogy*

¹ Ugyanott, 35. fasc, 1612. január 7, Missiles equitum et peditum Ujvariensium etc.

² Kollonits eleinte saját házában lakott Bécsben. 1611. január havában azért folyamodik, hogy szabadon ki- és bejárhasson házába. Erre az uralkodó meghagyta a haditanácsnak, hogy Kollonitsot őriztesse, hozzá senkit ne bocsásson s levelet írni ne engedje. (Hadi levélt. Hofkriegsraths Registratur.)

az szegény jobbágságnak igazságokban való igyeket-goncljokat forgathatnám.»¹

Mivel a jobbágyok legtöbbit az esztergomi bégtől: Kara Alitól szenvedtek, Kollonits ezt az embert igyekezett ártalmatlanná tenni. A régi magyar daliás időkre emlékeztető pompás levélben tehát halálos viadalra hívta ki őt. »Én — írja a kihívólevélben — az szegénységnek egyik oltalmazója és az keresztyénségnek egyik igaz tagja vagyok és igyekszem is lenni.« ő — úgymond — vagy lovon, vagy gyalog, kopjával, karddal, pallóssal vagy akár micsodás fegyverrel kész megvívni. »Én — írja tovább — *mindenkoron készen vagyok, mint az szép leány az tánchoz... és vagy jössz, vagy nem, szakállodban igyekezünk pökni.*»²

Kara Ali elfogadván a kihívást, Kollonits Szigfrid mód nélkül megörült. Azonnal felelt Kara Alinak. »Értjük, — írja — hogy nagyságod olyan kész az bajvívásra, mint az kos az másikkal ütközni; bizonyyára szükséges is leszen. Minket nagyságod jobb örömmel ez új esztendőben nem érhetett volna, mint azzal.«

Ezután arra kéri Kara Alit, hogy ne halaszszak a viadalt addigra, míg a mező zöldbe borul, hanem minél hamarabb végezzék el.³

A bajviadal azonban aligha eshetett meg, mert időközben Kollonitsot Bécsben elítélték és tömlöcbe vetették.

Amint fogságának híre nálunk elterjedt, úgyszólván az egész ország megmozdult. A vármegeyk és a végházak magyar őrsegei egymás után írnak a nádornak és a királynak, Kollonits szaba-

¹ Bécsi állami levélt. Turcica.

² 1613. dec. 28.

³ 1614, január 15. Bécs.

donbocsátását sürgetvén.¹ Ez írásokból látszik, mennyire szerették őt az országban, minő feledhetetlen emléket hagyott itt maga után.

Mondanunk sem kell, hogy maga a nádorispán is sürgette Kollonits szabadonbocsátását. Sőt mi több, Ferdinánd főherceg is közbenjárt az érdekében.²

Akadtak persze olyanok is, akik mindent elkövettek, hogy Kollonits ki ne szabadulhasson. Ilyen volt Tieffenbach Rudolf érsekújvári főkapitány, Kollonits utódiá. Ugylátszik, neki sok baja volt Kollonitscsal most, mert elégtételt követelt a maga számára a reá kent sok szégyen miatt.³ Ez a szégyen az volt, hogy a vármegyék Tieffenbaehnak, mint nem magyarnak eltávolítását sürgették.

Kollonits elfogatása igazában azért történt, mert sereget gyűjtött és zsoldot kiáltatott. Tette pedig ezt a falvak könyörgésére, melyek védelmet kértek tőle a török ellen s ajánlkoztak a katonaság fizetésére. Azonban a Kollonits-gyűjtötte katonaságot felsőbb rendeletre szétűzték. Tieffenbach egy zászlót őfelségének is küldött ajándékba. Ezzel együtt küldte fel Kollonits sértő levelét is, remélvén, hogy őfelsége elégtételt szolgáltat neki a sértésekre.⁴

Bármint mesterkedett is Tieffenbach, Kollonitsot az ország mégis kiszabadította. Az 1615.

¹ Thurzó-levélt. 40., 41., 42., 44. fasciculusaiban vannak a végbeliek folyamódásai.

² Hadi levélt. Feldakten, 1614. ápril 10. Ferdinánd főherceg második levele ez ügyben a királyhoz.

³ U. o. 1614. márc. 4. őfelségéhez. Ez a Tieffenbach Kollonitsnak volt vice-főkapitányát, a derék Thury Ferencet is elüldözte Újvárról.

⁴ U. o. 1614. 19. febr. Und in allem, worin der gefangene Kollonits mich laedirt, billicher Satisfaction zu gewarten.

év elején történt ez. Keserőséggel eltelve, idegességtől gyötörve hagyta el Bécsot s magyarországi birtokára vonult. Mivel a kincstár követeléseinek kifizetése helyett a hitelezőit nógatta arra, hogy birtokait lefoglalják, Kollonits igen kellemetlen helyzetbe jutott. Ez a körülmény, no meg méltatlan üldöztetése teljesen elkéséřítette az érdeemes férfiút. Csoda-e, ha a bánat teljesen erőt vett rajta? Ki veheti neki rossznéven, ha indulatos lett mint a puskapor s busultában bolondot mivel.

Még 1607-ben történt, hogy a király jóváhagyásával tizenötezer tallért inscribáltak Kollonits nevében a dévényi uradalomra. Ezt az összeget 1609-ben 20.000 tallérra egészítették ki. Kollonitsnak tehát jórészt törvényes joga volt a dévényi jószághoz. S mint akinek a kincstár legtöbbel tartozott, követelte is a dévényi jószágot. Ám az udvari kamarának eszébe sem jutott a jószág átengedése. Hiszen ha Kollonitsnak adja, egy fillért sem kap. A kamara ajánlatára a király tehát a dévényi jószágot az eddigi zálogos urának: Keglevics Jánosnak adta. Az 1616. évi április 12-én el is rendelte, hogy Keglevicset és feleségét (Bay Zsuzsannát) a dévényi jószágba beiktassák.

Kollonits látván, hogy rútul kijátszották, teljesen elvesztette önuralmát. Pozsonyba ment, ahol zászlót bontott és katonákat toborzott. Aztán Kamper György nevű nemes emberrel együtt megjelent Dévényben. A falu lakói nagyon szívesen látták őt, mivel Keglevicset annyira gyűlölték, hogy egyetlen jobbágy sem akadt, aki neki szállást adott volna. A dévényiek tehát készséggel követték Kollonitsot, aki egyenest a várba vezette őket, s azt minden vérontás nélkül elfoglalta és birtokába vette.

Ez esetnek híre futótúzként terjedt el. A

szúnyogból csakhamar elefánt lett, s mire a hír Bécsbe ért, már lázadásról s ausztriai várak véres Ostromáról szólt a fáma. Bécsből sietve küldtek hadat Dévénybe. Magyarországon pedig a megyék felültetését rendelték el. Május 24-én történt Kollonits bevonulása Dévénybe, s május hónap 29-én Thurzó György nádor már imigyen írt a megyéknek: »Ezen órában egynéhány felől nagy hirtelenséggel mind Bécsből s mind egyebüen gonosz, de bizonyos hírünk jöve, hogy Seifrid Kollonits, nem tudatik honnét indítatván, nagy motust indított, Ausztriában várakat, s itt Magyarországon Dévényt immár megvette, s onnan alább igyekszik. Napról-napra pedig öregbedik hada... Iszonyú nagy tűz támad belőle.«

A megyéken kívül a győri, a komáromi és az érsekújvári hadi népet is sietve útnak indították. Forgách Zsigmond kassai generális is parancsot kapott a felülésre. Collalto és Somogyi Mátyás ezredesek is megindultak s Molart is sietve csatlakozott hozzájuk. Ha a török hadsereg ütött volna be, fele ennyi készületet nem tettek volna. *Valóban vigjátéknak való jelenség ez, ha tudjuk, hogy Kollonits mellett csupán három huszár és két lakáj volt Dévény várában!* Igaz ugyan, hogy volt egy naszádja is Dévény alatt és ötven német gyalogosa, de mi volt ez a felültetett hadakhoz képest! Aztán a maroknyi nép harcolni sem akart. Hiszen a németek az első lármára mind hazaszaladtak. Magának Kollonitsnak sem jutott az eszébe, hogy királya seregének fegyverrel álljon ellent. Amint a hadak Dévény felé közeledtek, Kollonits távozott s nagylévárdi birtokára vonult.

Karcsai Somogyi Mátyás ezredes ért először Haimburg közelébe. Május 27-én levelet bocsátott a dévényiekhez, kijelentvén nekik, hogy mindnyájukat fölakasztatja, ha Kollonitsot ott nem hagyják. Erre nem is volt szükség; mert

Kollonits maga küldte haza a megrémült dévényieket. A dévényiek mellett Kollonits is felelt Somogyi Mátyásnak. Ezt a levelet Somogyi aligha tette az ablakába, mert Kollonits ugyancsak leszóltta őt benne.

Miután a pusztán hagyott Dévénybe hús német gyalogost vetettek, Collalto ezredes a lovasaival Kollonits üldözésére indult. Nagy-Lévárdon egy malomban találta Kollonitsot s társaival együtt elfogta. Ugylátszik, hogy Kollonits ez alkalommal súlyosan megsebesült.¹ Junius 1-én ugyanis Pethe László azt jelenti, hogy Kollonits szúrt sebét Nagy-Lévárdban gyógyítják. Két kapitánya: Kamper György és Perneszy György maguk jöttek Bécsbe.

Az országra szóló lázadásnak ezzel vége volt. Junius 2-án már kihirdették, hogy nincsen szükség insurrectióra. A fölépült Kollonitsot Bécsbe vitték s ott elzárták. Bár törvényt nem ültek fölötte, minden birtokát és ingóságát elkobozták. És a hős, aki anyagi romlásával három évtizedig híven szolgálta uralkodóját és hazáját, ítélet nélkül negyedfél ...évig ült a tömlöcben.² S mi volt a vétke? Elfoglalta azt, amihez joga volt. Ilyen, sőt ennél sokkal különb dolog seregével történt abban az időben, de a tettetést senkinek sem jutott eszébe üldözni.

De hát Kollonits meggondolatlan tette alkalmat adott a bécsi kormányzéseknek, hogy

¹ Hadi levélt. Feldakten, 1616. juni 1. Molart jelenti, hogy Kollonitsot egy alabárdal veszedelmesen megsúrták. Lévárdon fekszik. Szívesen vezetné magát Bécsbe vagy Pozsonyba, de még nem lehet.

² Egy ideig Bécsben, aztán Neustadtban volt elzárva,

megszabaduljanak tőle. S ezt a jó alkalmat nem akarták elszalasztani.

Érdemes megemlítenünk, hogy Dévény elfoglalását Thurzó György is rossznéven vette. Ez az ember — akit meleg barátság fűzött Kollonitshoz s aki mint nádorispán Kollonitsnak legelső védelmezője volt — most ellene fordult. Az 1616. év június havában Batthyány Ferencnek imígyen írt volt a dologról: »Bizony igen nyomorult boldogság az, aki csak egy hétig tart, mint az ő boldogsága, mert ám megfogták és mint történjék végezeti dolgának, csak az Isten tudja. Ami jó hirt, dicséretet ezelőtt cumulait volt, mostan bolond cselekedetivel inkább hisszük oda kezdi rontani.«¹

A Kollonits ellen indított pörben a dévényieket és a pozsonyi tanácsot is vád alá fogták.² A dévényieket Keglevics állította törvény elé. S miután az uriszék elítélte őket, Keglevics valamennyit vasraverette, birtokaikat elfoglalta s a halálos ítéletet is végre akarta rajtuk hajtani. E kegyetlenkedésben azonban útját állták neki a kormányzések. Kithonyth, a királyi ügyek igazgatója ugyanis az üldözött jobbágyok mellé állt s fölirt az érdekükben. Hihetetlen sirás és jajgatás tölti be Dévény vidékét — írja fölterjesztésében. — A nyomorult asszonyok dúlt arccal, szétbontott hajjal a sziklákra mennek s onnét vetik le magukat! Nincs, aki ezt könnyes szem nélkül végig tudja nézni. Megírtam Keglevicsnek, hogy ne merészelje az ítéletet végrehajtani!³

¹ Körmendi levélt. Missiles 1616. juni 11.

² Közös pénzügyi levélt. Hung. 1616. juni 7. Per imperatorem: Pozsonyt meg kell büntetni. A fiskus és a jogászok tanácskozzanak a büntetés felől.

³ Ugyanott, 14450. fasc. Kithonyth írja: Triste sane fit spectaculum; exoritur undique ingens plane-

Mivel a kormányzések kemény parancsot menesztettek a szívtelen Keglevicshez, a szegény dévényiek megmenekültek.

Mivel Pozsony tanácsa elnázte, hogy Kollonits katonát toboroztatott a városban, öfelsege július hónap 30-án meghagyta a magyar kancelláriának, hogy a városi birót és a tizenkét tanácsost a jövö országgyűlés elé idézze és ellenök a hűtlenségi port megindítsa.

A hős Kollonits ezenközben a börtönben szenvedett.¹ Ártatlanságának tudatában a szenvedés mindig jobban és jobban elgyötörte, úgyhogy lassan-lassan elméje is elborult. Végre is a külföldi uralkodók és hercegek vetették magukat közbe a szegény, agyongyötört emberért. 1620 február T'eh ö maga két folyamodást is intézett öfelségéhez. Hosszú, szenvedéssel teli rabságom alatt — írja — minden birtokomat s ingóságomat lefoglalták. Bécsi házamat ott lévő dolgaimmal együtt eladták. Most, hogy szabadonbocsátottak, még annyi pénz sem áll rendelkezésemre, hogy tisztességes ruhát vehetnék magamnak. Én — írja — minden hitelezömet ki fogom elégíteni, de fizesse meg nekem is az udvar régi követelésemet, mely ugyancsak nagy összegre rug.²

E folyamodásnak az lett az eredménye, hogy

tus et ejulatus etc. *miseræ uxor es luridæ et passis crinibus parietibus saxisque sese allidebant et in terram projiciebant.*

¹ A Forgách-levéltárban több levele van 1618. és 1619. évekből. Ekkor a bécsi Burg egy szobájában volt elzárva. Itt is magyar ember volt mellette, nemes Györy István, aki követte urát a börtönbe, hogy ott kiszolgálja öt. Az 1619. év január 30-án Thurzó Szaniszlónak írt. Levelében jelenti, hogy öfelsege engedelmével nála volt Györfly Tamás pronotarius, akivel ügyes-bajos dolgaiban tárgyalt.

² Közös pénz. levélt. Hung. 14459. fasc.

Ferdinánd király elrendelte Kollonits ingóságainak visszaadását. Kollonitsnak több mint félmillió forintnyi követeléséről a király azonban egyetlen szót sem szólt.

Amint Kollonits a börtönből kiszabadult, első dolga volt hálát mondania azoknak, akik érte közbenjártak. Megható szavakkal mond például köszönetet Bars megyének jóindulatból való szeretetéért. »Egész nemes vármegyéül — írja — testem szakadásával, vérem hullásával és életem fogytával is meg igyekszem szolgálnom. Engem kegyelmetek mindenkoron igaz szívből való jó szolgájának és atyafiának tartson.«

Kollonitsnak teljes elégtételt az 1622. évi országgyűlés adott.¹ A 63. törvénycikk ugyanis a méltatlanul meghurcolt, nagyérdemű főúrnak visszaadni rendeli a lévai uradalmat.² Ez időtől fogva Kollonits Léván, egykori boldog otthonában éldegélt. Igaz ugyan, hogy a várba császári katonaságot vetettek, de ő ezzel már nem sokat törődött. Beteg és halófélben lévő ember volt ő már akkor. 1623. év őszén el is költözött az élők sorából. Az övéi mind elhaltak, rokonai közelben nem voltak, így hát nem is

¹ A király és tanácsosai Althannak ígérték Lévát s Kollonitsról hallani sem akartak; mert szerintök az ő kezén nem biztos a vár. (»wegen des von Kollonits wissentlichen Plödigkeit keineswegs versichert.«) Ezt a Geheime Deputierte Rätthe írják öfelségének.

² Kollonits 1623. ápril 15-én Léváról írja az udvari kamarának, hogy Althan Lévát teljesen kifosztva hagyta s az uradalmat teljesen elpusztította. Én — írja — a gonosz nyelvek miatt sokat szenvedtem már, de ezt a gázságot nem hagyom. A törvény elé idézem őt. (Közös pénz. ltr. Hung. 14463 fasc.)

akadt, aki őt eltemettette volna. Az őrség a holttestet koporsóba tévé s a vár nagytermébe helyezé. *Itt pihent a nagy hős temetetlenül évek hosszú során!* A kincstárnak és az udvarnak csak arra volt gondja, hogy a hagyatékot elko-bozza, de a nagyérdemű főúr eltemetéséről egyik sem gondoskodott

Másfél évtizeddel Kollonits halála után Stella Jakab János udvari kamarai tanácsos hivatalos minőségben Léván járván, a vár nagy szobájában akart megszállni. Azonban ott — nem kis meglepetésére — koporsót talált! Kollonits Szigfrid koporsója volt ez! Azonnal jelentést küldött Bécsbe. Már régebben meghagyták a kamarának, — írja Stella — hogy a holttestet 150 forintnyi költséggel eltemessék. De idáig nem történt meg. Pedig a szobára szükség van. Leghelyesebb lesz, ha költségkímélés szempontjából éjjel, titokban a katonákkal levitetik a sírboltba és a felesége mellé helyezik.¹

A magyar kamara erre 1638 március 18-án azt felelte, hogy ő semmiféle parancsot nem kapott idáig Kollonits eltemettetése ügyében. Azonban az esztergomi érsek nem ellenzi, hogy Kollonitsot pap nélkül, éjjel a saját sírboltjába helyezték.

1638 április hó 20-án aztán Stella kamarai tanácsos császári rendeletet kapott. Temettesse el — mondja a rendelet — éjjel titokban és pap nélkül Kollonitsot a felesége mellé. De jól vigyázzon, hogy őfelségének ebből kára ne legyen.² Az osztrák szokás szerint ugyanis a

¹ Közös pénzügyi levélt. Hung. 14497. fasc. 1638. A pap nélkül, titkon való eltemetésbe — írja Stella — az esztergomi érsek is beleegyezett.

² U. o. »damit hindurch Ihrer Majestät nichts praejudicirt oder aufgeladen werde« etc.

meghaltnak adósságát az köteles kifizetni, aki eltemetteti őt!

És Stella éjjel néhány katonával csakugyan levitette a koporsót a sírboltba. Pap nem volt jelen. A templom ugyanis, ahová temették, akkor már a katolikusoké volt, s az esztergomi érsek protestáns papot oda nem bocsátott. Kollonits pedig mint a protestáns egyház hü fia halt meg!

Íme, tizenöt évvel a halála után ilyen temetésben részesült a hős Kollonits Szigfrid, akinek a kincstár több mint félmillió forinttal maradt adósa, s aki egész életén át a vére hullásával küzdött az uralkodóház és az ország érdekében.

Azt mondják, a politikában nincs hála. Heyles. Se itt nem háláról, hanem emberségről van szó. S az embertelenség még a politikában is mindenkor utálatos marad.

¹ Kollonits Ernő kimutatása szerint a boldogult Szigfrid követelése 548.212 fjt volt. Hú és lovagias szolgálata, valamint bőkezűsége azonban — írja Kollonits Ernő — sok adósságba keverte őt. (1623. júli 3. öfelségéhez intézett felterjesztése.)

XVIII.

**ZRÍNYI MIKLÓS
EMLÉKEZETE**

Zrínyi Miklós emlékezete

I.

Mondják, hogy a nagy tehetségek csak csodálatot keltenek bennünk. A nagy jellemek azonban már erkölcsig érésünkre hatnak a közjónak áldozó, a nemzetükért élő férfiak pedig hálára jés szeretetre indítanak.

Zrínyi Miklós egyesíti magában a lángészt a páratlan jellemmel és a legideálisabb hazafisággal. Mint író, mint államférfiú és mint hazafi egyaránt olyan, amilyent az Isten egy nemzetnek ad, hogy jobb észre hozza, őt tehát a magyar nem csupán csodálja, nemcsak hódol neki, hanem szereti szíve egész melegével, mint a magyar nemzet jó szellemét. Igen, ő szeretetet gerjeszt minden magyar szívben, mert a saját szívében kibeszélhetetlen szeretet lángolt nemzetéért és hazájáért. A nemzeti érzés ereje egyéniségét teljesen betölti s minden gondolatát, minden eszméjét és tettét ennek rendeli alá. Horeb csipkebokra nem égett jobban, mint az ő szívében a haza- és a fajszeretet. Harsány szava — mint a bérci szél zúgta egykoron ellenségeinknek: Ne bánts a magyart! És küzdött, mint a nemzeti becsület védője. És csatázott tollal és karddal, hogy az elhült magyar szívet s a kihalt lelkesedést új életre keltse. A kiapadhatatlan forrás, amelyből mindent merített, a honszerelem volt, mely, mint a borostyán indái

a tölgyet, mint a lány moha a fatörzset, át- és átfogta őt. S mintha egyedül belé szállt volna a nemzet jobb lelke, a férfias elszántságnak, a nemes ihletettségnek oly lélekemelő példáját adá, arany elméjének oly gyöngygondolatait szóra, hogy szaván ma is megmozdulhatna, ma is szívet kaphatna a nemzet.

Sajnos! kora mégsem értette meg szavát; a magyarság mégsem indult utána. Nagyratörő lelke tehát szárnyaszegetten vergődött. A meg nem értés kínos tudata gyötörte. Szenvednie kellett övéinek szenvedését; túrnie saját «negaláztatását; siratnia szép álmait eltűnését. Lassan-lassan reménye is halófélben volt. S ez az elhaló remény hazája szebb jövőjében volt a legfájóbb sebe, amit életében kapott.

Korának a bűne, hogy a legnagyobb magyar szellemek egyikének magasztos szószati megértő keblekre nem találtak. A kölcsönös gyűlölködés és az erkölcsi süllyedés jele, hogy a megpróbáltatás súlyos napjaiban a leghivatottabb vezér követőkre nem talált. Ez Zrínyinek a tragikum. S ez a tragikum kelti minden magyarban a fájdalmat, mikor e lánglelkű férfiú életével foglalkozik.

És Zrínyinek Vesta-lánggal telt szíve kihűlt anélkül, hogy célját elérte volna. De vajjon kibebíti-e ez Zrínyi nagyságát? Vajjon az ő hibája-e, hogy a szeretet és a megértés nem kaphatott erőre a gyűlölködés ez országában?

Az ember századának a fia akkor is, mikor küzd ellene. S ha százada meg nem érti, annyi előtte a gát, amennyi a vágy. Zrínyi küzdött haláláig. Minden tehetségét, vagyónát, meggyőződését s vérét hazája javára fordította. Nem számításból, nem hiúságból tette, hiszen magára sohasem gondolt. Csak hazájának és nemzetének élt. Ezeknek áldozott, ezeknek a

jövőjéért aggódott mindvégig. Pályáját tehát magasztosan futta végig s ez maga fölér a sikerrel. Hiszen az államférfiúi naggyá nem csupán a siker teszi. A siker néha sir és nem siker. Nagyságát politikájának iránya és értéke mutatja. Ez az ő igazolása; ez az igazi nagyság hőmérője. Zrínyinek mint államférfiúnak nagysága is ebben rejlik. Politikájának iránya és értéke nemzeti létünk föltétele volt. S ha célját nem is érte el, ethikai nagysága örökké élni és hatni fog.

Megfásult, önző világ járta nálunk, mikor a magyar Hannibálnak nevezett Zrínyi Miklós szemét behunyta. Nem csoda hát, ha e szomorú korszak a legnagyobb fiát is hamar elfeledte. S ez a feledés nagyon sokáig tartott. Zrínyi Miklós csak másfél század múlva támad föl újra. Szegény, de lelkes magyar írók támasztják fel. Ők ássák ki e nagy kincsünket a feledés mélyéből; ők adják vissza nemzetének. S akik ezt teszik, lelki gyönyörűséggel eltelve cselekszik. A legelsők egyike, Kazinczy Ferenc, Zrínyi egyik ismeretlen munkáját olvasván, a küldőnek így köszöni meg az élvezetet: »Eletem legszebb órái közé tartozik az, melyben az általam annyira szeretett Zrínyinek ezt a munkáját olvashattam.«

S azóta hányan szóltak így Zrínyiről s hányan kiáltották Kazinczyval: »Mely magyar szív és mily tiszta, mily józan gondolkodás!« Hányan és hányan kutattak Zrínyi nagy elméjének emlékei után. S minél több ilyent hoztak napfényre, annál fényesebbé lett előttünk az ő szelleme. Rajta is teljesült, hogy a gyémántot saját porával lehet legfényesebbé tenni.

Most, hogy munkáinak és leveleinek java-résztét ismerjük, most látjuk csak, hogy mennyi szellemi kincsünk volt temetve. Csak most mond-

hatjuk el igazán, hogy az elmúlás nála is új élet kezdete lőn: a halhatatlanságé.

Nem is halhat meg az, kit nemzete szeret. S ki érdemli meg ezt jobban, mint Zrínyi Miklós? Ki van közelebb a magyar szívhez? Ki az, kit könnyebben megért a magyar lélek?

Nincsen századában senki, akiben nemzetünk elhunyt jeleseinek szelleme úgy élt és úgy rezgett volna tovább, mint Zrínyiiben. Erkölcsei és szellemi nagyság ő s amellet nemzetének leghívebb fia, aki a sötétségben világosság, a viszálykodásban békítő szellem, az erkölcsi sülyedésben az eszményi virtus megtestesülése, a magyar becsület védője, a magyarság igazi géniusza volt.

II.

Íróink keresik, kutatják, kinek köszönhetjük Zrínyi Miklóst, ki oltogató szívébe a neme-sebb érzéseket, kinek a példáján lett nagygyá. Ne keressék. Hiábavaló munka ez. A nagy tehetségeket nem az iskolák adják. A nagy tehetségek születnek. Zrínyi Miklósban magában -volt a fölemelkedő erő; maga képezte magát. Nem a világ, nem is kortársai, hanem önszíve jelölte ki neki az irányt. Olyan volt ő, mint a puszta mezőben álló hatalmas tölgy, mely magától növekedett, maga erejéből lett nagygyá. Nincs körülötte lombos erdő, nincs hegyorom, mely megvédené. Egyedül állja a vihart, egyedül szenved az elemek tombolását.

Vannak írók, kik azt hirdetik- hogy Zrínyi Miklós Pázmány Pétert és Eszterházy Miklóst választotta példaképül. Ha ez igaz volna, akkor Zrínyi nagyon messze esett a példaképeitől. Eszterházy jó magyar volt ugyan, de mint nádor az udvar politikáját követte. Zrínyi ellen-

ben azt tartotta, hogy méreg és veszedelem fekszik a bécsi ígéretnek édessége alatt! Eszterházy tiltotta a török ellen való harcot, Zrínyi pedig állandóan hadakozott ellene. Eszterházy Zrínyi Miklóst már fiatal korában bevádolta a haditanácsnál, Zrínyi pedig egyik levelében elítéli Eszterházy politikáját. Eszterházy korholja és kicsinyíti Bethlen Gábort, Zrínyi ellenben magasztalja. Eszterházy törhetetlen hive volt az udvarnak, Zrínyi meg a nemzeti királyságért lelkesedett.

Ilyenformán vagyunk Pázmány Péterrel is. Hogyan is választhatta volna őt példaképül az a Zrínyi, aki egész életén át a vallási türelmet hirdette s még a törökről is megírja, hogy nem a vallása hanem a hódításai miatt küzd ellene. Hogy követhette volna Pázmányt Zrínyi, akit a protestánsok fővédőjüknek tartottak, aki a két felekezetnek kijelenté: »Én más valláson vagyok, de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken esett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pópista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék együtt a hazát.«

Zrínyi nem térít, nem üldöz senkit. Türelmes mindenkívül szemben. Pedig a türelem nála nem a hit gyöngülésének a jele, mert hiszen hívőbb lelket nála keresve sem találunk. Ő az emberekben először az igaz magyarságot, az önzetlen hazafiságot kereste. S ha valakiben ezt megtalálta, nem nézte a hitét. Így lett az ő legbizalmasabb és sirig hű barátja Vitnyédy, a buzgó lutheránus. Így közeledett ő a protestáns Vesselényi Pálhoz. Így mondotta Rákóczi Györgyöt »a legjobb magyarnak, aki él az ég alatt«. Tudjuk, hogy Zrínyi a csatáiba mindig magával vitte udvari papjait is, de természetesnek találta, hogy seregében prédikátorok is legyenek.

Vajjon az efféle dolgokat Pázmánytól tanul-ta-e? Nem. Zrínyi tettei és Írásai olyanok, hogy nincs kortársai közt, akivel őt összehason-lithatnók, nincs, ahová sorozhatnók.

Honnét meríthette tehát a lelkesedést, a bizalmat; kitől köleszöszött eszméket, ha egy-szer annyira elütött kortársaitól?

Zrínyi maga megmondja, de meg az írásai is elárulják, mi hatott rá a legjobban, micsoda titkos erő készítette őt folyton arra, hogy ne az árral, hanem az ár ellen ússzék.

Amint tudjuk, elődei a magyar szent koro-nának hű tagjai, nemzetüknek hasznos fiai s vitéz katonái voltak. A szigetvári hősben nem-zeti vértanú is került ki. A költő édesatyja, Zrínyi György bán, politikai hitvallását imígyen adja: *»Az, mi az Magyarországot és annak ko-ronáját illeti, nekünk minden eleink az Magyar-ország koronájához hallgattanak és az magyar-országi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltanak; sze-gény ösünk érette meg is hala... Édes hazánk-nak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehe-tünk idegöni és háládatlan fiai/«*

A Zrínyi-család tagjai négy nemzedéken át a török ellen való harcolnak vezetői voltak. A vitézi szellem fiúról fiúra száll köztük s a családi hagyomány nemzedékről nemzedékre viszi az elődök emlékét. E szellemi átfüződés szaka-datlanul életben tartja az elődök szellemét az utódok számára. S a hivatás atyáról fiúra száll s e hivatás birtokában küzd mindegyikük a török ellen.

Családi örökség volt a Zrínyiek közt a ze-nének és a dalnak a szeretete. Zrínyi György maga írja le, mennyire kedvelte muzsikásait és énekmondóit. Magyar szokás szerint mindegyik Zrínyi-fiu megtanulta a lant kezelését. Tudjuk

Zrínyi Miklósról, hogy már gyermekkorában játszott a lanton s mint diák szabad óráinak unalmát kobzolással űzte el. Bizonyos, hogy költői tehetségének fejlődésére ez a körülmény nem maradt hatás nélkül. Gyönyörúsége volt a zenében és a dalban, tehát maga is próbált ilyeneket alkotni.

Zrínyi Miklós még gyermekorban volt, mikor hőslelkű atyját és anyját elveszte. Mint árva gyermeket, hű rokona: Batthyány Ferencné Poppel Éva vette szárnyai alá. Ez ideális lelkű és nagyműveltségű nő egészen haláláig anyai szeretettel csüggött a Zrínyi-árvákon. Nemcsak nevelte, hanem módnélkül szerette is őket. Bizonyos, hogy Zrínyi Miklós fogékony lelkébe ez a derék protestáns asszony csöpögtette az ember-szeretetet s a vallási türelmet. Hiszen ő maga a legszebb példáját adá a szeretetnek és a vallási türelemnek.

Hogyne oltotta volna ezt be olyannyira szeretett »fiába«, Zrínyi Miklósba?

Hősünk egy ideig aztán a jezsuiták gráci, bécsi és nagyszombati iskoláiban forgott. Jövő fejlődésére ez iskolák csekély hatással voltak. Az ő lelke nem olyan táplálék után sóvárgott, amilyent itt osztogattak. És kereken kijelentette, hogy Nagyszombatban nem tanul tovább, hanem külföldre megy. Kívánságát a király teljesíté s Zrínyi felövezte magát az olaszországi útra. Tapasztalatokkal gazdagon jött haza. Megtanulta Petrarcától, hogy a szép és dicső tettek, valamint a jeles művek alkotására fordított idő az életben örömet szerez s az ég útját megnyitja.¹

Kortársai, tanulmányaik befejezése után, az udvarlásra, a táncra, az ivásra és a pípeskedésre

¹ XVI. canzone, 7. versszak,

adták magukat. Zrínyi Miklós ellenben csak most kezdett igazában tanulni. Halomszámra hozatja a könyveket. Hat nyelven olvas és ír. Lelkének gyógyszerháza a könyvtára lesz. Itt álmodozik, itt gondolkozik, itt emelkednek lelkében a tettvágy hatalmas ingerei. Teremtő fantáziája lassan-lassan kijelöli neki az irányt, melyen jövő célja felé közeledhetik.

Zrínyi maga írja, hogy legelőször is hazánk történetét olvasgatta s lelkét boldogsággal tölte el azon idő tanulmányozása, melyben nagyok és szabadnak látta nemzetünket. Akaratlanul is magukkal ragadják őt megdicsőült hőseink. Lelküknek árnyai — úgymond — nem hagyják aludni, mikor kívánná az álmodót; nem engedik pihenni, mikor keresné a nyugalmat. Még álmában is ezekkel álmodik s hallja hívó szótukat: »Ne aludjál; ne keresd a gyönyörűséget! Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk? Kövesd az mi nyomdokunkat; ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet!«

És Zrínyi hallgatott az ősök ez intő szótára. Lelkét eltölti az a gondolat, »hogy a hazaszerető urnák, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, ami kedves, ami alkalmas, hanem micsoda jobb és hasznosabb hazájának«.

A magyar történelem tanulmányozása után a latin és görög klasszikusok olvasásához fogott. Ezek munkáiból azon örökérvényű igazságokat jegyezte ki, amelyekre egy hadvezérnek és egy államférfiúnak múlhatatlanul szüksége van. Aztán az olasz renaissance nagy íróinak műveivel kezdett foglalkozni. Behatóan tanulmányozta Macchiavelli korszakalkotó műveit. Bizonyos, hogy az olasz nemzeti eszme előharcosának, a

nemzeti hadsereg és a nemzeti függetlenség e lelkes hívének nagy hatása volt Zrínyire. S bár Macchiavelli az erkölcsi romlottság színében mutatkozik, Zrínyi sok eszmét átvesz tőle, de ezeket a maga eszményi gondolkozásához és céljaihoz idomítja. Ha a nemzeti egység hívei követhették Macchiavelli tanácsait, miért ne követhette volna Zrínyi? Hiszen ha valahol, úgy nálunk folyt igazában a létért való küzdelem; nálunk kellett az államot védeni, az egységet megteremteni.

Miután Zrínyi mindazt a szellemi kincset megszerezte, amire a jövő pályáján szüksége volt, mint maga írja, szíve megbátorodott, akarat megerősödött, lelke felemelkedett. Aztán tantoríthatatlan állhatatossággal egy nagy cél kivitelének kezdé életét szentelni.

A nemzetet akarta kórálmból fölrazni hogy egyesült erővel, megértéssel és lelkesedéssel fölvegye a küzdelmet ellenségeinkkel és szabaddá tegye Magyarországot. Az Istent kérte, hogy szívet, bátorságot, egyességet teremtsen közinkben s hazánkhoz való szeretetet plántáljon szívünkbe. A porban heverő magyar nevet csak így emelhetjük föl; hanyatló hazánkat csak így menthetjük meg, a török iga alól csak így szabadulhatunk meg.

Zrínyi Miklósnak szent meggyőződése volt, hogy a magyar nemzetnek saját erejével kell fölszabadítani az országot; mert ha mások üzik ki a törököt, a magyarságra elnyomatás és rabság vár.¹ A jövő igazolta, hogy Zrínyi helyesen vélekedett.

A fölszabadítás nagy eszméjét, ezt a szent célt Zrínyi beszötte napjainak minden gondolati közé. Ezért élt-halt. Ennek a célnak áldozta

¹ »Akkor jobban felfuvalkodván, éppen eltapodnák nemzetünket és eltörölnék, rabságra vetnék azt.«

tehetségét, vérét, vagyonát; ezért túrt, szenvedett; ezért töltött számtalan álmatlan éjét. E cél, e nagy eszme adta kezébe a tollat s ezért lett íróvá is.

Jól tudván, hogy egymaga nem elegendő e nagy cél kivívására, közös munkára, áldozatra hívja nemzetét.¹ Értzi, hogy szenvedélyeket kell költenie nemzetében. Tehát a hamuban rejlő szikrát igyekszik lánggra lobbantani. A nemzetélet folytonosságát kisérven szemével, a múlt érdemeit és lelkesedését állítgatja szembe a jelen hibáival és közönyösségével.² Rájön, hogyha az élőkben az elhunyt jeleseink jobb szelleme él és uralkodik, a szellemközösség egységet, megértést teremt s a nemzet életét hosszabbítja. S mindezt a magyar szívnek búbajos szókkal, meggyőző erővel és lelkesedéssel adja elő. Egyik kezében a kard, a másikban a lant és a toll, mely csatlakozásra hívja honfitársait. Minden szava olyan, mint az idegből lőtt nyíl, mely a vérig hatol. Nem is szavak ezek, hanem szívből fakadt érzések, természetes nyilatkozatai az ő nagy szellemének.

Nemzete sorsáért aggódván lelke, minden vesélyt nagyobbnak lát és nagyobbnak hirdet s minden nehézséget kisebbnek. Ostorozza honfitársait, hogy megutáltassa velük a nemzeti bűnököt; de azért nagy célja kivitelére magyart kivan maga mellé. Ezernyi tanáccsal szolgál kedves nemzetének, hogy el ne hagyja magát a ve-

¹ Mikor az ország védelmére a saját költségén Zrínyi-Ujvárt építteté, az egykorú német följegyzés szerint mindennap három órán át maga is földet hordott taligán.

² A Szigeti veszedelem megírásával is azt a célt szolgálja. A XVI. század lovagias szellemét és vitézi virtusát állította szembe a XVII. század hanyatló végbeli életével.

szedelem napjaiban. S minél több vészfelhő tornyosul az ország elborult égén, Zrínyi szava, Zrínyi kiáltása annál hatalmasabb lesz. »Szegény magyar nemzet, — kiáltja egyik művében — annyira jutott-e ügyed, hogy senkinek ne keseredjék meg szíve romlásodon? Hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázod, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, ime kiáltok, ime üvöltök: hallj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz. S imé tudománt teszek előtted nagy Isten, mindent, akit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől!«

Hősünk, mintha csak érezte volna, hogy a szíveig ható szózat, az események megriasztó hatalma föleszmélésre ébreszthet ugyan, de kietartó lelkesedést vajmi ritkán teremthet: ezért más módon is hatni akart nemzetére. Tudta, hogy a nemzeti hiúságot dicsőséggel lehet fölkelteni; érezte, hogy dicsőség övezte vezérre van az országnak szüksége. Tehát véres harcokat folytatott a török ellen. S győzelemről győzelemre vezette hiv csapatait. Mindig kisebb erővel támadta az erősebb ellenséget és mindig sikerrel.¹ A régi magyar hadakozási módot követte, mely teljesen alkalmazkodott a török harc módjához. A terven mindig sokáig gondolkozott, de aztán villámgyorsan cselekedett. A titoktartás s a véletlen támadás nagyban előmozdította sike-

¹ Az 1653. évben írja például: »Resolutus vagyok, hogyha fölmegeyen az török, vagy sok vagy kevés legyen, Isten segítségébül beléjük kapok és szerencsét próbálok velük... Talán az Isten úgy adja, hogy az mi eleinknek ugyanilyen győzedelmet megújítjuk.« (Csáktornya, szept. 15.)

reit. Ezek nélkül bizony seregével együtt nem egyszer veszedelembé került volna. Egyik támadása alkalmával maga írja: »Minden fundamentuma ennek az dolognak az hamarságon áll és az titkon; ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.«

Másik ilyen alkalommal írja Batthyány generálisnak: »Isten segítsen mindnyájunkat jó szerencsére. Kérem kegyelmedet, ne jelentse kegyelmed senkinek ezt a titkot, mert egy lábíg odaveszhetnénk.«

Zrínyi hadi dicsősége gyorsan emelkedvén, a külföldön is csodálni s magasztalni kezdték. Neve félelmes lett a török előtt. Közmondássá vált, hogy oda megyén a török, ahol Zrínyi Miklóst nem tud. Maguk a törökök mondogatták, hogy *Zrínyi a császár, ők mástól nem félnek, csak Zrínyitől!*¹

S vajjon honfitársai miként fogadták ezt? Sajnos! nálunk Zrínyinek több irigye támadt, mint jóakarója. A rettenetes ambíció — írja Vitnyédy — olyanokat is generálisságra ösztökölt, akik nemcsak ellenséget, de még holt ebet sem láttak!

Az udvar is gyanús szemmel nézte Zrínyi emelkedését, ezernyi gáncsot vetett neki s »nem engedte neki a dicsőségére leendő jó alkalmazottságot«. S akadtak nálunk, akik csúf intrikával és hazug besugással még növelték az udvar gyanúját. Nem újság ez nálunk. Aki mást nem örömet lát a dombon, a völgynek taszigálja, mikor módját leli.

¹ Ányos Pál írja 1653. márc. 13-án Batthyányi Ádám generálisnak, hogy Ibrahim pasával beszélgetett. »Az Ibrahim megijedett. Félt, hogy Zrínyi uramat mondtam.« (Körmen di levélt. Missiles. Itt vannak a fentebb idézett levelek is.)

»Sohasem hittem volna, — írja Batthyánynak — hogy ennyi nem jóakaróim legyenek Magyarországon, holott én mindennek szolgálni igyekszem. Immár egynéhány helyt jóakaróimnál behazudtak, az kiben mind sem búsulok annyit, mint azon, hogy kegyelmedet is, közel való atyámfiaát s az kiben legtöbbet bíztam és bízom is, tökélyetlen s hazug nyelvekkel elidegeníteni akarják tőlem.«¹ E levelet aztán a rágalmozójára tett ezen nyilatkozattal fejezi be: »Bizony, ha száz mérföldre leszen is, de mégkeresem s megbizonyítom, hogy hazudott, mint az eb.«

Azok, akik Zrínyi Miklós életét az efféle rágalomokkal megkeserítették, még akkor sem hagytak neki békét, mikor amúgy is bánatba merült. Módnélkül szeretett felesége halálos ágya mellett virrasztott s Batthyány Ádám még ekkor is rút levélben támadta őt. S a nagy férfiú haragszó helyett bánatosan feleli neki: »Azminemű szerencsétlenségbe vagyok most, szerelmes feleségem az éjjel meghalván, inkább vigasztalást várnék kegyelmedtől, hogysen ily rút levelet. Az Isten megveri azt, aki oka ennek az mi háborúságunknak ... Isten az bizonyosságom, hogy soha az kegyelmed ebének nem vétettem. De ha vétettem, kész vagyok eleget tenni, kegyelmedet meg is követni. Ne illessen tehát édes bátyámuram annyi bosszúsággal, gyalázatos levelekkel, főképpen most atyámfiaától mily nehezen kell szenvednem, az kitől jót várnék, mikor az feleségem halála miatt vagyok nagy búban.«²

»Hiszen — írja más alkalommal — azért vagyunk keresztények, hogy egyik az másik nyavalyájén meginduljunk.³

¹ Körmendi ltr. Missiles, 1644.

² U. o. Csáktornya, 1650. szept. 23.

³ U. o. 1647.

Bizonyos dolog, hogy az efféle dolgok Zrínyi nagy szívébe gyötrelmet vetettek. Nemcsak elkomorodik, de állandó szomorúság ül a lelkére. A búbanatot lakóul fogadja a szívébe. Míg kortársai a tánc és a vígan való lakás gyönyörűségének adják magukat, ő fogadást tesz, hogy nem táncol. Bornemissza lévén a mulatozásokban nem vesz részt. Mikor rokona farsangolni hívja őt, szomorúan feleli: »Mivelhogy én bornemissza vagyok, az táncról is fogadásom vagyom, nem vélem, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket. Sőt talán bánkódásra matériát adnék.«¹

De bár erősen hajlott a búskomorság felé, tetteje sohasem csökkent. Tovább is dolgozott, írt, lelkesített, küzdött és áldozott, hogy a meglankadt magyarságot a maga dicsőséges cselekedeteivel felébressze. Óriási összegeket költött a haza védelmére s jövedelme jórészt hadi kiadásaira költ el. Saját bevallása szerint egyetlen hadjárata 50.000 tallérjába került. Hogy irigyeit és ellenségeit elnémítsa, megalázta magát, kért, könyörgött még olyanoknak is, akiknél neki még az árnyéka is különb volt. Közös munkára, az egyenlenség eltávolítására buzdított mindenkit. S jómaga túrt, mint Jób. S ha igaz, hogy a lángelméjűség természetes képesség a türesre, akkor Zrínyi a legnagyobb lángelmék közé tartozik, mert túrni ugyancsak tudott.

S volt is mit túrnie, nemcsak az udvar, hanem honfitársai részéről is.

Akadtak nálunk elegen, kik merő irigységből hamis híreket terjesztettek róla. Az 1651. évben például Zrínyi megverte a törököt, de ellenségei itthon és Bécsben is azt hirdették, hogy Zrínyit súlyos vereség érte. »Bécs — írja Pálffy nádor — rakva volt avval, hogy gróf

¹ Ugyanott.

Zrínyit a török megverte és az érsekújvári hős-tatot fölégette. De hogy mindezek különben vannak, Istennek legyen nagy hála.«¹

Nem is idegenek, hanem magyarok híresztelték, hogy a törökök megfizették Zrínyit, azért nem foglalta el Pécs várát! S mindezt tudta Zrínyi s mégsem hagyott föl a küzdelemmel és a jóreménységgeil. Ő szegény hitte s remélte, hogy a fenyegető veszedelem megszünteti nálunk az egyenetlenséget és a kölcsönös gyűlölködést. De ebben a reményben is csalatkoznia kellett. Nemzeti átkunk nekünk az egyenetlenség és a gyűlölködés, mely minden nagy emberünk útját tövissel rakta meg. Méltán kiáltja az egyenetlenségről: »Oh, rajtunk való nagy veszély! Oh, minden előmenetelünk hasznainak, gyönyörűségének, fő és igazságos állapotunknak megfosztó eszköze !«²

S míg itthon látni kellett az örökös egyenetlenséget, gyűlölködést és ármánykodást, az alatt az udvar és a bécsi kormány részéről méltatlanság méltatlanság után érte. »Engem — írja Zrínyi — eléggé exerceal az udvar boszusággal. Csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédim. Ha békeséget tartok a törökkel, az is rossz; ha felbontom, az is baj !«

Mint sok nagy államférfiúnak, úgy Zrínyi

¹ Körmendi levélt. Missiles, Pálffy Pál Bathyány Ádámhoz, 1651. nov. 16.

² Vitnyédy írja Megyerinek Zrínyiről: »Ex utroque Caesar! Uram felől is azt mondhatnók, ha abban az időben volnánk, kiben azok voltak; de mivelhogy ez mostani seculum az érdemetleneket szereti, azokat becsüli s remunerálja, neki is csak fohászodással kell elnyögni ily csúfos forgásit az planétáknak.« (A képírók mondák egykoron Júliusnak: ex utroque Caesar.)

Miklósna is éreznie kellett, hogy míg ő az egyik oldalon egyedül áll, addig a másikon az egész világ szembe fordul vele. Értjük, ha a nagy férfiú lelke ilyen viszonyok közt buba borult. Értjük szomorú kiáltását: a magyar fátum alászállott, ez az Isten akaratja. »Hanem azon panaszolkodnám a szerencsére, hogy evvel az ingéniummal, evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásnak seculumjában helyezett engemet és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz és nem fordította volt orcáját ötölök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, akik most unalommal néznek reánk és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talán akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinációjából dicsőséges foglalatosságokat és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, de serénységgel.«

Időjártára a sors mindig több és több keserűségre adott neki okot, mindig újabb és újabb gyötrelmet vetett nagy szívébe.

A nádorságra törekedett, hogy hazájának használhasson s a papok ligája Lippay érsekkel a tehetetlen Wesselényi mellé állott, aki az udvarnak és a bécsi kormánynak főhajtó szolgája lett.

S talán szembeszáll véle Zrínyi? Tán ellensége lett Wesselényinek? Nem. Meghajlik a változhatatlan tény előtt s keresi az alkalmat, hogy Wesselényi nádorral együttesen dolgozhassék a haza javán.

Minél világosabban látta Zrínyi az udvar és a bécsi kormány magyarelles politikáját, annál erősebbé lett benne a hit, hogy Magyarország csak mint nemzeti királyság boldogulhat. És szemé, lelke Erdély felé fordul, ahol még a ma-

gyar uralkodott. Onnét várja a felkelő napot.
 »Az Isten engedje, — úgymond — hogy Erdély
 által virradjon meg szegény magyarra!«

A virradat — sajnos — nem köszöntött be.
 Sőt Erdély is elbukott. Montecuccoli veszni
 hagyta Erdélyt Magyarország nagy részével. S
 a gőgös olasz hozzá még a magyarság szidalmazásával,
 a magyar hadi tudomány kicsinyülésével próbálta meg
 eljárása igazolását. A megtámadott magyar becsület
 védelmére Zrínyi áll ki. JéateL™ aiYXê.L,és mesteri módon védelmezi
 nemzetét. A metsző gúny, a szellemes és találó
 vágás, a meggyőző erő, amely e védelem minden
 sorát áthatja, Zrínyi lelkéből fakadt. Olvasásánál
 az embernek az idegei ma is megfeszülnek; vére
 forr és szíve dobog. S szinte érzi, hogy Zrínyi-
 ben itt a nemzet géniusza szólalt meg!

Zrínyi lelki szenvedése nehéz napjaiban több
 munkát is írt, melyeket azonban csak leghívebb
 barátainak adott oda olvasásra. Szerénysége nem
 engedte,¹ hogy nyilvánosságra bocsássa azokat,
 bár hű barátai aranybetűkkel akarták kinyomatni.

Ha e munkákat mélyreható szemmel olvasgatjuk,
 Zrínyi Miklós nagy szelleme, mély poli-

¹ Szerénysége számtalan alkalommal nyilatkozik,
 főleg győzelmek alkalmával. A címeiket nemcsak
 nem keresi, de még a nagyságos cím ellen is tiltakozik.
 Arcképét keresve-keresik, de ő maga a főuraknak
 sem ad. Fia halála miatt azért kesereg, mert azt
 remélte, hogy belőle jobb költő s vezér lesz:

»Hogy követi, meg is haladja versemet
 És szegény hazánkért igyekezetemet.

Zengőbb trombitával magyar vitézségét
 Fogja énekelni erős kar erejét.«

tikai belátása és józan ítélete ragyogó színben tűnik fel előttünk. Éles szeme látta a török birodalom hanyatlását.¹ Bölcs előrelátással megjövendöli a spanyol örökösödési háború kitörését s az európai státus fölfordulását. Érzi s állítja, hogyha nem magunk erejéből szabadulunk fel a török járom alól, elnyomatás lesz a részünk. A nemzeti hadsereget tartja a nemzeti állam alapjának s az adót az erejének. Hirdeti a nemesség megadóztatását s lelke sejtve kiáltja nemzetének, hogy csak saját magában bizhatik.

Zrínyi, amint saját otthonát magyar Athaenas-szá tette, úgy az országot is minden tekintetben emelni akarta. Miért ne lehetne — kiáltja — minékünk is oly előremenetelünk, mint másoknak? Az első magyar emberek egyike volt ő, aki a kereskedést s főleg a tengeri kereskedelmet az ország érdekében sürgette. Maga járt elől jó példával s élénk kereskedést űzött Velenccével mindaddig, míg a bécsi kormány ebben is meg nem akadályozta.

Zrínyi Miklós nagyon jól látta, hogy a bécsi kormány hazánkat szegénnyé igyekezett tenni. A tehetetlent és a nyomorultat ugyanis könnyen lehet pórázon vezetnie. Ezért hazánk szerencsétlenségét az udvar bizalmatlanságában és a tanácsadók gonoszságában látta. »Ha — írja — a mi urunknak alattavaló magyar nemzethez való diffidentiáit nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bir másképpen a magyarral, hanem

¹ Egyik levelében írja: »Szemlátomást látjuk az Isten irlalmát hogy minden jóakarátát elvette a töröktől...« Serényen tartzuk magunkat, de okosan mindazonáltal és el ne bízzuk magunkat. (1648. ápril 11. Csáktornya.)

mikor nyomorult; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajonfogva nem húznák és ha ugyan akaratja ellen is régi jó állapotra fel igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység.«

Zrínyi munkáiban seregével akadnak efféle eszmék. Senki nála jobban nem ismerte nemzetének aspirációit, jó tulajdonságait és hibáit, s így az ő gondolatai nem is vesztek el értéküket sohasem.

Ha Széchenyi István olvashatta volna Zrínyi munkáit, csodálkozva tapasztalta volna, hogy eszméiből mily sokat hirdetett Zrínyi öelötte két századdal; s milyen sok olyasmit megjövendölt, ami hamarosan beteljesült.

Rokonlélek volt mindkettő s a szív mártírja lön mindkettő. Zrínyi Miklós utolsó éveinek szenvedései nagyon hasonlítanak a nagy Széchenyiéhez. Amint Széchenyinéél az önvád kínzó eszméje, úgy Zrínyi Miklósnál a saját személyének mortifikálása lesz a szenvedések forrásává. Utolsó éveiben Zrínyi Miklóst is elfogta a búskomorság; sőt olykor a kétségbeesés is kínozza. Sőhajtva kiáltja ő is: *»Minden szerencsétlenségnél feljebb való az, hogy lássa az ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét!«*

S mikor a török sereg birtokai felé közeledett, elszánja magát a halálra. *»Mindenkitől el hagyva, — írja ekkor — minden ótalomtól megfosztva, nagy szívvel várom annak a nagy sententiának executióját, melyet a fátum reánk kimondott... örömmel adok hálát Istennek, ha énrajtam kezdődik el az utolsó romlás. Kisebb keserűségemre leszen, hogysen ha mint látnám előttem veszni ezt a dicsőséges nemzetünket.«*

Kiadott és kiadatlan levelei hirdetik, hogy Zrínyi ez időtől fogva állandóan a halállal fog-

lalkozott. Nagy lelkét teljesen elfogta a bánat.¹ Az önfeláldozás készsége elhatározássá vált benne. Hív barátai nagyon féltik s mód nélkül aggódnak miatta, »őrizték, — írja Vitnyédy — őrizték édes lölkem barátom önagságát! Ha önagsága él, mindnyájan élünk önagság-^{*}gával, ha egyideig szerencsétlenséggel is, de ezután ad Isten szerencsét!«

A sors, mely oly mostoha volt hozzá egész életén át, megtagadta tőle a hősi halált. Híre és neve még egyszer szárnyra kél egész Európában. Az 1664. évi dicsőséges téli hadjáratában három várat, három palánkot, Pécs városát elfoglalta s az eszéki nagy hidat porrá égette. Negyven ágyúval, rengeteg zsákmánnyal és rabbal tért vissza. Az egész külföld örvendett e fényes sikernek s az uralkodók a pápával egyetemben elhalmozták Zrínyit kitüntetésekkel.

Montecuccoli ellenben e fényes sikerű hadjáratot is sétalovaglásnak mondotta. Zrínyinek magyar irigyei pedig azt hirdették, hogy csupán néhány juhaklot foglalt el s a török megfizetvén őt, Pécs várának ostromával felhagyott.²

Az utolsó diadal és az utolsó rágalom így követte egymást. Aztán Zrínyi nemsokára elment szíve-lelke gyötrelmeit pihentetni. Akkor

¹ Vitnyédy írja: »Elöttem az képe nagyságod búsulásának, melyet, hogy még ennél nagyobb ne kövessen, adja Isten.« (Zrínyihez, 1664. ápr. 15.)

² Vitnyédy írja: »Az én uram teli jó gondolkodásokkal, mások pedig ugyanazoknak megakadályozásokkal. Némelyek uram csatájából csúfot csinálnak, ki ököristállónak, ki akolnak nevezi, az mely helyeket megvettünk, ők pedig henyélő szemmel nézték az mi nevezetes végheyeinknek elveszését« stb. (1644. márc. 14.)

költözött el az élők közül, mikor az országnak legnagyobb szüksége lett volna vezető kezére.

Korának süllyedését mi sem hirdeti jobban, mint a részvétlenség, mellyel az ország Zrínyi halálát fogadta. Az egykori gyászvers szerint alig akadt, aki megsiratta őt.

Leslie grófnak és másoknak leveléből tudjuk, hogy Zrínyi Miklósnak halála Bécsben nem keltett nagyobb feltűnést, mint egy közönséges ember halála.

S talán az utókor hálával cserélte föl a hátlanságot? Oh nem, Zrínyit nemzete hamar elfeledé. Csak a jelenkor szolgáltatott neki igazságot. De virág most sem borítja sírját, emlék most sem hirdeti tetteit. Pedig három század múlt el már születése óta. S vajjon lesz-e olyan idő, mikor Zrínyi Miklós nevének kimondásakor minden magyar magasztos arcot ölt s áldva áldja a nagy férfiú emlékét?¹

¹ E beszéd Zrínyi születésének háromszázados évfordulója alkalmával felolvastatott a Kisfaludy-Társaság ünnepi közgyűlésén 1918-ban.

XIX.

**NÜRNBERG ÉS MAGYAR-
ORSZÁG**

Nürnberg és Magyarország

Nürnberg városának derék lakói már a középkorban a legkiválóbb kereskedők, iparosok és művészek voltak. Tudott dolog, hogy mint ilyenek Magyarországgal sűrű összeköttetésben állottak. Hazánk a nürnbergi iparnak és kereskedelemnek egyik leghatalmasabb piaca volt. Budán és egyebütt a nürnbergiek kereskedelmi társaságokat alapítottak és sok nürnbergi állandóan Budán tartózkodott. Nürnberg nagy iparüző város lévén, sok húst fogyasztott s ezt majdnem kizárólag nálunk szerezte be. A nürnbergiek, no meg az augsburgiak hatalmas marhavásárait legszorgalmasabb látogatói voltak — míg a bécsi kormányiszékek ebben meg nem akadályozták. Ám a nürnbergiek nemcsak vittek, de sok mindent hoztak is hozzánk. Tudjuk jól, hogy a magyar lovagok pompás ruházata és fölszerelése mindenfelé nagy tetszést aratott. A huszár ruházata ugyan folyton változott, de azért mindig eredeti és festői maradt. Azt azonban már kevesen tudják, hogy a népszerű huszársüveget, a huszáringet, a fucsának nevezett huszárövet és a huszárfegyverzetet állandóan Nürnbergben és Augsburgban készítették.¹ Itt készültek az úgynevezett makkos gombok is, amik

¹ A XVI. századi harmincad-kimutatások szerint a huszársüveget ezrével hozták hozzánk Nürnbergből.

a magyar ruhának idővel legszokottabb díszei lettek.¹

A mohácsi veszedelem után Magyarország és Nürnberg érintkezésén némi változás esett.

A Habsburgok és a bécsi kormányiszékek Bécs városának érdekében mindent elkövettek, hogy a németbirodalmi nagy városok derék népét Magyarországtól elzárják. Habár ez teljesen sohasem sikerült nekik, de azért úgy hazánknak, mint a birodalmi városoknak több századon át kiszámíthatatlan kárt okoztak.

A százados érintkezés és a kereskedelmi összeköttetés barátságos érzést keltett a nürnbergiekben hazánk iránt. Nürnberg és Augsburg hatalmas levéltárai napnál világosabb bizonyítékok erre. E városok jegyzőkönyvei tömördek följegyzést tartalmaznak Magyarországról. Itt, e jegyzőkönyvekben olvashatjuk, mik voltak egykoron a mi hatalmas országos vásáraink! E könyvek magyarázzák meg a régi magyar állattenyésztés nagyságát, a marhakereskedés módját, az ősrégi magyar szállások formáját stb. Minden hadi és politikai eseményről, ami hazánkat érintette, találunk itt följegyzést.² Ha a törökön győzelmet arattunk, Nürnbergben hálaadó istentiszteletet tartottak és szóltak ott a harangok, az ágyuk és a trombiták. Csak például említjük, hogy Nürnberg Esztergom, Újvár, Buda stb. visszafoglalását örömmünneppel ülte meg. Az 1716. évben aratott győzelemkor még egy török zászlót is kért a város, hogy öröme

¹ Nürnbergi kerületi levélt. Nr. 7. Vertigung der ungarischen Zihn-Knöpfe etc.

² Nürnbergi városi levéltár 1566. 220. 1. leírja mint esett el a Treuer Held Graf Nikolaus von Zerín. Ugyanitt (a 189. lapon) olvashatjuk Eger 1552. évi ostromát.

annál nagyobb legyen.¹ Es a városi tanács elrendelte, hogy azonnal keressék ki a régebbi időben tartott ünnepélyek aktáit s most is olyat kell rendezni!

A török híreket természetesen a Budán lakó nürnbergi kereskedők szolgáltatták. S ha ezek hamarosan nem adtak hírt, követséget bocsátottak Budára. Így történt például 1404-ben és 1522-ben.² Ily módon tudták meg a nürnbergiek a mohácsi veszedelmet, Zrínyi Miklós és Thury György halálát stb.

Nürnberg lakói Ulászló királytól kiváltságlevelet is kaptak s 1504-ben fényes követséget küldöttek a magyar királyhoz.

Mivel a városnak sok dolga volt a magyarokkal, állandóan fizetett magyar tolmácsokat is tartott. Az 1522. évben magyar követség is jött Nürnbergbe s a magyar király levelet is írt a városi tanácsnak. A jegyzőkönyv ez alkalommal is megemlékezik a nürnbergi magyar tolmácsról.³

A városi tanács nemes gondolkozását hirdeti, hogy a török rabságba esett magyar vitézek kiszabadítására is áldozott s az átvonuló

¹ Nürnbergi *kerületi* (Kreisarchiv) levélt. 5708. jkv. 78-79. Wegen des Siegs in Ungarn, és Fest wegen der in Ungarn erhaltenen Victorie.

² Ugyanott, 13. hft. 2. lap. és 1522. Nr. 9. »Auf Begehrn des Rats soll man ein eilenden Pot gegen Ungarn machen und den Kaufleuten schreiben und... zuwissen, wie es mit dem Türk stet in Ungern und Krabathen.«

³ Ugyanott, 1552. jk. Nr. 1. Hungarische Potschaft. Hungarischer Potschaft Werbung beim Rath, Königs von Hungarn Brief, Hungern Königin (2., 3., 11., 12., 13. 1.) Hungarischer Dolmetscher etc.

rabokat segélyezte.¹ Ugyanígy tett a szerencsétlenül járt vagy útközben kifosztott magyar kereskedőkkel is. Seifert Kristóf bártfai kereskedőt például a lengyel határon kifosztották. Nürnberg tanácsa pénzzel segélyezte őt.

Még a magyar diákok is sok jót köszönhetnek Nürnberg tanácsának. Csak például emlíjük, hogy Sartorius János, aki Jénában tanult, az újtestamentummal együtt egy énekes-és imakönyvet magyar nyelvre fordított s három példányt ajándékba küldött Nürnberg tanácsának. Erre a városi tanács megdicsérte a magyar deákot s némi pénzforráshoz is juttatta.² Nürnberg városának a magyarság iránt való jóindulata még Rákóczi Ferenc szabadságharca idején sem gyengült. Pedig tudjuk jól, mint árasztotta el ekkor gyalázatos hazugságokkal egész Németországot a bécsi kormány.

Az 1715. évben történt, hogy Homan János térképet készített Magyarországról. A címlapot egy rézmetszet díszítette, mely szerint a magyarok térdre borulva rakják le fegyvereiket Lipót császár előtt.³

Munkácsy Pál, az Eszterházyak fiskálisa, meglátván e térképet, Nagyszombatból levelet írt Nürnberg városának. A többi közt megírta, hogy ez a gyalázatos rézmetszet a magyar

¹ Ilyeneket olvashatunk a jegyzőkönyvekben: »Einem ungarischen Soldaten vom Adel, so in der Turkey gefangen gelegen, soll man Ranzion-Steuer verehren« etc.

² U. o. 5725. Nr. 13. A tanács megengedte neki: »ein paar Privatcopulationes angedeihen«.

³ Ugyanott, 5707. Nr. »das ungarische Volk auf denen Knien liegend und gleichsam als Gefangene mit schändlicher Ablegung des Gewehrs sich dem Kaiser ergebende in Kupfer gostonen, dieser Nation zu nicht geringer Beschimpfung vorgestellt«.

nemzet meggyalázása. Lehetetlen, — úgymond — hogy Nürnberg városa ezt eltűrje.

És a városi tanács azonnal fölvilágosítást kért Homantól. Emellett bécsi ügyvivőjének Hochmann titkos tanácsosnak is írt, kérvén őt, adná véleményét, miként lehetne e dolgot jóvátenni.

Nürnberg város »Vormundamt«-ja aztán nem-sokára értesítette Munkácsy Pált, hogy Homan már megváltoztatta a térképen lévő rézmetszetet. A város aztán bécsi ügyvivőjének is küldött 2-3 példányt az új térképből, hogy azt a Bécsben időző magyar mágnásoknak megmutathassa.¹

Ilyen és hasonló följegyzést seregével találhat az ember Nürnberg és Augsburg levéltáraiban. Mindannyi hirdeti, hogy e két birodalmi város a letűnt századokban sok jóindulatot, sok érdeklődést mutatott hazánk iránt. S ha a bécsi udvar és kormányzékei erővel el nem távolítják hazánkból a német birodalmi városok élelmes kereskedőit, a jó viszony és a barátság még mélyebb gyökeret vert volna.

Nürnberg városában ma már csak egy köemlék hirdeti, minő összeköttetésben voltak egykoron lakói hazánkkal. Ez az emlék egy kilencven mázsás kődarabból faragott pompás, nagyszarvu magyar ökör, mely a régi »*Fleischhaus*«: homlokzatát ékesíti. Alatta a következő latinnyelvű felirat olvasható: »Minden növekszik és fejlődik a természetben, de te ökör sohasem voltál borjú.«

Ez a hatalmas köemlék hirdeti, hogy Nürnberg életében és fejlődésében a magyaror-

¹ »In Wien gelegenheit zu nehmen und mit einigen alldort anwesenden Magnaten aus der Sache zu sprechen und denen Beschaffenheit zu remonstriren.«

szági ökör egykoron jelentős szerepet játszott. Nagy iparüző város volt s lakói jól táplálkoztak, tehát sok húsrá volt szükség. És — amíg lehetséges volt — rengeteg sok szarvasmarhát hajtottak hazánkból Nürnbergbe és a többi birodalmi városba.

Az Alföldről a római szent birodalom városai jó távolkán voltak ugyan, de tőzséreink (marhakereskedőink) és haj tóink mégis eljutottak oda. A nürnbergi kerületi jegyzőkönyvekben bárki megolvashatja, hogy 1526 előtt¹ az ottani hetivásárokon évenként hetvenezer marha megfordult, s ezeknek túlnyomó része a magyar Alföldről került oda. De nemcsak Nürnberg, hanem a többi birodalmi város is magyar marhával élt, mivel egész Európában ezt tartották a legjobb húsunak. Augsburg, Regensburg, Ulm, Strassburg, München stb., amíg magyar marhát kaphattak, mást nem is igen vettek. S ez a körülmény szegény hazánkra kimondhatatlan szerencse és jótétemény volt. Hogy többet ne említsünk, mikor I. Ferdinánd 1546-ban a magyar marhára súlyos vámot vetett, s mikor a magyar rendek hiába kérték a királytól e nyomasztó vám megszüntetését, a német birodalmi városok vitték ki e súlyos vám eltörlését.² Augsburg, Ulm és Nürnberg városa 1546-ban az egész német nemzetre nézve sérelmesnek mondván az új vámot, a bajor

¹ Nürnbergi kerületi levéltár. Rathsprothokoll 1520-1526.

² Augsburg város levéltárában vannak az erre vonatkozó összes levelek és fölterjesztések. A birodalmi városok az új magyar marhavámra írták, hogy egész Németország megmozdult, »auch die, so ungarisch Fleisch nit gebrauchen, ebensowoll, als die, so es haben und brauchen, müssen zu uns zugen« etc.

pfalzi, hesseni, strassburgi, frankóniai, württembergi és sváb fejedelmeket, szóval mindama tartományok urait, melyek magyar marhahússal éltek, megnyerték a mozgalomnak, s Ferdinánd hírhedt vámját a birodalmi gyűlésen csakugyan visszavonatták.

Amíg a török hazánkban ült, marhában nem igen volt hiány. A császári hadak azonban a török kiűzésével együtt hazánkat is úgy elpusztították, hogy 1695-ben egész Felső-Magyarországban egyetlen vágómarhát sem találtak a küldött császári biztosok.¹ Jöttek aztán ugyan békésebb idők is, de marhakereskedésünk régi virágzását soha többé vissza nem nyerte. III. Károly határ vámjaival úgy körülvette az országot, hogy a külföldre császári útlevél nélkül semmit sem lehetett többé kivinni. Mikor a rendek a híres 1722—23-iki országgyűlésen erősen panaszkodtak, hogy Magyarországot az összes külföldi piacaitól elzárták, Károly király ridegen felelé, hogy *a marhára elsősorban Bécsnek van szüksége, de ami Ausztriának nem kell, azt kivihetik bárhová!* Igen ám! de a nagy vámok miatt a kivitel lehetetlenné vált. Pedig ha valaha, úgy most, a spanyol örökösödési háború pusztításai után fizettek volna a birodalmi városok a magyar marháért nagy árakat. Hisz egyik a másik után könyörgött III. Károlynak, hogy a Magyarországon való marhavásárlást engedje meg nekik. Maga az udvari kamara ugyanekkor így ír a királynak: »Felséged jól tudja, hogy a fejedelmeknek és a hercegeknek nagyobb örömet nem szerezhet, kedvesebb dolgot nem tehet, mintha nekik megengedi, hogy Magyarországból néhány száz marhát hajtsanak ki.« A király azon-

¹ Ezt a császári biztosok jelentik 1659-ben. (Közös pénzügyi levélt. Hung.)

ban az ilyen engedélyeket csak csínyján adogatta, s a nyelvének vitorláját ugyancsak megereszthette, aki egy-egy császári passzust tudott kieroszakolni. A marhátalan birodalmi városok egész éven át hamargatták az útlevelek kiadását, de egy-egy évben jó, ha egyetlen passzust sikerült kieszközölniök. De hát annál nagyobb volt aztán az öröm, ha a várva-várt magyar marha csakugyan megérkezett. Az 1713. év nyarán Nürnberg városa roppant utánjárással 300 magyar marha kihajtására kapott engedélyt. Pfalzon át akarták a marhát Nürnbergbe hajtani, de a Németországban szanaszét dúló marhadög miatt át-bocsátani sehol sem akarták. A város minden követ megmozdit, futárokat meneszt, leveleket küldöz, kér, könyörög, s végre úgy november vége felé Hartmanhofnál (Nürnberg mellett) állottak a marhák. S mintha valami külföldi fejedelem jött volna a városba, a tanács a legszélesebb utcákat jelöli ki a bevonulásra, s a pompás Frauenthor-on át ezer és ezer ember jelenlétében vonul a háromszáz egy szőrű (egyszínű) fejér-szöke magyar marha a vágóhidra!¹ A háromszáz ökör a roppant utat baj nélkül megjárta, s bár folyton marhadögtől fertőzött területeken át jöttek, egynek sem esett baja.

Abban az időben még ilyen erőteljes volt a magyar marhafaj. Istállóra nem igen telt, s a lábasjóság egész életét a szabad ég alatt, kunt a réteken töltötte. Csak a legnagyobb hőesések idején vertek részükre szállásokat. A szabad élet a marhát erőssé, egészségessé és szilajjá

¹ Nürnbergi kerületi levélt. 17.13. Nr. 5705. Ungarische Ochsen. A városi tanács a »grossen Auf-
lauf« kikerülése céljából rendelte el, hogy a 300 ökör ne a Lauferthor-on, hanem a Frauenthor-on vonuljon a városba.

tette. Nem is könnyű dolog volt a velük való bánás; »szilaj ló és marhafognivaló kötél« kellett ahhoz, hogy az ember kézrekerítse. Ha a gulya vérszagott érzett, — ami a juhászok és gulyások verekedésekor ugyancsak gyakran gesett — böszülten riadt szét. Az ember ma már el sem hiszi, hogy a XVI. és XVII. században a marhát ezrével úsztatták át a Dunán, s más baj nem történt, minthogy egy-kettő elúszott és megszökött.¹ Képzeltük, hogy e szilaj állatokkal mennyi baj volt, míg az Alföldről a birodalmi városokba érkeztek! Az augsburgi mészárosok XVI. századi céhkönyvének 61. artikulusa úgy szól, hogy sokadalom vagy istentisztelet idején a magyar marhát még megkötve sem szabad a városba hozni, máskor is csak jól megkötve. A vágóhídon is tömérdek bajt és szerencsétlenséget okoztak a szilaj magyar ökrök. Ezért a város tanácsa a szomorú tapasztalatokra való tekintetből 1580-ban külön embereket rendelt a magyar ökrök megkötözésére (belangendt das Anfachen und Einbinden der ungerischen wilden und ungezemen Ochsen). Az óvintézkedéseket ugyan megtartották, de azért elég baj esett, mert a szilaj marhák sokszor a legerősebb köteleket is elszaggatták. Így 1708-ban valóságos ribillió tört ki a városban a marhák garázdálkodása miatt. A közönség épp a templomból jött ki, mikor a legelőkelőbb augsburgi mészáros, Then uram, magyar falkásmarháit a városon áthajtá; bár még a városon kívül valamennyinek lábára békót kötett, azért mégis nagy baj történt. A templom előtt

¹ Hajtás előtt a szilaj gulyákat egyideig szelid gulyák közt tartották, hogy némileg megszeldüljenek. Ha ez nem sikerült, a szilaj ökrök inait vágták fel a vásárokon, hogy bajt ne okozhassanak...

ugyanis az egyik augsburgi polgár a mellette elmenő ökorre jót húzott botjával. Vesztere tette. Az amúgy is szilaj állat békóit egy pillanat alatt elszakította s támadóját holtra tiporta. Aztán egész sorokat döntött le a közönségből. A nagy lármától és jajgatástól a többi ökör is megvadult s olyan óriási zavart s annyi bajt okoztak, hogy még évek múlva is emlegették.¹

Nem volt olyan dolog, amiből az élelmes nürnbergiek és augsburgiak hasznot húzni nem igyekeztek. Szó, ami szó, de még a magyar marhák vadságát is kihasználták. Ökör- és bikaviadalokat rendeztek. De ebben nem a spanyolokat követték, hanem a saját józan eszüket. A jóra való nürnbergi vagy augsburgi mészárosnak nem ment el az esze, hogy a vad bika elé maga álljon s maga dühösitse az amúgy is dühös állatot. A magyar ökrök és bikák az Alföldön csak a farkascordákkal küzdöttek, de medvéket nem igen láttak; s mivel Nürnberg vidékén elég medve vala, a nürnbergiek kiéhezett medvéket bocsátottak a magyar bikákra és ökrökre. S a mi szegény barmaink aztán olyan halálküzdelmet csaptak, hogy még a rómaiak is megirigyelhették volna a jó nürnbergiektől. A medvéken kívül olykor kutyákkal is végeztették a hóhérmunkát. A régi jó időkben a nürnbergieknek hatalmas kutyáik voltak, úgy hittak őket, hogy medvetépők (Bärenreisser). E nagy erejű, hatalmas állatok a medvét játszva leverték, a vad bikákkal azonban már nehezebb volt elbánniok, és sok ott hagyta közülök a foga fehérét, míg a bikáknak inait szétszaggathatták.

A nürnbergi bikaviadalokat mindig vívóház-

¹ Augsburg város levélt. Bathsprothokoll 1708.

ban (Fechthaus) tartották, azaz ugyanott, ahol a mesterdalosok és más komédiások játszottak. A vivóházat a hadihivatal csak készpénz fizetésért engedte át. A bikaviadalok rendezőinek ez összegén kívül e jövedelemből a városnak is részt kellett adniok. A megölt ökrök és bikák húsát az ispotályok és a szegények háza kapták meg leszállított áron. Bikaviadalokat akkor rendeztek, mikor a magyar hajtásban egy-két szeretlenül vad bika vagy ökör akadt. S mivel az ilyen eset igen gyakori volt, a nürnbergiek a bikaviadalok nélkül ritkán szűkölködtek. Időjárásban aztán annyira megkedvelték, hogy még a színelőadásoknál is többre becsülték. Augsburg városában már ritkábban tartottak ilyen viadalokat, de a városi jegyzőkönyvek azért ott is többnek emlékét megőrizték.¹

Mondanunk sem kell, hogy a viadalokat, bár sokszor veszedelemmel járt, a város színe-java végignézte. Így a nürnbergi kerületi jegyzőkönyvben olvassuk, hogy 1651-ben Münzer Mátyás mézszáros a magyar ökrök között igen vad bikákat is kapván, engedélyt kapott viadalok tartására. A városi tanács meghagyta neki, hogy a veszedelem kikerülése végett jeles óvintézkedéseket tegyen.² A viadal szerencsésen megesezt és több mint négyezer ember nézte végig (»bey jünger Ochsenshetz das Fechthaus so voller Leut gewesen, dass sy über 4000 Personen

¹ Augsburg, Ratsprothokoll, Volumen 90 1712. Ochsenshetz, 1713. Ochsenshetz, Charles Raimond szintén Ochsenshetzet tartott. Ezekkel egyidőben játszottak a »meistersinger«-ek, aztán »Hilverding und Paulus Tilli principalen der wienerischen, hoch- deutschen Comedianten-Compagnie«.

² Nürnberg kerületi levélt, (»dabey aber gute Vorsetzung zue thun, dass Niemandt kain Schad beschehe«)

geschetzt worden«). Bár a viadal ily jól sikerült, a városi tanács a jövedelemből mégis csak 100 forintot kapott. Erre aztán elrendelte a vizsgálatot annak kiderítésére, hogy hova lett a sok bevétel?¹

Az 1652-ik évben Fosseur et Comp, angol színészei játszottak a vívóházban, de közben ökröviadalt is tartottak, amidőn is a város jó-eleve beszedte a jövedelemből a maga részét. Az 1660. évben Schuman Ulrich jelentette, hogy az útban levő falkájában két igen vad bika van (»dass unter den anhero kommenden Trieb ungarischer Ochsen sehr wilde zwen Stier sich befinden«). A tanács megengedi neki a viadal megtartását (Ochsenhetz), de kiköti, hogy úgy a város, mint a hadihivatal a jövedelemből részt kapjon.

A viadalokból a mészárosok szépen pénzeltek. Ez aztán néhány nyereségvágyó embert arra birt, hogy 1702-ben helybeli ökrökkel is kísérletet tegyenek. A közönség azt hívén, hogy magyar bikák fognak küzdeni, a vívóházat teljesen megtölté. A jámbor német ökrök azonban a kutyák első támadására úgy megijedtek, mint a tőkbe esett egér s azt sem tudták, hova bújjanak. Harcról szó sem lehetett. A rendezőket majd a kórság ütötte el szégyenükben. A közönség látván, hogy fortély esett rajta, vad lár-mával követelte vissza a pénzét. A városi tanács meg kimondotta, hogy ezentúl csakis teljesen vad ökröknek és bikáknak engedi meg, hogy a közönséget mulattassák. S mikor 1712-ben Löschen uram 256 magyar marhát hozott a városba, a viadalra szóló engedély kiadása előtt a tanács megvizsgáltatta, hogy a kijelölt magyar bikák elég vadak-e, mert nem akarta, hogy

¹ Rathsprothokoll, 5643. 1651.

a közönséget ismét rászedjék. Ugyanez évben Duscher mészáros egy óriási magyar ökör és több medve között rendezendő viadalra kért engedélyt. A tanács készséggel beleegyezett, csak arra kérte Duscher uramat, hogy a viadallal várjon addig, míg a bádeni örgrófnő a bejelentett előkelő vendégekkel megérkezik. Hadd gyönyörködjenek ők is a jeles viadalban.

Az 1714. évben már magánviadalt is tartottak. Ez utóbbit Mansfeld gróf rendezte a maga és a meghívott urak részére. Ezúttal egy hatalmas és vad ökör, egy medve és néhány óriási kutya lépett a porondra. Az előkelő vendégek az ökör élet-halálharcával nagyon meg voltak elégedve. Ugyanez évben a mészároscéh is több viadalt tartott, mert a Magyarországból jött kétszáz marha között sok szilaj állat találkozott. Az engedélyt a tanács csak oly feltétel mellett adta meg, ha a mészárosok a marhahús árát leszállítják. Mivel a színészek is jelentkeztek ugyanekkor, a tanács ezeknek is megengedte, ugyan, hogy játsszanak, de kikötötte, hogy a színelőadások miatt az ökörviadatok el nem maradhatnak, s a színidirektornak (Benecke) a viadatok alkalmával szétrombolt színházat saját költségén kell újraépíteni.

Az 1722. év november havában Ried András három magyar bikával tart viadalt. Ugyanő decemberben is akart még néhányat tartani, de az advent és rövid napok miatt kérelmével elutasítják. A következő évben Apelt Jakab és Ried András folyamodik engedélyért (»drey ungarische Stier in dem Fechthaus hetzen zu dürfen«), de a tanács őket is elutasítja. Ugyalászik, az erkölcsök szelidülésével mindinkább elveszték a viadatok a vonzóerejüket. Évről-évre ritkábban találkozunk velük, s mikor a magyar hajtás Nürnberg felé végleg megszűnik, a bika-

viadaloknak is ütött utolsó órájuk. Talán nem is volt értük kár.

Érdemes megemlítenünk, hogy mikor a birodalmi városok már fölthagytak az ökörviadalokkal, Bécsben csak akkor kezdik meg az ochsenhetz-eket. Buda és Pest visszafoglaltatván a töröktől, az újonnan telepített német lakosság itt is tartott »ochsenhatz«-okat.

**BALASSA ÁDÁM
HÁZASSÁGA**

Balassa Ádám házassága

A Balassa-család tagjai a XVI. és a XVII. században jobbára kiváló vitézek s főiskolákon forgott, tanult emberek voltak. Mint ilyenek, nemcsak a katonai pályán, de az irodalom terén is kitüntették magukat. Kőváruk s birtokuk volt elegendő s tehetség nélkül sem szűkölködtek; de ezeken kívül még mást is örököltek őseiktől. Apáról fiúra szállt köztük a viszálykodásra, az örökös egyenetlenségre és a perlekedésre való hajlandóság. E nemzeti bűn kevés családunkban vert olyan állandó fészket, mint a Balassákban. Nemcsak szomszédaikkal, de egymásközt is folyton viszálykodtak. Pörre port jelentettek, hatalmaskodtak, erőszakoskodtak jobbágyon és úron egyaránt. S ha a dolog úgy fordult, még egymás javait is megdulták. Csoda-e aztán, ha főbenjáró pöröket vettek a nyakukra s ha hűtlenségbe is elmarasztották őket? Bizony nem egy közülök a császár vasát is csörgette a lábán. Olyas meg még több akadt köztük, akit a kései bánat békója szorongatott.

Balassa Ádám úr is örökölte őseinek jó és rossz tulajdonságát. Rettenthetetlen vitéz volt. Mindig ott forgolódott, ahol a veszedelem legnagyobb volt. Érsekújvár visszafoglalásánál ő volt az első, aki a falakon keresztül a várba hatolt. Egyebütt is mindig magára vonta a figyelmet, mert bátorsága és halálmegvetése elmétől alig megfogható kalandokra ösztökölték őt.

A hadakozás terén szerzett érdemeit a király is többször jutalmazta. Már 1669-ben neki adományozta Bartakovics János és Berényi Zsuzsanna javait, kiket vérfertőzés miatt ítelt el a törvény.¹ Az 1681. évben Bácsban, 1682-ben Csánádban kap több falut.² Valamivel későbben a rakovai jószágot adományozza neki a király. Az 1685. évben meghalván Balassa Bálint, a megüresedett korponai főkapitányságot Balassa Ádám kapja meg.³

Ki tudja, mire jutott volna a hadi pályán, ha hibái útját nem állják továbbvaló emelkedésének? A vitéz Balassa Ádámnak ugyanis hibái is akadtak, még pedig szép számmal. Erőszakos, olykor lelketlen s mindig viszálykodó természetű ember lévén, mindenkibe beleveszett. Rokonaival is olyan egyenes volt, mint a visszaszegzett kasza. Mindig a kénye-kedve után indult, mert csak ezt ismerte el törvénynek. Táborozás idején a szegénységet is módnélkül sanyargatta. Könnyebb volt a gyémántban lágy-ságot találni, mint benne irgalmat. Ökigyelme azt tartotta, hogy minden szabad annak, aki Balassának született. Ment is ellene panasz, mint az árvíz.⁴

A sok vádaskodás, ellenségeinek s rokonainak áskálódásai Balassa Ádámnak nem sokat ártottak. Tudta a módját, mint kell az embereket megfélemlítenie. Az akadályt, ami útját állta, hamar eligazította s a siker mindig bátrabbá

¹ Közös pénzügyi levéltár: Familienakten 1669.

² U. o. 1681-ben Sári és Méritiez, 1682-ben pedig Desz és Megyer községeket kapja.

³ U. o. Hungarica, Ex consilio bellico 1685. aug. 30.

⁴ U. o. Egész sereg panasz van ellene zsák-mányolás és marhaelhajtás miatt.

tette. Közben azonban olyasmi történt, ami Balassa pályájának hamarosan véget vetett.

A szenvedelmes és indulatos férfi ugyanis egy asszony szerelmeért kitöré a járomszöget. Ez az asszony nem a felesége: Bory Judit, hanem Balassa Zsuzsanna volt. A gerjedő láng Ádám úr szívében hamarosan mélységes szenvedelemmé vált, mely nem ismert aztán sem törvényt, sem akadályt. Balassa Zsuzsanna Ádám urnák közelvaló atyafia s amellet ~Hölgyi Gáspár bárónak törvényes felesége volt. De ezért mégis hallgatott Ádám úr szívfogdosó beszédire s lassan-lassan egészen hozzáédesült. Balassa Ádám mindent elkövetett, hogy Zsuzsannát nejévé tehesse. Ez azonban éveken át nem sikerült neki. Bár szíves szószólója több is akadt, olyan embere nem volt, aki őt jobb észre tudta volna hozni. Ádám úr tehát mindinkább rabja lön szenvedelmének. S ez a szenvedelem gonddal s búval felhőzte volt homlokát.

Az 1685. évben Ádám úr és Zsuzsanna asszony viszonyáról a rokonok már arcpirulva beszélgettek. Balszél kezdé a vitorlájukat hajtani. Ádám úr unokatestvére: Balassa Gábor a nevezett évben bevádolta őt a királynál s tájtékozó mérgében azt is megírta, hogy Balassa Ádám vérfertőző viszonyban él Hölgyi Gáspár báró feleségével.¹

Valamivel később Hölgyi Gáspár (személynök) is házasságtöréssel és incestussal vádolta Ádám urat. S arra kérte a királyt, hogy úgy Balassa Ádámnak, mint Zsuzsanna asszonynak javait néki, a megsértett férjnek adományozza.²

¹ U. o. Hung. 1685. juni A király hivatkozik később Balassa Gábor e feljelentésére.

² U. o. 1687. aug. 9. A kamara írja a többi közt: »ob perpetratum, imo et per annos continua-

Míg a bécsi kormányzések azon tanakodtak, miképpen kaparíthatnák meg a Balassák vagyonát, azalatt Ádám úr több jószágát pénzzé tette. S imigyen hat-hétezer aranyhoz jutván, Balassa Zsuzsannát megszöktette s véle házasságot kötött. Még mielőtt az új pár külföldre menekülhetett volna a megcsalt Hölgyi Gáspárnak sürgetésére a nádorispán (Eszterházy) elfogatta Ádám urat és nejét s a pozsonyi várba záratta.¹

A tömlöcben azonban igen rövid időt tölttek. Nem tudni, kinek a keze játszott közre, a nádoré-e vagy másé? csak annyi bizonyos, hogy Balassa Ádám és felesége kényelmesen távoztak a pozsonyi várból.²

Szabadulásuk után véres esemény történt. Hölgyi Gáspár bárót 1689 augusztus 23-án ötven lovas lesből megtámadta s száz darabra vágta.³ A gyanú természetesen a Balassa-párra esett. S mikor nyilvánossá lön a dolog, hogy Ádám úr a feleségével együtt Lengyelországba mentüm per praefatum Adamum Balassa cum mentionata Susanna Balassa antelati supplicantis conjuge incestum« etc. Eszterházy nádor ez év július 2-án írja, hogy Ádám úr és Zsuzsanna asszony most is folytatják a viszonyt, ami miatt az ország méltán tarthat Isten ostorától.

¹ Eszterházy nádornak rokona volt Balassa Ádám és Balassa Zsuzsanna.

² A király 1689. szept. 7-én írja a szökést illetőleg: »nescitur tamen quibus usi artibus, iterum dimissi essent« t. i. a pozsonyi várból.

³ A gyilkosság 1689. aug. 23-án történt. Maga a király írja: »iam fatum baronem Hölgyi charitum 50 equitibus ex insidiis adorti, sicario modo, crudeliter ad centum partes dilaniatum et dissectum trucidari curasse« etc. (Közös pénz. Itr. Hung.)

kült: futószabásban terjedt a hír, hogy a gyilkosság szerzői ők voltak.¹

Lipót király 1689 szeptember 7-én elrendelte, hogy Balassa Ádámnak és feleségének minden vagyonát konfiskálják s őket magukat német lovasság üldözze s ha lehetséges, a velük vitt hat-hétezer aranyat is kézrekeritse.²

A császári lovasság azonban hiába száguldzott. Balassáék régen általálltak már az ország határán, mikor a lovasok nyomukra akadtak.

Balassa Ádám és neje Lengyelországban boldog napokat éltek. Úgy szegről-végről rokonaik is akadtak ott, de meg a lengyel főurak is szívesen látták őket. Sőt mi több, a királyi udvar is nyitva állt előttük. Itt tehát senki sem hitte el róluk, hogy Hölgyi Gáspár megöletésében részük lett volna. A házasságukat sem tartották vérfertőzésnek, mert hiszen jól tudták, hogy efféle házasság nálunk nem ritka dolog. Hiszen maguk a Habsburgok is gyakran kötöttek ilyen házasságot.

Ezalatt itthon elkobozták Balassa Ádámnak és feleségének birtokait. S csak miután azokat megbízható ausztriai urak kezére bocsátották, jutott a sor a törvényülésre. Fölmenteni nem lehetett őket, mert hiszen birtokaikat már kótyavetyére vetették. Tehát elmarasztalták őket fő-

¹ Az udvari kamara 1689. szept. 6-án kelt átiratában Balassa Zsuzsannát és Balassa Ádámot mondja a gyilkosoknak. Mindketten — írja az udvari kamara — fej- és jószágvesztés bűnébe estek. Javaikat azonnal konfiskálni kell, nehogy a nádor valahogy megelőzze ebben a kamarát!! (Közös pénz. levélt.)

² U. o. A király azt írja e rendeletében, hogy a javaikat azonnal le kell foglalni, még ha a nádor másképp intézkednék is.

benjáró vétségben, anélkül, hogy akár őket, akár tanúikat kihallgatták volna.

Ezenközben Ádám úr erszényébe sorvadás ütött. S mivelhogy széllal nem élhettek Lengyelországban, elhatározták, hogy hazajönnek s perújításért folyamodnak. A lengyel király készséggel ajánlta föl nekik közbenjárását. Menedéklevelet eszközölt ki számukra a bécsi udvartól, s így bátran hazajöhettek.¹ Lipót király *salvus conductus*-át 1690 október havában adta ki. A perújításhoz azonban már akkor is pénz kellett. Aztán a prókátorok sem dolgoztak ám ingyen. A Balassa-párnak pedig sem pénze, "sem egyebe nem volt. Rokonaik hallani sem akartak róluk, birtokaikban pedig idegenek ültek. Kihez forduljanak? Honnét vegyék szerét a pénznek? Kértek volna, de nem volt kitől. Futottak volna, de nem volt hová. Végre is Zsuzsanna asszony magához a királyhoz fordult. Megható levelében előadja, hogy férjével koldusmódrá járnak s nincs hová fejüket hajtásák. A perújításhoz mondhatatlan vesződéssel bizonytságot s ügyvédekét kéne szereznük, de nincs miből. Pedig a *salvus conductus* ideje hamar lejár. Kérve-kéri hát öfelségét, hogy birtokainak legalább egy részét adassa vissza, hogy ügyét székre bocsáthassa.²

¹ Országos levélt. Magyar udvari kancellária, *Conceptus Exped.* Az egyik *salvus conductus* 1690. januárban kelt s Balassa Ádámnak szól, a másik 1690. októberében kelt s mindkettőjüknek szól. (ut libere ex Polonia ad defendendam suam causam remeare valeant.)

² Közös pénzügyi ltr. Hung.: Humillima ancilla Susanna Balassa (kelet nélkül öfelségéhez). Ugyanó 1691. január havában a magyar kancelláriához is folyamodott. Itt is megírja, hogy nincs hová fejét lehajtania s alamizsnából él.

Ugyaníly kéréssel fordult a magyar kancellárhoz is. (1691 január 20.)

Mind a magyar kancellária, mind Eszterházy nádor melegen ajánlták Zsuzsanna asszony méltányos kérésének teljesítését.¹

Balassa Ádám követte a felesége példáját s ő is folyamodott a magyar kancelláriához, az udvari kamarához és Rosenberg gróf kamaraelnökhöz. A nádorispán az ő folyamodását is támogatta.²

A kamarák ellenben hallani sem akartak Balassaék kéréséről. A magyar kamara például azt írta öfelségének, hogy Balassa Ádámot és feleségét fej- és jószágvesztésre Ítélték. Kérésük tehát tolakodó szemtelenség! Vannak gazdag rokonaik, kérjenek azoktól segítséget. (1691 márc. 6.)

Az udvari kamara ugyanígy nyilatkozott. Szerinte a kimondott ítéletet nem szabad megváltoztatni s így Balassa Ádámnak és feleségé-

¹ U. o. Balassa Zsuzsanna kérését a kancellária nevében Maholányi János ajánlta, még pedig igen melegen.

² U. o. Balassa Ádám folyamodására is Maholányi János írt ajánló sorokat (ipsi supplicanti criminalem processum penes novum redintegranti gratiam clementer dignata fuisset etc.). Ugyanitt van Ádám úr folyamodása »ad Wolfgangum Andreám ab Ursino et Rosenberg« úrhoz, az udvari kamara elnökéhez. Eszterházy Pál nádor 1691. január 11-én ezt a folyamodást is támogatta. S 1691. febr. 15-én még öfelségének is írt s Ádám úr kérésének teljesítését ajánlotta.

nek jogtalan és illetlen kérése figyelembe nem vehető.¹

A két kamarának illetően felfogásából már előre sejteni lehetett, hogy a kincstár a konfiskált Balassa-javakat nem adja vissza, azaz, hogy a Balassa-pár perújítása semmi kilátással sem kecsegtet. S így is történt. Az 1692. évben október havában már a bécsi lengyel követtel is tudatták, hogy Balassa Ádámot és feleségét ElíEíi J S -llíaÖ? ·* " "lengyel király, aki a Ealassá-par" érdekéBen mindent megtett, bizonyára bosszúsággal fogadta e hirt.

Balassa Ádámot és Zsuzsanna asszonyt Lánzsér várába vitték s ott elzárták, még pedig úgy, hogy egymást többé nem láthatták. Mivel a kamara az elzártak élelmezéséről nem gondoskodott, Balassa Ádám és felesége éhen vehettek volna, ha Eszterházy Pál nádor nem gondoskodik ételükről és italukról. A nemeszívü nádorispán mindig támogatta őket s most a börtönben sem feledkezett meg róluk.

Ádám úr panasztalanul túrte sorsát. Zsuzsanna asszonynak azonban sehogy sem volt Ínyére ez az élet. Egyik levelet a másik után bocsátja hol a királyhoz, hol meg rokonaihoz. Ez utóbbiakat arra kérte, tennének néhány jó szót érette. A rokonság a sürgetésre meg is mozdult. Balassa Gábor — aki az elzárt párt elsőnek vádolta be — most elsőnek könyörög

¹ U. o. Az udvari kamara írja: »incongruum autem et contra cursum juris esset non praehabita lati iudicii revisione, rem semel adjudicatam simpliciter remittere taliterque a pronunciata sententia recédere«.

² Országos levélt. Conceptus Exped. 1692. okt. (Nr. 63.) Nomine suae majestatis Samueli Proszky regis Poloniae residenti communicatur resolutio in causa Balassaiana et Hölgiana sententianatorum.

érette. Zsuzsanna asszony arra kérte a királyt, hogy vitesse őt a pozsonyi klarisszák klostromába. Ott legalább az Isten igéjét is hallgathatja.

A király teljesíté Zsuzsanna kérését. Azaz, hogy átvitelét elrendelte. De a királyi rendelkezést nem hajtották végre. Az 1694. évben Balassa Gábor újra a királyhoz fordult s Balassa Ádám és Zsuzsanna szabadonbocsátását kérte. Balassa Ádám — úgymond — mint főkapitány nagy érdemeket szerzett s ha szabadságát visszanyeri, hazájának sokat használhat, ő (Gábor) gondoskodni fog, hogy Ádám úr és Zsuzsanna asszony sohase találkozhassanak.¹

A magyar kancellária (1694 márc. 22.) nem ajánlta Balassa Ádám elbocsátását. Zsuzsanna asszonynak Pozsonyba való vitele ellen azonban nem volt kifogása. Ott — úgymond — legalább vezekelhet a bűneiért.²

A következő évben tovább folyt az elzárt házaspár érdekében a közbenjárás. Ezúttal már siker koronázta azt. A király 1695 május havában kiadta a kegyelemlevelet.³ Balassa Ádám

¹ Közös pénz. ltr. Hung. A magyar kamara 1694. febr. 8-án terjesztette öfelsége elé Balassa Gábor folyamodását Zsuzsanna asszony és Ádám úr szabadonbocsátása ügyében.

² U. o. Ha — írja a kancellária — Zsuzsanna asszony Balassa Gábornál lagnék, ismét találkozhatnak Ádám úrral. Bűnhődjenek vétkükért! (ob tarn enorme mariticii delictum in exemplum aliorumi). örvendjenek, hogy a halálbüntetést kegyelmesen elengedték nekik. Azt azonban meg lehet Balassa Gábornak engedni, hogy Zsuzsanna tartásáról a pozsonyi klarisszák klostromában ő gondoskodjék.

³ Orsz. ltr. Kancellária, Conceptus Exped, 1695. máj. (Nr. 8.) Gratia capitis pro Adamo Balassa et Susanna Balassa.

és Zsuzsanna asszony tehát szabadok voltak, de egymást kerülniök kellett Ez volt a szabadságuk feltétele. S ezt nem is volt nehéz megtartaniuk. Ádám úr szenvedelme régen elült s Zsuzsanna asszony lelkéből is elköltözött a szerelem. Egyetlen levelében sem ejt szót volt uráról s még a nevét is letette és Hölgyi Gáspár özvegyének írta magát.

Zsuzsanna asszony szabadonbocsátásakor jószágainak egy kis részét is visszakapta. Ez a jószág azonban annyit sem hozott, hogy eddigi kiadásait megfizethette volna. Ezért ökigyelme egyik folyamodását a másik után bocsátja a királyhoz s személyesen is megjelent előtte, hogy birtokainak visszaadását kérje. A nádor Balassa Zsuzsanna minden kérését támogatta s minden folyamodására írt néhány ajánló sort. 1695 november havában például, mikor t. i. a harmadik folyamodását nyújtá be, Eszterházy magára a folyamodásra írt néhány ajánló sort. E folyamodásban írja a többi közt Zsuzsanna asszony: A minap átadtam fölségednek memoriale-mat, de mivel sem a kamara elnökét, sem a titkárát nem találtam otthon, harmadszor kell fölségedhez fordulnom. Nincs miből élnem s ruháznom magamat. A nádortól kellett kölcsönt vennem. Krisztus öt sebére és szűz Mária hét fájdalmára kérem fölségedet, könyörüljön rajtam s adassa vissza javaimat!

A magyar kamara Zsuzsanna asszony kérését *szemtelen tolakodásnak* mondta. Ezért nem is ajánlta annak teljesítését. Elégedjék meg a grátiával — úgymond — s azzal, amit visszakapott.¹

¹ »ejusdem postulata velut impertinenter et in clementiam altissimae s. m. praesumptuose facta, simpliciter rejcienda censemus.« (A magyar kamara az udvarhoz.)

Zsuzsanna asszonyt az effélével nem volt könnyű visszariasztani. Újra és újra fölkereste folyamodásával az uralkodót. Sőt személyesen is fölfáradt Bécsbe. Az 1696. évi február 6-án maga Eszterházy nádor írja az udvari kajnarának, hogy Balassa Zsuzsanna ismét Bécsbe megy, hogy a fiskus kezén lévő javait visszaszerezze vagy valami segílyt eszközöljön ki. »Én — írja a nádor — magam látom, hogy a mindenétől megfosztott asszonynak tisztességesen megélnie lehetetlen.«

Ezért a nádor melegen ajánlja Zsuzsanna kérésének teljesítését.²

A nádorispán sokszoros közbevetése és ajánlása végre az udvari kamarát is megindította. Ez a kormányshék ugyanis a királyhoz intézett fölterjesztésében elárulta, hogy *Balassa Zsuzsannát csak azért ítélték el, mert a törvény előtt meg nem jelent. Ha ezt el nem mulasztja, teljesen föl kellett volna őt menteni!* Méltányos dolog tehát, hogy évi segílyt kapjon.²

De ha így állt a dolog, akkor miért kellett Zsuzsanna asszonynak oly hosszú ideig a tömlöcben sínylődni? Miért konfiskáltak ingó és ingatlan javait? A felelet egyszerű. Az udvari kamarának pénz kellett. S Lipót korában közszokássá vált, hogy politikai és egyéb bünt vettek a magyar urakra csak azért, hogy vagyonukat megkaparíthassák.

Így járt Zsuzsanna asszony is. Mikor már évekig szenvedett a börtönben, mikor javait a

¹ »ipse et videam eandem vivendi mediis in tantum destitutam, ut vitára suam honeste sustentare minime possit.«

² Az udvari kamara szerint »bloss per non venit condemniert worden«. S ha személyesen megjelent volna »sie gänzlich absolviert worden währe«.

kamara már idegen kézre bocsátotta: akkor jelenti ki, hogy igazában ártatlanul ítélték őt el.

Balassa Adám a szabadonbocsátás után csöndes ember lett. Úgylátszik, Zsuzsanna aszszony elpártolásán nem nagyon búsult, mert nemsokára újra megházasodott. Harmadik neje Madách Jánosnak az özvegye: Szellényi Erzsébet volt.¹

Balassa Zsuzsanna visszaszerezvén javainak jórészét, töredelmes és buzgó életet élt. Jól gazdálkodott, de jövedelmét mások fölsegélyezésére fordította. Nevét nagyszerű alapítványával örököltette meg. A nemes ifjak nevelésére tett ezen alapítványa sok jeles embert adott a hazának!

¹ Magyar udvari kancellária, Conceptus Exped. 1698. szept. »Elisabetha Szellény, prius Joannis Madách, nunc baronis Adami Balassa consors« etc.

XXI.

LIPÓT CSÁSZÁR ÜZLETEI

Lipót császár üzletei

Jobbjaink lelkéből ritkán szállt annyi fohász az ég felé, asszonyaink szeméből alig hullt annyi könnyharmat alá, mint a Wesselényi-féle szövetség idején. Szenvedés, bánat és keserűség özönével szakadt akkor a magyarságra! Siralomra fordult állapotunk. Agas-bogas családjaink fejei a császár vasán tömlőben szenvedtek; asszonyaik iastul-fiástul téltova bujdostak s alamizsnából tengették életüket. Hiszen testigleikig mindenük odaveszett s csak a búbánat maradt korlátlan tulajdonuk. Jajkiáltás hallszik mindenfelé, s akinek tigristől sincs születése, a szenvedés láttáirgalomra lágyul. De fönt Bécsben nem hallják az elnyomott líagyarság sóhajtását. Az Isten megbátorította az ausztriai urakat s frönnyebb volt a gyémántban lágyságot feeresni, mint Lipót császár szívében kegyelmet

Szó ami szó, de bizony kevés politikai mozgalom hozott az országra olyan csapást, mint a Wesselényi-szövetség. Ennek az úgynevezett »összeesküvésének politikai részét töviről-hegyire ismerjük már. Sajnos! íróink a gazdasági és pénzügyi részét még nem méltatták eléggé. Pedig, ha mélyreható szemmel vizsgáljuk e kor írott emlékeit, akaratlanul is azt látjuk, hogy ezúttal *a magyar vagyon, a magyar tulajdon ellen indítottak irtóháborút.* Emberekben nem is volt sok a veszteségünk. De pénz, kincs és föld dolgában rémitő volt a csapás.

Az udvari kamara üres kincstára színültig megtelt a koldusbotra juttatott magyar családok javaiból. Jutott azokból mindenkinek. Még a császárné is remekbe készült násfát kapott — a kivégzett Nádasdy gyémántjaiból. Csak a magyar kincstárnak nem juttattak azokból semmit sem: a magyar vagyon, a magyar kincs mind Bécsbe vándorolt.

Mivel a Felvidéknek úgyszólván egész vezető magyarságát kiforgatták vagyonából, s mivel a konfiskált birtok javarésze idegen kézre került, nemzeti és nyelvi szempontból is mérhetetlen volt a csapás. Csak például említjük, hogy a tokaji hegyek jól fizető szőlői majd mind a fiskus részére jutottak. Legértékesebb kiviteli cikünk itt termett, tehát az udvari kamara gondoskodott róla, hogy a szőlősgazdákat rebelliseknek nyilváníttassa.

Tömerdek embert vetettek tömlöcbe csupán gyanút'afapján. AHKeTlpölEm nélnTMsiYeriiTt7 azokat megidézték s mivel nem jelentek meg, elítélték s vagyonukat elkobozták. A tömlöcre vett nemes urak ügyében legelőször is azt vizsgálták, mije van. Hogy bűnös-e, vagy nem, az mellékes volt. Hiszen elég bűn volt akkor az is, hogy valaki magyarnak született. Fontosabb volt ennél annak megállapítása, mit lehet tőle elvenni? És a vádlottaknak — bűnösöknek és ártatlanoknak — mindenét elkobozták már az Ítélet kimondása előtt!

Tudott dolog, hogy az elfogott nemes urakat Bécsben, Pozsonyban és Lipótvárott tömlő* cözték be. A legtöbbje jószágos főember volt, de azért bizony csak zabkenyéren éltek. Az udvari kamara meghagyta, hogy a magyar urak 30 krajcáros ebédet kapjanak. Úgylátszik, hogy ezt a csekélységet is sokalta, mert nemsokára 15 krajcárra redukálta az ebéd költségét. Mivel

kenyérre és egyébre négy krajcár ment föl, a szorosán vett ebédre csak 10 krajcár jutott. Wühle András volt az a vendéglős, aki a becsi magyar raboknak főzetett. Ez a jó ember írta volt az udvari kamarának: »gondolják meg az urak, minő ebéd lehet az, amit 10 krajcárból kell előállítanom! S ha legalább ezt a pénzt megkaphatnám, de idáig egy fillért sem utaltak ki nékem!«

Amíg a nemes urakat imigyen koplaltatták, addig a birtokaik s ingatlan javaik elkobzására kiküldött jelentéktelen alakoknak szabad asztaluk volt s havi 500 frt-ot kaptak!

A legtöbb rab — bűnös és büntelen — másfélévig ült a tömlöcben. A »császár vasa«, no meg a gyalázatos ellátás annyira elcsigázta volt őket, hogy bármire is készek voltak. Nem is annyira a maguk, mint inkább földönfutó családjuk érdekében arra is ráadták magukat, hogy a császártól kegyelmet könyörögjenek.

Lipót császár keresztény uralkodó volt s így a kegyesség vele született. Adott is elég sok embernek gráciát. Még pedig jobbra olyanoknak, akikben amúgy sem találtak bűnt. De hát öfelsége a gráciát nem mérte ám ingyen! Drága portéka volt az s igen gyakran egyet jelentett a koldusbotra jutással.

A császár kétféle kegyelemlevelet osztogatott. Az egyiket »*versöhnungspatens*«-nek hívták. Ez volt a drágabbrX"va3Ibtt és a kamara hosszú alkudozás után kötötték meg az efféle egyezséget, aztán a császár rádörgöltette öreg pecsétjét. Rákóczi Ferenc például négyszáz-ezer forintot fizetett a *Versöhnungspatens*ért. Akinek kevesebbje volt, arra kevesebbet vetettek ki. Roth János például csak tízezer forintot fizetett a császári pátensért.

A közönséges kegyelemlevél jóval olcsóbb

volt. Az ilyet többnyire szók kapták, akiket teljesen ártatlanoknak teiáltak. Ennek a gráciának az ára 300 forint volt. Ez ugyan nem nagy összeg, de az elfogottak között azért alig akadt, aki megfizetni tudta volna. Hiszen ingó és ingatlan vagyonukat már előbb elkobozták s így a rajtuk lévő ruhájukon kívül egyébük nem volt. Ezért megható folyamatokban könyörögnek a »*legkegyelmesebb uralkodónak*«, engedné el nekik a császári grácia díját; mert lehetetlen ennyi pénzt előteremteniök. Nagy nyaláb ilyen folyamat van kezünkben. Mély fájdalom és keserűség szólal mindegyikből, de azért hiába keressük rajtuk a kedvező elintézést. Eszerint szegény rab urainknak a császári grácia csak édes maszlag volt, mely jómagukat is meg családjukat is egyaránt sújtotta.

Minden jel arra mutat, hogy egy csomó ártatlan embert csak azért tartottak 1-2 évig tömlöcben, hogy az udvari kamara minél több pénzt csikarhasson ki tőlük. Hiszen akadt köztük több olyan, aki szabadulása fejében bármire kész volt. A szegény Sembery Ferenc írja például, hogy másfélévig raboskodott Lipótvárott súlyos bilincsekben. Aztán Pozsonyba vitték. Bár teljesen ártatlannak találták őt, a kamara mégis követeli rajta a császári grácia díját. Honnét fizessem, — írja szegény ember — hiszen mindenemet elvették. Még annyim sincs, hogy a gyermekeimet táplálhatnám!¹

Benkeházy Andrást ugyanez a sors érte. Ő maga írja a császárnak: »Mindenemet elvették. Szegény családom a legnagyobb nyomorúság közt küzködik. Miből fizessek, mikor a rajtam lévő rongyokon kívül nincs egyebem.«

¹ Közös pénzügyi levéltár, Hungarica, 14574. fasc. 1671. Itt vannak a többiek folyamódásai is.

Sándor István is ilyenformán járt. »Engem — írja öfelségének — az eke mellől hurcoltak el és 140 napig ültem a tömlöcben. Bár teljesen ártatlannak találtak, mégis fizetnem kell. De honnét teremtem elő a pénzt.«¹

Komjáthy Zsigmond, Kubinyi László, Újfalussy Zsigmond, Szemere László, Soós György, Dobay Gábor, Sárossy Sebestyén és Török János együttesen írják a császárnak: »Másfélévig a legnagyobb szenvedések közt vasraverve ültünk a tömlöcben. Végre az isteni gondviselés fölségednek lelkét irgalomra lágyította. Imigyen engedelmet kaptunk, hogy Bécsben bizonyíthassuk ártatlanságunkat. Ez meg is történt. *Ártatlannak nyilvánítottak bennünket, de azért fizetnünk kell!* Pedig tudott dolog, hogy semmink sincsen. MTnHenünket, még a bútorainkat is elvették. Nyomorult családunknak még alamizsnául sem adtak semmit. Éheznek és szenvednek ők most is. Egykoron való jólétünknek már csak az emlékezete él bennünk, s most fölséged részére fejenkint 300 forintot kell fizetnünk a grácia fejében. Kezretény uralkodóhoz illő, hogy könyörüljön a nyomorultakon, kiknek a rajtuk lévő ruhán kívül nem maradt egyébük. Alázatosan esdve könyörgünk fölségednek, engedje el a 300 forintot, vagy legalább birtokunk egy részét adassa vissza !«

Szentkirályi Albert írja, hogy mint diákok az iskolából hurcolták el. Nyolc hónapig ártatlanul szenvedett a tömlöcben. Ezüst szablyáját és lovát eladta, hogy rabtársain segítsen. Egyebe nincs s nem is volt. A grácia árát tehát megfizetni nem tudja.

¹ »Ego abjectissimus verniculus et mendicus, imo innocens« etc. Folyamodása szerint ránézve a pénzbírság a börtönnél is súlyosabb csapás.

Medgyessy Andrást is az iskolából hurcolták el. Maga írja, hogy tollával kereste szegényke kenyerét. Házacskáját és szőlőjét elkobozták. Családjá azóta koldulásból él. »Ha — írja — éhenhalok, ha a rajtamlévő ruhát is eladom, a grácia árát megfizetni akkor sem bírom !«

Szentmiklóssy György Pozsonyban és Bécsben raboskodott, őt is büntetlenek találták. A császárhoz írt folyamodásában »Isten irgalmára és Krisztus sebeire« kéri öfelségét, engedné el a rárótt bírságot s bocsássa őt haza nyomorult családjához és sokat szenvedett gyermekeihez,

Semsey György másfélévig raboskodott. Ekkor, mint ártatlant, elbocsátották ugyan, de reá is kirótták a grácia díját, »Miből fizessem, — írja ő — hiszen még ártatlan feleségemnek és gyermekeimnek vagyonát is elkobozták s a szegényeknek idáig a jó ismerősök alamizsnáiból kellett élniök.¹

Dobay Gábor is másfélévig ült, aztán, mint teljesen ártatlant, elbocsátották. A császárhoz intézett folyamodásában ő is a grácia díjának elengedését kéri: »Fölséged lábai előtt könyörgök — írja a szegény ember — elégedjék meg fölséged eddigi szenvedésemmel s ne juttasson koldustáskára.«

Kökényesdy György írja, hogy őt Rogály várában feleségével és gyermekeivel együtt elfogták, aztán már a megidézés előtt elítélték s

¹ U. o. Semsey egy másik folyamodásában (1672. febr. 12.) írja, hogy a tömlőben betegen fekszik. Mindenét elvették. Felesége és gyermekei a koldulásból meg nem élhetnek. Javaimból — írja — egyetlen fillért sem adnak nekem (nec unius obuli ex bonis meis mihi concedatur). *Legalább tudnám, hogy mit vétettem s miért kellett szenvednem?*

minden birtokát, ingóságát elvették. Azért könnyörög, hogy legalább kölcsönképen adjanak neki száz tallért szegény családjá számára.

Rákóczi Ferenc, mint tudjuk, óriási összegben váltotta meg magát. Mivel a császári gráciát megfizetni nem tudta, szekereken vitette Bécsbe a család régi kincseit s ezekkel fizetett. A császári komisszió jelentése szerint Rákóczinak figtulája lévén a lábán s amúgy is rossz egészségi állapotban lévén, »a világ szempont jából« okosabb volt őt pénzbírságra ítélni. Attól, — mondja a komisszió — hogy gyermekei legyenek, úgy sem kell tartani.¹

Az udvari kamara emberei, no meg a császári biztosok, mint a véredek, úgy szaglászta azok után, akiktől volt mit elvenniök. A gaz Ábelé 1671 augusztus havában maga írja, hogy Fáy Lászlónak, Lessenyei Nagy Mihálynak s másoknak vagyoni állapotát kutatván, ezeket pénzbírsággal sújtotta. Ebből is láthatni, — írja — hogy én a kincstár érdekét szemmel tartom.²

Kiszimatolták azt is, hogy az özvegy nádorispánné kincseit négy nehéz ládában a körmöci franciskánusok kolostorában őrzik. Szept. 27-én az udvari kamara aztán elrendelte, hogy erős katonai kísérettel azonnal Bécsbe szállítsák a nehéz ládákat.³

És mentek szekerek seregesen Bécsbe s vitték oda, amit jámbor eleink századodon át gyűjtöttek és megőriztek. Az udvari kamara világosán elárulta, hogy most a magyar va-

¹ A bécsi urak e reménye azonban nem teljesült; mert Rákóczinak fia és lánya is született.

² Közös pénzügyi levélt. Hung. 14574. fasc. 1671. aug. 3. Mellékeli azon 25 nemes urnák a nevét, akiket még nem ítélték el.

³ U. o. 14573. fasc.

gyon ellen folyt a háború. *A magyaroknak — írja — nem lesz ezentúl pénzük s így majd a békeesség után sovarognak.*

A hivatalos kimutatás szerint 1671 január 28-ától április 25-ig Rottal Felső-Magyarországból 157 főembert és nemes urat idéztetett meg. E 157 urnák a javait azonnal konfiskálták. Másodsorban 102 olyan urat citáltatott, akiknek javait előzetesen nem foglalták el. Ezeken kívül volt még 47 olyan úr, akiket megidéztek ugyan, de nem jelentek meg. Ezek többnyire elmenekültek vagy a tömlőcben haltak meg. A javaikat természetesen ezeknek is konfiskálták.¹

A pozsonyi kamara kimutatása szerint (július 7-én) a megidézett, de meg nem jelent urak közül 64-et elítéltek.² Ezek közt szerepel Lónyay Anna fejedelemsasszony, Petróczy István, Bagossy László, Wesselényi Pál, Szuhay Mátyás, Gyulaffy László, Szilágyi Gáspár, Szinnyey Ferenc, Kemecey György, Nemesányi Bálint stb.

Az elítéltek és a pénzbírság fejében szabadonbocsátottak helyébe folyton újabb és újabb embereket hoztak a tömlőcökbe. Hogy mibe vették akkor a magyar életet és a magyar vagyont, azt könnyű elgondolnunk. Elég leszen ennek megvilágítására Wagner von Wagenheim császári kommisszáriusnak és társainak felterjesztését idéznünk. Ujfalussy Zsigmondnak — írják — 20.000 frt-nyi vagyonát elfoglaltuk.

¹ U. o. 14.572. fasc.-ban van e hármas kimutatás. Az utóbbi 47 közt szerepelnek; Ujfalussy, Csernely, Monaky, Tolvay, Leövey, Retzer stb. családok fejei. Tabay András, Szarvas Pál, Újhelyi János stb. a börtönben haltak meg.

² »Tamquam contumaces judicialiter convicti et proscripti«.

Valahogy talán azért megél, hiszen a grácia kezében vagyon. Bezzegh István is elveszte vagyonát, de talán nem hal éhen. Kátay Ferenc nyakas kálvinista, tehát okosabb dolog, ha a vagyona öfelsége kezén van, mint az övén. Igen takarékos ember, tehát majd csak megél valahogy.¹ Földváry Mihály is kálvinista, vagyona nincs, a törököket jobban kedveli, mint a katolikusokat. Jó lesz őt halálra ítélni. Bory Györgynek javait konfiskáltuk. Ezt is ki kell végezni. Bartakovics Jánosnak konfiskált javai 20.000 firt-ot érnek. Gráciát kapott. Valahogy majd megél birtoka nélkül is.²

Mivel az elfogottaknak és megidézetteknek legnagyobb része ártatlan volt, a vagyont olyanoktól ragadták el, akik büntetlenül szenvedtek s a hibájukon kívül üzettek a kétségbeesésbe. S amíg ők koldusbottal kezükben kereshették az alamizsnát családjuk számára, addig a vádlók, a kamarai tisztviselők és a taksálásra küldött biztosok fejedelmi módon éltek és szabadon loptak. Még Bécsben is, ahová a lefoglalt kincseket szállították, nagyértékű dolgok tűntek el. Hogy többet ne mondjunk, a kivégzett Nádasdy ezüstműiből egy negyedakós aranyozott ezüstkancsó, öt nagy ezüstserleg, hat nagy ezüst tál stb. tűnt el. A kivégzett Zrínyi Péternek kastélyából majd mindent elloptak s még a márványoszlopokat is elvitték. Szemere Lászlónak konfiskált birtokát százezer forintra becsülték. Ezenkívül ingóságait is elvitték, ő maga írja, hogy kastélyának ablakait és ajtóit is kiszedték és elvitték. Akinek az elfogottak közül nem volt vagyona, annak feleségétől vették el,

¹ Lipót császár Kátaynak 50.000 firt-ra becsült birtokából 800 firt-ot adott nyomorgó családjának!

² U. o. 14573. fasc. 1671. aug. 28. Memoriale.

amije volt. Fügedi Nagy András, Reviczky Miklós, Bocskay István, Semsey György stb. maguk is birtokosok voltak ugyan, de azért feleségük ingó és ingatlan vagyonát is konfiskálták. Nagy Ferenc feleségének még a bútorait is Bécsbe vitték. S így járt Bocskay István báróné is. Ezt a derék asszonyt hozzá még el is Ítélték, pedig semmi bűne sem volt. A felsőmagyarországi nemesek ezért együttesen folyamodtak Bocskaynéért az uralkodóhoz. Valamennyien jótállottak érte, sőt kezeseket is hajlandók voltak érte állítani.¹

Érdemes megemlítenünk, hogy még a holtakat is törvény elé idézték. Újhelyi János például már a Wesselényi-féle szövetkezés előtt négy évig súlyos betegségben az ágyat nyomta s az idézés előtt meghalt. Betegsége miatt semmiben sem vehetett részt, de azért konfiskálták birtokát!

És az ártatlanoknak nyilvánított, de mindenükből kifosztott férfiak és asszonyok meg-rázó kérvényei seregesen jöttek Bécsbe. A legtöbben csak a császári grácia díjának az elengedését kérték — de hiába. Hidy György és Szentiványi Mihály uraimékkal együtt a szegények hiába hangoztatták, hogy *»ahol semmi bűn nincsen, ott büntetés sem lehet«*, bizony büntették az ártatlanokat is, még pedig súlyosan.

És a minden támogatástól megfosztott emberek újra és újra könyörögtek. Folyamodásaiknak se szeri se száma. Seregével találhatók ezek a bécsi udvari kamarai levéltárban.

Jellemző, hogy a császári gráciáról szóló írásban szó sincs a fizetésről. De öfelsege azért

¹ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1672. január-február csomóban van a folyamodás.

nagyon is jól tudta, hogy a szegény fölmentetteknek fizetniük kell! Hiszen ő maga rendelte ezt így! Csak például említjük, hogy Lipót császár Báthory Zsófia kérésére Kazinczy Péternek, Csathó Albertnek, Hedry Boldizsárnak, Apagy Mihálynak, Petrikovics Mihálynak, Halapi Lászlónak, Gombos Imrének és Borsoló Andrásnak is kiállította a kegyelemlevelet.¹ Ebben egyetlen szó sincs a fizetésről. Lipót császárnak van azonban egy másik rendelete a kamarához, melyben meghagyja, hogy a nevezett ifjúval tárgyaljanak a fizetés dolgában s az eredményről értesítsék *őt!* Erre aztán az udvari kamara olyan összeget vetett a hét fiúra, melyet azok megfizetni sehogy sem tudtak.

Az elfogott rabok között sokan voltak, akik két évnél is tovább ülték a tömlöcöt. Ezek már nem kaptak sem Versöhnungspatenst, sem gráciát, hanem jelentékeny nagyságú kaució mellett bocsátották szabadon, de úgy, hogy mindenüvé egy fegyveres muskatéros kísérte őket, aki aztán éjjel sem távozott mellőlük. Ily módon szabadult ki a börtönből Fáy László 1672 február havában. A császár ugyanekkor Ketzer Andrást is kibocsátotta pozsonyi tömlöceből, de keményen meghagyta, hogy a muskatéros éjjelnappal mellette legyen.³ Szobonyák Istvánt

¹ Leopoldus etc. Comiti a Rottal, Vienna 1671. juli 10. »Intuiter principissae Rakóczianae viduae gratiam (datís tarnen debítis eatemus prius de se nobis reversalibus) clementer elargiendam esse duximus.« (Közös pénz. levélt.)

² Közös pénz. levélt. Hung. 14574. Fase, szept. 30. A császár írja, hogy a nevezett ifjúnak >das Leben geschenkt, sy aber hingegen in aine Geldstraf allernädigst condemnirt« (Per imperatorera.)

³ Per imperatorem, 1672. febr. 8. (Közös pénz. levélt.)

ugyanilyen módon csak három hétre bocsátották ki.¹ Ghyllanyi Jónásnak és Éliásnak még kauciót is kellett letenniök, mikor a tömlőből kibocsátották.²

Rengeteg pénz, kincs és érték vándorolt így a bécsi udvari kamara kincstárába. Magyar emberektől szedtek el mindent, de Magyarország abból egy fillért sem látott. Aztán tömérdek konfiskált birtokra is terestek új gazdát. Akadt is ilyen elég. Sajnos! a legtöbbje idegen volt. A Felvidéken aztán sok helyütt elnémult a magyar szó. Sok régi nemesi kúria helyét fii és gaz fogta föl. S miért kellett annyi ártatlan embernek ősi házát és birtokát elvesztenie? Nem először s nem is utolszor esett meg, hogy a bécsi kormány a politikát használta fel arra, hogy üres pénztárát megtöltse. Imígyen sikerült a magyarságot is gyöngítenie, no meg elegendő pénzmagot is szerelnie. Gyöngék voltunk, könnyen mivelhetett rajtunk hatalmat.

S akik a mieinket mindenükből kifosztották, a zsákmányon szépen megosztottak. Jutott abból mindenkinek, de legtöbb Lipót császárnak és kincstárának. S a »szentséges császár« sok-sok embernek juttatott abból, amit »üzletei útján« imígyen szerzett. A császárné és rokonai drága ékszereket kaptak, brandenburgi örjgrpfnak és a szász választófejedelemnek a kivégzett Nádasdy pincéjéből k'éfsiülakó finom txyrt küldött.³ A máriacelli templomnak átengedte azt, amit Nádasdy még életében e templomnak szánt. Lipót császár tudván azt, hogy Nádasdynak nagyszerű vadaskertjei voltak, a

¹ Ugyanott, Per imperatorem, 1672. febr. 10.

² Ugyanott, 1672. május 1.

³ Köz. pénz. levélt. Hung. Per imperatorem, 1671. dec. 22.

szép damvadakat, gimeket, szarvasokat stb. összefogdostatta és a saját vadaskertjebe vitette. Szóval a bokezu császár a kivegzetteknek vagyonabol magának és másoknak is bőven juttatott. Csak azokról feledkezett meg, akik árván és támasz nélkül maradtak. Zrínyi Péternek mint tudjuk — roppant birtokai s nagyértékű ingóságai voltak, de a kolostorba zárt leányainak a császár csak évi 300 frt-ot rendelt, de a szegények még ezt sem kapták meg. A kivégzett Zrínyi özvegyét Würzburg Károly vitte Judenburgba. A szegény asszony betegen és megorulve érkezett oda. Würzburg arra kérte az udvari kamarát, hogy a súlyos beteg mellé cselédet és szakacsnet adjanak. De kérésére semmi válasz sem érkezett.

Szomorúan kell megállapítanunk, hogy magyar emberek is akadtak, akik részt kértek a kivégzettek javaiból, Forgách Adam generális például a szerinte rebellis Kakoczi, Bocskay vagy Hidvéghy birtokait kerti a császártól, hogy aztán annál hívebben szolgálhasson neki.¹

¹ Ugyanott: »Ich falle zu k. Kays. Majestat Fussen, und bedanke etc. (Forgách folyamodása Lipót császárhoz.)

XXII.

**AZ ESZTERGOMI
ÉRSEKSÉG
KINCSEI BÉCSBEN**

Az esztergomi érsekség kincsei Bécsben

A Bécsben megforduló magyarok közül sokan ismerik a *Magyar koronához* címzett jónevű vendéglőt.¹ E régi, palotaszerű szállóházban a magyar szó nem volt ritka, s mégis a vendégek közül alig tudta valaki, hogy ez a vendéglő egykor Szelepchényi György esztergomi érsek palotája volt. Ma már ez a palota nincs meg; lerombolták s helyén nemrég készült el az új ház. Talán alkalomszerű lesz fölujtitanunk azoknak az eseményeknek emlékét, amelyek Szelepchényi palotájában 1683-ban történtek, s melyekről abban az időben még a külföldön is a legnagyobb megbotránkozással beszéltek.

A török hadak közeledésekor Szelepchényi az érseksége és a káptalan kincseit bécsi palotájába vitette. E kincsek a készpénzzel együtt, még az akkori becslés szerint is, félmillió forintnál jóval többet értek. S bár e kincsek kivétel nélkül egyháziak, a magyar katolikus egyház legrégebb és legbecsesebb műemlékei voltak, a pusztulástól mégsem menekültek meg. Az elvakult bécsi polgárság és a katonaság Tökölyit kereste Szelepchényi palotájában, s mivel őt nem találta, ami kezeügyébe akadt, elvitte. A kincsek legnagyobb részét azonban nem

¹ Himmelfortgasse 14. Nemrég újjáépítették a szállót és régi címét és jó hírét megtartotta.

találta meg. Ezeket hivatalos úton a pénzverőbe vitték s ott összezüzták.

A töröktől szorongatott Bécs sorsán nagyot lendített az esztergomi érsekség félmilliója! Természetesnek találjuk tehát, hogy ez eseményről a német történetírók is megemlékezünk, hogy többet ne említsünk, pénzügyi szempontból tárgyalta ezt a kérdést Newald János a *Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien 1683.* című munkájában, továbbá a nemrég meghalt *Onno Klopp* is nagy művében. Azonban a kérdésnek művészeti és magyar politikai oldalával egyik író sem foglalkozott. Minket magyarokat kevésbé érdekel az, hogy Szelepchényi, Széchenyi püspök vagyona és egyházuk kincsei, továbbá a Pázmáneum lefoglalt vagyona mennyiben segíté elő Bécs fölmentését. Ránk nézve sokkal fontosabb dolog annak kiderítése, mit vesztett művészetünk eme kincsek beolvasztásával, s minő politikai okok segítették elő e kincsek lefoglalását és fölprédálását. Az eredeti kéziratok alapján ezt a kérdést tisztázni akarjuk.

Nem mondunk új dolgot, ha állítjuk, hogy Kollonits Lipót (ekkor) neustadti püspök és Szelepchényi György esztergomi érsek egymás iránt nem a legbarátságosabb érzelmeket táplálták. Kollonits módnélkül gyűlölte *a durva és részeges morva parasztot*, ahogy Szelepchényi érseket hívta. Az esztergomi érsekség kincseinek felprédálására az indítóokot jórészt Kolonitsnak ez a gyűlölete szolgáltatta. S bár a kincsek lefoglalásáról írt jelentésében Kollonits rejtegetni igyekszik gyűlöletét, s a kényszerítő politikai okokkal áll elő, azért minden sorából kiolvashatja az ember leplezett, de kitörő érzelmeit.

A primás bécsi palotájában történt esemé-

nyéket Kollonits I. Lipót királynak imígyen adta elő.¹ A Schotten-Maierhof égésekor Bécsben meglehetősen zürzavar volt. A gyűjtogatást Tökölyi híveinek tulajdonították. Ezt a gyanút növelte az a körülmény, hogy Szelepchényi nevére *gyanús levelek* érkeztek, miket lefoglaltak. A tüzesetkor az érsek palotája kapujában nyugodtan üldögélt Frányó uram, Szelepchényi leánya. (Nevét a német írók Frangora keresztelték!) Néhány arra menő német katona meglátván a kapu előtt a magyart, így kiáltottak rá: *»Talán te is a Tökölyi hive vagy, te gyűjtogató?«* *»Az vagyok«*, — felelte Frányó félvállról — *csak lépjetek a palotába, magát Tökölyit is itt találjátok, Une épp most néz ki az ablakon!«* E szavakra nagy csődület támadt a primási palota előtt. Mikor már elegen voltak, katonák és polgárok a szegény Frányóra rohantak s mint Tökölyi emberét holtelevenre verték. Aztán betörték a szobák ajtajait, s mivel Tökölyit nem találták, amit szemük meglátott, kezük ott nem hagyta. A zsákmányból kivette a maga részét az esztergomi érsek palotájába szállásolt két lovaskapitány is. A két kapitánynak — mondja Kollonits — az volt a terve, hogy éjjel a még ott maradt tárgyakat is elragadják. Ez nagy baj lett volna, mivel az elzárt kincsesládákat a csőcselék nem bántotta.

Az érsek udvari papja (Hajdinovics) látván a palota fosztogatását, Kollonitshoz rohant, s kezeit tördelve rimánkodott Kollonitsnak, hogy gyors megjelenésével akadályozza meg a palota kirablását. A szegény udvari papnak persze sejtelve sem volt arról, hogy Kollonits az esztergomi érsek iránt minő érzelmekkel viseltetik,

¹ Közös pénzügyi levéltár, Hungarica 1683. Itt van az eredeti jelentés.

s nagyot bámult, mikor Kollonits azt felelte neki, hogy menjen békével haza, *később* majd ő is eljön a palotába!

A neustadti püspök — ugylátszik — örült Szelepchényi bajának, s eszébe sem jutott, hogy a veszedelem helyére siessen. Ehelyett — mint maga írja — egy ideig otthon maradt s napi teendőit végezte. Jó idő múlva aztán lassacskán a városba indult. Útközben ismét találkozott Hajdinoviccsal és az érsek kamarásával: Pongráczczal. Mindkettő hozzá igyekezett, s ott az utcán kétségbeesetten kérték Kollonitsot, jöjjön a palotába a veszedelem elhárítására. Kollonits újra elküldte őket és ő maga elsétált Starhemberg, Capliers és Molart szállására, hogy az érseki palotában történt események okát megtudja. Ezeket nem találván otthon, a városházára ment s ott végre megtudta, mi történt az érsek palotájában.

Ezalatt annyi idő eltelt, hogy a bécsiek Szelepchényi palotáját akár a földig lerombolhatták volna. Végre sötét este, a rák hátán járó Kollonits is odaérkezett. A már említett lovaskapitányokat és az érsek siránkozó embereit találta ott. Kollonits a lovasokat elküldötte onnét s a palota őrzésére néhány puskás drabantot állított. Aztán a feltört ajtókat bezáratta és lepecsételte. Hajdinovics arra kérte Kollonitsot, hogy menjen a szobákba s vizsgálja meg, mi mindent raboltak el. A püspök azonban erre bírható nem volt s gúnyosan felelé Hajdinovicsnak: *»perspectum mihi esse domini archiepiscopi genium, timendum, ne expilatam a militibus, satellitibusque nocturnis domum intelligens, me et ipsum capellanum pro raptoribus suspectus haberet, proclamaratq;ie«* (»Jól ismerem az érsek úr természetét; attól kell tartanom, hogyha meghallja házának a katonák-

tói és az éjjeli drabontoktól történt kifosztását, engemet és káplánját fosztogatók gyanánt gyanúsaknak tart és hirdet.«) Erre Kollonits nyugodtan távozott. Másnap ökgyelme elment a titkos tanácsosok és deputátusok ülésére s ott elmondá az előtte való nap történt *komédiát*. (Kollonits szava.) Erre fölhozatták az agyonkínt és börtönbe vetett Frányót, s Kollonits kihallgatta őt. Mivel semmit sem tudott Tököllyről, s mivel amúgy is össze-visszaverték őt, szabadonbocsátották. Ezután a tanácsülésben szóba került az égető pénzhiány, ami — mondja Kollonits — Bécs átadását a barbár töröknek leginkább siettethette. A körülzárt városban azonban pénzforrásra nem igen akadtak. Ha csak pénz kell, — veti közbe Kollonits — van az érsek házában elég, csak néhány embert kell odaküldeni, hogy a kincseket összeírják és elhozzák. Természetes, hogy Kollonits ajánlata a titkos tanácsban nagy tetszéssel találkozott. Néhány megbízottal együtt azonnal őt küldték ki, hogy Szelepchényi kincseit összeszámolja és elhozza. Ez úgy ahogy meg is esett. A legértékesebb kincseket azonnal a pénzverőbe vitték s ott összezüzták. Sok nagyértékű arany- és ezüstedényt meg ékszereket elzálogosítottak és eladtak. Maga Kollonits két monstranciát és néhány ezüst reliefet saját kocsijára tétetett, s ezeket magával vitte. Elgondolhatjuk, minő roppant értékű kincsek voltak az érsek palotájában, mikor az elvitt tárgyaknak csupán nyers értéke az akkori becslés szerint 493.030 forintra rúgott. A kincseken kívül az érsek szöveteit, sőt drága ruháit is elkótyavetyélték.

A kincseknek elszállítása és értékesítése nem a leglelkiismeretesebb módon történt. Ha igazak azok az állítások, miket a szemtanú: Hajdinovics írt Szelepchényinek, úgy Kollonits-

nak és az összeíróbizottság több tagjának a bíróság előtt lett volna a helye! Jellemző az akkori viszonyokra, hogy még Starhemberg fővezért is a primás elragadott remek ezüsttintartójával jutalmazták!

Mindössze hatvankét tárgy volt, amit az olvasztóba nem vittek, illetőleg amit Szelepchényi az ostrom után visszacapott. E tárgyak legnagyobb része azonban, a nagy műbecsüeken kívül, gyűrű, óra és kisebb kereszt volt. E hatvankét tárgyról Kollonits jegyzéket készített. A lajstrom 12. száma alatt egy gyémántkereszt szerepel, melyhez Kollonits a következő megjegyzést fűzte: A neuburgi hereeget Mária Anna főhercegnővel nekem kellett volna összeadnom, de betegségem miatt ezt nem tehettem s az esketést Szelepchényi végezte s a gyémántkeresztet is ő kapta. Ez a kereszt tehát tulajdonképpen nem a Szelepchényié, hanem az enyém! A lajstrom többi tárgyai között volt egy gyémántokkal kirakott kehely a primási címerrel, vörös zománcos óra Krisztus szenvedéseivel, három ezüst monstrancia, öt kehely zománcozott szentképekkel, két kövekkal kirakott ezüstkorona, egy csomó gyűrű, óra stb.

Amikor az esztergomi káptalan az érseki palota kifosztásának hírére vette, mély fájdalom fogta el, s alig talált szavakat, mikkel elkeseredésének kifejezést adhatott. Még a királyhoz írt levelében is *hallatlan gyalázatnak, világra szóló botránynak* mondja Kollonitsnak és társainak eljárását. »Végtelen fájdalommal halljuk a hírt, — írja a káptalan a királynak — hogy az esztergomi hercegprimásnak, a mi urunknak összes kincsét, ékszereit, arany- és ezüstedényeit, szentelt aranykelyheit, drága keresztjeit (köztük a Lósy-féle híres keresztet) stb. elragadták, sőt a káptalan kincsesládáját

is feltörték. Azt hittük, Bécsben biztos helyen vannak kincseink, s ime, a világ csodálatára és megbotránkozására, mint a lázadók és a felségsértők jószágaival, úgy bántak el a mi ősi, szentelt kincseinkkel.«¹ S mindez Magyarország primásával történik, aki őfelségét negyvenöt éve hűségesen szolgálja! Ha vele is így bánnak, mit várhatnak a többiek? A káptalan kérve-kéri a királyt, hogy *a becsületnek, a tisztességnek és az egyháznak eme megbecstelenítését és megvetését azzal tétesse jóvá, aki ezt a dolgot oly meguetésreméltó módon elkövette!*

Szelepchényi érsek a királyhoz intézett emlékiratában szintén éles hangon támadja, akik palotája kifosztásában részesek voltak. Az elrablott kincsei közül különösen a drágakövekkel kirakott, megbecsülhetetlen értékű szentségtartóit, remek kelyheit, ezüst reliefjeit, gyémántkeresztjeit és őfelségének gyémántokba foglalt arcképét sajnálta.

A király, ugylátszik, maga is röstelte Szelepchényi palotájának kifosztását s azonnal elrendelte, hogy az érseket kártalanítani kell. Mivel a palotából elvitt félmilliót Bécs védelmére fordították, azt kellene hinnünk, hogy a kártalanítást őfelsége az örökös tartományokra hárította. Sajnos! Lipót uralkodása alatt ilyesmi nem történhetett. A királyi rendelet világosan megmondotta, hogy Szepcsényit a magyar bánnyák vagy magyar kamarák jöv a meből kell kártalanítani. *Magyarország tehát Bécs javára félmilliót veszett műkincsekben s még félmilliót kellett fizetnie e veszteség megtérítésére!* Az igazságot részünkre akkor így mertek!

Mivel a megmaradt tárgyak Kollonits kezében voltak, Szelepchényi írt Kollonitsnak, s a

¹ Közös pénz. levélt. Hung. 1683. dec. 18.

még meglévő kincsek visszaadását sürgette. Együttal elküldte hozzá Fenessy György nevű kanonokját, akiről tudta, hogy Kollonitscsal baráti viszonyban van.

Mivel Kollonits akkor már hallotta az ellene írt följelentéseket, sőt azt is tudta, hogy Szelepchényi port akar ellene indítani, a kincsek visszaadása helyett az érseket durván megtámadta és széltében hirdette, hogy Szelepchényi Tökölyivel és a kurucokkal egy húron pendül. Fenessy Györgyhöz írt levelében pedig kijelenti, hogy a gátat megállja és Szelepchényitől meg nem ijed. *»Az érseknek — írja — tudnia kell, hogysem paraszt, sem gyermek nem vagyok aki mint a széltől indult nádszál, iäe-oda hajlik. Amíg az érsek uraságod útján békés egyezséget ajánl, amint az aulában csöndesen megkezdte ellenem a bírói eljárást!«*¹

Szelepchényi látván, hogy Kollonitscsal békes utón semmire sem megy, újra a királyhoz fordult. Miután — írja — bécsi házamnak botrányos kifosztásáról lelkem nagy fájdalmában megrendülve értesültem, némileg megnyugtatott felségednek vigasztalása. Testvéries szerénységgel írtam Kollonitsnak, ő durván válaszolt s fenyegetésekkel illetett. A kákán is csomót keres ő barátaival, kik nyereségvágyból engem akarnak megrövidíteni. Valóban! még barátaim elé sem merek lépni, annyira röstelem e hallatlan eljárást. Az ország összes lakói, még a fölkelők is hihetetlen méltatlanságnak mondják a rám mért csapást, s máris hangoztatják: mit várhatunk mi lefoglalt vagyónunk visszaadása ügyében, ha egyszer Magyarország primását is ilyen gyalázatos módon infamálják? S hogy az illető (tudniillik Kollonits) gonoszságát eltakarja,

¹ Ugyanott.

nem elégszik meg személyem gy alázása val, hanem még azt hirdeti, hogy én, aki Magyarország mágnásai között a fölkelőktől legtöbbet szenvedtem, Tökölyivel egy húron pendülök.¹

Az érsek végül arra kérte a királyt, hogy közel félszázados hü és feddhetetlen szolgálatai fejében rendelje el kártalanítását. Ezt azért is megérdemli, mert végrendeletét már megcsinálta s vagyonát vallásos és humánus célokra hagyta.

Kollonits az ellene intézett támadásokat szó nélkül nem hagyta. Hosszú jelentést írt, melyben nyelvének vitorláját ugyancsak megerezté, s nemcsak magát igyekezett tisztázni, hanem fő gondját az érseknek és az ő udvari papjának beszennyezésére irányította. Jellemző a vitának elkeseredettségére, hogy Kollonits a király előtt kénytelen volt magát tisztázni az alól a vád alól, mely szerint ő az érsek drága ruháit is elvitte és használja! Az ilyen dolgokon bizony a király nem nagyon épülhetett, sőt a kormányszékeknek sem volt Ígyére a két hatalmas főpap közt dülő viszálykodás. Az indulatoknak azonban gátat nem vethettek. Különben is Kollonits azt tartotta, hogy akinek nem szüre, ne viselje!

Az udvari kamara végigolvastván Szelechényi és Kollonits iratait, öfelségénél az esztergomi érsek kártalanítását megsürgette.² A neustadti püspök — írja a kamara — eleinte minden jót ígért, de azóta nézete megváltozott s most a kaszát visszafogja! Pedig az esztergomi érseket mindenütt sajnálják. Ez a merénylet az egyháziakat, a világiakat, sőt a fölkelőket is annyira kétkedőkké tette, hogy javaik restitúció-

¹ Ugyanott, 1684. január 7.

² Ugyanott, 1684. márc. 9.

jában többé nem hisznek. S ami az érseket legjobban bántja, még Tökölyivel való cimboráskodással is gyanúsítják. («So Gott gnädig erhüten solle!») őfelségének tehát gondoskodnia kell, hogy az esztergomi érsek méltó elégtételt kapjon, s hogy a még meglévő kincsek neki visszaadassanak.

Az udvari kamara fölterjesztésére Lipót újra meghagyta, hogy Szelepchényit a magyar kamara jövedelméből teljesen kártalanítsák. Kollonits eljárásának helytelenítéséről vagy megdorgálásáról azonban a krónika mélyen hallgat!

XXIII.

A MAGYAR EMBER SORSA

A magyar ember sorsa

Nemzetes Nagy László György uram, a volt Zrínyi- és Frangepán-javak, valamint más hatalmas fiskális jószágok kormányzója, nagy úr volt a maga idejében. Négy szép kúriája, nagy gazdasága párját ritkította a Muraközben; aztán polcos hivatala után is volt mit aprítania a tejbe. Lelkes és értelmes gazda hírében állott, aki a török kiűzése után a puszta területeket benépesíteni igyekezett. Bár nagy összegek forogtak a kezén, nem követte I. Lipót főbb pénzügyi tisztviselőinek példáját, akik — mint tudjuk — idegen erszény körül egerésztek s rengeteg pénzt sikkasztottak. Nagy László György uram hiven és becsületesen szolgált; még az udvari kamara is tisztelettel emlegette nevét s elismeréssel szólt működéséről. Ellensége azonban azért bőven akadt. Nincs mit csodálkoznunk ezen. Magyar ember volt s a császári katonaság gyűlölte őt. Mivel neki kellett az udvari kamara rendeleteit végrehajtania, más ellenségei is akadtak. A bécsi udvar és a kormányzók elrendelték, hogy a Nagy László György kezelte óriási területen a lakosság anynyi adót fizessen, mint amennyit békességes időben a töröknek fizetett. Ez elviselhetetlen tehernek látszott most a nagy háborúban s nagy volt mindenfelé a zúgolódás és az elégedetlenség. Az elégtelenség között a legnagyobb lármát Radonay Mátyás pécsi püspök csapta. Ez a jeles férfiú azelőtt kapitány volt. Mivel csak a neve volt magyar, a kurucok ellen is küzdött.

Rabbá esvén, a kurucok két évig tömlőben tartották őt. Kiszabadulásakor aztán olyan átkokat szórt a szegény kurucokra, hogy orcapirulva olvassa az ember ma is.

Radonay püspök évenként ezer forintot volt köteles fizetni a kincstárnak. Ökigyelme azonban megtagadta a fizetést, sőt a jobbágyoknak is megtiltotta, hogy a kamarai tisztviselőknek a tizedet megadják. Mivel Nagy László György az adót mégis behajtotta, Radonay püspök vad gyűlölettel fordult ellene. Följelentésében elmondja, hogy Nagy Lászlónál elvetemültebb embert, nagyobb rablót nem ismer. Nem adminisztrátor ő, — írja tovább — hanem a fiskus jószágok elrablója, a szegények és az árvák nyomorgatója, a zsidók és az eretnekek támogatója! aki a legnagyobb zsványokat teszi tisztviselőkké. Eretnek kapitányokat, schismatikus vajdákat nevez ki. ő maga pompás bandériummal jár s pompás asztalt tart stb.

Mondanunk sem kell, hogy mindez szemeszedett rágalom. Nagy László György nem nevezhetett ki tisztviselőket, még kevésbé kapitányokat. Nem támogatta az eretnekeket, mert hiszen jómaga buzgó katolikus volt. Nem járt soha bandériummal, a szegényeket nem nyomorgatta, hanem támogatta.

Radonay püspök nem elégedett meg a följelentéssel, hanem magának Nagy László Györgynek is írt volt. Hogy minő hangon irogatott a püspök, arra elég leszen leveléből néhány sort idéznünk:

»Isten térítsen meg kevély, pogány eb! Most látod, hogy minden dolgod hamisság, tolvajlás, álnokság, pusztítás és szegény éhelholt embernyomorgatás és vérszopás. Kutya! gyűvel holnap Heténben magad, nem német vitézettel, meglátom miképpen mégy egyházi jo-

szágra? Hollók, ebek eszik testedet ezután is; mert egy csepp vér nincs benned igaz. Elpusztítottad Muraközt, Horvátországnak nagyobb részét. [Kicsaptak Magyarországból, kicsapnak innét is kurvahitű.] Megírtam mind Magyar-, mind Horvát-országnak, Bécsben is, minemű eb vagy. Ha eddig pap nem löttem volna, hollóknak adtam volna eddig testedet. Püspökségi és egyházi jószágoknak békét hagyj, mert tavvali ármányos hajdúid után bizony általkísértetek a Dráván. [Kurva az anyja, valaki szódat fogadja...] Valamennyi tisztviselőt tettél, mind kicsapatom, magadat pedig — bízom Istenben — kevés idő alatt a törvény fölakasztat!¹

Nagy György e rágalmakra csak ennyit felelt: »*szerencsétlen püspök*«. Aztán vizsgálatot kért maga ellen. De nem őt, hanem a püspököt fogták vizsgálat alá. Emellett a király Radonayt keményen megdorgálta »paphoz és püspökhöz nem illő, orcátlan írásai« miatt. (1688 júni 28.)

A püspök ellen folytatott vizsgálat aztán azzal végződött, hogy Radonayt letartóztatták s a király helyébe Matusseket nevezte ki pécsi püspöknek.

Nagy László Györgynek Radonay püspöknél veszedelmesebb ellenségei is akadtak. A magyargyűlölő császári tisztek voltak ezek, akik Radonay hamis vádja szerint Nagy György urammal egy követ fűjtak. Ilyen badarságot alig írt valaki abban az időben. Hiszen tudott dolog volt, a császári tisztek gyűlölettel viseltettek minden magyar nemes iránt. S ez a gyűlölet sok emberünknek okozta vesztét. S ami vérünk annyi

¹ Közös pénz. levélt. Hung. 1683. márc. 8. (»Nemzetes és vitézlő Nagy Györgynek az egész tenger-től fogva napkeletig commissariusának, adminisztrornak, szegénység pusztítójának adassék.«)

jelesével megesett azokban a vad időkben, azt Nagy László uram sem kerülhette el. Meggyilkolták és kirabolták. Nem szegénylegények, nem is kenyér nélkül szűkölködő bujdosók, hanem az uralkodó kegyével dicsekvő főtisztek. Szomorúan jellemzi azon idöket s viszonyokat, hogy ez az eset nem is vert föl valami nagy port. Megrendítőbb, vérlázítóbb jelenetek elvonták a figyelmet Nagy László esetéről, noha ez is megkapó példája lehetne annak a hihetetlen eljárásnak és oktalan gyűlöletnek, mellyel a császári katonaság meg az udvari kamara részéről a magyar embernek saját hazájában találkoznia kellett.

Makar János András báró, Kollonits Lipótnak, az udvari kamara elnökének kegyeltje, mint horvát ezredes szolgált I. Lipót seregében. Ötszáz horvát és rác lovasból álló ezredét maga verbuválta össze s maga gondoskodott ellátásáról. Ezt a gondoskodást úgy kell értenünk, hogy a katonái prédából éltek. Ha a föld népe nem jól tartotta őket, nemcsak mindenét elvették, de még ráadásul kinra is vetették. Makar katonái — írja Szerennyéssy Miklós harmincados Eszékéről — lehetlenné teszik a gazdálkodást. A gradiskai császári élelmező tárházakat fölgyújtották; a szirácsi udvarbirót halálra üldözték s csak nagynehezen menekülhetett előlük Pozsegába. A gradiskai és a cser neki udvar bírakat nem engedik, hogy tisztükben eljárjanak. A bródi provisorst saját házában összeszurkálták. A katonák a kenyeret nem fogadják el a paraszttól, pedig *ilyen jó kenyér csak a főnemesek asztalán látható e vidéken!* Az élelmezési tisztek nem mernek házaikból kijönni, mert egyikük élete sincs biztonságban.¹

¹ Eszék, 1694. márc. 1. Közös pénz. ltr. Hung.

Mivel Makar báró ilyen atyai módon gondskodott katonáiról, az udvari kamarától évenként húszezer forintot kapott. Ez összeget Nagy László György uramnak kellett előteremtenie s Makarnak átadnia. Vajmi nehéz munka volt ez! Makar ugyanis nem sokat törődött azzal, van-e pénz, avagy nincs-e, hanem követelte a magáét akkor, mikor eszébe jutott. S Nagy Lászlónak sokszor az éjjelt is nappallá kellett tennie, hogy a kívánt összeget előteremtse. A bokros gondok s az örökös izgatottság a munkás ember egészségét teljesen aláásták. Az 1694. év január 8-án engedelmet kapott, hogy egészsége helyreállítása céljából Bécsbe mehessen. Noha rendkívüli havazások voltak, mégis azonnal indult muraszerdahelyi kúriájából. Sok fontos íráson kívül több ezer forintot is vitt magával, hogy az udvari kamarának átszolgáltassa.

Amint Makar báró neszét vette a dolognak, kilencedmagával azonnal Nagy László után indult, hogy elrabolja tőle a pénzt. A hosszú utón, mint valami véredek, nyomról-nyomra követték és üldözték a beteg embert. Végre a kőszegi határban utólérték Nagy László kocsiját s a vitéz Makar báró hátulról három lövéssel leterítette a derék embert. Erre rárohantak a halálosan megsebesített jószágigazgatóra s kirabolták őt. Még drága téli ruháját is levonták róla s lovait is elhajtották.

Kőszeghy Mihály, Kőszeg város nótáriusa épp arra tartván, megtalálta a vérbefagyott Nagy Lászlót s kocsijára emelvén, bevitte a jezsuiták kolostorába. Itt mindent elkövettek megmentésére, de hiábavaló fáradság volt. Nagy László György, miután végrendeletét tollba mondta, a következő napon kiszenvedett.

Az az ember, akit a zsidók és az eretnekek pártfogójának s a szegénység nyuzójának hír-

dettek, vagyonát majdnem teljesen közcéla hagyta. Muraszerdahelyi birtokát a zágrábi káptalannak rendelte, hogy az Szerdahelyen Szent László király tiszteletére templomot emeljen. Belicei kúriáját a csáktornyai pálosoknak hagyta, akik — mint tudjuk — a Zrínyiek családi sírboltját őrizték. A kőszegi jezsuitáknak, amiért templomukban sírhelyet adtak néki, száz aranyat rendelt. Balogh Ferencnek, kedves Íródeákjának főlovát hagyta, azonkívül száz forintot és néhány hordó bort. Kőszeghy Mihály, aki őt az országútról fölszedte s ápolta, azt az aranyos kopját kapta, melyet Batthyány Ádám generális adott egykor Nagy Lászlónak rettenthetetlen bátorsága és vitézsége jutalmául, *összes vetését s gabnáját porciókint az elnyomorodott szegény parasztnak hagyta*. Könyvtárát és fegyvereit rokonainak: Malik és Lukácsy Pál gyermekeinek hagyta. Ezekon kívül kisebb-nagyobb összegeket hagyott még több templomnak és kolostornak.

A végrendelet elkészítésével egyidőben arról is gondoskodott a haldokló Nagy László, hogy az udvari kamarát gyors lovasok értesítsék az ő sorsáról és arról, hogy muraszerdahelyi házában huszonötezer forint kincstári pénz van, melynek biztonságba helyezése az udvari kamara dolga.

Köztudomásra jutván Kőszegen Nagy László végrendelkezése, nagy pompával és tisztességgel temették el. Sir ja fölé márványtáblát helyeztek s aranybetűkkel örökítették meg a nagy emberbarát nevét.

Ezalatt Makar báró és társai keveselvén azt a pénzt, amit Nagy Lászlótól elraboltak, muraszerdahelyi házára törtek. A házban ekkor csak Máliknének (Nagy Zsuzsinak), Nagy László nővérének úri lánya tartózkodott, ő vezette agg-

legény nagybátyjának a háztartását. Mikor a betörő katonákat látta, segítségért kiáltott s utjokat állta. A vitéz Makar báró azonban megkötöztette s aztán megbotoztatta a bátor lánykát! Erre Makar, mivel a kulcsokat a lánykától semmi fenyegetéssel sem tudta kicsalni, fejszét ragadott s összehasogatta a szekrényeket. Az írásokat a pallón szétszórta,¹ a lepecsételt pénzeszsákokat meg Nagy László négy lovára rakatta s embereivel együtt diadalmasan távozott. Két zsák pénzt feleségének, Schaffmann Mária bárónőnek gondjaira bízott, a többit magával vitte. Távozása előtt azonban kijelentette, hogy még visszajön s Nagy László házát fölgyújtja! Makar felesége az ura példáját követvén, — a tanúk vallomása szerint — szintén megjelent a kirabolt házban, s ami arany- és ezüsttárgyat talált, magával vitte.

Makar és társai már jó messze jártak, mikor hazaérkezett a boldogult Nagy László hű lovászmestere. Amint meghallotta, mi történt, úgy ahogy volt, lóra kapott és a rablók után száguldott. Utóíérvén őket, kopját hajított Makarra, de nem találta őt.² A báró úr erre visszafordulván, így kiáltott a lovászra: tanulj meg gyermek kopját hajítani. Erre átszúrta a szegény lovászt.

Eközben a magyar kamara hivatalosan is értesítette az udvari kamarát a rablógyilkosságról s Makar példás megbüntetését követelte. Bár nagy összeg forgott kockán, az udvari kamara csodálatos közömbösséggel vette a jelen-

¹ A szétszórt írások közt volt egy kimutató is, mely szerint Nagy László 36.115 forintot fizetett Makarnak s azonkívül sok posztót és élelmet is adott néki katonái számára!

Jaculatus est agazo defuncti d, Ladislai Nagy post dominum Makar etc.

test és semmit sem tett Makar és társai kézrekerítése ügyében. A magyar hatóságok azonban nem hagyták abba a dolgot, sürgették a vizsgálatot s követelték, hogy ezer forintot tűzzenek ki annak, aki Makart élve vagy halva kézrekeríti. Ennek sem lévén foganatja, a magyar kamara Bassinszky Péterrel lefoglaltatta a gyilkosnak jószágait, valamint házát is, melyből a feleségét öt gyermekével együtt kiűzette.

A magyar kamarának és a királyi fiskusnak sürgetésére végre két hónappal a gyilkosság után, 1694 február végén biztosokat küldtek a Muraközbe az ügy megvizsgálására. Egyúttal utasították Kéry Balázst, Nagy László György hivatali utódját, hogy játsszék kezére a biztosoknak. Polczer György, a vasvári káptalan tagja, Miletics Pál (homo regius) és Malik János légvári harmincados voltak a királyi biztosok, ők írják aztán február 27-én az udvari kamarának, hogy amint Muraközben megkezdték a vizsgálatot, rájuk rontottak s fogva a csáktornyai várba cipelték őket. Útközben a katonaság és a csöcselék folyton gyalázta őket, *huncut-nak*, *pernahajder-nek* nevezték őket s halállal fenyegették. Kiszabadulván a börtönből, ebédhez hívták őket a horvát urak és a tisztek. Az ebéd alatt is őket gyalázták s kényszeríteni akarták, hogy a gyilkos Makar egészségére igyanak, s mikor ezt nem tették, kiütötték a poharat kezükből s vadul ordították: *Vivat Makar! bene fecit quae fecit, sed vos estis rebelles et falsarii inquisitores!* (Éljen Makar! jól tette, amit tett; de ti vagytok a lázadók, ti csaló vizsgálóbiztosok!)¹

¹ A biztosok jelentése szerint ennek az összeküvésnek ellenük a szentmihályi plébános volt a feje. Elfogatásukat pedig Kéry Balásznak és Pilan Mihálynak köszönhetik. (A jelentés a Közös pénz, levélt. Hung. 1694. febr. 27. található.)

A királyi biztosok — mint maguk írják — Kéry Balázstól kértek védelmet, de ő kereken megtagadta azt. Ez a Kéry Balázs ugyanis egy követ fújt a gyilkos Makarral. Az egyik biztosnak, Maliknak a felesége: Nagy Zsuzsi írja, hogy leányát nem adhatja férjhez, mert Kéry Balázs halállal fenyegeti őket, azért, mert férje: Malik vezeti Makar ellen a vizsgálatot. Maga Malik pedig azt jelenti, hogy Kéry Balázs nem röstel a gyilkosokkal ebédelni! Makar — jelenti Malik — itt grasszál Légrád körül. Miután a rablott pénzből kielégítette a zágrábi káptalant, *a zágrábi püspök felmentette őt a gyilkosság vádjá alól!* S ez a fölmentés — írja Malik — akkor történt, mikor én az uralkodó második rendeletét előmutattam Makar üldözésére. Kinevettek engem s azt mondták, hogy Makart sohasem fogjuk el, míg Turn-Valsesin gróf kommandáns nem akarja. A tisztek előre értesítik őt a veszedelemről. Maga Makar halállal fenyeget minket s nagybefolyású patronusaival dicsekszik. Nem fél ő — úgymond — senkitől, nyugodtan éldegél itt öt-hat évig is. A légrádi vitézek azt mondják, hogy ők már elfogták volna Makart, de a generális nem rendelte el. Makar résztvett a varasdi gyűlésen is!¹

Szerennyésy is ilyenforma jelentést küldött Becsbe. »A horvátok — írja — isznak a gaz Makar egészségére s a rácok is ezt teszik, mert a kutyák kénytelenek a farkasokkal ordítani. Ha Makar esetét büntetlenül hagyják, kinek az élete biztos itt?«²

Március hó 2-án jelentik, hogy Batthyány generális kiadta a parancsot Makar elfogatására. Aki élve vagy halva kézrekeríti őt, ezer

¹ Ugyanott, 1694. febr. 21.

² Ugyanott, 1694. márc. 1.

tallér nyomja a markát. Úgy látszik, Makar ekkor Horvátországba vagy Velencébe menekült. Legalább ezt jelentik róla.

Makar báró bizván Kollonits Lipótban és egyéb hatalmas pártfogóiban, menedéklevelet (salvus conductus-t) kért a császártól, hogy hazajöhessen s a hadiszék előtt tisztázhassa magát. A császár parancsára a magyar kancellária március 20-án ki is állította számára a salvus conductus-t.

Az udvari kamara még jobb érzéssel viseltetvén Makar iránt az eltűnt nagy összegeket nem rajta kerestette, hanem feloglalta Nagy László egész hagyatékát, sőt biztosíték gyanánt sógorána, Málíknak a vagyonát is zár alá vétele. Pedig a királyi biztosok Nagy László számadásait a legnagyobb rendben találták.

Ilyen körülmények között Nagy László nemes szándékai, miknek végrendeletében adott kifejezést, nem valósulhattak. Az érdekeltek semmit sem kaptak. A kőszegi jezsuiták még a temetés költségeihez sem bírtak hozzájutni.

Makar felesége: Schaff mann bárónő ismervén férjének hatalmas pártfogóit, folyamodott öfelségéhez, kérvén őt, hogy férjének nagy érdemeire való tekintetből adatná vissza lefoglalt javait. A bárónő kérése hamarosan meghallgatásra talált s az udvari kamara ajánlatára birtokai jórészét visszakapta.

Eközben elérkezett a Makar-féle rablógyilkosság tárgyalási ideje. Bár az előzményekből mindenki sejthette, mi lesz a vége, mégis kíváncsian néztek a tárgyalás elé. Ám a tettek közül egyet sem fogtak el, önként meg egy sem jelent meg, tehát törvényt nem is ülhettek. Különben is a haditanács és az udvari kamara Makar érdekében az egész ügy revízióját rendelte el.

Az udvari kamara a második terminust 1694 november hó 16-ára tűzte ki s meghagyta Batthyány Ádámnak és a királyi fiskusnak, hogy a kitűzött napon Körmenten tartsák meg a tárgyalást.

A királyi ügyek igazgatója, a magyar kamara és a fiskus igen élesen kikeltek ez intézkedés ellen. A tárgyalást szerintök megint nem lehet megtartani, mert a bán a tetteseket még mindig nem fogatta el. A fiskus kijelenti, hogy az iratokat nem kapta meg s a kancellária csak föltételeesen szólította őt (Horváth Simonchich Jánost) fel, hogy a tárgyaláson résztvegyen. Ki lesz a tárgyaláson a vádló, senki sem tudja. A tettesek — írja Horváth Simonchich — jó módú birtokosok s résztvettek Nagy László meggyilkolásában és háza kirablásában. Az udvari kamara a vizsgálat nagy halmaz iratát csak akkor küldte le, mikor azok átnézése már lehetetlenség. *Ha az udvari kamara Makar bárót jelölte volna ki vádlónak s engem vádolttnak, akkor sem fogadhatnám el a kitűzött terminust/* Ha pediglen én volnék a vádló, akkor a tárgyalás idejét én tűzöm ki a bírakkal. Aztán Makar bárót nem szabad közönséges gyilkosnak tekinteni, mert ezeket rabolt s hitvány lázadó, kinek fejét és vagyonát kell venni! jreyiziót az udvari kamara és a haditanács ravasz módon olyan időre tűzte ki, amikor a fiskus — másutt lévén dolga — nem jelenhetik meg.¹

Így álván az ügy, a bécsi kormányzések jónak látták a törvényes tárgyalás mellőzését. A haditanács 1694 november 24-én átirt az udvari kamarának. Példátlan cinizmussal jelenti, hogy Makar báró és Nagy László György között

¹ Köz. pénz. ltr. Hung. 1694. nov. 16. A magyar kamara átirta az udvarihoz.

volt valami eset! Ez ügyben — írja — Bathyányi és Berge gróf kanizsai kommandánst bizta meg, hogy Makar mentségeit és ártatlanságának bizonyítékait meghallgassák s ide felküldjék!

Tehát Makar báró bűnössége már szóba sem került. Csak az ártatlanságára vonatkozó bizonyítékokat kellett meghallgatni! A haditanács és az udvari kamara szemében egy derék magyar ember meggyilkolása és kirablása nem ment bünszámba, csak holmi eset volt az! Még a kincstár károsodása sem bántotta e két derék kormányzókat. A fődolog az volt, hogy Makar és vad katonái tovább is pusztíthassák a magyar vagyont s továbbra is szolgálatra készen álljanak ellenünk.

Ez volt az igazság és a törvény sora I. Lipót alatt. Ilyen volt a magyar ember sorsa saját hazájában. A betelepített délszlávok voltak az urak! tehettek, amit akartak. Hiszen a bécsi udvar és a bécsi kormányzók azért csalogatták be őket, hogy ellenünk fölhasználják s azért szították köztük a magyargyűlöletet, hogy mindig készen legyenek ellenünk fegyvert fogni. Amint a történet bizonyítja, ezt meg is tették.

XXIV.

ZRÍNYI ILONA BÉCSBEN

Zrínyi Ilona Bécsben

Horváth Mihály a Kisfaludy-Társaságban olvasta föl Zrínyi Ilonáról írt szép és tárgyilagos munkáját. Mivel a fejedelemszony bécsi tartózkodásáról nem voltak adatai, ez évekről alig ejt néhány szót. De annál többet foglalkozik a Bécsben töltött évekkel Thaly Kálmán, ő sem ismerte ugyan Zrínyi Ilonának ez időben írt leveleit, de azért megírt mindent, olyant is, ami sohase történt meg. Állításaival azonban homlokegyenest ellenkeznek Zrínyi Ilonának eddig kiadatlan levelei. Ne higyjük, hogy Zrínyi Ilona apáca-kolostorba zárt rab volt Bécsben. Kijárhatott ő, csak Bécsset nem volt szabad elhagynia. Nem is cellában lakott, — amint Thaly írja — hanem díszesen berendezett lakosztályban s hazulról bútorokat, szolgáló nemes asszonyokat hozott magával. Az sem igaz, hogy levelet nem volt szabad írnia. Hiszen ránk maradtak Thökölyhez s másokhoz írt levelei. Csak a fiával nem válthatott levelet s magyarul nem volt szabad írnia. Azonban ha írt, a levelét mindig cenzurálták.

Thaly érthető gyűlölettel fordul I. Lipót miniszterei ellen s mindegyikükben Zrínyi Ilona ellenségét látja. Pedig hát jóakarói is akadtak köztük. Kinsky minisztert például Zrínyi Ilona minden levelében édes atyjának, patrónusának s jó magát szolgáló leányának írja. Kinsky miniszter és a felesége valóban támogatói és jóakarói voltak s a fejedelemszornynak még fo-

gatukat is rendelkezésére bocsátották. Dietrichstein herceg is jóindulattal volt hozzá s még Kollonits bibornokkal is szembeszállott az érdekében.

Thaly haragjának derekát Kollonits ellen fordítja. Szerinte a bibornok magyargyűlöletét (?) vakbuzgósággal és kapzsisággal egyesítette, s Rákóczi Ferenc a bibornoknak és embe-reinek csalárdságából a leggazabb altatások hálójával vétetett körül!!

Hogy Kollonits Zrínyi Ilona és gyermekei iránt jóindulattal nem volt, az ismert dolog. Mint a nevezetteknek főgyámja, a birtokaikat is úgy kezeltette, hogy egyházi célokra bőven jutott, de Rákóczi kastélyait dűledezni hagyta.

Rákóczi írja önéletrajzában, hogy nővérét akarata ellenére adta Kollonits a kolostorba. Ezt a rövidke feljegyzést Thaly így színezte ki: »A embertelen, brutális érsek a hangos zokogás közt a kolostorba belépni vonakodó tizenhatéves viruló hercegasszonyt baromi durvasággal lábaival rugdosta be a kapun«!

Thaly szerint Rákóczi Juliánkát az Orsolya-apácák a kíváncsi szemek elől féltékenyen elzárva őrizték. A valóság ezzel szemben az, hogy a fejedelemkisasszony szabadon járt ki és be s résztvett a bécsi főurak multságain. Itt ismerkedett meg rossz tanácsadóival és a nála jóval öregebb Aspremont generálissal, aki aztán nőül is vette.

Thaly szerint Aspremont generális »ifjú menyasszonyát az orsolyinák kolostorából a főnőknő és apácái még oly éber vigyázata dacára is szép szerével kilopván, a házasság megtörtént. Az indulatos kardinális — folytatja Thaly — szidta a zárdafőnőknőt s a nénéket, mert nem vigyáztak jobban... Ezek post festa már csak sírtak-ríttak«.

Thalynak ezt az állításait Zrínyi Ilona levelei mind megcáfolják. A fejedelemsasszony világosan megírja, hogy leányát gonosz tanácsadói elbolondították, s heves jelenetek után távozott a zárdából.

Thaly szerint Zrínyi Ilona nagyon örvendett leánya házasságának s igen kedvelte Aspremont generálist. Ha ez állítás igaz volna, akkor Zrínyi Ilona miért mondott átkot a leányára?

Thaly egekig magasztalja a »szegény, hü Juliánka nemes, állhatatos jellemét«. Megkapóan írja le az eszményi viszonyt, mely közte és az anyja közt volt. Így azonban csak Thaly ír! Zrínyi Ilona egészen másképpen szól. Ő megírja, hogy leánya durva volt vele szemben, végtelen fájdalmat okozott neki; mindig a világi örömöket hajhászta. Még mikor Ilona asszony Bécsset elhagyta, akkor is így írt leányáról Rákóczi Ferencnek: »Édes fiam, tebenned lévén minden gyönyörűségem, ne szerjz nékem kegyetlenséget, mnt nővéred, aki miatt oly sokat szenvedtem.»

Sokáig folytathatnók a cáfolást, de e kevésből is eléggé kitetszik, mennyire ellenkeznek Thaly állításai a valósággal. Ha ismerte volna Zrínyi Ilonának Bécsben írt leveleit, bizonyára ő is másképpen írt volna s nem egyedül az engesztelhetetlen kuruc szólt volna belőle.

*

Aki legjobban ismerte Zrínyi Ilonát, az írta róla, hogy nagy volt a jószerencsében, de még nagyobbnak mutatta magát a balszerencsében. Ha volt életében időszak, mikor ez legvilágosabban megtetszett, úgy a Bécsben töltött idő volt az. Itt újult meg emlékezetében édesatyjának és

anyjának tragédiája. Itt hallotta nővéreinek szomorú sorsát. Itt gyötörte őt az a kínos tudat, hogy ő az oka fivére gyászos sorsának. Itt szakították őt el anyai szívének örömétől és büszkeségétől: Rákóczi Ferentől. Itt, ellenségei közt kellett örökké aggódnia török földön bujdosó férje miatt. S minden, amit övéiről hallani kellett, szívébe új gyötrelmet vetett. És multak az évek és nem akadt egyetlen sugárocská sem, mely búba borult lelkére egy kis derűt lehelt volna. De ő a sors próbáit és ostorit férfiasan viselte. Nem alázta meg magát senki előtt. Nem panaszkodott senkinek. Mintha csak tudta volna, hogy a fájdalom legnagyobb kiváltsága a hallgatás, ellenségeivel szemben mindig néma maradt s meg nem alázta magát.

Horvát történetírók munkáiban olvassuk Zrínyi Ilona édesanyjáról, hogy nála tökéletesebb asszonyt alig mutathat föl a történetírás. Mi magyarok ugyanezt mondhatjuk Zrínyi Ilnáról. Nem hiába mondta őt Rákóczi Ferenc dicsőséges anyának; nem hiába írták róla kortársai, hogy ő nemének és századának dicsősége, a Zrínyiek és Frangepánok utolsó dísze, ő valóban az volt. Több csapás alig ért asszonyt, mint őt, de megtörni őt semmi sem tudta. E gyöngé nőben olyan akaraterő lakozott, mely a legerősebb férfiúnak is becsületére vált volna. Akaraterejének alapja és istápjá Istenben való mély hite volt. Mindent, ami véle történt, Isten akarata nyilvánulásának tartván, ez előtt meghajolt, ebben megnyugodott. Ha a szíve fájt is, érezte a zsoltár szavát: Közel van az Isten azokhoz, kiknek a szíve megtörött!

Életviszonyai olyanok voltak, hogy igazában önmaga ellen kellett folyton harcolnia. S ffi a lelki harc az ő életének a rejtélye. Az érzések összeütközéséből fakad benne is a nagy-

nak és a nemesnek minden forrása. Oly harcokat vívott magában, melyről a *világ* mitsem tudott. Egész életén át hű volt nemzetéhez és övéihez, pedig ez a hűség reánézve sokszor nagy áldozattal járt. Egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása a kötelességtudás. Ennek mindent alávetett. Csupa érzés, csupa szív ő, de ha a kötelességérzés úgy kívánja, olyanra is elszánja magát, amire egy erős férfi sem képes. A kötelességérzés vitte őt arra, hogy feláldozza a földi javakat, a világi örömeket, az anyai szeretetet. Gondtalanul élhetett volna, gyermekei közt maradhatott volna, de mivel kötelességérzése úgy kívánta, elment megvénült és beteges urához, hogy a számkivetésben ápolója legyen. Pedig érezte, hogy gyermekeit sohasem látja többé. Roppant áldozat volt ez a gyöngye aszszonytól, aki maga írja, hogy az anyai szeretet kibeszélhetetlenül nagy benne s neki félhalál a gyermekeitől messze elesnie. S akinek annyi tört érzés gyötörte szívét, ha övéinek érdeke úgy kívánta, elég erős volt érzéseit elrejteni s vidám arcot vágni csak azért, hogy övéit fölvidítsa. S minden mosoly, amit mások ajkára csalt, minden elégedettség, amit övéi lelkében keltett, ránezve az öröm forrása, a saját fájdalmának csillapítása volt.

Ha valakiről, úgy Zrínyi Ilonáról bátran állithatjuk, hogy a magasabb eszmékért való küzdelem és éles vágya tüzelte őt. Lelkének minden megnyilatkozása erről tanúskodik. Sok-sok levele hever még ismeretlenül levéltárainkban. E levelek legtöbbje az ő bánatának vivője s egyúttal lelkének visszatükröződése. Kinyitja bennünk szívének gazdag tárházát s mint valami tükörben láthatjuk magasan szárnyaló gondolkozását. S amit ő papírra vetett, azt szent igazságnak vehetjük; mert az ő szavai mindig egy

nyomon jártak cselekedeteivel. Minél több levelet ismerjük tehát, lángeikének annál több vonása tárul föl előttünk, életének s gondolkodásának annál több rejtett kincse lészen előttünk ismeretessé.

Így állván a dolog, nem végzünk fölösleges munkát, mikor kiadatlan levelei alapján elmondunk egyet s mást bécsi tartózkodásáról.

Munkács hősi védelme után a kapituláció értelmében Ilona asszony útra övezte föl magát. A szükséges bútorokkal udvarmesterét előre ktildötte, hogy a számára kijelölt helyiségeket megszemlélje. Kollonits érsek — mint maga írja — minden szobát megmutatott neki s az udvarmester teljesen meg volt azokkal elégedve.¹

Zrínyi Ilona Pozsonyba érkezvén, az apácákat kereste fel. Jól ismerte Eszterházy Mária Magdolna fejedelemasszonyt, aztán Csáky Franciska grófkisasszonyt, Bartakovics Juditot s a többi főrangú apácát. Ezek közt kellemes órákat töltött s bécsi tartózkodása idején is levelezett velük.

Mikor Bécsbe érkezett, még sejtelve sem volt arról, hogy gyermekeit el akarják tőle szakjiani. Ez kizárólag Kollonits érsek terve volt. Ő már 1688 március 14-én megírta Klobusitzkinak, a Rákóczi-uradalmak jószágigazgatójának, hogy mihelyt Bécsbe érkezik Zrínyi Ilona, ő a gyermekek sorsát igyekszik majd elkülöníteni.² Egy héttel később Dietrichstein

¹ Nemzeti Múzeum kéziratára: Bécs, 1688. márc. 14; Thökölyano hisce diebus ablegato monstravj omnia cubicula pro eadem conducta; plaeuerunt üli et ita apud principalem mecum sperat. (Kollonits kardinális levele Klobusitzkyhoz.)

² Ugyanott, 1688. márc. 14. Bécs: »Ego, quam primum venerit, curabo separari substantiam prolium.«

herceg is megírta ezt Klobusitzkinak. »A kardinális — írja a herceg — a fiatal Rákóczit csehországi szemináriumba, a Rákóczi kisasszonyt meg kolostorba akarja adatni. *Félek, hogy a munkácsi egyezséget nem tartják be. A császári szó megmentése érdekében én mindent megtettem, amit megtehettem.*»¹

Dietrichstein herceg maga írja, hogy fölkereste a kardinális s tárgyalt vele ez ügyben. Valószínű, az ő közbenjárásának köszönhető, hogy Rákóczi Juliánkát egyelőre nem szakították el édesanyjától.

Zrínyi Ilona a bécsi kolostori életet hamar megszokta. Soha semmi ellen nem panaszkodott s igen jó viszonyban volt az Orsolya-apácákkal, akik közt több főrangú magyar kisasszony is akadt. Hiányt semmiben sem szenvedett, mert a Rákóczi-birtokokról, sok mindenről egyetemben, még tokaji borral is ellátták. De vidám és nyugodt napja azért ritkán akadt. Módnélkül bántotta őt, hogy fiát elszakították tőle. Örökösen aggódott férje miatt s bánkódott leánya viselkedésén, Rákóczi Juliánkának ugyanis éppenséggel nem lefszefi ~a kolostori etetoTj világi örömkon es Fnmulatságó oli' Rapkod tE Xfé yuzésT a ÎÊê êzeTMkêlF te. El is járogaiott a főúri multságokra, ahol aztán udvarlói és gonosz tanácsadói édesanyja ellen izgatták őt. S a szabadság után vágyakozó leányt könnyű volt rávenniök, hogy hagyja ott a kolostort. Amint Zrínyi Ilonának ez időből kelt leveleiből kivehetjük, az anya és a leánya

¹ U. o. 1688. márc. 21. Bécs: »Dominus cardinalis cogitat dominum juniorem Rákocziium in seminarium aliquod in Bohemiam transmittere et domicellam in monasterium. Timeo, ne aliqua contingant contra accordam. Ego pro salvatione verbi caesarei omnia ea contribui, quae mihi incubuerunt.«

közt igen heves jelenetek folytak le. S Zrínyi Ilona akaratlanul is átkot mondott leányára, aki otthagya őt. Mikor történt ez, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy Rákóczi Juliánka később megbánta lépését, mire aztán az édesanyja is megbocsátott neki.

Zrínyi Ilonának igazi jóakarója a bécsi miniszterek között Kinsky gróf volt. A fejedelemsasszony sokszor megfordult nála s jóbarátságban volt a miniszter feleségével is. Zrínyi Ilonának bármi elintéznivalója akadt, csak Kinsky grófhhoz fordult. S ez tőle telhetőleg igyekezett a fejedelemsasszony kéréseit teljesíteni. Még a Thökölyvel folytatott levelezésében is segítségére volt. Nem csoda hát, ha Zrínyi Ilona atyjának nevezi őt minden levelében s forró köszönetet mond neki pártfogásáért és jóságáért.

Ez a Kinsky miniszter volt az egyetlen ember Bécsben, aki előtt Zrínyi Ilona minden bánatát elpanaszolta, aki előtt szívét is föltárta. Leányának viselkedése ügyében írta például neki németül:

»Minden örömnök, minden bánatnak, szidalomnak és valóságnak megvan a maga célja. A MiÉdenható értelmet és szabadakaratot adott nekünk. Ezért imádkoznunk kell azért is, aki megbántott minket. Úgy nyerünk mi is bocsánatot, amint megbocsátunk másoknak és imádkozunk érettök. Én nemcsak Isten parancsára, de anyai szeretetemből is — bár lányom durván és fájdalmasan megbántott s nagy szívbeli fájdalmat okozott — gondol vettem őt és szívesen segíték rajta, ha módomban van. A szeretet ugyanis nagy és ez az, ami engem erre ösztökél! A társaság sokat beszélt s regélt neki a szabadságról. Ebben bízott ő, de rosszul építette erre reményét, mert az alapjának nem volt bizton-

sága s ő most rettenetesen bűnhődik mindenütt. Óh csodálatos változások! De azért a hatalmas Isten tudni fogja, miért történt ez vagy miért kellett így történnie. Az Isten utai ugyanis rejtve vannak. S ki az, aki állítani meri, hogy ő tudja, miért történt ez? Ezért áldott legyen az ő neve mindörökké, ő adta Julianna leányomat — miután hat évig gyermektelen voltam — s ő megint elvette tőlem huszadik évében, mikor a kolostorból elvesztettem őt. Isten ajándékát örvendetes szívvel fogadtam s így kell fogadnom azt is, hogy ismét elvette tőlem. Amit Isten akar, az az én akaratom is mindenben. Kérem Excellenciádat mint atyámat, gondolkozzék anyai szeretetem felől. Mindent, de mindent el kell hagynom. Excellenciád adjon tanácsot, mint kell őfelségénél kieszközölnöm, hogy gyermekeimet láthassam, mert Kollonits kardinális úr őeminenciaja útján kérni az engedélyt és előtte meghajolni nem merek. Úgy sem kapnék tőle feleletet. Azért nem is kísérelem meg, hanem Excellenciádnak könyörgök. Excellenciád szolgálója és leánya¹

Zrínyi Ilona grófné.«

Irányának viselkedését férjének: Thökölynek s megírta. Mivel leveleit Kinsky gróf átnézte, férjének latinul kellett írnia. Levelének leányára vonatkozó része így hngzik:

»Hála Istennek, az én reputációm mindenképpen megmaradt. Nem úgy, ahogy leányomnak gonosz tanácsadói remélhették. Ez emberek elbolondították őt s ő maga megvetvén édesanyját, olyat merészelt, ami miatt — Isten tudja — arra kényszerültem, hogy e gyalázatos

¹ Cs. és kir. állami levéltár Bécsben, Hungarica, kelet nélkül.

eljárásra átkot mondjak. Mindenki megítélheti, milyen szívvel voltam akkor. De a dolog megtörtént. Isten így akart engem sújtani, legyen meg az ő szent akarata. Ha mirőlunk vettek volna példát, a dolog nem sikerült volna így nekik. Thököly Imrének öt évig kellett reám várnia s még sem estünk kétségbe. Én hat évig voltam özvegy. Ez a dolgoknak diktériuma. Jobb, ha az ember dicsőségesen hal meg, mint ha gyalázatosan és rútul él e világon.«¹

Zrínyi Ilona természetesen a férjének is megírta, hogy Aspremont gróf eljegyezte a leányát. Nagy kár, hogy levelének tartalmát nem ismerjük. De bizonyos dolog, hogy nem valami nagy örömmel írhatott Thökölynek, mert ő válaszul ezt írta feleségének: »Ha Isten Aspremont úrnak rendelte Júliánkat, arról én is mit tehetek?«²

Mindaz, amit Zrínyi Ilona a lányáról írt, homlokegyenest ellenkezik Thaly állításaival. De ellenkezik azzal is, amit Rákóczi Ferenc írt a dolgról önéletrajzában. Nincs mit csodálunk ezen, hiszen Rákóczi e házasság történetét nővérétől s nem édesanyjától hallotta. Nővére pedig — anyja már számkivetésben lévén — úgy adta elő a dolgot, amint neki tetszett. Annyi bizonyos, hogy a házasságkötésben nagy szere-

¹ U. o.: »Laus Deo, reputatio omnimodo remansit: non ita prout improbi consultatores, qui fuerunt meae filiae, non poterant expectare; infatuarentur amorem, spretoque matre id ausa est, ob quem casum — Deus novit — eo redacta fui, ut in maledictiones eruperim super isthoc ignominioso exitu.« etc.

² Thököly e levelét német fordításban 1691. júni 19-én adták át Zrínyi Ilonának. (»Von unser Herrgott dem Herrn Aspermont die Juliana verordnet hat, so kann ich auch weiter dafür nicht.«)

pet játszott a Rákóczi-vágyon. Juliana maga is igyekezett ehhez jutni; tanácsadói meg azon fáradoztak, hogy a nagy vagyon idegen s ne magyar kézre jusson.

Leányának viselkedésén kívül még más is keserítette Zrínyi Ilonát. A zernyesti csata után remény támadt benne, hogy az elfogott Heisler és Doria elbocsátása fejében ő is visszanyeri szabadságát. Azonban e reménye hamar megsemmisült. Thököly 1691 április 24-én Viddinből megírta neki, hogy a nagyvezér megtilta Heisler és Doria elbocsátását.

A szegény asszony erre nem számított. Ő ugyanis már előbb tárgyal-, Heisler generális megbízottjával. Kinsky miniszter nemcsak ezt engedte meg, de szívesen beleegyezett abba is, hogy Ilona asszony ez ügyben a férjének is írjon.

Február 21-én csakugyan írt Thökölynek. A latinnyelvű levélben a többi között imígyen fordul férjéhez: »Isten áldja meg kegyelmedet szerelmetes uram minden áldásával. Im hozzám jött Heisler generális apródja s kérdé tőlem, nem óhajtánám-e kegyelmedet levelemmel megtalálnom. Örömmel fogadtam ajánlkozását s ime irok. Istennek legyen hála, én jó egészségben vagyok s nincs mit panaszolnom. Csak azt óhajtánám tudni, mi lesz velem? Kegyelmed itt akar-e hagyni avagy kiváltani? Szépen kérem kegyelmedet jó uram, bánjon emberségesen a foglyokkal, mert attól tartok, hogy ellenkező esetben vélem is keményebben bánnak. Egyébként a jó Istenre hagyom magamat és a kegyelmed szeretetére. Nagy kincs a házastársak között az igaz szerelem és a lekötelezettség. Ebben maradok én kegyelmednek igaz hitestársa!«¹

¹ Bécsi állami levélt. Hung. 1691. febr. 21. Bécs.

Ezenközben Heisler generális és Doria kiváltása ügyében jó mederben folytak az alkudozások. S hamarosan nyélbe is ütötték az egyezséget. De Zrínyi Ilona csak később értesült az eredményről. Nem is ez aggasztotta őt ezidőtájt, hanem férjének a sorsa. Róla ugyanis azt a hirt vette, hogy megsebesült és a törökök elfogták. Mivel semmi közelebbit nem tudott, aggodalma mód nélkül megnövekedett. A szegény asszony fűhöz-fához kapkodott, mert maga sem tudta, mit csináljon. Végre is arra határozta magát, hogy útra kél. Ehhez természetesen a császár engedélye kellett. El is határozta, hogy őfelségéhez megy s addig könyörög, míg az engedélyt meg nem kapja.

Először azonban pátrónusához, Kinsky grófhhoz fordult. Arra kérte őt, adja tudtára, kihez kell fordulnia ez ügyben s hogyan kell őt címeznie. Kérve-kéri a grófot, nézze majd át levelét s javítsa ki. »Én — írja a szegény asszony — nagy félelemben és gondban vagyok amiatt, hogy uram sebesülése veszedelmes. Ha lehetséges volna, egyetlen napot sem szeretnék elmulasztani. A szerelem és a hűség nem is ismer lehetetlenséget s Isten segítségével még a lehetlent is kivihetőnek hiszi.«¹

Levele következő részében aztán köszöni Kinsky jóságát, aki megengedte neki, hogy a generálisokkal tárgyalhasson. Egyúttal kérdi a grófot, mint kell őfelségét titulálnia. Aztán így folytatja levelét: »Óh Istenem, állj mellém és adj nekem elég értelmet, hogy elbeszélhessem őfelségének az én nagy szívfájdalmamat és keservemet férjem-uram miatt. Óh, mely nagy vá-

¹ U. o.: »Als meinem gnädigen Herrn Vättern untherthänige Dienerin und Tochter Gräfin von Serin.«

gyódással reméltem napról-napra, hogy az én édes férjem-uramat meglátom s vele együtt örvendhetek. S íme most azt kell hallanom, hogy elfogták őt. Pedig az ígért parola és a szent athname nemcsak neki, de nékem és gyermekeimnek is szólott. Amit én még Munkács előtt írtam, azt megismétlem s tiltakozom az ellen, hogy férjemnek valami baja történjék. Az ígért parola és biztosíték szerint becsülésben és reputációban kell őt tartani.«¹

November 25-én ugyanez ügyben újra írt Kinsky grófnak. Levele magyarul így hangzik:

»Talán nem veszi Excellenciád rossz néven, hogy soraimmal ismét alkalmatlankodom, de az Isten után nincs kihez folyamodnom, mint öfelségéhez,' hogy boldogtalanságomat elpanaszolhassam. Tegnap is hallottam, hogy uramat elfogták a törökök. És tőle semmi hírt nem kaptam. Lehetetlenség, hogy az én uram ennyi idő alatt ne írt volna. Tán Excellenciádnál van levele s talán már le is fordította? Az Isten szerelmére kérem Excellenciádat, ne tagadja meg tőlem a kegyességet s jöjjön hozzám vagy legalább azt engedje meg, hogy az ön feleségével beszélhessek. Talán uramnak emberei is itt vannak, akikkel beszélhetnék s meg tudnám azt is, mint vannak gyermekeim. Excellenciád ne vegye rossz néven alkalmatlankodásomat, de a házasságbeli szeretet, hűség és kötelességtudás nemcsak a boldogságban, de a nagy boldogtalanságban is segít.«² *Bár meg tudnám vál-*

¹ »Oh Gott! stehe bei und gebe mir den Verstand, wie ich Ihr. Majest. soll vortragen mein grosses Herzensleid und Klagen wegen meines Herrn Ehegemahl.«

² »Denn die eheliche Lieb, Treu und Schuldigkeit nicht allein in Glück, sondern in grossen Unglück helfen.« 1691. nov. 25.

tani uram életét az én halálommal. Kész vagyok rá, amint az a becsületes asszonymak kötelessége is. Nem is hiszi Excellenciád, milyen zavart és levert vagyok az uramról szóló boldogtalan újság miatt.«

E levele végén megemlíti még, hogy szeretne őexcellenciájával (Kinskyvel) beszélni, mert oly levert és oly zavart, hogy kiírni sem tudja.¹

Egy másik kelet nélkül írt levelében arra kéri Kinsky grófot, engedné meg, hogy Heisler generálissal — kinek már írt is — személyesen beszélhessen. Férje miatt ugyanis nagy nyugtalanságban van, s hol a félelem, hol meg a remény fogja el őt.

Kinsky miniszter ezúttal is teljesítette Zrínyi Ilona kérését.²Látogatása után megnyugodva tért haza, mert Heisler generális levelet is hozott az urától. E levélből aztán megtudta, hogy kósza hírek voltak azok, amik idáig aggasztották és gyötörték őt. Megtudta azt is, hogy immáron ő maga is tavozhatik Bécsből. Ne gondoljuk, hogy ez az utóbbi hír valami nagy örömet okozott neki. Nagy dolog volt ránézve gyermekeitől elszakadnia. Aztán, mint maga írja, a kolostori életet is megszokta s nem könnyen vált meg attól. De kötelességérzése mégis azt parancsolta, hogy urához menjen. Ki tudja, vállalkozott volna-e a hosszú utazásra és a száműzetésre, ha tudja, hogy daliás ifjú férje helyett a hadakozás

¹ »A son excellence Monseigneur le Comte Kinsky, mon très honnore Patron« etc.

² Helena Francisca Gräfin von Serin Wien, 1691. febr. 21. Kinsky grófhhoz írt köszönőlevél. Excellenciád — írja Ilona asszony — tán már megkaptam uramhoz írt levelemet. Kérem szépen, ha hibák akadnak benne, törölje ki s adja Excellenciád tudtomra.

fáradalmaitól és a borítaltól elbetegedett és megvénült embert talál? Erről a változásról azonban Bécsben mitsem tudott s 1691 december 22-én szeretettel válaszolt férjeura levelére.

»Kimondhatatlan örömmel vettem — írja — kegyelmednek Heisler generálistól küldött levelét. A rossz hírek, amik kegyelmedről elterjedtek, szívemben megújították a sokféle aggodalmat és keserúséget Mivel Heisler betegen feküdt, öfelsége megengedte, hogy én menjek hozzá. Kinsky gróf a saját hintáját bocsátotta rendelkezésemre. Hozzá mentem s ekkor a mi embereinkkel is beszéltem. Kérem tőlük, csakugyan kívánja-e kegyelmed az én odautazásomat? Én kijelentettem nekik, hogy mindenre készen vagyok. Valamint azelőtt, úgy most is kész vagyok kimutatnom házastársi igaz szeretetemet és engedelmisségemet az én uram iránt. Bennem nem léssen semmi fogyatkozás. Tudja kegyelmed, hogy árváim kevés dolgát Munkács várából idehoztam. Kértem öfelségét, engedné meg, hogy fiam Prágából idejöjjön s én gyermekeim közt szétoszthassam, ami az övéké. Ha ugyanis a fölosztás most meg nem eshetik, én gyermekeimet tán soha többé nem láthatom. S van-e súlyosabb csapás anyai szívemre, mint meghalnom s nem tudnom, mint hagytam gyermekeimet. Senki rossz néven ne vegye hát könyörgésemet. Hiszen az anya utóvégre is anya!«

»Én — írja a levele végén — megszoktam már a kolostori életet. Két szolgáló lány van csak mellettem s kettővel utrakelni nem szoktam. Tehát megvárom, míg Petróczyné és Nejinessányiné is hozzám csatlakoznak. Ha szeretik a férjüket, sietni fognak hozzám.«¹

¹ Veró amore et obsequio obstricta uxor donec vixerit Helena Zeriny, Bécs, 1691. dec. 22.

Közeledvén az elutazás ideje, Zrínyi Ilona mindent elkövetett, hogy távozása előtt fiát láthassa s tőle búcsút vehessen. Személyesen kérte erre öfelségét. Majd meg pátrónusához, Kinsky grófhhoz fordult levelével, kérvén őt, szerezne néki engedélyt fia látására. »A szeretet, — írja a szegény asszony — amit mint anya érzek gyermekeim iránt, oly nagy, hogy nem enged távoznom az ő látásuk nélkül.«¹

A kért engedélyt Kollonits ellenében még Kinsky miniszter sem tudta kieszközölni. Mindössze csak annyit engedtek meg Zrínyi Ilonának, hogy latinnyelvű levélben búcsút vegyen fiától.

Indulófélben lévén Bécsből, Ilona fejedelemasszony megírta fiának búcsúlevelét. Magyarul nem volt szabad írnia, tehát latin nyelven fogalmazta meg levelét. Mivel tudta, hogy levelét cenzurálják, ami igazában a szívéen feködt, arról hallgatnia kellett. Egyetlen szót sem ejthetett tehát nemzete szenvedéséről, nem buzdíthatta fiát, hogy hazájához hü maradjon; nem szólhatott a lelkét eltöltő fájdalomról és kétségről. De azért rajta volt, hogy szeretetét teljesen kiöntse a búcsúlevelében. S ez sikerült is neki. A megkapó levél — a nagy magyar asszonynak e levele — alkalmas arra, hogy ma is rezgésbe hozzon minden magyar szívet. Magyar anya, igaz és fenkölt szívének ennél szebb emléket nem emelhetett!

A levél szószerint való fordítása így hangzik:

»Isten áldása legyen rajtad! Édes fiam, Ferenc! Meg kell vallanom, hogy eleitől fogvást mind mái napig az én dolgaimban nem az

¹ »Die Lieb, die ich hab als Mutter gegen Kindern, kann nicht unterlassen« etc.

emberi, hanem az isteni gondviselés és akarat volt a vezetőm. Mikor ugyanis nem is sejthettem, Isten az ő különös kegyelméből megkönnyö-
 rült rajtam. Férjem-uram ugyanis magához hiv engem. Ugyancsak a jó Isten meglágyította őfelsége szívét is s most innét elbocsátván, kellő kísérettel egész Erdélyországon át szabadon utazhatom. Rettentő nagy ut áll előttem, de azért sietve sietek uramhoz és hűséges férjemhez. Kötelességem hozza ezt magával. Semmi nem esik nékem oly súlyosan, mint tőled, legkedvesebb fiamtól elszakadnom. Könyörögtem őfelségének, engedné meg, hogy te hozzám jöjj s hogy tőled bucsut vehessek. De a sors nagyon mostoha hozzám. Nem engedték meg. Súlyosan esik az nékem, de az isteni végzésnek teljesülnie kell mindenben. Mikoron idejöttem, téged nővéreddel együtt elszakítottak tőlem s én szerencsétlen, bucsut sem vehettem tőled; de anyai áldásomban azért részed volt s ez anyai áldásomnak most is osztályosa vagy s az is maradsz, *mert te nékem bánatot sohasem okoztál s azért méltán várhatod az Isten áldását.* Nem írtam neked, mert nem volt szabad írnom; de amiről tudtam és sejtettem, hogy szükséged volt rá, igyekeztem néked megküldeni. S most is küldök, amint a mellékelt jegyzés mutatja, több mindent. Vedd tőlem jó szívvel s meg ne feledkezzél anyádról. *Tudod jól, hogy hozzád mindig hű voltam s gondom is volt rád és javaidra!* Nem mondom urodalmadra, mivel a háború és a katonaság majd mind pusztává tette. Ami nálam erősebb és hatalmasabb volt, azt meg nem akadályozhattam. Isten akarata megtörtént. Nemcsak a Rákócziak javai pusztultak el, de majd mindenkié. Ha jó szemre vesszük a dolgok állását, majd az egész világot fegyverben látjuk s csak az

nem károsodik, akinek semmije sincs. Néhány szót teszek itt az ingóságokról, mik kezemben vannak. Féltve őriztem ezeket. Egyet sem adtam el, zálogba sem vettem s ajándéku sem adtam. Istenben bíztam egyedül s ő a világ csodájára megőrizte a kincseket. Én a komisszáriusokat, akik az ingóságokat a ti jelenlétetekben összeírták, nem láttam s hírüket sem hallottam, így tehát nem is tudhatom, mi módon végezték az összeírást. Akik ott jelen voltak s akik engem ismertek, nem mondhatják s nem is gondolhatják, hogy én valamit elvittem. Isten óvjon ilyesmitől. Hiszen jól tudom, hogy más tulajdonához tilos nyúlnom s a saját gyermekeim javait még kevésbbé szabad másnak adnom. Ilyesmi nem is fér meg az én természetemmel. Tudd meg tehát, édes fiam, hogy a jelzett dolgokat a kardinális úr őeminenciájánál lepecsételve és aláírva megtalálod. Ha netán a káptalannál helyezném el, onnét is megírom neked, mennyi az s mikor leszen a fölosztásnak ideje. Nagyanyánknak semmi arany- és ezüstértékét nem kaptam kezemhez. Ezekhez nincs is jogom, azért csak a te atyád ingóságairól beszélek, amiket nekem adott volt, de amiket elvettek tőlem. Az én jó Istenemre bízom magamat s gyermekeim szeretetre édesanyjuk iránt, valamint a közigazságra, mely mindig diadalmaskodni szokott. Isten áldjon meg benneteket.

Ne búsulj azon, édes fiam, hogy javaid idegen kézen vannak s hogy pusztán állanak. Újra helyrehozhatod azokat. A hadak lerontották váraidat, adja Isten, hogy te ismét fölépíthesd azokat. Ófelségének oly nagy a kegyessége hozzátok, hogy a kardinálisnál lévő kincseitek el nem veszhetnek. Megtalálsz nála mindent. Te csak tanulj szorgalmasan s rajta

légy, hogy a dicsőség koronáját elnyerjed. *Nincs a világon szebb és dicsőbb dolog, mint a becsületes név és a jó hír!* Ez soha meg nem hal, hanem örökké él. A földi javak elveszhetnek, — az nem nagy baj — de aki a becsületét vesztette, mindenét elvesztette. *Ezért, édes fiam, te benned lévén minden gyönyörűségem, ne szerezz nékem keserűséget, mint nővéred, aki miatt oly sokat szenvedtem!* Istennek és a boldogságos szűznek ajánlottam őt. Ő legyen édes anyátok és gondviselőtök minden bajotokban, ő soha el nem hagy titeket. Becsüld az embereket, szívesen társalogj az idegenekkel s így véled is jól bánnak és szeretni fognak. Aki másokat megbecsül, magamagát becsüli. A rossz társaságokat szorgalmasan kerüld, mert ezek az emberek testét és lelkét pokolra juttatják. Azokkal kell társaságot tartanod, akiktől minden jót és okosat tanulhatsz. Egyébként a hatalmas Istentől anyai áldással egyetemben minden jót kívánok néked. Bárhova vet a sors, maradok mindenütt és mindenkor a te forrón szerető anyád: Zrínyi Ilona.«¹

A fejedelemasszony fián kívül többi ismerőseitől is elbúcsúzott. Bartakovics Judit Pelágia pozsonyi apáca az egész kolostor nevében köszönte meg Zrínyi Ilonának, hogy még távozása után is megemlékezett róluk. Rendkívül meleg hangon köszöntvén a fejedelemasszonyt, mindnyájuk nevében boldog újévet kíván néki.²

¹ Bécsi cs. és kir. állami levélt. Hung.

² U. o. 1692. január 10. Eszterházy Mária Magdolna ugyanekkor Rákóczi Juliánka Borbálához írt. Hallja, — úgy mond — hogy a farsangban léssen lakodalma. Áldását küldi. Felséges anyja — írja tovább — itt volt Pozsonyban, de hozzánk nem jött be. Tovább sietett. — E levél 1692. januárban kelt, Zrínyi Ilona távozása után. Ha a tartalma

Zrínyi Ilona asszony az ő patrónusának, Kinsky miniszternek is írt volt, jelentvén neki, hogy elutazása előtt beszélni óhajt vele, mert semmi szin alatt nem indul útra, míg hálóját és köszönetét ki nem fejezte.

Minden leveléből, amit Zrínyi Ilona ezidőtájt írt, az eszményi gondolkozás és a szívbéli nemesség szólal hozzánk. A szegény asszonyban még mindig kemény harcot vív egymással az anyai szeretet gyermekeihez és a hűség meg a kötelességérzés férjéhez. Némi megnyugvást csak az ad lelkének, hogy Isten akarata az, ami vele történik.

Férjét: Thököly Imrét afféle érzések és gondok nem igen bántották. Levelei, amiket ezidőtájt feleségének írt, jobbára csak anyagi dolgokkal foglalkoznak. Utolsó levelében például, amit Bécsbe küldött, megírja neki, hogy a bevásárlásokra négyezer aranyat fordíthat, de azon legyen, hogy tízezer aranyat magával hozhasson. A bevásárlandó dolgok közt megemlíti, hogy ó- és ujborokat, még pedig jókat, föltétlenül hozzon magával. Néhány jó madarászra, vadászó sólymokra és hálókra is szüksége leszen.¹

Bevégezvén a bevásárlásokat, a fejedelemsasszony az 1692. évi tél szívében megindult hosszú útjára. Szomorú találkozása megvénült és

igaz, akkor Rákóczi Juliánka esküvője nem 1691. nyarán, hanem a következő évben, anyjának távozása után történt. Kollonits bibornok is 1692. január 31-én jelenti Klobusitzky jószágigazgatónak, hogy az esküvő megtörtént. (»Dominus Aspermont iam spirituálém quoque copulam cum domicella Rákócziana consecutus est« etc. Nemzeti Múzeum kéziratárában van e levél.)

¹ Bécsi állami Itr. Hung. 1691. okt. 27. In detesto Gyulaiensi.

köszvénytől kínzott urával eléggé ismeretes. Az is tudott dolog, mint ment férjével Kis-Azsiába, a *Virágok mezejére*. Itt tartózkodott aztán haláláig. Itt szenvedett testileg és lelki-
leg mindvégig. Egyetlen vigasza a szép vidék és a sok virág volt. A virágot mindig nagyon szerette; hiszen ő maga is virág volt: fejtér liliom, fekete gyászban.

Úgy élt mindvégig, mint egy angyal és úgy halt meg, mint egy szent. A magyarság Golgotáját ő is végigszenvedte, de a föltámadását meg nem érte. Mikor halófélben volt, szeretett fia — de csakis a fia — akkor is elméjében forgott. Elhaló hangon kére környezetét: »Tudas-sák fiammal utolsó anyai áldásomat, ő soha meg nem szomorított engem.«

Akik mellette voltak utolsó óráiban, csodálva szemlélték a nagyasszony megdicsőülését. Egyikük — Komáromy — írta aztán róla: »Leszakasztá a halál a virágot mezejéről, ezt a legnemesebb virágot. Megmenekedél a rossz világtól istenfélő, kegyes, tisztaéletű, jóerkölcsű, sok boldogtalanságaidat férfiszívvel meggyőző s annyi gyötrelmedet békességes lélekkel szenvedő, nékem édes jó kegyelmes asszonyom.«¹

¹ Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság ülésén.

XXV.

**CSENDÉLET BUDÁN
1696-BAN**

Csendélet Budán 1696-ban

A török kiűzése után a budai várat német jövevények, a Tabánt és a Vízivárost pedig rácok szállták meg. Bár a rácok előbb jöttek s többen is voltak, mint a németek, de azért ez utóbbiak uralkodtak. Magyar polgár nem akadt köztük s így kedvükre intézhették a város ügyeit. A rácokat nem tekintették polgároknak. Ezek a szegények csak laktak, szőlőket telepítettek s adót fizettek. A város ügyeibe beleszólásuk nem volt. Ellenben a várba való vízfordásra igen alkalmasak voltak. Ezért a német polgárok ezt a vízfordást jelölték ki a rácok főfoglalkozásának. Mivel pénzbe nem került, a jó német jövevények elnevezték Budát fő- és székvárosnak. (*»Haupt- und Residenzstadt Ofen.«*) A városi tanács ezt a nagy címet közel kétszáz évvel ezelőtt már rendszeresen használta. Pedig hát Budán nem székelte akkor semmiféle fejedelem. S a »szentséges« Lipót császárnak kisebb gondja is nagyobb volt, mint hogy Budát megnézzék; pedig hát lakói eléggé hangoztatták, hogy ők a császár leghivebb hivei s hogy városuk császári város. S mivelhogy így állt a dolog, a jó császári polgárok nem jó szemmel nézték, hogy kívülők még rácok is laknak a városban. Igyekeztek is őket kitesékelni. Ugyilátszik a bécsi udvari kamarának sem volt ínyére a Budán lakó sok rác, ezért 1696-ban elrendelte, hogy a rácok közül a földmivéseket a Kun-pusztákra, a keres-

kedőket meg Pestre kell telepíteni, aztán a saját bíráik botja alatt kedvükre élhetnek. A Vízi város és Pest — írja az udvari kamara — legyen kereskedőváros, Budavárában pediglen az országos hivatalok nyerjenek elhelyezést.¹

A rácoknak azonban semmi kedvük sem volt a vándorlásra. Ha már felépítették házaikat s beültették kadarkaszőlővel a budai hegyeket: fáradozásuk gyümölcsét is élvezni akarták. A szentséges Lipót császárnak tehát kereken kijelentették, hogy inkább Törökországba költöznek, inkább Oroszországba vándorolnak, de az *elhagyott, piszkos és gyanús Pesre* ők nem költöznek!

A jó rácoknak Bécsben volt ám hatalmas pártfogójuk! A híres jezsuita gyóntató, Wolf páter volt ez. Ez a jeles ember Lipót császár kegyes szemeit a könyörgő rácokra fordítván, kieszközölte, hogy a rácok régi lakóhelyeiken maradhatnak. Bölcs intézkedés volt ez, mely sok szegény embernek visszaadta lelki nyugalalmát.

A rácok tehát továbbra is budai lakók maradtak, s úgy a görögkeletiek, mint a katolikus rácok külön-külön saját bíráik alatt éldegéltek, s türelemmel viselték azokat a terheket, melyeket a várbeli németek nem minden részrehajlás nélkül reájok hárítottak. Különben egy részük a vízholdásból élt, más részük a kereskedésen kívül főleg a borgazdaságot űzte. A szép budai hegyeket ők ültették be kadarkaszőlő-

¹ Közös pénz. levélt. Hung. 1696. szept. 27. A rácokról azt rendeli, hogy azok nem a magyar hatóságok, hanem a saját bíráik és a kamarai adminisztráció alatt legyenek. Pest városáról meg azt írja: »mehrern Theils noch in lauten Steinhaufen und gar wenig auch schlechter Burgerschaft befindlichen Wüstenei.«

vel, s ők termelték a csakhamar elhíresült budai vörösbort. Ebből a vörösborból 1700-ban Sedgewick nevű kiváltságos kereskedő Hamburgon át ezer csöbört Londonba szállított, hogy ott a francia vörösborokkal versenyezzen. Sedgewick vállalata annyira megrémítette a hatalmas francia borkereskedőket, hogy minden követ megmozdítottak a vállalat megbuktatására. Sedgewick borait mint csempészett árukat lefoglaltatták, aztán magához az angol parlamenthez különféle helyekről *százhetvennyolc tiltakozó emlékiratot nyújtottak be a magyar borok ellen*¹ Ebből aztán hetedhét országra szóló botrány lett. Az akkori angol lapok, főleg a »Gazette de Londres«, aztán a hollandi és a francia újságok hosszú cikkekben tárgyalták Sedgewick vállalatát, s a budai vörösbornak akaratlanul is európai hírnevet szereztek. Nottingham államtitkár közbelépésére a magyar borszállítás ügye az angol parlament elé került, és Sedgewicknek külön parlamenti határozat (act) alapján megengedték, hogy a magyar borokat szabadon szállíthatja Londonba.

Amíg lent a Tabánban és a Vizivárosban — amint említők — a rácok egész külön városrészt alkottak, fent a várban a beköltözött német iparosok és kiskereskedők tömörültek. A várban lévő házakat a visszafoglalás után mind nekik juttatták; magyar részről csak hárman kaptak ott házhelyeket: a nádor, az esztergomi érsek és az országbíró. Mivel a várbeli lakosság nagyobb részt az örökös tartományokból költözött Budára, a város kormányzásában meg

² Közp. pénz. levélt. Hoffinanz, Sedgewich levele: Monseigneur de Baron de Neidhardt, Vice President de la Chambre Silesique. A Londers ce 18/28 Juillet 1701.

a törvénykezésben is az osztrák szokásokat honosították meg. Természetesen ezeket a szokásokat és törvényeket a rácokra is alkalmazták. Mivel pedig a jó német polgárok a hatalmukat egymáson nem igen jártathatták, természetes, hogy az amúgy sem jó szemmel nézett rácokkal éreztették azt. Ügyes-bajos dolgaikban a rövidebbet mindig a rácok húzták, de a terhek kiosztásában, a porciókban és a beszállásokban a javarész mindig nekik jutott. Az ilyen basáskodásban a budai polgármester és a városi tanács persze nagy örömét lelte. De hát volt a várban olyasféle hatalom is, amely a városi magisztrátus öröme közé igen gyakran ürmöt kevert. Tudjuk, hogy a budai várban több ezer főnyi német őrség lakott. Amíg a budai vár el nem készült, a katonaságot ideiglenes tanyákon s a várban levő polgári házakban helyezték el. Így volt ez 1696-ig. Ha ismerjük az akkori katonaság erkölcsait, könnyen elgondolhatjuk, minő kellemetlen helyzetben lehetek Buda polgárai. Bizony-bizony állapotuk nem valami irigylendő volt. A lopás, a fosztogatás, rablás, dulakodás napirenden volt. Éjjelenként egyetlen polgár sem merte házát elhagyni, mert ha elhagyta, rendesen úgy járt, mint Nagy János kamarai tisztviselő, aki 1695-ben egy szegény molnárember jajgatásai hallván, segítségére ment, de a német katonák keresztülszúrták. Buda tanácsa e túrhetetlen állapotokon úgy akart segíteni, hogy a kamarai adminisztráció engedélyével 1695 tavaszán fegyveres éjjeli őrköt fogadott. Azonban Eysenberg helyettes kommandáns, hogy az éjjeli őrk a katonaság útjában ne legyenek, mindjárt az első éjjel elfogatta és bebörtönöztette őket. Az ilyenféle bebörtönzés egynéhány emberrel mindennap megesett. A katonaság ugyanis divatba hozta

az úgynevezett *áristompénzt*, azaz akit a katonák a főőrségre kísértek, azt addig el nem bocsátották, míg az egy tallérnyi áristompénzt le nem szúrta. Ilyen módon a várőrség csinos mellékjövedelemhez jutott, mivel az áristompénzt, ha a dolog úgy fordult, még a legkiválóbb polgárokon is megvették. Buda város tanácsa 1695 április 2-ikán maga jelenti, hogy a katonák a polgárokat kényük-kedvük szerint viszik a főőrségre, ahol addig tartják fogva, amíg az egy tallérnyi tömlőpénzt meg nem fizetik. Kurz Ignác kamarai adminisztrátor ehhez még hozzáteszi, hogy a katonák elkövette gazságokat mind felsorolni lehetetlenség. A halásztóktól a halat, a vásárosoktól az élelmicikkeket ragadják el, aztán még jól el is verik őket. Senkinek vagyona és személye nincsen biztonságban. A katonaság a polgárokat csak azért zárja el, hogy az áristompénzt rajtuk megvegye.

Hát biz ezek a viszonyok nem igen voltak alkalmasak arra, hogy Buda fő- és székvárosát felvirágoztassák s hogy új lakókat csalogassanak oda. Ellenkezőleg az eredményezték, hogy a már letelepültek is kifelé mozdították szeke-
rük rúdját.

Vala pediglen ekkor Budának polgármestere Pösinger Ignác Ferenc; ökigyelmét »a magyar tartomány (így!) gyógyszerészéinek is mondották s később császári tanácsos urnák is hívták.¹ Erőszakos és önkényes ember volt, aki a hatalomnál semmit sem becsült többre. Caraffa örökös konzulnak hívta őt, s a budai adminisztrációval együtt azon volt, hogy az örökös polgármesterségből Pösinger uramat kicsöppentse. De hát ez nem ment egykönnyen, mivel Pösingernek Bécsben hatalmas támogatói voltak s Budán

¹ Mindkét címet Lipót császártól kapta.

meg a polgárság vakon engedelmeskedett neki. Az utóbbi dolognak nyitját nem értjük. Pösinger ugyanis fölötte erőszakos és önző ember lévén, s még a városi tanácsosokkal is úgy bánt, mintha azok született szolgái lettek volna. Az egyik tanácsost pl. az utcán megbotozta; a másikat meg vacsorára magához hívta, de vacsora helyett pofonokkal traktálta. Aztán ehhez még a számadásai is örökösen fogyatékosak voltak. Szóval a polgárok ragaszkodását nem érdemelte meg. A szelidlelkű Wolf ezredes, aki Buda sorsát csakugyan szívén viselte, egy alkalommal azt írta felőle *»bárcsak a Szentlélek felvilágosítana az udvari kamarát, hogy végre megtudja az igazat. Szegény Buda városának a sorsa függ ettől!«*

Pösinger, a büszke és erőszakos polgármester a budai helyőrség tisztjeivel is összeveszett s velők állandóan hadilábon állott. A katonaság részéről szenvedett tömérdek bajt a polgárok jórészt ennek az ellenséges viszonynak köszönhetően. Kijutott abból magának Pösinger uramnak is. Ő maga jelentette egy alkalommal az udvari kamarának, hogy midőn Pozsonyba akart utazni a gyűlésre, a katonák elfogták és bezárták őt. Más alkalommal (1696-ban) Pösinger kocsisát verték meg. Pösinger a tettes hadnagyot feljelentette és elégtételt követelt. Erre a hadnagy párbajra hívta őt, s mivel a polgármester a kihívásra újabb feljelentéssel felelt, a hadnagy Pösinger házába ment, hogy elégtételt vegyen. Ki tudja, mi történik itt, ha Pösinger uram jöeleve meg nem szökik házából. Szinte szerencse, hogy az átkozódó hadnagy sehol sem találta őt.

Az okos visszavonulással vagy a megugrással Pösinger uram ugyancsak 1696-ban (Péter és Pál napján) még nagyobb veszedelemtől sza-

badult meg. Pösinger Dresner kapitányt is megsértette, miért is későn este 20 fegyveres katona jelent meg a szállásán. Az ajtót belökték s az egész házat körülfogták. A városi tanács hivatalos jelentése szerint a katonák minden szobát, minden bútort átkutattak, törtek, zúztak, s tudván, hogy a polgármester igazi mester az elbujásban, az ágyak alá szurkáltak fegyvereikkel. De hiába volt minden fáradtságuk, a polgármestert nem találták. Az egyik szobában a polgármesterné aludt, aki meglátván a hadfiakat, többször elájult. Eközben vihar támadván, a katonák lejöttek az udvarra, ahol a gyógyszerészsegédek és inasok gyertyákkal világítottak. Az egyiknek gyertyáját eloltá a szél, mire a katonák (azt hívén, hogy ő maga oltotta el) reá rontottak, ütötték-verték s a főőrségre vitték a *poualacsok* (csirkefogók) közé. A főőrségen a tisztek és a katonák igen vigan voltak. Énekeltek is, még pedig gúnyos dalokat a vitéz Pösingerről, aki ijedtében még a maga árnyékától is ész nélkül szaladott.¹

Ezt a támadást Buda tanácsa *Soldatesea Aufruhr-nák* mondotta s elégtételt követelt. Úgy a budai kamarai adminisztráció, mint a városi tanács a bécsi udvari kamaránál keresett orvoslást. A városi tanács (Bürgermeister und Rath der Haupt- und Residenzstadt Ofen) elmondja, hogy a német katonai helyőrség kín és csapás a város lakóira. A rablás napirenden van, az éjjeli támadásnak mindenki ki van téve. Mikor a polgármester a pozsonyi gyűlésre akart menni, a katonák elfogták s becsukták őt.

¹ U. o., 1696. júni, a budai kamarai adminisztrációhoz Buda tanácsa. Megírják itt azt is, hogy a szegény patyikust a katonák szólni nem engedték (»wie ein Hund zu guschen auch kein einziges Wort zu sprechen« etc.).

Az adminisztráció ugyanekkor¹ megírta Bécsbe, hogy a polgárság hasztalanul panaszkodik, hiába sír és jajgat, orvoslást nem kap. A folytonos rablás és erőszakoskodás miatt a polgárok már nem lakhatnak házaikban. Az utcán gyalázzák és ütik őket. Krempl Tóbiás tanácsstagot az adminisztrátor szemeláttára egy őrmester úgy elverte, hogy a feje is alkalmas sebre fakadott. Kaszárnyákba kell a katonákat zárni. Hiszen most nincs élet- és vagyonbiztonság! (Kain Wesch auf den Boden, kain Wein in Keller etc.) Pünkösd napján egy hadnagy a polgármester kocsisának az orrát zúzta be. A borbélyok alig tudták a szegénynek az orrát megmenteni. A polgármester elégtételt követelt. De nem kapott. Ellenben a hadnagy rettenetes káromlással házára tört. De Pösinger polgármester ismét úgy elbújt, hogy lehetetlen volt őt megtalálni. A hadnagy azonban megígérte, hogyha reá talál, úgy elveri, hogy több sem fér rá.

E siralmas panaszokat gyors futárok vitték Bécsbe. Az udvari kamara aztán átírt a haditanácsnak² s orvoslást követelt. Az orvoslás azonban késett. Ez évben Frankenburg, a budai főkommandans Bécsben időzvéen, a hadi tanács előadá neki az ügyet. Frankenburg szerint a katonaság erőszakoskodásának az igazi oka az, hogy a budai német polgárok pökhendi módon viselik magukat a katonasággal szemben, ő a bűnösöket megbünteti, de a polgárok se viseljék magukat illetlenül.³

¹ U. o., 1696. júni 28.

² U. o. 1696. júli 2.

³ U. o. »nicht so ungebührlich, wie bishero sich verhalten.«

A haditanács aztán 1696 okt. 20-án jelentette, hogy Frankenburg megtartotta a vizsgálatot s a bűnösöket megbüntette.¹

A haditanács ezen leiratánál nagyobb örömet keltett azon intézkedése, hogy az összes katonaságot az időközben elkészült várba és kaszárnyákba helyezte. Ilymódon a polgárok megszabadultak a legkeservesebb nyúgtól.

¹ U. o. Ex cinsilio bellico, 1696. okt. 20.

XXVI.

A MI SZENT KORONÁNK

A mi szent koronánk

Nincs nemzet, melynél a korona olyan áhítatos tiszteletben részesült volna, mint nálunk. Nincs a világon korona, melynek oly jelentősége és oly gyönyörű elmélete volna, mint a magyar szent koronának! Nincs közjog, melyben eredetibb, plasztikusabb és megkapóbb elmélet akadna a magyar szent korona tanánál.

A magyar szent korona élő organizmus, megszemélyesített szentség, magyar misztérium, egész állami szervezetünk talpköve, összes intézményünknek központja, minden hatalom forrása, az egység szimbóluma! A magyar szent korona eszményi személy és állami főhatalom, mely az ország minden elemét egységes egészbe foglalja. A szent korona történelmi erőnknek az alapja, melyhez századok óta fűződik jó- és balszerencsénk. A szent korona nemzeti hagyományaink összesége, mely úgy él és ragyog tovább, mint a nemzet szelleme.

Mióta a kereszténységre tért a magyar nemzet, a szent koronánál féltettebb kincse nem akadt. A szentség és az etikai nagyság glóriájával vette azt körül. Egekből alászállott ajándéknak tartá, mely a nemzet életének és fejlődésének irányt szab. S egy szál kétsége sem volt abban, hogy a szent korona bűvös ereje mienkké teszi azt is, aki viseli. És a szent korona nélkül nem érezte magát nemzetnek ez a nemzet. Ha a korona távol volt, a magyarság gyarlóbbnak

érezte magát a kormánytalan hajónál. Ilyenkor énekelték aztán jámbor eleink:

»Miért távozáál el, Úristen, oly messzi mitőlünk? Miért hagytál el minket oly igen megromlanunk? Elvevéd tőlünk országunkat, királyunkat; földhöz vered koronánkat. Szemed elől veted az mi áldozatinkat. Támadj fel azért immár nagy Úristen mi mellettünk és te jobb kezedet nyújtsad ki nekünk« stb. (XVI. század, ismeretlen ének.)

Aztán mikor hazakerült a szent korona, megmozdult az egész ország s öröm, lelkesedés borítá mindenkinek szívét. A szent korona itthonléte még a kishitűekbe is lelket adott. Új nemzeti élet kezdődött. Elevenebb ösztöne támadt mindenkinek a munkára. Még a nemzeti nyelv is virulni kezdett. A korona itthonléte a hazai nemzetiségekben is hívséget növelt. Szóval: zálog volt az emelkedésünkre és erősödésünkre! Nem hiába énekelték tehát:

Ó dicső koronánk! Törvényünk ereje!
Melylyel fénylett minden igaz urunk feje.
Te egekből szállott fenséges ajándék,
Hozzád hív lelkünk ből a helytelen szándék
Hányszor ragadott el? De el nem rejthetett,
Hogy bús-árván hagynád a magyar nemzetet.
Mindig gondot viselt reád a kegyes Ég,
Megtért véled mindig a kivánt üdvösség.

Sokszor megesett, hogy a szent koronát idegen földön rejtegették. Tudott dolog, hogy ilyenkor a nemzet bút és keserűséget eleget viselt. Hiszen legerősebb támaszától íátta magát megfosztva. S szentül hitte, hogy mihelyt a korona visszajő, minden jobbra fordul. Ez a hit minden magyar ember szívébe be volt plántálva. De éppen ez az erős hit, a kibeszélhetetlen ragaszkodás a szent koronához bírta rá az uralkodókat,

hogy a szent koronát magukkal vigyék.¹ Tudták, érezték, hogy így magát az országot is kezükön tartják. Első Ferdinánd tanácsosai például világosan megírták, hogy a király azért viszi mindenüvé magával a szent koronát, mert tudja, hogy imígyen a koronán szent áhítattal csüggő nemzet s ezzel együtt az ország is elszakíthatatlanul kötve legyen hozzá. Ezt hirdették az ausztriai kormányzások később is és Rudolf az ő biztatásukra tartá szent koronát Prága várában.²

Minél hosszabb ideig volt távol a szent korona, annál nagyobb volt itthon a bomlás, annál erősebb a vágyakozás a szent korona után. És a nemzet semmi áldozattól meg nem riadt, hogy féltett kincsét hazahozza. S ha a szent korona hazajövöben volt, olyan pompával, olyan lelki örömmel és lelkesedéssel fogadta, hogy hozzá foghatót képzelni is nehéz. Lelkünk emelkedik ma is, ha a szent korona fogadtatásának régi leírását lapozgatjuk.

Ezek a régi följegyzések sok oly érdekes szokásról emlékeznek meg, melyek a szent korona vitelénél később megszűntek. Nincs ebben semmi különös, hiszen ha ismerjük a régi királyi koronázásokat, azonnal észrevesszük, hogy majd minden koronázásnál találkozunk oly dologgal, ami előbb még nem volt szokásban, s viszont olyanokra is akadunk, amiket — bár régen szokásban volt — elhagytak a koronázások alkalmával.

Minő szép és megkapó szokás volt például

¹ Bécsi állami levéltár. Geheime Staatsmaximen in betreff Königrechs Hungarn és *Über die Krönung in Hungarn* stb. Kollár-féle iratok.

² U. o. I. Ferdinánról: »Als ein Zaumb, damit selbe kriegerische und ihrer Krön anhängende Nation in Devotion und Gehorsamt erhalten werde.«

a szent korona tisztájának felnyitása! A nádor kiemelte a ládából a szent koronát s a főrendek és a rendek egymásután megcsókolták. S miután ez megtörtént, a nádor az ablakból a népnek is megmutatta a szent koronát. Az egykorú leírások azt mondják, hogy úgy a rendek, mint a tömegek szent áhítattal, leborulva szemléltek az országnak e legdrágább kincsét.

Nem az uralkodóház, hanem a magyar nemzet határtalan tisztelete és ragaszkodása teremtette meg azt a szokást, hogy a szent koronát élő személynek tekintették, melynek legalább is ugyanaz a tisztelet járt, mint a koronázott királynak. S ez a szokás visszanyúlik a XIV. századba.

Tudott dolog, hogy a Habsburg-házból származott királyok nem nagy örömmel időztek Magyarországon. Hozzánk jobbra csak akkor jöttek pár napra, mikor nagyon szorult az ék. A régi országgyűléseken ugyan többször kérték a rendek a királyt, hogy idejének egy részét Magyarországon töltsen, de kérésük meghallgatásra sohasem talált. Pedig 1653-ban felépült a pozsonyi királyi palota s így nem lett volna nehéz a rendek kérésének teljesítése.

A királynak állandó távolléte nem bántotta annyira a magyarságot, mint a szent korona elvitele. Ennek hazahozatala már minden magyarnak égő óhaja volt. S írtak temérdek sok és szép kérést és könyörögtek, sőt követeltek is mindaddig, míg a nemzetnek legföltettebb kincse végre mégis csak hazahozatott. S minél tovább volt szent koronánk idegenben, annál nagyobb örömmel, annál bensőbb lelkesedéssel hozták haza. A korona hazahozatala mindig nemzeti és országos ünnep volt. Ünnep, melyet fény, pompa, öröm és lelkesedés tett feledhetetlenné. Tudott dolog, hogy szent koronánk hazahozatala nem

egyszer új korszakot, nemzeti felbuzdulást és átalakulást teremtett nálunk. Ezzel szemben a királyi koronázások csak reményt támasztottak a nemzetben; reményt, mely a Habsburgok uralma alatt azonban sohasem teljesült.

Sok és érdekes adat került már napvilágra úgy a régi koronázásokról, mint a szent korona hazahozataláról. De még mindig temérdek érdekes adat rejlik a levéltárakban. A Habsburgok főudvarmesteri hivatalának iratai például számtalan becses és ismeretlen adattal szolgálnak úgy a régi koronázásokról, mint a szent korona sorsáról.¹ Nem lesz tehát érdektelen, ha (nagyrészt ez iratok alapján) egyetmást elmondunk a szent koronánk sorsáról.

Tudott dolog, Mátyás királyunk minő nagy öszegen váltotta vissza a szent koronát Frigyes császártól. Nagyszabású és fényes küldöttség hozta haza s a nép mindenütt leborult a szent jelvény előtt. S mikor Budán szemlére tették ki a koronát, oly határtalan tisztelettel és hódolattal hajolt meg előtte a nemzet, hogy az egykorú krónikások szót is alig találnak annak leírására.

Nagyszerű volt az 1508. évi koronázás, mikor is a hatalmas menet a szent koronával Budáról indult Székesfehérvárra.² Az egykorú jelentés szerint a főurak, a főpapok s nemesek nagy sokasága vett részt a menetben. Régi szokás szerint a nyolc szabad királyi város küldöttei is a menetben voltak.³ Nemcsak a jelen-

¹ Ez iratcsomók a bécsi állami levéltárban vannak.

Sumario di lettera di Vincenzo Guidoto segretario nostro in Hungária serive la incoronatione dil Re novo, data adi 4. april. 1508. in Alba Regal.

³ Pozsony város levéltárában a pozsonyi küldöttség jelentése megvan.

lévők, de az idegenek is, akik e koronázásról írtak, már szentnek írják a koronánkat. A velencei követ, aki résztvett a koronázáson s aki leírta a pompás menetet, szintén megjegyzi a koronáról, hogy azt mindenki a legnagyobb tiszteletben tartja.¹

A mohácsi veszedelem előtt lefolyt királyi koronázások úgyszólván az egész nemzet jelenlétében mentek végbe. Hiszen minden nemesnek jelen kellett lennie, mert ha ok nélkül elmaradt, hűtlenségi pörbe fogták. A mohácsi veszedelem után természetesen alaposan megfogyott azoknak a száma, akik a koronázáson megjelentek. De azért a XVI. században még mindig 4—5 ezer magyar lovas jelent meg a koronázáson.² S a pompa sem hiányzott. S akik a koronázáson megjelentek, a szent korona átvitelében is résztvettek. Az egykorú hivatalos jelentésekből azt látjuk, hogy a szent korona cistájának felnyitása, a koronázási jelvényeknek a koronázás helyére való szállítása igen gyakran nagyobb pompával ment végbe, mint az újabb időkben. A nemzetnek nagyjai és vezetőférfiai valósággal versengtek azon, hogy a szent korona kísérésében és vitelében valamelyes szerephez juthassanak.

Az egykorú leírás szerint az 1563. évi koronázáson a magyar és a külföldi lovasok száma nyolcadfélezer volt. A magyar lovassereget Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) vezette. E lo-

¹ »*Est erum regno ipso corona quaedani, habita ab Ulis omnibus in summa veneratione.*«

² Az 1608. évi koronázás alkalmával 28 bandérium vonult fel mintegy 10 ezer emberrel. Ez alkalommal a szónok, Istvánffy Miklós említé, hogy a régi rákosi országgyűléseken és a koronázáson *nyolcvanezren* is résztvettek. (Acta coronationis Matiae II.)

vasokról írják, hogy páratlan volt felszerelésük s úgy maguk, mint lovaik ragyogtak az ékszerektől.¹

Ami magát a szent koronát illeti, a koronázások alkalmával általában két izben volt a hódolatnak és a legnagyobb ünnepeletetésnek tárgya. Az első izben ez akkor volt, midőn hosszas távollét után fényes kísérettel a koronázóvárosba hozták. Másodizben pedig akkor, midőn a koronázás előtt való napon a többi jelvénnel egyetemben a koronázótemplom sekrestyéjébe vitték. Ez utóbbi szertartás rendszeren így történt: a nádorispán kinevezi azokat a főurakat és püspököket, akik a koronát és a jelvényeket tartalmazó cistát a pozsonyi vártoronyból kihozzák. Ezekhez a királyi személynök ugyanannyi nemes urat nevez ki. E küldöttség a nádorispán lakásán összejövén, találkozik az uralkodótól kinevezett két komisszáriussal és a két koronaőrrel s aztán együtt a várba vonulnak. Az 1613. évi koronázáskor e küldöttség tagjai voltak: a kalocsai érsek⁷ a zágrábi püspök, Forgách Zsigmond, Batthyány Ferenc, Dóczy András, Széchy Tamás, Révay Péter, JPálffy.Jstyán, Erdődy Kristóf, Illésházy Gáspár, Károlyi Mihály, Lippay János (személynök), Beniezky Márton (vicenádor), Petheő György, Lórántffy Mihály, Kapy Zsigmond, Szerdahelyi Mihály, Cziráky Mózes és a kassai bíró.²

¹ »Mit was Köstlichkeiten und Pracht aber solche ungarische Stenndt von allerlei trefflichen Geschmuk und vast ansehnlichen Zier ihren Personen, Pferd und Diener erschienen, davon ist nicht, wohl izu schreiben.« (Bécsi áll. ltr. Die Krönung Kaiser Maximilian zum Könige von Ungarn 1563.)

² Az 1655. évi koronázáskor a küldöttség tagjai voltak: Kisdi Benedek egri püspök, Zongor Zsigmond váradi püspök, Csáky István tárnokmester,

A koronázási jelvényeket tartalmazó cistát négy zászlósúr és négy nemes vitte a királyi (hatlovas) díszhintóra. A cista aranyszövettel letakartatván, a menet megindult. A főpapok hintókban, a nádor és az urak lóháton kísérték a szent koronát. Amerre a menet vonult, a polgári őrség állott fegyverben. A városi magistrátus hajadonfővel a koronát vivő hintó két oldalán ment. Mellettük 20—20 koronaőr vonult. A város összes harangjai zúgtak s az ágyuk folyton dörögtek.

A szent korona illetén átvitele mindig ugyanolyan pompával történt, mint a koronázandó király fogadtatása.

Ennél az ünnepélynél érdekesebb, lelkesebb és magasztosabb volt az a bevonulás, mely olyankor ment végbe, midőn a szent koronát külföldről hozták haza. Ilyenkor úgyszólván az egész nemzet lázban volt. Nagy tömegek gyűltek a koronázóvárosba s mindenki égett a vágytól, hogy a szent koronát lássa és hogy örömeinek kifejezést adhasson.

Rudolf lemondatása után a szent koronát Dietrichstein bibornoknak adta át, hogy a Prága mellett lévő magyar táborba vigye s Mátyás főhercegnek átadja. A szent koronáért háromszáz magyar főúr és nemes indult Prágába Thurzó György, Zrínyi Miklós, Pálffy István, Bosnyák

Forgách Ádám és Batthyány Ádám generálisok, Erdődy György, Pálffy Miklós, Rákóczi László, Eszterházy Pál, Barkóczy László, Révay László, Nyáry Lajos, Osztrosith Mátyás — a főrendek közül. Ezekhez csatlakoztak a személyenktől kijelölt nemes urak, továbbá Starhenberg és Weizenwolf kommissáriusok. A cistát a toronyból a kocsira ezek vitték: Batthyány Ádám, Rákóczi László, Eszterházy Pál és Barkóczy László, valamint négy köznemes. (Országos levélt. Acta Diaetalia).

Tamás, Révay Ferenc és Apponyi Pál kardja alatt. Aranytól-ezüsttől ragyogó lovascsapat volt ez, s mint az egykorúak írják, *valamennyien égtek a szent korona látásának vágyától*. Dietrichstein bibornok a hat fehér lótól vont diadal-szekérre tette a szent koronát s Wallenstein Ádámmal és kétszáz cseh lovassal végigvonult Prága utcáin. *A városi magisztrátus tagjai födetlen fővel kísérték a szent koronát*. A táborban aranytól csillogó sátorban, vontarany török szőnyegre helyezték a koronát. Mátyás főherceg szép beszéd kíséretében vette át, mire a hadi-rendben álló magyar sereg ágyulövések és trombitaharsogás közt tisztelgett. Az urak egyenkint nagy áhítattal csókolták meg a szent koronát és Mátyás főherceg jobbját.¹

Mivel Rudolf császár állandóan magánál tartotta a szent koronát, az ország hosszú időn át nem láthatta s így állandó volt az aggodalom. Végre Mátyás 1608. évi koronázása alkalmával mindenki hitte, hogy megpillanthatja a nemzetnek e féltett kincsét. A szent koronát ez alkalommal Bécsből hozták Pozsonyba. A magyarság nagy tömegben gyülekezett a városban s türelmetlenül várta s annyira izgatott volt, hogy zavargásoktól és esetleg szerencsétlenségtől kellett tartani. Ezért az uralkodó parancsára titokban és sötétségben hozták a szent koronát Pozsonyba.² Azonban másnap, mikor a szokott módon a várból a templomba vitték a szent koronát, a tömeget valósággal önkívület

¹ A Habsburgok idejében valahányszor a károk és a rendek a királyt fogadták, valamennyien kezet csókoltak öfelségének.

² *Obscura jam luce occultata majestate numinis, ne forte apud valgus reverentia divinitatem praeseforens, novam excitaret tumultuandi occasio-*
nem, in arcem in vecta est.

ragadta el. Szívetrázó jelenetek játszódtak le. Még a hivatalos leírás is azt mondja, hogy *egyetlen szem sem maradt könny nélkül.*¹ Mindenfelől ilyen kiáltások hallatszottak: *Légy üdvöt zölue hazánknak isteni ereje! Légy üdvözölve Magyarország dicsősége, régen varvavart kincsünk, törvényünk ereje, a béke és a habom biztositéka, a győzelem jelvénye, Krisztus képe.*²

Az 1618. évben II. Ferdinánd koronázása alkalmával a nádor szállásán gyűltek össze azok, akik a koronának a Szt. Márton-egyházba való vitelére kijelöltettek. A főpapok, főurak, nemesek és követek közül választott küldöttség ezúttal harminchét tagból állott. Köztük találjuk az ország színét-javát. A küldöttséghez csatlakoztak természetesen a zászlósurak stb., stb. bandériumai, a városi magisztrátus tagjai. Az utcákon a polgárőrség állott sorfalat. Ágyúdörgés és harangzugás között, a tömegek lelkes kiáltozása mellett vonult a gyönyörű menet a Szt.-Márton-templomba.

Ezen koronázás alkalmával II. Ferdinándot megesküdtették, hogy a szent koronát nem viteti ki az országból.

Ez a szokatlan eskü az ország hangulatának volt a természetes következése.

Az 1622. évben Eleonóra császárnét koronázták magyar királynévá. A szent korona akkor Révay Péterné kezén volt Trencsén várá-

¹ *Nemo fuit in tanta multitudine, qui non prae gaudio illachrimaretur et triumphu huius felicitatem ad posteros usque depraedicanduni palani dicere!*

Miro inflata desiderio stupensque: *Salve patriae Numen, salve gloria Hungariae* exclamât Alii vitam legum, pacis bellique tutelam, thesaurum desideratum etc. nominaverunt, alii victoriae sigillum, effigiem Christi.

ban. A karok és a rendek Pálffy Istvánt küldték a szent koronáért Trencsénbe. Révayné Pálffynak azt felelte, hogy a szent koronát öhozzá az urak és a nemesek nagy serege hozta s ő azt most egy embernek ki nem adhatja! Erre a nádorispán vezetésével a megyék pompás bandériumai jöttek Trencsénbe s szakadó esőben vonultak be a szent koronával Sopronba. A városházán kinyitották a koronát és a jelvényeket tartó vasládát s a jelenlévő rendek egyenkint csókolták meg a szent koronát. Ezután a nádor a városháza ablakából megmutatta a koronát a lent szorongó tömegnek. A nép úgy fogadta, mintha a szentséget mutatták volna föl.¹

Ugyanez történt 1625-ben is. Ekkor Pozsonyból hozták a koronát Sopronba. Ezer lovas kísérte a diadalszekeret. Ezenkívül a koronaórség, a német karabélyosok, a nádornak tigrisbőr kacagányos lovasai, a főpapok hintói, meg a horvát-szlavon-dalmát bánok kísérete vettek részt a menetben. A koronát vivő szekeret mindenütt úgy fogadták, mintha maga a király ült volna benne. (»Tanta gravitate, ac si ipse rex rhedae insedisset« etc.)²

Ezen koronázás alkalmával a szent koronát Kalmár Katalin asszony házában őrizték. Ezzel a körülménnyel Kalmár Katalin háza kiváltságos állapotba jutott. A király ugyanis

¹ Lásd erről bővebben Khevenhüller Annales etc. XI. kötet.

² Bécsi állami levélt. Továbbá C. Caraffa Com-mont. pag. 256., valamint Extract aus einer italie-nischen Beschreibung. Caraffa írja: »Tuncque pri-mum mihi videre licuit *mirabilem illam coronam...* miratus fui in illa corona, quae rudis est sed gem-matum aurum, varus pauci praetii carbunculis, miro artificio distinctum.«

1625 december 12-én ezt a házat, a szent koronára való tekintetből, örök időre kiváltságossá tette s minden adó alól felmentette.

Rákóczi György felkelése alkalmával a szent koronát Győr városába vitték s ott őrizték 1646-ig, mikor is nagy pompával ismét Pozsonyba szállították. A törököknek 1663. évi előnyomulása alkalmával a király Bécsbe vitette, de már a következő évben (1664-ben) a főurak és nemesek fényes kíséretében Pozsonyba hozták. ¹ Mindez természetesen a nagyobb biztonság kedvéért történt. Azonban az alkotmány eltörlése után, 1678-ban, már titokban vitték el a koronát. Lipót király ugyanis 1678 október 19-én meghagyta Ambringen kormányzónak, hogy a szent koronát és a jelvényeket Bécsbe küldje, még pedig titokban, *nehogy időelőtt zűrzavar támadjon az országban!*² Az alkotmány visszaállítása után ismét Pozsonyba került a szent korona. Ekkor is a legnagyobb pompával esett meg a lehozatal.

Az 1681. évben Eleonóra Magdolna Terézia koronázására Sopronba kellett hozni a szent koronát. Mondanunk sem kell, hogy az áthozatal akkor is nagy ünnepek között történt. Ezt az ünnepséget még a bécsi kormányzások is természetesen tartották, ők maguk írták ez

¹ Lippay György érsek, Szelepcsényi, Wesselényi nádor, Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós, Zichy István és Osztróthy Mátyás vették át Bécsben a szent koronát. Mivel az urak és a nemesek igen nagy számmal jelentek meg Bécsben, a szent koronát kísérők nagy pompával érkeztek az országba, hol a szokott ünnepélyességgel fogadták a szent koronát.

² U. o. Handbriefl des Kaisers Leopold an den Fürst von Anbringen Gubernatorn in Hungarn (»mit denen Kronthürhütern zu conferiern, damit nicht ehe Rumor werde, als es die Noth erfordert.«)

alkalommal: »*Es wird von aenen Hungarn diese Krön für heilig gehalten und jederzeit mit höchster Ehrerbietung in Acht genommen.*« A szent koronát kísérő menetet ekkor Pálffy Károly nyitotta meg két zászlóalj páncélos lovassal. Ezeket követte a magyar könnyű háti kopjás had. Aztán jött százötven magyar lovas tigris- és leopárdbőr kacagányban, kivont karddal. E fényes lovascsapatot a nádorispán három kis fia vezette buzogánnyal kezükben. Ezután lovagoltak a főurak Erdődy Miklós, Eszterházy Ferenc és Draskovich János kardja alatt. A koronát vivő diadalszekér előtt a nádorispán lovagolt Draskovich és Cziráky közt. A diadalszekér két oldalán magyar és német gyalogosok és koronaőrök mentek. Ezután jöttek a főpapok diszhintókon. Legvégül jött Pálffy karabélyos százada. A gyönyörű menet Sopronba érvén, harangzugás, ágyúdörgés és zene harsogása közt vonult a városházába. Ott másnap kinyitották a ládát s *a karok és rendek nagy tisztelettel sorba csókolták a szent koronát.* Aztán a nádorispán az ablakból megmutatta azt a rivalgó néptömegnek, mely a szent korona láttára egyszerre megcsöndesedett s tiszta örömmel s forró lelkesedéssel hajlott meg az ország szent kincse előtt.¹

Az 1683. évben a török veszedelem elől Lipót király ismét Bécsbe vitette a szent koronát. Ez alkalommal ő maga írta volt, hogy a korona végtelenül értékes, nem a drágakövei és gyöngyei, hanem glóriája és szentsége miatt. Ennek a szent emléknek megőrzése ügyében a magyar nemzet mindig odaadóan fáradozott s tömérdek

¹ Bécsi állami levélt. Eleonóra Magdolna Terézia koronázása 1681. Minden ilyen bevonulásnál a polgárórság sorfalat állt, a magistratus pedig hajadonfővel kísérte a szent koronát.

vért áldozott, hogy az az ellenség kezére ne kerüljön!¹

Az 1687. év szept 5-én a nádor, a főpapok és az urak Bécsben átvévén a szent koronát, nagy pompával és kísérettel Pozsonyba hozzák. A bevett szokás szerint a koronát vivő diszhintó két oldalán a városi tanács tagjai mentek hajadonfövel.²

III. Károlynak koronázásakor a Bécsben őrzött szent korona ismét hazánkba hozatott. Az uralkodó 1712 április 13-án adta Pozsony városának tudtára, hogy a szent koronát a szokásos kísérettel aláküldi. Ugyanekkor megírta a városnak, hogy a szokott módon, a legnagyobb tisztelettel és ünnepséggel kell a szent koronát fogadni.³

Mikor a korona lehozatalára kijelölt küldöttség Bécsbe érkezett, a király szép beszéd kíséretében adta át a koronaöröknek a szent jelvényeket tartalmazó cistát. A király beszédére az első koronaőr válaszolt.⁴ Ezután az egész

¹ Lipót írja 1683. júli 5-én a szent koronáról: *singularis et maxime praeiosus, non tam auro gemmisque quam tot inclitorum atque sanetitatis etiam gloria fulgentium regum capitibus ac gestatione decorata et insignita — pro cuius conservatione tanto semper studio et conatu laboravit gens Hungarica tantum sanguinis profudit et multorum myrrhiadum vitam despusit.* (Orsz levélt.)

² Eszterházy Pál nádor, Korompay Péter nyitrai püspök és kancellár, Zichy István és Erdődy Kristóf vették át Bécsben a szent koronát. Az ünnepélyes levitelben a császári Kammer-Trabanten, az Arcier-Leibgarde stb. szintén kísérte a szent koronát. (Közp. pénz, levélt. 14797. fasc. Extract am dem kais. Hofprothokoll de anno 1687.)

³ Orsz. levélt. Conceptus Expedit.

⁴ Pálffy Károly és Kollonits Ádám voltak a koronaörök.

küldöttség kezet csókolt az uralkodónak. A cistát régi szokás szerint hatlovas hintóra tették s vontarany szövettel letakarták. A testőrség és a deputáció zenekísérettel indult aztán Pozsony felé. Mikor a menet az ország határához ért, Pozsonyban minden ágyú megszólalt. A dunai hídnál a koronaőrség és két kompánia gránátos csatlakozott a menethez. A város kapujában a magisztrátus hajadonfővel fogadta a szent koronát. Ekkor újra megszólaltak az ágyuk és a harangok. A várkapuban a bibornok-primás, az egész főpapság, a mágnások és a követek fogadták a szent koronát s valamennyien a menethez csatlakozván, a várkápolnába mentek. Itt az oltárra helyeztetvén a szent jelvényeket tartalmazó cista, a kardinális-primás ünnepélyes tedeumot mondott. Az ágyuk és a harangok most harmadszor is megszólaltak.

A tedeum után a vártoronyba helyezték a cistát.

A korona átvitele a Szt.-Márton-egyházba a megszokott módon esett meg. A koronázási ebéd után a bevett szokás szerint a király egyenkint adá át a koronát és a jelvényeket a koronaöröknek s ezek aztán a cistába helyezték s a szokott módon nyolc pecséttel lepecsételték. A cista kulcsait pedig átadták a királynak.

Amint látjuk, a szent koronát ezúttal nem tették ki közszemlére.

Tudott dolog, hogy Mária Terézia koronáztatása a legnagyobb pompával ment végbe. Emellett ennek a koronázásnak különös érdekességet adott az a körülmény, hogy a királynő előzetes rendelete szerint a koronázásnál mindent a magyar udvari méltóságok teljesítettek.

Az eddigi szokástól eltérően a királynő el-

rendelte, hogy június 26-tól június 28-ig a szent koronát, a koronázási jelvényeket, a királynő hordotta ragyogó s drága magyar öltözettel együtt a királyi palota felső emeletén, a vörös damaszt-szobában szemlére kitegyék. *Az ok, amiért Mária Terézia ezt elrendelte, az a kimondhatatlan tisztelet volt, mellyel a magyarság a szent korona iránt viseltetett.*¹

Hogyan vitette el II. József Bécsbe a szent koronát, eléggé ismeretes. Ez alkalommal ausztriai részről is kifejtették a császárnak, mit jelent a magyar nemzet életében a koronázás és a szent korona. Ez sem használt. *Fjßyelman* kívül hagyták a nemzet jobbainál meg ékneK *és" a városoknak tengerhyn a a áXjgj, íía valaki a magyar szent korona apotheozisát akarja ismerni, olvassa el e folyamodásokat. Az igaz magyar meghatottság nélkül ma sem olvashatja e megkapó fölterjesztéseket.²

Az 1790. évben végre ismét visszakerült hozzánk a szent korona. Minő fénnel, minő lelkesedéssel hozták Budára, eléggé ismeretes. Valamint hogy ismeretes az a nemzeti fölbuzdulás és átalakulás is, mely a szent korona visszahozatala után támadt.

Hatlovas díszhintón történt a szent korona Budára való szállítása. A két koronaőr, a magyar kancellár és két titkára, a magyar gárda,

¹ -»*Dem Volk zur Consolation, welches gegen die heilige Krone eine ungemeine Veneration heget, sothane Krön und übrige Kleinodien nebst dero an den Krönungstag angehatte königl. hungarischen kostbaren kleidung*« etc. 26-28-ig közszemlére fog kitétetni. (Hofceremonial-Prothokoll des k. k. Obersthof meisteramst, 1741.)

² Az Orsz. levéltárban és a bécsi állami levéltárban vannak e folyamodások.

az urak és nemesek, meg a megyék bandériumai kísérték a szent koronát Budára, hová február 18-án érkeztek meg. Az egykorú újságok bőségesen leírják azt a nagyszerű és lelkes fogadtatást, melyben a szent koronát részesítették. A korohaórság szervezéséig a megyei bandériumok őrizték a szent koronát. Az első volt az örökösben a nádor bandériuma.

Mivel Lipót koronáztatása Pozsonyban hátróztatott el, október 28-án a szent koronát Pozsonyba vitték. A szokásos katonai csapatokon kívül a nádor bandériuma, az urak lovasai és Nógrád megye bandériuma kísérték. Pozsonyban a szokásos ünnepséggel fogadták. A páratlan lelkesedés és a szent áhítat, mellyel a koronát fogadták, II. Lipót királyt is megindították. Ő volt az első, aki azt a kívánságát fejezte ki, hogy a szent koronát ezentúl ne »*privato quasi modo*« hozzák a lakására, hanem ugyanolyan ünnepélyességgel, amilyennel a koronázás előtt a templomba szokták vinni.¹

Ezen 1790. évi koronázáskor német részről írták volt a szent koronáról, hogy *minden nemzet tiszteletben tartja koronáját, de egyetlen nép lelkében sem él az a nagyrabecsülés, az a mély áhítat, amely a magyar szívét teljesen elfogja akoronája iránt. A trójai a palládiuma, a római az ancilê-je vfant nem mutatott nagyobb*

¹ 1790. nov. 5. »non privato quasi modo, ut antea usuvenit in habitaculum suae majestatis deferatur, verum occasione ejusdem triduo ante coronationem suscipiendae translationis eadem plane solemnitas observetur, quae pridie coronationis, dum sacra corona cum clenodiis ad sacristiam sancti Martini deferando est.« (Az országbíró átírata Zichy grófhoz.)

*tiszteletet és hódolatot, mint a magyar ősidők óta koronája iránt. Nem is hitta azt másképp, mint szent koronának!*¹

Az 1792. évben a régi szokástól eltérően Budán ment végbe a koronázás. A szent korona átvitele a koronázótemplomba (június 6-án) imígyen történt. A koronátartó ládát a nádortól kinevezett főurak és a személy nőktől kinevezett nemesek vitték a diszhintóra. A bandériumok után ment a koronát vivő hintó a két koronaőrrel és a két császári komisszáriussal. Ezt követték a nádor és a főpapok hintói. A mágnások és a nemesek lóháton nyomukban haladtak. A koronát vivő hintó oldalán 20-20 koronaőr, udvari apródok és a városi tanács tagjai fődetlen fõvel haladtak. Az utcákon a fegyveres polgárórség állott sorfalat. Minden templomban zúgtak a harangok s dörögtek a felállított ágyuk. A katonai őrségek leeresztett zászlókkal tisztelegtek.

A koronázás és a koronázási ebéd megeste után sem 1790-ben, sem 1792-ben nem tették ki a szent koronát közszemlére. Legalább a főudvarmesteri hivataltól kidolgozott és a királytól jóváhagyott szertartások erről miísem szólnak. Az 1792. évben — az előbbi szokás szerint — a koronázási ebéd után a király parancsot adott a főudvarmester helyettesének, hogy a koronát és a jelvényeket zárják el. Erre a főudvarmester

¹ »Bei keiner einzigen Nation kommt diese Hochachtung der Ehrfurcht gleich, welche die Hungern für ihre Krone haben. Das Trojaner konnte für sein Palladium, der Römer für sein Ancile nicht so viel Ehrfurcht haben, als, der Hungar von jeher für seine Krone hat, die er auch immer die heilige Krone nennt.«

helyettese¹ közli a parancsot a császári komisszáriusokkal, a kancellár pedig a nádorral. A kitűzött időre aztán megjelennek: a főudvarmester helyettese, a főkamaras, a két császári biztos, a primás, a nádor, a magyar kancellár, a két koronaőr, a députait főurak és nemesek, valamint azok, akik a koronatartó ládát viszik. Erre a király darabonkint átadja a szent jelvényeket. A nádori protonotárius írásba foglalja s ezt a jelenlévők mind aláírják. Erre a koronaőrök a cistába teszik a jelvényeket, lezárják s a kulcsokat átadják a királynak, hogy azokat a bécsi Schatzkammerbe helyeztesse. Erre a király átadja a saját pecsétnyomóját az első császári biztosnak s következik a láda lepecsételése. A király pecsétjét a cista közepére ütik. Aztán jön a két császári biztos, a primás, a főudvarmester helyettese, a nádor, az első és a második koronaőr pecsétje.

Mária Ludovika 1808. évi koronázásakor a szent koronát Budáról hozták Pozsonyba a szokott kísérettel.² A koronázás előtt való napon a szent koronát a templomba vitték. Az utcákon a polgárőrség állott sorfalat. Minden harang megszólalt s az ágyuk dörögtek. A menetet karabélyos lovasság nyitá meg. Aztán jött egy udvari Einspanier lóháton. Ezt követték a députait főrendek, nemesek és követek lóháton. Nyomban azután jött a nádorispán díszhintón, őt kísérte a fegyveres gyalogság. Aztán jött a hatfogatu nyílt hintó, mely a szent koronát és

¹ A főudvarmester a koronázáson hiányzott.

² Báró Splényi és Almássy Pál koronaőrök, Pozsony és Mosón megye bandériumai stb. hozták Pozsonyba a szent koronát. Az utcákon a polgárőrség állt sorfalat. A templom ajtajánál a főpapság, a mágnások és nemesek, meg a tábornoki kar fogadták a szent koronát.

a jelvényeket tartalmazó cistát vitte. E hintó két oldalán udvari apródok, valamivel kiijebb a városi magisztrátus tagjai hajadonfövel, 12-12 koronaőr és 12-12 nemes testőr haladtak. A második hatfogatú díszhintóban a koronaőrök és a császári komisszáriusok ültek. Aztán jött a királyi főajtónálló és kísérete lóháton. A menetet sorkatonaság zárta be.¹

A koronázás napján — az eddigi szokástól eltérően — a szent koronát ünnepélyesen körülhordozták a városban (szept. 7-én). Ugyanezen napon a várost kivilágították s az udvar bált adott. A szent koronát és a jelvényeket aztán több napon át szemlére tették ki a Grassalkovics-palota kápolnájában. Szept. hó 12-én történt a lepecsételés, aztán ünnepélyes menetben a Szt.-Márton-egyház kápolnájában helyezték el s ott őrizték.²

Itt maradt aztán a szent korona továbbra is. Még 1830-ban is, V. Ferdinánd koronázásakor innét vitték a szokásos ünnepélyes menetben a király lakosztályába.

A XVIII. század későbbi koronázásai alkalmával a szent koronát csak oly pompával vitték és kísérték, mint az előző századokban. Ám az az áhítat, az a mélységes kegyelet és rajongás, mely a letűnt időkben úgyszólván mindenki lelkét elfogta a szent korona látásakor, folytonosan gyengült s végre eltűnt, mint a hegytetők párája. Változtak az idők s változtak az emberek.

¹ Eddig a koronaőrök és a császári biztosok azon hintóban ültek, mely a szent koronát és a jelvényeket vitte. Most azonban az uralkodó rendelkezése a szent korona iránt való »decorum« kedvéért a koronázási jelvények külön díszhintón vitettek. (1808. An die königl. Hofkanzlei Staatsarchiv.)

² Staatsarchiv. Zeremonial-Prothokolle, 1808.

Egykoron, ha a bű korlátlan sajátunk volt, ha balszél hajtotta a vitorlánkat, a szent korona felé tekintett mindenki. Az áhitat varázsát, a hitet és a reményt ez keltette a magyar lélekben s így a szenvedés közepette is megnyugodott. Hiszen a szent korona, mint az egység, az egyetértés szimbóluma és a nemzetnek annyi századokon át szent palládiuma, olyan erősség volt a nemzet szemében, melyet semmi meg nem dönthetett.

Ám mikor a nemzeti érzés és az igazi magyar gondolkodás meggyengült, a szent koronának, mint élő ideálnak, mint állami szervezetenk s történelmi erőnk alapjának a varázsa is megszűnőfélben volt. S hogy vagyunk ma?

Ügylátszik, mintha kővé lett volna a magyar lélek, mintha megfásodott volna a magyar szív. Megvan ugyan a szent koronánk és meg e szent jelvény gyönyörű elmélete, de hányan gondolnak az egység és az egyetértés egykori szimbólumára?

Rossz időket élünk. A nemzet hajója süllyedőben van s nincs ki révbe vezetné. A tehetlenség szélcsönd az élet tengerén, mely nem hajtja ugyan sziklára a hajót, de ha sokáig tart, pusztulás vár a hajóra.

TARTALOM:

	Oldal
I. A megvetett és gyűlölt magyarság	5
II. Nádasdy Ferenc (a fekete bég) ifjúsága.....	31
III. Bebek György	71
IV. Bedeghi Nyári István követsége	93
V. Zrínyi Miklós temetése	111
VI. Balassa Bálintról.....	125
VII. A költő és a bányászgazda.....	155
VIII. Balassa Bálint fia.....	171
IX. A vérbosszú.....	185
X. Fánscy Borbála.....	197
XI. Katonai temetés a törökvilágban	215
XII. Nádasdy Tamás házassága	229
XIII. Vándorló műkincsek	243
XIV. A debreceni bíró elrablása	253
XV. A törökös asszony.....	267
XVI. A hü Makiári Péter.....	281
XVII. A magyar »rebellis« tragédiája.....	295
XVIII. Zrínyi Miklós emlékezete.....	317
XIX. Nürnberg és Magyarország	341
XX. Balassa Ádám házassága	357
XXI. Lipót császár üzletei.....	371
XXII. Az esztergomi érsekség kincsei Bécsben.....	387
XXIII. A magyar ember sorsa	399
XXIV. Zrínyi Ilona Bécsben	413
XXV. Csendélet Budán 1696-ban.....	437
XXVI. A mi szent koronánk.....	449